

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

ISSN: 2313-6170

Түлхүүр үг: Orçuulgazuj

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

VIII

(Орчуулгын онол, туршлага)

Эрхлэн хэвлүүлсэн: Г.Элдэв-Очир

Улаанбаатар

2020

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ЦУВРАЛ

№08(529)

Ариутган хянах зөвлөл

Эрхлэгч:

Нарийн бичгийн дарга:

Гишүүд:

Ш.Эгшиг (доктор, дэд профессор)

Г.Элдэв-Очир (доктор, дэд профессор)

Э.Равдан (ШУ-ны доктор, профессор)

Го.Аким (доктор, профессор)

С.Эрдэнэмаам (доктор, профессор)

Л.Чулуунбаатар (доктор, профессор)

Г.Буяннэмэх (доктор, профессор)

О.Чинбаяр (МОЭ-ийн ерөнхийлөгч)

М.Чимэдцэеэ (доктор, дэд профессор)

К.Окада (Токиогийн ГСИС, доктор, профессор)

Б.Баярмэнд (ӨМИС-ийн МСС, доктор, профессор)

В.В.Мароши (Новосибирскийн УБИС, доктор, профессор)

Мари Доминик Эвен (ФҮШУСТөв, доктор, профессор)

Хоу Ваньжуан (Бээжингийн их сургуулийн Монгол
судлалын төвийн зөвлөх, профессор)

Санаачлагч: МУИС, ШУС, ХУС, Орчуулгазүйн профессорын хамтлаг

Хянан засварласан: Ш.Эгшиг, Г.Элдэв-Очир

Хуудасны хэмжээ: А4

Хэвлэлийн хуудас: 23,33 хх

Хэвлэсэн тоо: 150 ш

Хэвлэлийн газар: “Удам соёл” ХХК

NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA

ISSN: 2313-6170

Key title: Orčүүлгэзүж

TRANSLATION STUDIES

VIII

Compiled by: G.Eldev-Ochir

Ulaanbaatar

2020

NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA

TRANSLATION STUDIES

RESEARCH SERIES №08(529)

Editor: Egshig.Sh (National University of Mongolia, Mongolia)

Secretary: Eldev-Ochir.G (National University of Mongolia, Mongolia)

Editorial Boards:

Ravdan.E (National University of Mongolia, Mongolia)

Akim.G (Ph.D, Professor, Mongolia)

Erdenemaam.S (Mongolian State University of Education, Mongolia)

Chuluunbaatar.L (National University of Mongolia, Mongolia)

Buyannemekh.G (National University of Mongolia, Mongolia)

Chinbayar.O (President of the Mongolian Translators Union, Mongolia)

Chimedtseye.M (National University of Mongolia, Mongolia)

Okada.K (Tokyo University of Foreign Studies, Japan)

Bayarmend.B (Inner Mongolia University, P.R.China)

Maroshi.V.V (Novosibirsk State Pedagogical University, Russia)

Marie-Dominique Even (French National Center for Scientific Research, France)

Hou Wanzhuang (Center of Mongolian studies of Peking University, P.R.China)

Founder: Professors Team for Translation Studies, Division of Humanities,
School of Arts and Sciences, National University of Mongolia

Paper size: A4

Number of pages: 23,33

Number of prints: 150

Press: Udam soyol Publishing

ГАРЧИГ

Өмнөтгөл үг	9
-------------	---

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

Ш.Эгшиг	Корпусын олон хэлний материалын санд суурилан дискурст шүүмж шинжилгээ (CDA) хийх тухайд	13
Д.Бүрнээ	Зая бандид Намхайжамцын орчуулгын хэл найруулгын зарим онцлог	22
Ц.Магсар	Жүжгийн орчуулгаар Э.Оюуны хуримтлуулсан зарим туршлага	29
С.Дугармаа, М.Нямдолгор	Д.Нацагдоржийн “Ламбагуайн нулимс” зохиолын англи хэлээрх хоёр орчуулгын эрэгцүүлэл	35
Б.Энхбаяр	Монголчуудын эрт, дундад үеийн орчуулгын тухай	42
С.Булгантамир	Сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг хэллэг, тэдгээрийг орчуулах тухайд	48
Н.Мөнх	“МНТ”-д буй ус, гол, мөрөн зэргийн оноосон нэрийн франц орчуулга	61
Ч.Золзаяа	Уран зохиолын орчуулгад зүйрлэлийг авч үзэх нь	67
Г.Элдэв-Очир	Өнгө илэрхийлсэн үгийн үндэсний соёлын утгыг орчуулах нь	77
Д. Бадмаанямбуу, Ми Тинтин	“Очроор огтлогч” судрын хятад, англи орчуулгыг зорилтот орчуулгын онолын үнэн бодот байх зарчмын үүднээс харьцуулан судлах нь	81
А.Цэрэнчулуун	Герман хэлний өвөрмөц хэлцийг гарал үүслээр нь тайлбарлах нь	91
Б.Батчимэг, Ш.Болормаа, Г.Бат-Учрал	Дипломат харилцааны хэл: Орчуулга ба хэлмэрчлэхүй	116
Элизабетта Рагагинн, Самүэла Симион	“Марко Пологийн аялал” бүтээлийн хувилбаруудын тухайд	126
Б.Удвал	Уран зохиолын орчуулгад өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийн онолын шинжилгээ хийх нь	136
С.Долгор, Д.Будсүрэн	Хайкү шүлгийн монгол орчуулгад хийсэн ажиглалт	148
Л.Сүрэнбаатар, Б.Хишигдэлгэр	Уран зохиолын орчуулгад соёл, сэтгэлгээний онцлогийг илэрхийлэх нь	162
Д.Долгорсүрэн	Дипломат баримт бичгийн орчуулгын асуудалд	170
О.Мөнхчимэг	Дискурс анализыг улс төрийн орчуулгын текстэд ашиглах нь	178

ГАДААД ХЭЛ ЗААХ АРГАЗҮЙ

Т. Мягмарсүрэн	Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулах “Орчил” хэмээх нэгэн загварыг ашиглах нь	186
Ш.Сэрчмаа	Аман орчуулга хичээлийн хөтөлбөрт дагаж хэлмэрчлэхүйн аргачлалыг тусгах нь	197
Д.Шинэбаяр	Тархи ба санах ой: гадаад хэлний шинэ үг цээжлэх нь	210
Ж.Эрдэнэбат	Орчуулгын хичээлийн сургалт, тулгамдаж буй асуудал	216

ОРЧУУЛГЫН ШҮҮМЖ СУДЛАЛ

С.Эрдэнэмаам	Их гүүш Ц.Дамдинсүрэн абугайн орчуулгыг хэн “Ойлгомжтой болгон сайжруулав”?	222
Г.Эрдэнэчимэг	Солонгос хэлнээс монгол хэлнээ орчуулсан нэгэн зохиолын тухайд	228

НУТГИЙН АЯЛГУУ СУДЛАЛ

М.Очирцэнд	Нутгийн аялгуу судлалын тойм	234
Д.Содон	Барга буриад аялгууны онцлог	242
Б.Яруу	Орчуулга ба алшаа эзнээ аман аялгууны онцлог	247

ДУРТГАЛ

Л.Маналжав	Монгол хэл, аялгууны тухай аавын минь илтгэл	252
Гэрэгэ	Тааруу орчуулагч болох би бээр орчуулгын тухай эргэцүүлэн бодох нь	256

ОРЧУУЛГЫН САН ХӨМРӨГ

Д.Нацагдорж	Ламбагуайн нулимс	272
Д.Нацагдоржийн	“Ламбагуайн нулимс” зохиолын Ч.Баудены англи орчуулга	275
Д.Нацагдоржийн	“Ламбагуайн нулимс” зохиолын Дэ.Нацагдоржийн англи орчуулга	278
МЭДЭЭ		281

CONTENTS

Preface		9
TRANSLATION STUDIES		
Sh.Egshig	On critical discourse analysis (CDA) based on an multilingual corpora	13
D.Burnee	A specific features of the translation of Zaya Pandita	22
Ts.Magsar	Drama translation experience accumulated by E.Oyun	29
S.Dugarmaa, M.Nyamdolgor	About two translations to english of the story “Tears of a venerable lama” by D.Natsagdorj	35
B.Enkhbayar	A brief review of early translations by Mongolian scholars	42
S.Bulgantamir	Defining and translating words and expressions that express emotions	48
N.Munkh	On French translations of the hydroniums of The Secret History	61
Ch.Zolzaya	Metaphors in novel translations	67
G.Eldev-Ochir	Translation of National cultural semantics of color words	77
D.Badmaanyambu, Mi.Tingting	A Comparative Study of Chinese and English Versions of Mi Tingting the Diamond Sūtra from the Perspective of Skopos Theory	81
A.Tserenchuluun	Explanation of the German idioms based on their history	91
B.Batchimeg, Sh.Bolormaa	Language of diplomacy: translation and Interpretation	116
G.Bat-Uchral, Elisabetta Ragagnin, Samuela Simion	On Marco Polo’s variegated mosaic of codices	126
B.Udval	The theoretical thematic analyze of belles-lettres translation	136
S.Dolgor, D.Budsuren	The observation of translation in haiku	148
L.Surenbaatar, B.Khishigdelger	Expressing cultural and intellectual features in literary translation	162
D.Dolgorsuren	Issues related to the translation of diplomatic documents	170
O.Munkhchimeg	Discourse analysis in translation of political texts	178

FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

T.Myagmarsuren	Usage of a model “CYCLE” in Mongolian to English translation	186
Sh.Serchmaa	Developing note-taking skills in consecutive interpreting which should be introduced in the interpreting curriculum	197
D.Shinebayar	Brain and memory: learning foreign language	210
J.Erdenebat	Vocabulary Translation teaching practices and Challenges	216

TRANSLATION CRITICISM

S.Erdenemaam	Who “improved to make clear” the translation of the great teacher Ts.Damdinsuren	222
G.Erdenechimeg	A review of a literature translation from Korean into Mongolian	228

DIALECTOLOGY

M.Ochirtsend	An overview of Mongolian dialectology	234
D.Sodon	Features of Barga buriad dialect	242
B.Yaruu	Translation and features of Alshaa eznee dialect	247

MEMOIRS

L.Manaljav	My father's report on Mongolian language and Dialect	252
Gregory Pringle	Ruminations of a mediocre translator	256

TRANSLATION ANTHOLOGY

D.Natsagdorj	“The Tears of the Reverend Lama”	272
D.Natsagdorj	“The Tears of the Reverend Lama” Translated by Charles Bawden, 2003	275
D.Natsagdorj	“Tears of a Venerable Lama” Translated by De. Natsagdorj, 1976	278

NEWS & NEW BOOKS		281
------------------	--	-----

ӨМНӨТГӨЛ ҮГ

“Орчуулагч бол гэгээрэлд хүргэх өртөөний адуу” гэж А.С.Пушкин нэгэнтээ хэлсэн байдаг. Нобелийн шагналт зохиолч, орчуулагч Жозе Сарамаго “Зохиолчид үндэсний утга зохиолоо туурвиж байхуйд орчуулагчид дэлхийн утга зохиолыг бүтээж байдаг юм.” гэж хэлсэн нь орчуулагчийн ажлыг үнэнхүү тодорхойлсон мэт санагдана. Сүүлийн жилүүдэд орчуулгын ажил Монгол оронд далайцтай өрнөж байгааг хэн хүнгүй ярьж байна. Орчуулгын судалгааг хийх нь энэ их өрнүүн ажлын нэг хэсэг мөн. МУИС-ийн Орчуулгазүйн Профессорын баг жил бүр хийсэн ажлаа “Орчуулгазүй” сэтгүүлд тайлагнасаар иржээ. Энэ дугаарт нэг жилийн ажлын дотроос хоёр ажлыг онцлон дурдъя гэж бодлоо.

Нэгдсэн Үндэстний байгууллагаас 2019 оныг уугуул үндэстний хэл соёлыг хамгаалах жил болгон зарласантай холбоотойгоор мөн оны “Дэлхийн Орчуулгын өдөр”-ийг “Орчуулга ба Уугуул үндэстний хэл соёл” сэдвийн дор тэмдэглэсэн билээ. МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбарын Гадаад хэлний орчуулга хөтөлбөрөөс “Нутгийн аман аялгуу судлал ба орчуулгазүй” эрдэм шинжилгээний их семинарыг зохион байгуулав. Энэ семинарт ШУА-ийн Хэл Зохиолын хүрээлэнгийн М.Очирцэнд үндсэн илтгэлийг бэлтгэж оролцсон бөгөөд тэрээр нутгийн аялгуу судлалын тоймыг бүрэн хэмжээнд танилцуулсан билээ. Нутгийн аялгууны судалгаа нэгэн үе монголчуудын хэлний шинжлэлд хүндтэй суурь эзэлдэг судалгаа байсан юм. Чингэвч сүүлийн үед энэ талын судалгааны эрч саарч байсныг энэ семинараар дахин хэлэлцсэн нь ангасан хөрс шороог услах мэт санагдаж байлаа. Монгол түмний угсаатны дотроос дээд монгол, барга буриад, алшаа, цахар аман аялгууг төлөөлсөн тухай тухайн нутаг орноос ирж МУИС-д сурч буй оюутнууд өөрсдийн аялгууны талаар илтгэл тавьсан нь семинарт оролцсон бүхий л судлаачдын сонирхлыг татаж, хэлэлцүүлэг болж өрнөв. Семинарт манай хэлшинжлэлийн суут эрдэмтэн Ш.Лувсанвандангийн охин Л.Маналжав багш оролцож, нутгийн аялгууны тухай аавынхаа болон өөрийн ажлын талаар сонин сайхан үүх түүхийг ярьсан юм.

2012 оноос үйл ажиллагаагаа эхэлсэн МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын Орчуулгазүйн Профессорын багаас уламжлал болгон зохион байгуулдаг Орчуулгазүйн эрдэм шинжилгээний бага хурал энэ жил 8 дахь удаагаа “Орчуулгын онол, туршлага” сэдэвтэйгээр цахим орчинд амжилттай зохион байгуулагдлаа. Энэхүү цахим хуралд МУИС-ийн профессор Д.Бүрнээ, доктор Ш.Эгшиг, доктор Г.Эрдэнэчимэг, магистр Л.Энхмэнд, докторант А.Цэрэнчулуун, Б.Удвал, МУБИС-ийн профессор С.Эрдэнэмаам, ШУТИС-ийн профессор С.Дугармаа нар болон ХУИС, ОУУБИС-ийн эрдэмтэн судлаачдын илтгэл хэлэлцүүлснээс гадна орчуулгазүйн судалгаа шинжилгээ хийдэг манай нэрт эрдэмтэн орчуулагч нар болох Л.Маналжав, Ц.Магсар, Л.Чулуунбаатар, М.Чимэдцэеэ, Д.Отгонтуяа, Г.Элдэв-Очир, Ц.Онон, Ц.Оюунсүрэн, Н.Мөнх, Б.Пүрэвсүрэн мөн Япон улсаас доктор Г.Сайнбаяр, Австрали

улсын иргэн, мэргэжлийн орчуулагч, шувууны нэр судлаач Грегори Прингл (Gregory Pringle) нар цахим хурлын хэлэлцүүлэгт оролцлоо.

Дэлхий нийтээр тархсан “Ковид 19” цар тахлын улмаас улс оронд мөрдөж буй журмын дагуу олон нийтийн арга хэмжээг танхимд зохион байгуулах боломжгүй үед цахим хэлбэрээр хурлаа хийж, хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн нь цаг үеэ олсон ажил боллоо. Энэхүү эрдэм шинжилгээний цахим хурлыг МУИС-ийн хэмжээнд анх удаа хийж, цаашид болох эрдэм шинжилгээний олон хурлын салхийг хагалсан нь манай профессорын хамтлагийн хувьд тэмдэглэж үлдээх ажил гэж үзэж байна. Магадгүй олон жилийн дараа цахим хурал хэвшил болсон цагт энэ нь инээд хүрэм энгийн зүйл мэт болох боловч, энэ үе бол гар утасны анхны загварууд болох “Motorola StarTac”, “Nokia 6110” шиг л анхны юм байсан, энэ цахим хурал амжилттай сайхан болж өнгөрсөн гэдгийг тэмдэглэе.

“Орчуулгазүй” сэтгүүлийн зөвлөл ийнхүү найман дугаараа гаргаж байна. Энэ дугаар Орчуулгазүй, Гадаад хэл заах аргазүй, Нутгийн аялгуу судлал, Дуртгал, Орчуулгын сан хөмрөг, Мэдээ гэсэн булангуудтай гарлаа. Дугаарын онцлог бол орчуулгын судлалтай холбогдсон янз бүрийн байгууллагын эрдэмтэн судлаачдын өгүүлэл гарсан явдал юм. Энэ нь судлаач эрдэмтэд төдийгүй нийгмийн хүрээний төлөөлөл болсон олон хүн орчуулгын үүрэг, ач холбогдлыг сайтар ойлгон, ухамсарлаж байгаагийн илрэл болно. Ер нь дан ганц судалгааны сэтгүүл гэлтгүй, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр ч орчуулгын талаар асуудал хөндөх нь олширч, нэн ялангуяа орчуулгын шүүмжийг дорвитой хийх санал ихээр гарч байгаа юм. Манай сэтгүүлийн бодлого бол Монгол дахь орчуулгазүйн чиг хандлагыг тодорхойлж, тулгамдаж буй асуудлыг шийдэх эрдмийн индэр болох явдал билээ.

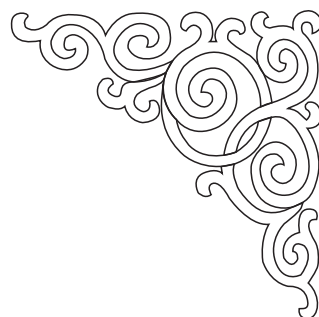
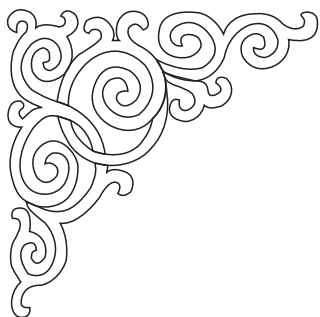
Цаашид эрдэмтэн судлаачид, номын садан, уншигч түмнээс сэтгүүлийн талаархи санал, шүүмж, зөвлөгөө хийгээд бүтээл туурвилаа байнга ирүүлж байна гэдэгт итгэж байна.

Эрдэм оюуны гэгээн цагаан мөр ямагт дурайж байх болтугай.

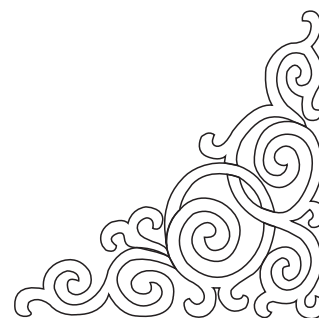
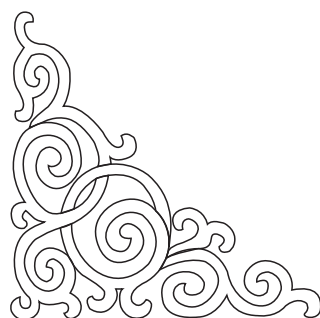
МУИС-ийн Шинжлэх ухааны сургуулийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбар

Орчуулгазүйн Профессорын баг

Таргуд Шагдарсүрэнгийн Эгшиг (Ph.D)

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

КОРПУСЫН ОЛОН ХЭЛНИЙ МАТЕРИАЛЫН САНД СУУРИЛАН ДИСКУРСТ ШҮҮМЖ ШИНЖИЛГЭЭ (CDA) ХИЙХ ТУХАЙД

Ш.Эгшиг¹

Summary: Lots of texts can be gathered in a corpora and many research methods can be developed to draw conclusions from it. It is possible to consolidate a large database and determine regularities as well. Critical Discourse Analysis (CDA), which emerged in the second half of the twentieth century, is such a highly sophisticated tool that it is widely used not only in linguistics but also in many areas of the social sciences. This article discusses how to use the Critical Discourse Analysis in a multilingual corpora.

Түлхүүр үг: дискурс, шүүмж, хэлний материал, корпус, хэлэхүй, дискурсын шүүмж шинжилгээ

Хэлшинжлэлийн корпус гэдэг нь тодорхой нэг зохиогчийн туурвин бичсэн бүхий л эх бичвэр эсвэл тодорхой сэдэвт судлагдахуунд хамаарах бүхий л эх бичвэрүүдийг нэг дор цуглуулсныг хэлдэг. Үүнийг хятадаар 语料库 буюу “хэлний материалын сан” гэж оноосон байдаг. Корпус хэлшинжлэл нь уг эхээрээ байгаа бичвэрийн хэлний материалд илэрч байгаа хэлийг судлахыг хэлдэг ажээ. Тухайлбал, дэлхийн гол гол шашны сургаал номлолын эх бичиг болох бурхны шашны их хөлгөн судар, шаштирын цоморлиг, библийн ариун судар, коран судар бол нэг нэг корпус буюу хэлний эх хэрэглэгдэхүүн болно. Тэгэхээр тухай тухайн судрын хэлийг судалж байгаа нь корпус хэлшинжлэлийн судалгаа болж таарч байна. Монгол судлаачдын хувьд сүүлийн хоёр зуун дамнуулан хийсэн корпус хэл шинжлэлийн хамгийн дорвитой томоохон судалгаа бол Монголын Нууц Товчоо (МНТ)-ны хэлний судалгаа юм. 2016 онд гарсан “Дэлхийд түгсэн МНТ”² гэдэг бүтээл нь МНТ-ны судалгааны мэдээллийг нэг дор нэгтгэсэн ажил болсон юм. Үүгээр МНТ-ны судалгааны санг жагсаан толилуулсан билээ. Энэ мэтчилэн аль нэгэн тодорхой сэдвийн дор эх бичигт суурилсан хэлшинжлэлийн янз бүрийн судалгааны хэлний материалын сан хаа сайгүй үүсч байдаг байх нь. МНТ-ны хэлний судалгаанд МНТ-ны орчуулгын судалгаа жинтэй хувийг эзэлдэг. МНТ-ны одоогоор олдоод буй эх нь хятад үсгээр монгол хэлээрх агуулгыг галиглаж бичсэн байдалтайгаар байгаа эх юм. Энэ нь уг корпусын өөрийнх нь онцгой тал юм. Ийм эхийг янз янзаар хөрвүүлэн орчуулж судлах нь уг зохиолын хэлийг тодруулан гаргах нэг арга зам нь болдог. Чингэснээр уг зохиолын утга санаа, илэрхийллийг тодруулж байгаа хэрэг болно. МНТ-ны монгол дуудлагаар хятад үсгээр буй эхийг монгол бичгээр буулгасан нь энэ зохиолыг жинхэнэ монгол зохиол болгох үйл явц

¹ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Ази судлалын тэнхим

² Дэлхийд түгсэн Монголын Нууц Товчоо, УБ, 2016, Мөнхийн үсэг ХХК

байв. Уг нь энэ бүтээл анх монгол хэлээр зохиогдсон нь дамжиггүй ч, нэгэнт тэрхүү монгол бичгийн эх бичиг олдоогүй байгаа тул уг зохиолыг монгол бичгээр буулгасан Цэнд гүнгийн ажил нь монголчуудын МНТ-ны анхдагч хөрвүүлэг байсан бөгөөд эдүгээ XXI зууны эх хүртэл гүүш Лувсанданзангаас эхлэн МНТ-г дотоод гадаадын олон эрдэмтэн судалжээ. Энэ бүх судалгаа бол МНТ хэмээх корпусыг бүрдүүлж байна. Энэ корпусын судалгаа нь МНТ зохиогдох үеийн монголчуудын хэл ярианы онцлогийг гаргаж болохуйц хэлний материал болно. Өөрөөр хэлбэл, дундад зууны үеийн монголчуудын үгийн санг гаргаад ирж болно, тухайн үеийн монголчуудын хэлний хэлзүйн онцлогийг тогтоож болно.

Яг үүнчлэн барууны ертөнцөд корпус хэлшинжлэлийн судалгаагаар XX зууны дунд үеэс толь бичиг зохиох анхны суурь корпусыг боловсруулж ирснээр өнөө цагт алдартай болсон, маш их тайлбар, жишээтэй толь бичгүүд зохиогдон гарчээ. Тухайлбал, ‘Cobuild corpus’ уугуул британий англи хэлээрх эх бичвэрээс гадна Хойд Америк, Шинэ Зеланд, Австрали, Өмнөд Африкийн БНУ болон Английн холбооны хамтын нийгэмлэгийн орны бүхий л утга зохиолын эхүүдийг цуглуулж сан бүрдүүлж “Англи хэлний банк”³ хэмээх санг багтаасан ‘Cobuild corpus’-ыг бий болгосон нь ‘Collins’ толийн эх үндэс болсон хэрэг. Энэ корпусын англи хэлний сан нийт 4 тэрбум гаруй үг, нийлэмж үгээс бүрддэг ба “Англи хэлний банк” сан бол үүнээс сайтар шүүж ялгаж авсан 650 орчим сая үг, үг хэллэгийн баазтай ажээ. Манайд ийм жишгээр бичил хувилбараар ажилладаг толь зохиогчид бий. Хятад хэлний нэртэй орчуулагч Д.Болдбаатар Монгол-Хятад, Хятад-Монгол толь бичиг гаргасан, энэ толь хятад хэл анхлан үзэж буй хүмүүст ихээхэн хэрэгцээтэй байдаг, харин мэргэжлийн болон гүнзгий шатны хятад хэлний үг хайхад хангалтгүй болоод ирдэг, энэ нь уг толийн хэлний материалын сан нь маш явцуу бага гэсэн үг юм. Д.Болдбаатар нэгэнт өөрт буй сангаа ашиглан мөн Монгол-Япон, Япон-Монгол толь бичиг гаргасан, тэр сангаар Монгол-Солонгос, Солонгос-Монгол толь гаргасан ч болно. Тэгэхээр корпус хэлшинжлэл бол хэрэглээний хэлшинжлэлд чухал байр суурийг эзэлдэг юм. Хэлний материалын санг бүрдүүлэх, үүнийг ашиглах нь дан ганц хэлшинжлэлээр тогтохгүй бусад нийгмийн ухааны практикт өргөн хэрэглэгддэг.

Ер нь корпус хэлшинжлэлд маш их мэдээллийг цуглуулаад үүнээс дүгнэлтэд хүрэх олон судалгааны аргыг үүсгэн боловсруулж болно. Их мэдээллийн санг нэгтгэн дүгнэж зүй тогтлыг тогтоох нь энэ ухааны гол зорилго ч байж болно. Тэгвэл тэдгээр судалгааны аргын нэг болох ‘дискурсын шүүмж шинжилгээ’ (Critical Discourse Analysis CDA)-ний талаар товч авч үзье. Дискурсыг “хэлэхүй”⁴ (*langage* F. de Saussure) гэж ойлгоход ч болмоор. Хэлшинжлэлийн нэгжийнхээ хувьд өгүүлбэрзүйн түвшнээс хальсан ойлголтыг илтгэдэг. Ялангуяа явцуу нэг ухааны бус нийгмийн нийтлэг хүрээнийхний дунд ашигладаг текст буюу эх бичвэрт энэ нь илүү тодорч танигддаг. Орчуулгын шүүмж судлал ба утга зохиолын шүүмж судлал зэрэг шүүмжийн олон судлал хөгжиж байна. Энэхүү

³ The Collins Corpus <https://collins.co.uk/pages/elt-cobuild-reference-the-collins-corpus>

⁴ Ferdinand de Saussure, (1916) *Place de la langue dans les faits de langage, Linguistique de la langue et linguistique de la parole*, Cours de Linguistique Générale, Payot & C, Lausanne-Paris, pp. 27-32, 36-40.

“дискурсыг шүүмжлэлтэйгээр шинжлэх” гэсэн нь тухайн дискурсыг зүгээр нэг шүүмжлэх тухай асуудал биш харин ерөнхий ойлголтыг заадаг гэж тайлбарлажээ. Тэгэхээр шүүмжлэлт сэтгэлгээгээр дискурст задлан шинжилгээ хийнэ гэсэн үг юм. Өнгөрсөн зууны сүүлээр анхлан Рожер Фоулер (Roger Fowler), Т.А фон Дейк⁵(Teun van Dijk), Норман Фэйерклаф⁶(Norman Fairclough), Рүт Водак (Ruth Wodak) нар энэ сэдвээр ярьж эхэлжээ. Ер нь “дискурсыг шүүмжлэлтэйгээр шинжлэх” гэдэг нь шинжилгээний арга хэрнээ нийгэм хэлшинжлэлийн дискурсыг судалдаг ухаан гэж Норман Фэйерклаф⁷ үзжээ. Нийгэм дэх оюун санааны хүч, үзэл суртал, сургаал номлол нь хэлээр хэрхэн илэрч хэрэгждэгийг судлах ухаан гэж бас хэлж болно. Тэрхүү дискурс нь эх бичвэр, яриа, видео контент, нийгмийн практик үйл ажиллагааг багтаасан ойлголт юм. Судалгааны аргазүйн хувьд нэг зүйлийг тодотгодог нь аливаа нийгмийн үйл ажиллагаа, практик үйлдэл дискурсээр хэлбэржиж, ямар нэг байдлаар хадгалагдан ул мөрөө үлдээдэг. Нэгэнт дискурсын хэлбэрт шилжсэн бол үүнийг хэлшинжлэлийн судалгааны аргаар судлах боломжтой. Дискурсын хэлбэрт шилжсэн нийгмийн үзэгдэл, практик үйл ажиллагаа нь эргээд нийгмийн практикт хэрхэн нөлөөлөхийг нь бас шинжилж болно. Тэгэхээр дискурсын шүүмж шинжилгээ нь хэлшинжлэлийн төдийгүй бусад шинжлэх ухааны ялангуяа нийгмийн шинжлэх ухааны юмс үзэгдлийн шүтэлцээг судлах ухаан болох юм. Үүнд шинжилгээний нарийн тогтсон арга, аргачлал гэж байдаггүй, тухайн судалгааны оногдохуунаас хамаарч судалгааны аргаа сонгон тохируулдаг, чингэхдээ голдуу хэлшинжлэлийн дискурсын шинжилгээний аргыг хэрэглэдэг байна.

Сүүлийн үед корпус хэлшинжлэлийн хэлний материалын сантай энэхүү дискурсын шүүмж шинжилгээ хэмээх нийгэм хэлшинжлэлийн ухааныг уялдуулж судалдаг болжээ. Ямар нэгэн чиглэлийн юм уу ямар нэг сэдэвт хамаарах эх бичвэрийн сангийн тухай өмнө ярьсан, маш их мэдээллийг нэг дор цуглуулах тусам түүнээс гарах зүй тогтол, дүгнэлтийн үнэн зөв байх магадлал өсөх нь дамжиггүй. Жишээ нь, гүүглийн орчуулгын программаас англи-япон, англи-хятад хэлний хооронд хийсэн орчуулга нь хүн уншихад түлхүү ойлгомжтой, хэлзүйн хувьд зөв, боломжийн найруулгатай орчуулга гарч байгаа мэт санагддаг, харин англи-монгол, монгол-япон хэлний орчуулга нь утга ойлгомжгүй, найруулга тааруу, зүгээр л хэсэг үгийн цуглуулбар болсон мэт санагддаг, энэ нь санах ой дахь монгол хэлний сан нь цөөн үг хэлхэцтэйг харуулж байгаа хэрэг. Харин “англи хэлний банк” хэдэн зуун сая үг хэлхэц бүхий сантай, япон хэлний сан мөн тийм хэмжээтэй бүрдсэн бол компьютер тэр олон хэлхэцээс хамгийн их нийцтэйг нь төвөггүй тоолж олоод гаргаад ирнэ гэсэн үг. Чингэхээр нийгмийн практикт болж буй олон үйл явдлыг дискурст хувирсных нь дараа тухайн сэдэвт хамаарах бусад олон тохиолдлын дискурсын хэлний материалын сантай хамт юм уу

⁵ Van Dijk, T.A.(1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, Calif: Sage Publications. Inc

⁶ Fairclough, Norman. (1989). *Language and Power*. New York: Longman. [1]

⁷ Karin Zotzmann and John P.O'Regan (2016), *Critical Discourse analysis and Identity*, The Routledge Handbook of Language and Identity, Routledge, London & New York, p.114
Systematic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change (2004), Lynne Young and Claire Harrison, London & New York, p.2

дангаар нь хэлшинжлэлийн империк юм уу, тооцооллын тохиромжтой гэж үзсэн аргачлалаараа боловсруулалт хийж, тухайн нийгмийн үзэгдлийг үнэлж болно.

Дискурсын шинжилгээ нь нийгмийн тодорхой нөхцөл байдалд шүүмжлэлтэй хандах, ил болон далд утгын мөн чанарыг нь олж илрүүлэх хандлагыг тогтоож ч болох юм. Чингэхдээ голлон аливаа зүйлд тайлбар хийх, задлан шинжилж дүгнэлт хийхэд тулгуурладаг. Зарим судлаачид дискурс нь таамаглал, далд утган дээр суурилсан бодит утга гэж үзсэн байдаг. Дискурсын шинжилгээгээр судлаачид судалж буй зүйлийнхээ семантик түвшин болон мөн түүнчлэн прагматик түвшний аль алинд нь ямар утга санаа үүсч байгааг тодорхойлон тайлбарлахыг хичээдэг ажээ.

Дискурст шүүмж шинжилгээ хийснээр

- Шинжлэх ухааны салбар дундын суурь зарчим, чиг баримжааг тогтоож болно.
- Судалж буй нийгэм улс төрийн үйл явцыг дискурсын хэлбэрт оруулснаар энэ үйл явцад нөлөөлж байгаа ил, далд нөлөөллийн хүчин зүйлийг тодруулан гаргаж болно.
- Шинжилгээний үр дүнгээ нийгэмд болж буй үйл явцыг эерэг тал руу нь хандуулах хүчин зүйл болгон хувиргаж болно.

Эдгээр нь уг дискурсын шүүмж шинжилгээний ач холбогдолтой тал нь юм.

Орчин үед улс төрийн дискурст энэ шинжилгээний үр дүнг ихээр ашиглах боломжтой. Дискурсын шүүмж шинжилгээний тухай ухааныг үндэслэгчдийн нэг Норман Фейерклафын (Fairclough, 1993:133) дискурсын 3 хэмжээст загварыг⁸ судлаачид ихээхэн ашиглаж байна. Энэ загвар нь дараах гурван түвшний шинжилгээнээс бүрддэг.

1. Эхийг шинжлэх
2. Дискурсын түвшинд шинжлэх
3. Хам сэдвийн буюу нийгмийн орчинд шинжлэх

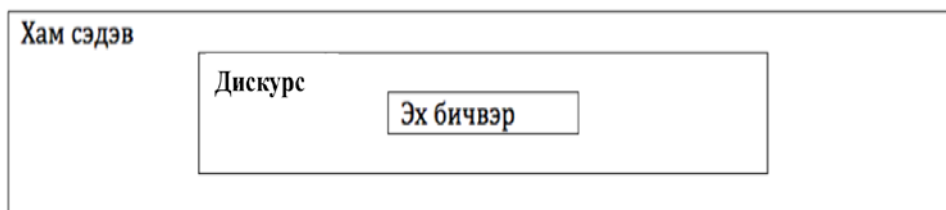
Үүнийг ойлгож ухахын тулд энгийн жишээ авч болох юм. Кино зохиол бол эх бичвэр, кино зураг авч, киног бүтээх нь дискурсын түвшинд очиж байгаа бөгөөд уг кино гарсны дараа нийгэмд нөлөөлж байгаа нөлөөлөл нь энэ киноны тухай санал сэтгэгдэл, киноны шүүмж, тэр бүү хэл ихээхэн ашиг орлоготой кино бол нийгэмд төдийгүй эдийн засагт ч нөлөөлдөг. Хэл судлаачид кино зохиолыг эх хэрэглэгдэхүүн болгон эхийн шинжилгээ хийх бүрэн боломжтой, кино бүтээх үеийн олон үйлдэл, тухайн үеийн улс төр, нийгэм, цаг уурын нөхцөл байдал зэрэг юуг нь ч судалгааны оногдохуун болгон шинжилж болох юм, киноны анхны үзэл санаа нь бүтээх үеийн нөхцөл байдалтайгаа нөхцөлдсөөр нийгмийн орчинд огт

⁸ Fairclough, Norman (1993) Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: Universities. *Discourse and Society*, 4 (2), 133-168.

Fairclough Norman. (1995) Text and Language, *Critical Discourse Analysis*. (London, Longman), p.9

Tian Xinling, (2018) Critical Discourse Analysis of News Reports— Based on the Guardian News Report of China's Military Parade to Mark the 70 Years of Second World War, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 8, No. 4, p.434.

кино гараагүй үеийг бодвол нөлөөлсөөр, нийгмийн орчныг өөрчилж, үр нөлөөгөө тарих нь дамжиггүй. Чингээд чухам дискурсын шүүмж шинжилгээг аль ч түвшинд хийх байсан ч, бүхий л мэдээллийг бичигт буулгаж болно, нэгэнт бичгийн хэлбэрт шилжсэн бол үүнийг шинжилгээний ямар ч арга хэрэгсэл ашиглан шинжилж болно. Дискурсын шүүмж шинжилгээний загварыг хамгийн энгийнээр дараах байдлаар дүрсэлж болох юм.

Зураг 1. Норман Фейерклафын дискурсын 3 хэмжээст загварын бүдүүвч

Энэ загвараас харахад, алив үзэгдэл, үйл явцын эх бичвэрийн түвшин ба хам сэдвийн (нийгмийн) түвшингийн нийгэмд тархах цар хүрээ, нөлөө нь адилгүй болох нь харагдаж байна. Дискурсын түвшин нь дундаж бөгөөд, эх бичвэрийн түвшин ба нийгмийн орчин хоёрыг холбож өгдөг, энэ түвшингүйгээр энгийн эх бичвэр нийгэмд нөлөөлөх, нийгэм рүү шилжих аргагүй ажээ.

Сүүлийн үед дискурсын шүүмж шинжилгээгээр хэвлэлийн мэдээ, давтамжтай хийдэг хэвлэлийн хурал, төрийн тэргүүн, төрийн зүтгэлтний хэлсэн үг, олон нийтийн сүлжээнд тавьсан санал сэтгэгдэл зэрэгт уг шинжилгээг хийж нийгмийн болон төрийн бодлогын байдлыг тандах, нийгмийн сэтгэлзүй, төрийн бодлогыг хэрхэн үнэлж байгаа зэргийг үнэлэн тогтоодог болжээ.

Мөн орчуулгазүйд хоёр болон олон хэлний материалын санд суурилсан дискурсын шүүмж шинжилгээг хийж байна. Монголын нууц товчоо (МНТ) өнөөгийн байдлаар дэлхийн 30 гаруй гадаад хэлнээ орчуулагдсан юм⁹. Зарим хэлэнд хэд хэдэн орчуулгын хувилбар¹⁰ (Н.Мөнх, 2015: 108-110) бий. Монголын Нууц Товчооны олон хэлний орчуулгын байдалд хэлний олон судалгаа гарч байна. Цэнд гүний монгол хөрвүүлэг, С.А.Козины орос орчуулга, П.Пеллио, Мари-Доминик Эвен ба Родико Поп нарын франц орчуулга, Э.Хэниш, В.Хайсиг нарын герман орчуулга, Ш.Озавагийн япон орчуулга, Л.Лигеттийн мажар хэлний орчуулга, Ф.В.Кливез, Онон Өргөнгөө нарын англи орчуулга, С.Калужинскийн польш хэлний орчуулга¹¹ гээд бүхий л орчуулга аяндаа эх бичвэр болж судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн болно. МНТ хэмээх корпус дотроо анхны хятад бичгээрх монгол хэлний эхээс олон хэлний орчуулгаар салбарлан эх бичгийн арвин их хэрэглэгдэхүүн буй болжээ. Эдүгээ дискурсын шүүмж судалгааны хувьд түвшинг ахиулан дискурсын ба хам сэдвийн түвшин буюу нийгмийн орчинд шинжилгээг хийж болно. Зөвхөн монгол хэлний хүрээгээр хязгаарлан дискурсын

⁹ (2016) Өргөл үг, Дэлхийд түгсэн Монголын Нууц Товчоо, МУИС, МСХ, УБ, Мөнхийн үсэг ХХК, 9-р тал.

¹⁰ Н.Мөнх (2015) МНТ-ы өнгө, зүсэм бүхий хүний нэрийн франц орчуулга, Гадаад хэл соёл судлал, МУИС ЭШБ, Боть 19(430), 108-110 тал.

¹¹ С.Галсан (2006), Чамбай эрдэмтний чамбайхан олз, Монголын нууц товчоо зохиолын гадаад орчуулга, УБ, Бемби сан ХХК, 27 тал.

шүүмж шинжилгээ (CDA) хийж болно, хэрэв тийм шинжилгээ хийвэл, Төрийн ордонд залсан МНТ-г хэрхэн бүтээсэн, ямар эхийг баримталсан, хэн хэн гэх эрдэмтний судалгаа ба санал гарсан, ямар түүхт ойн хүрээнд хэрэгжсэн, энэ төрийн хүндэтгэлийн үйл ажиллагаа нийгэмд ямар нөлөө үзүүлсэн, монгол үндэстний сэргэн мандалд хэрхэн тусгалаа олсон гээд шинжилгээг хийж үр дүнг томъёолон гаргаж болох юм. Харин олон хэлний материалд суурилан шинжилгээ хийх бол бас судалгааны арга, аргачлал, хамрах хүрээ нь ямар байхыг урьдаар тогтоож, хэрэгтэй үр дүнгээ гаргаж авч болно, энэ тохиолдолд орчуулгазүйн онол, судалгааны аргыг оруулж тооцох зайлшгүй байдал үүсэх нь дамжиггүй. Тухайлбал, МНТ-ны агуулгаас сэдэвлэн, гадаадад олон контент гарчээ. Тэдгээр контент тухайн улсын хэлээр МНТ орчуулагдсан учраас зохиогдсон байж таарна. Уран сайхны кино, баримтат кино, хүүхэлдэйн кино, комикс-зурагт ном хүртэл гарсан байна. Оросын нэрт кино найруулагч С.Бодровын Чингис хааны тухай “Монгол”¹² кино 2007 онд гарсны дараа монголын үзэгчдийн болон монголын кино судлаачдын дунд өргөн хэлэлцүүлэг өрнөсөн, олон талаас нь шүүмжилсэн, шүүмжилсэн гэдэг нь “шүүмжлэх” гэдэг шууд утгаар бус, утга зохиолын шүүмж хэмээх утгаар олон талын санал бодол гарч, шүүн хэлэлцсэнийг хэлж байгаа юм. Оросын кино судлаач болон үзэгчид энэ киног хэрхэн үнэлсэн, шүүмжилсэн болон бусад улсын монгол судлаачид ба үзэгчдийн шүүмж ямар байсан зэргийг шинжилж үзвэл сонирхолтой үр дүн гарах болно. Үүнтэй адил БНХАУ-д 2004 хийсэн “Чингис хаан” телевизийн гучин ангит киног дискурсын шүүмж шинжилгээгээр шинжилж үзвэл бас нэг үр дүнг үзүүлнэ. Японы кино найруулагч Шиничиро Савайн бүтээсэн өөр нэгэн “Чингис хаан” киног бас ингэж шинжилбэл ямар байх бол? Чингис хааны тухай уран сайхны хэтрүүлэгт киног 2018 онд Хятадын зах зээлд зориулан ашиг хөөцөлдөн хийсэн тухайгаа ч саяхан найруулагч нь ярьсан¹³ байна лээ. Чингэхээр энэ бүх контент бол МНТ-ны уг эхээс үүсч бүтсэн, гэвч уг эх нь монгол үндэстний юм боловч, тэр бүхэнд контент бүтээсэн улс үндэстний хэл соёлын нөлөө зайлшгүй тусна, энэ нь яриангүй орчуулгын хэлээр дамжин тухайн улс үндэстний оюун сэтгэхүйд хүрсэн шүү дээ. Тэгээд тэр үндэстний сэтгэхүйн шүүлтээр дамжиж уран бүтээл болж хэлбэржсэн, үүнийг буцаагаад монгол үндэстний нүд чихээр оруулахад ямар сэтгэгдэл төрөх нь мөн л олон хэлний материалын харилцан бие биендээ шилжин хэлбэржсэний улмаас үүссэн гажилт, нөлөөт байдлын үр дүн байна. Дискурсын шүүмж шинжилгээний хувьд харин хатуу тогтсон судалгааны арга зарчим гэж байдаггүй, үүнийг нийгмийн судалгааны ямар ч арга, аргачлалыг сонгон хийх боломжтой байдаг гэдгийг энэхүү нийгэм хэлшинжлэлийн онолчид угаас хэлсэн билээ.

Нэг хийсэн судалгааны талаар ярья. БНХАУ-д Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн Их Хурал болон уг их хурлын чуулган тодорхой дүрмээр жилд хоёр удаа чуулдаг. Хавар, намрын чуулганы дараа Төрийн Зөвлөлийн Ерөнхий сайд гадаад дотоодын сурвалжлагч нарт улс орны эдийн засаг, нийгмийн байдал,

¹² Сергей Бодров-старший снял фильм о Чингисхане <https://ria.ru/20070823/73997546.html>

¹³ “Чингис хаан” уран зөгнөлт кино маргаашаас эх газрын Хятадын кино театруудад гарч эхэлнэ, 2018-04-27 <https://montsame.mn/mn/read/88170>

хэрэгжүүлэх бодлого шийдвэрийг танилцуулаад, тэдний асуултад хариулдаг уламжлалтай. Энэ хэвлэлийн бага хурлыг (цуваа цагт) хэлмэрчтэйгээр хийж ирсэн. 1998 оноос хойш хорь гаруй жил бараг 40 гаруй удаагийн хэвлэлийн хурлын хэлмэрчийн орчуулгад хийсэн нэгэн томоохон судалгааг Хятад улсын нэгэн докторант¹⁴ хийсэн. Бичгийн ба аман орчуулга нь дискурсын харьцууллын сонирхолтой харьцааг гаргахад энгийн нэгэн корпуст хийсэн шинжилгээнээс илүү их судалгааны орон зай ба мэдээллийг цуглуулах боломжтой. Нэг мэдээллийг хоёр дахин өсгөн хоёр үндэстний хэлний, нийгэм, соёл, улс төрийн орчны хэлний ялгаа, хэлний илэрхийлэмж, хэлзүйн зэрэгцүүлэл, үг хэллэгийн оноолт, хэлний дүйцэл зэргийг илрүүлэн гаргахын дээр нийгэм-соёлын, олон нийтийн санаа бодлын хандлага, үндэстэн тус бүрээр нэгэн ойлголт ухагдахууныг хэрхэн тусгаж авч байгаа зэргийг ч уг хэлний материалд тулгуурлан аргачлалаа сонгон, ямар ч өнцгөөс нь шинжлэн үнэлгээ өгч болдог. Орчуулгын судалгаанд энэ шинжилгээг хийснээр Норман Фейерклафын дискурсын 3 хэмжээст загварын аргачлалыг илүү боловсронгуй болгож баяжуулах, орчуулагч хэлмэрчээр зуучлагддаг эх ба орчуулгыг яаж шинжилж боловсруулалт хийх зэрэгт шинэ аргачлал боловсруулах шаардлагатай байгааг дүгнэсэн байна. Уг судлаач энэхүү тогтмол давтамжтай болдог хэвлэлийн бага хурлын хэлмэрч бол үзэл суртлын хоёр өөр фронтод ойлголцлыг бий болгох гэж ажилладаг гэдгийг тодотгожээ.

Энэ жишээнээс үзэхэд, орчуулгын сан бүрдүүлэх ажлыг олон жилийн турш бүрдүүлжээ. Судалгааны байгууллагын нэг хийгүүштэй ажил нь эх бичвэрийн сан үүсгэх юм. Тухайлбал, МУИС-ийн Ази судлалын тэнхимээс 1952-1962 онд орчуулагдсан Хятадын богино хэмжээний үргэлжилсэн үгийн зохиолыг дахин эмхэтгэн гаргасан билээ. Зөвхөн хятад хэлнээс орчуулсан уран зохиолын сан үүсгэнэ гэвэл 1960-аад оноос хойш хятад тууж роман орчуулах явдал нэлээд дэлгэрч байсан, үүнээс өмнө богино хэмжээний уран зохиолын орчуулга голлож байжээ. Өнөө цагт орчин үеийн хятадын уран зохиолын орчуулга ч ар араасаа цувран гарч байна. Ардын хувьсгалаас өмнөх үеийн хятад уран зохиол ба сургаалын зохиолын орчуулга ч манайд их бий. Зарим хятад зохиол хэд хэдэн монгол орчуулгын хувилбартай. Ингээд зөвхөн хятадын уран зохиолын орчуулгын сан бүрдүүлсэн байхад хэдэн арван боть уран зохиолын орчуулгын бүтээл гарч болно. Энэ сан дээр цахим программаар шинжилгээ хийвэл монгол хэлний хөгжлийн байдал ба монгол ба хятад хэлний үгийн сангийн зэрэгцүүлсэн судалгаа, хятад ормол үг, авиа дуурайсан үг, дүйцэлгүй нэрийн судалгаа гээд тоймгүй олон судалгаа хийх боломжтой. Хэлшинжлэлийн бус, нийгмийн ухааны чиглэлээр олон судалгааг ч хийх боломж мөн бүрдэнэ. Тухайн үеийн нийгмийн байдал зохиолыг сонгож орчуулахад туссан, монгол уншигчийн сэтгэлгээний онцлогийг гаргах, хятадын соёлын зүйлийг цуглуулан шинжилгээ хийх, улс төр, нийгэм эдийн засгийн байдлын тусгал гээд юу эсийг ч шинжлэн гаргаж ирэх

¹⁴ Gu Chonglong, Rebecca Tipton (2020) (Re-)voicing Beijing's discourse through self-referentiality: a corpus-based CDA analysis of government interpreters' discursive mediation at China's political press conferences (1998–2017), Perspectives, Studies in Translation Theory and Practice, pp.1-18. ISSN: 0907-676X (Print) 1747-6623 (Online) Journal homepage: <https://www.tandfonline.com/loi/rmps20>

боломжтой. Энэ бол зөвхөн хятадын уран зохиолын орчуулгын сангаар жишээ болгож байгаа хэлний сан бүрдүүлэх тухай санаа юм. Бусад гадаад хэлнээс орчуулсан орчуулгын зохиолыг мөн хэл тус бүрээр сан бүрдүүлж энэ жишгээр судлах боломжтой.

Дүгнэлт

Орчуулгын үйл ажиллагаа бол ерөнхий хэлшинжлэл, тархи хэлшинжлэл, нийгэм хэлшинжлэлд хамаарах, орчуулагчийн мэдлэг боловсрол, хувь хүний сэтгэлзүй гээд олон хүчин зүйлийн үр дүнд буй болдог. Энэ үйл явцыг цогц байдлаар задлан шинжлэх боломжийг агуулдаг шинжилгээний нэг нь энэхүү олон хэлний материалын санд суурилсан дискурст хийх шүүмж шинжилгээ байх боломжтой гэж үзэж байна.

Хэлний материалын сан гэдэг бол судалгааны оногдохуун бөгөөд бүрдсэн сан баялаг их байх тусам судалгааны үр дүнгийн шинжилгээний хариу үнэнд илүү ойр, бодитой гаргах үндэс суурь нь болох юм.

Дискурсын шүүмж шинжилгээ бол зөвхөн шинжилгээ төдий бус нийгэм хэлшинжлэлийн дискурсыг судлах ухаан. Энэ ухаан хэлшинжлэлийн задлан шинжилгээний нэг төдийгүй, басхүү нийгмийн бүхий л хүрээний үйл явцыг дискурс хэлбэрт оруулж ямар ч аргаар судлах боломжтой шинжилгээний арга хэрэгсэл юм.

Орчуулгын (бичгийн) болон хэлмэрчлэхүйн (ярианы) хэлбэрээр илэрч буй дискурс тодорхой юмс, үзэгдлийн хоёр ба түүнээс дээш хэлний илэрхийллээр илэрхийлэгддэг дискурс болох тул дискурсын шүүмж шинжилгээний загварыг илүү баяжуулан, өөр өөр үндэстний соёлын ба нийгэм, улс төрийн хоорондоо давхцалгүй, ялгамжаат хүчин зүйлийг илрүүлэн гаргаж шинжлэх боломжтой болгодог.

Номзүй

1. Дэлхийд түгсэн Монголын Нууц Товчоо, МУИС, МСХ, УБ, 2016, Мөнхийн үсэг ХХК
2. Монголын нууц товчоо зохиолын гадаад орчуулга, УБ, Бемби сан ХХК
3. Мөнх.Н (2015) МНТ-ы өнгө, зүсэм бүхий хүний нэрийн франц орчуулга, Гадаад хэл соёл судлал, МУИС ЭШБ, Боть 19(430) , 108-114 тал.
4. Ferdinand de Saussure, (1916) Cours de Linguistique Générale, Librairie Payot & C, Lausanne-Paris
5. Van Dijk, T.A.(1993). Elite Discourse and Racism. Newbury Park, Calif: Sage Publications. Inc
6. Fairclough, Norman. (1989). Language and Power. New York: Longman. [1]
7. Fairclough, Norman (1993) Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: Universities. Discourse and [2]Society, 4 (2), 133-168. [3]
8. Fairclough Norman. (1995) Text and Language, *Critical Discourse Analysis*. (London, Longman)

9. Tian Xinling (2018) Critical Discourse Analysis of News Reports— Based on the Guardian News Report of China’s Military Parade to Mark the 70 Years of Second World War, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 8, No. 4, pp. 433-444
10. Winnie Cheng (2013) Corpus-Based Linguistic Approaches to Critical Discourse Analysis, *Research Gate*, 1-8 pp.
https://www.researchgate.net/publication/262070226_Corpus-Based_Linguistic_Approaches_to_Critical_Discourse_Analysis
11. Gu Chonglong, Rebecca Tipton (2020) (Re-)voicing Beijing’s discourse through self- referentiality: a corpus-based CDA analysis of government interpreters’ discursive mediation at China’s political press conferences (1998–2017), *Perspectives, Studies in Translation Theory and Practice*, pp.1-18 ISSN: 0907-676X (Print) 1747-6623 (Online) Journal homepage: <https://www.tandfonline.com/loi/rmps20>
12. *The Routledge Handbook of Language and Identity* (2016), Routledge, London & New York
13. *Systematic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change* (2004), Lynne Young and Claire Harrison, London & New York

ЗАЯ БАНДИД НАМХАЙЖАМЦЫН ОРЧУУЛГЫН ХЭЛ НАЙРУУЛГЫН ЗАРИМ ОНЦЛОГ

Д.Бүрнээ¹⁵

Аннотация: Научному кругу известно, что перу создателя ясного письма ойратскому просветителю- буддисту Зая пандиту Намхайжамцу (1599-1662) и его ученикам принадлежит 177 переводов с тибетского языка на монгольский. Язык перевода Зая пандиты отличается дословностью и верностью тибетскому тексту. В этой статье мы рассматриваем примеры из переводов таких буддийских сочинений как “Даммамука” (Море притч), “Важрачедика” (Алмазная сутра), “Субхашиитаратнинидхи” (Драгоценная сокровищница назидательных речений). Изучение языка переводов Зая пандиты, а именно особенности стиля, лексические варианты, нюансы переводческой деятельности крупного просветителя дают нам возможность проследить ход истории традиционного монгольского перевода, оценить вклад Зая пандиты в переводческую мысль монголов, а также изучить историю развития ойратского диалекта.

Түлхүүр үг: Ойрад аялгуу, үгчилсэн орчуулгын дэг, орчуулгын хэл найруулга, орчуулгын оновчтой шийдэл

Халх, буриад, ойрад зэрэг өөр өөр нутгийн аялгуугаар харилцах монголчууд нэг бичгийн хэлээрээ нэгдэж ирсэн түүхтэй. Эрт цагт бүрэлдэн тогтсон монгол бичгийн хэл нь 14 дүгээр зуунаас өмнө туульс, түүх бичлэг, албан хэргийн хэлний үүрэг зонхилон гүйцэтгэж байсан бол 14 дүгээр зуунаас эхэлж, буддын утга зохиолын хэлний үүргийг голлон гүйцэтгэх болжээ. Монгол бичгийн хэл түүхэндээ хэд хэдэн үе шатыг дамжин хөгжиж иржээ. Б.Я.Владимирцов монгол бичгийн хэлний хөгжлийн эхэн үеийг 14 зуунаас өмнө, 2 дахь шатыг 14 дүгээр зуунаас хойш хамааруулан үзжээ. Харин 16 дугаар зууны сүүл, 17 дугаар зууны эхэн үеэс хөгжлийнхөө 3 дахь шатанд орсон гэж үзэв. Сүүлийн гурав дахь шатанд монголын соёлын амьдрал идэвхжиж, шашин суртал сэргэсэн нь монгол бичгийн зөв бичих зүй, үг зүй, найруулгыг журамласан “сонгодог” бичгийн хэл бүрэлдэн тогтоход нөлөөлжээ.

Судрын хэл буюу сонгодог бичгийн хэл хөгжихөд буддын шашны агуулгатай төвөд утга зохиолын орчуулга том түлхэц болов. Энэхүү орчуулгын дийлэнх хувийг монгол бичгээр бичиж тэмдэглэсэн нь нийт монголчуудад бурханы сургаал номыг дэлгэрүүлэхэд чухал хүчин зүйл болжээ. Учир нь монголчууд түүхэндээ олон бичиг үсэг хэрэглэж ирсэн боловч хамгийн урт удаан хугацаанд, өргөн дэлгэр хэрэглэгдэж ирсэн бичиг бол худам монгол бичиг билээ. Уйгаржин бичгийг үндэс болгосон монгол бичиг хөгжлийнхөө явцад амьд хэл

¹⁵ МУИС, ШУС, ХУС-ын МХХШТэнхимийн профессор, доктор

аялгууны нөлөөг ямагт тусгаж иржээ. Монгол бичгийн нэг үсгээр хэд хэдэн авиаг тэмдэглэх онцлог нь олон монгол аялгуутныг бичиг үсгээр нь нэгтгэх үүрэг гүйцэтгэхийн сацуу, хэл аялгууныхаа онцлогийг хадгалж, өөр өөрийнхөө замаар хөгжих боломжийг олгожээ (Шагдарсүрэн Ц, 2017, 333). Гэтэл дөрвөлжин бичиг бол ордны язгууртны хүрээнд хэрэглэгдэж, тод бичиг бол ойрад аялгуутны хэл ярианы онцлогийг тусгасан буюу явцуу хүрээнд хэрэглэгдэж байсан учир бичгийн хэлний голлох үүргийг монгол бичигт суурилсан бичгийн хэл гүйцэтгэх болсон байна. Өөрөөр хэлбэл, монгол бичиг монголчуудыг бичгээр бас хэл аялгуугаар, шашин соёлоороо нэгдэх үүргийг олон зууны туршид гүйцэтгэж чаджээ. Тиймээс ч монгол бичгийн дурсгал тоо хэмжээ хамрац, агуулга, хэрэглээний хувьд нэн үлэмж юм (Шагдарсүрэн Ц, 2017, 331). Монгол бичгийн дурсгалын нэгээхэн хэсэг болох судрын орчуулга буюу төвөд хэлнээс орчуулсан бурханы шашны ном судрын дийлэнх хувь монгол бичгээр уламжилж ирсэн байна. Эдгээр орчуулга халх, буриад, ойрад, өвөр монголд түгэн дэлгэрч байсныг монгол орны хот хөдөө төдийгүй дэлхийн бусад оронд хадгалагдаж буй олон зүйлийн гар бичмэл, барын эх судрууд гэрчилнэ.

Бие, хэл, сэтгэлээ сахиж, аливаа нүглийг тэвчиж, буян хураахыг номлодог бурханы шашны сургаалыг эх монгол хэлнээ хөрвүүлж, нийт монголчуудад түгээн дэлгэрүүлэх үйлсэд Хөх хотын Ширээт гүүш, урад гүүш Билгүүндалай, цахар нутгийн Лувсанчүлтэм, халхын гүүш Алтангэрэл, Гэлэгжамц, буриадын Төгөлдөрийн Галсанжамба, Дэлгэрийн Галсанжамба, Сумадираднаа буюу Номтын Ринчен, ойрадын Зая бандид Намхайжамц нарын олон дуун хөрвүүлэгчид тэргүүлэн оролцож байсан билээ.

Судрын орчуулгын түүхэнд нэг зохиолын хэд хэдэн орчуулга дэлгэрсэн байна. Тухайлбал, төвөд хэлээр “Занлүндө”, монголоор “Үлгэрийн далай” хэмээх бурханы шашны уран зохиолын дурсгалын дөрвөн орчуулга, шашин гүн ухааны “Найман мянгат”, иргэний яруу найргийн “Субашид” зэрэг зохиолын тус бүр арав орчим орчуулга уламжлан иржээ. Нэг зохиолын олон орчуулга гарсан нь өргөн уудам нутагт тархан суусан монголчууд нутаг нутагтаа орчуулгаа хийж байсантай холбоотой. Бас өмнө гарсан орчуулгыг улам боловсронгуй болгох, шашин номыг улам дэлгэрүүлэх ч зорилготой байжээ (Шагдарсүрэн Ц, 2001, 116). Эдгээр орчуулгаас бид нутаг нутгийн онцлог ялгаа хэрхэн туссаныг ажиглах бүрэн боломжтой. Нөгөөтээгүүр судрын тэг зурлага, бичгийн цаас тэргүүтэн ч бас аль нутгаас гаралтайг ажиглах боломж өгнө.

Судрын орчуулга худам монгол бичгээс гадна тод бичгээр уламжилж ирсэн билээ. Тод бичгийг Зая бандид Намхайжамц 1648 онд ойрад аялгууны онцлогийг тэмдэглэхэд зориулж зохиосон бөгөөд монгол бичгийн нэг үсгээр хэд хэдэн авиаг тэмдэглэж байсныг тод бичигт өөр өөр үсгээр ялган тэмдэглэжээ. Зая бандид Намхайжамц өөрийн зохиосон бичгээр 1656-1662 оны хооронд шавь нарын хамт 177 ном орчуулсан байна. Түүний орчуулсан дийлэнх ном бурханы шашны утга агуулгатай судар болно. Энэ орчуулга бол монгол бичгийн орчуулгын хөрвүүлэг биш харин бие даасан орчуулга бөгөөд ойрад аялгууны онцлог шинжийг тусгасан болно.

Тод үсгийг манай улсын ойрадууд буюу дөрвөд, баяд, өөлд, мянгад, захчин, торгууд, хошуудууд сүүлийн үе хүртэл хэрэглэж байжээ. Одоо тод үсгийг Шинжааны ойрадууд хэрэглэж байна. Цаг хугацааны тухайд 17 дугаар зуунаас өнөө үе хүртэлх үеийг хамарч байна.

Ойрадын бичиг соёл уламжилж ирсэн нь тод бичигтэй салшгүй холбоотой. Ойрад хэл аялгууны дуудлагыг тэмдэглэсэн бичиг үсэг боловсруулж түүгээр ном судар орчуулж байсан нь энэ аялгуутны соёлын өвийг хадгалах нөхцөлийг бүрдүүлжээ. Тиймээс аливаа нутгийн аялгууг устаж үгүй болохоос хамгаалах зүйлийн нэг бол яах аргагүй бичиг үсэг болохыг тод бичгийн орчуулга харуулж байна. Тод үсгийн дурсгал бол ойрад аялгууны түүхийг судлах сурвалж мөн тул тод үсгээр уламжилж ирсэн орчуулгыг судлах нь мөн ойрад аялгуу болон монгол хэлний хөгжлийн эрт үеийг судлахад чухал үүрэгтэй болохыг судлаачид тэмдэглэсээр иржээ. Монгол бичгээр уламжилж ирсэн дурсгал, сурвалж бичгийг судлахад ойрад аялгууны үүрэг их билээ. Бид энэхүү өгүүлэлдээ Зая бандид Намхайжамцын зарим орчуулгын хэл найруулга болон үгсийн сангийн зарим онцлогоос өгүүлэх юм.

Төвөд хэлээр “Занлүн”, монголчуудын дунд “Үлгэрийн далай”¹⁶ хэмээн алдаршсан судрын дөрвөн зүйлийн орчуулга уламжилж ирсний нэг нь Зая бандид Намхайжамцын орчуулсан “Мэдээтэй мэдээгүйг ялгагч” нэртэй судар болно. Тус орчуулгад төвөд бичгийн хэлний найруулгыг хуулбарлан буулгасан онцлогтой. Энэ нь Зая бандидын орчуулгадаа баримталж байсан арга зарчимтай холбоотой. Өөрөөр хэлбэл, шашин номын утга санааг хөдөлбөргүй үнэн буулгах зорилгодоо хөтлөгдөн өгүүлбэрийн бүтцийг хуулбарлан буулгахад хүрч байсан байна. Тухайлбал,

Төвөд эх:

Rgyal po de shin tu snying rje dang ldan pas mi la sogs pa skye bo mang po bde skyid cing 'byor ba dang, bde ba dang lo legs par ldang te, rgyal po de skye bo mang po'i pha ma lta bur gyur te

Зая бандид:

Тэр хаан өршөөнгүй маш төгссөний тул хүмүүн тэргүүтэн олон төрөлхтөн аман жарган учралтай, амгалан, он сайн болон тэр хаан маш олон төрөлхтний эцэг эх мэт болвай (Бүрнээ Д, 2003, 75). Энэ өгүүлбэрт 2 удаа давтагдсан *skye bo mang po* хэмээх үгийг мөн давтан “олон төрөлхтөн” гэж буулгажээ. Төвөд хэлний тодотгол гишүүн тодотгуулагчийн хойно орох зарчмыг хуулбарлан *lo legs par* гэсэн хэллэгийг “он сайн болон” хэмээн хөрвүүлжээ.

Зая бандид үгчилсэн орчуулгын дэгийг тогтоосныг харуулах жишээ олон бий. Тухайлбал, *khyim thabs kyis smras pa, bdag ni chu gang dang khrel stas kyis 'tsho ste, rdzun mi zer bas rgyal pos kyang zhal che bar bcug go*.

Зая бандид:

Гэрийн эзэн өгүүлэв би үс дүүрэн хийгээд жигшихүйгээс цээрлэхүй бээр ану

¹⁶ “Шулуун онолт” хэмээн Ширээт гүүшийн орчуулсан судар монголчуудын дунд “Үлгэрийн далай” нэрээр алдаршжээ. Зүүн авгын Цүлтэмлодой, Тойн гүүш нарын орчуулга бас бий.

худал үл өгүүлэх тул хаан ч заргач болгов.

Ширээт гүүш:

Тэр заргач ноён өгүүлрүүн, би ичгүүрт болоод төр ёсыг сэтгээж худал эс өгүүлсний тулд хаан ч заргач болгов.

Төвөд эхийн доогуур нь зурсан *chu gang* гэсэн хэллэгийг үгчилж буулгавал “ус дүүрэн”, харин утгаараа “авир аалт”, “их зоригтой” гэсэн үг бөгөөд Зая бандид түүнийг хуулбарлан буулгасан учир ойлгомжгүй болсон байна.

Ширээт гүүш энэ үгийг “ичгүүрт болоод” гэж хөрвүүлсэн нь оножээ. Түүнчлэн “sems can dang ldan par gyur ” гэснийг Зая бандид “амьтантай болов” гэсэн бол бусад орчуулгад “жирэмсэн болжухуй” (Цүлтэмлодой), “урагтай болвай” (Тойн гүүш), “шалтагтай болвай” (Ширээт гүүш) гэжээ.

Зая бандидын орчуулгад зарим оноосон нэр, нэр томьёо, хэлний зүйн хэлбэрийг ялгаа зөрөөтэй орчуулжээ. Тухайлбал,

№	Төвөд үг хэллэг	Бусад орчуулга	Зая бандидын орчуулга
1	bcom ldan ‘das	ялж төгс нөгчсөн	илагун төгсөн үлсэн
2	mya ngan las ‘das	нирваан бол-	гаслангаас нөгчи-
3	yang	бээр	ч
4	rgyal mtshan	туг	ялгуусан бэлгэ
5	bdag la	надур	нада
6	bu	хөвгүүн	хүүхэн
7	byang chub sems pa	бодисун	бодхисатва
8	mnyan yod	Ширабасун, Ширавасда	Сонсохуйн буйд
9	dge slong	аяга тэхимлиг	гэлэн
10	bsod nyoms	бинвад	тэгш буян

Уламжлалт орчуулгад санскритаар сэргээн буулгаж орчуулдаг уйгар орчуулгын зарчмыг Зая бандид дагаж мөрдөөгүй болохыг 8, 9, 10-р жишээнээс харж болно. Уламжлалт орчуулгаас бас ялгаатай хөрвүүлсэн сул үг (3-р жишээ), нэр томьёо (1, 2, 4-р жишээ) тэргүүтний орчуулгыг ажиглавал төвөд эхийн хэлний зүйг хуулбарлан буулгахыг зорьсон болох нь харагдана. Харин 5-р жишээний тухайд ярианы хэлэнд илүү ойр буулгажээ.

Зая бандидын орчуулгад ойрад аялгууны онцлогийг илтгэсэн “эхнэр”-ийг “найжинар”, тагтаа шувууг “хөгөлжиргөнө”, “эгэм”-ийг “ээм”, “хавирга”-ыг “хабусун”, “булаг”-ийг “буулаха”, “туулах” гэхийг “дуусах”, “зоос”-ыг “тэнгэ” гэх зэрэг үг хэллэг олон бий.

О.Дэмчигмаа “Субашид”-ын монгол орчуулгуудын үгийн сангийн онцлог” номдоо Зая бандидын орчуулга дахь ойрад аялгууны 24 үгсийг бүртгэн тайлбарлажээ. Тухайлбал, тус орчуулгын 298-р зүйлд төвөд хэлний “lham” хэмээх үгийг “годос” (godosu) гэж орчуулсныг дурдаад тус үг “Монголын нууц товчоо”-ны 114, 145-р зүйлд бас байх бөгөөд ойрад, Алшаа, Хөхнуур зэрэг нутгийн аман аялгуунд хадгалагдан үлдсэн гэжээ (Дэмчигмаа.О, 2013, 57). Ц.Шагдарсүрэн “годос” гэдэг үг Тойн гүүшийн орчуулгад бас тааралдаж байгааг тэмдэглэжээ (Шагдарсүрэн Ц, 2017, 132). “Субашид”-ийн Зая бандидын орчуулгын 173-р зүйлд

төвөд хэлний “bcos” хэмээх үгийг “ясаж, ясахула” гэж тэмдэглэжээ (Дэмчигмаа О, 2013а, 59).

Судрын орчуулгаас гадна иргэний яруу найргийн зохиол болох “Субашид”-ийг хэрхэн орчуулсныг авч үзье. “Субашид”-ийн 111 дүгээр бадагт:

‘byor ba’i dus na thams cad gnyen
Gal te gud na kun kyang dgra
Rin chen gling du ring nas ‘du
Mtsho bskams pa na su yang spong

Энэ бадгийг Зая бандид орчуулсан нь:

Баян цагт хамаг ураг
Хэрвээ буурхулаа (буурвал) хамаг ч дайсан
Эрдэнэ тивд нь холоос хурмуй
Нуур нь хатваас хамгаар тэвчмүй (Дэмчигмаа О, 2013б, 83)

Энэ бадгийн утга бол аливаа хүн чадалтай тэнхээтэй явахад садан нөхөр мундахгүй олон байх боловч ядарч доройтох цагт холдож явах хүн олон болохыг үнэт эрдэнэсийн аралд хаа холоос хүн хуран чуулах атал ширгэсэн нуурыг хэн ч болов алсуур тойрон өнгөрдөг гэж буй. Зая бандид ийнхүү буулгахдаа монгол шүлгийн зарчмыг баримталж толгой холбож, уран яруу буулгахыг чухалчилсангүй. Харин үг бүрийг чанд буулгаж, сул үгийг ч орхиж гээлгүй хөрвүүлэхийг зорьжээ. Мөнхүү бадгийг Цахар нутгийн гэвш Лувсанчүлтэм толгой холбож уран яруу орчуулсан нь:

Сайжран дээшлэхүй цагт бүгд эргэцэн нөхөр болох
Сааран доройтох цагт бүгд дутаан дайсан болох
Сайн эрдэнэт далайн хойгт олон худалдаачид цуглах
Саармаг хуурай тойрмыг хэн ч болов орхих гэжээ.

Түүнчлэн “Субашид”-ийн 169 дүгээр бадагт

Phan par smra ba dkon pa ste
De dag bas kyang nyan na dkon
Sman pa mkhas pa rnyed dka’ ste
De yi tshig bzhin byed pa nyung гэснийг

Зая бандид орчуулсан нь:

Тустай өгүүлэгч чухаг болох
Түүний тул тэд сонсох цөөн
Мэргэн эмч олдох бэрх
Түүний үг үйлдэх цөөн

Энэхүү бадагт хэрэгтэй тустай зүйлийг хэлж ярих хүн цөөн боловч үнэн зөв үгийг сонсох хүн бүр цөөн гэжээ. Энэ нь эрдэмтэй чадалтай сайн эмч ховор бөгөөд мэргэн эмчийн зааврыг чанд мөрдөх хүн ховор байдагтай агаар нэг юм гэсэн утгатай. Зая бандид энэ бадгийн үг хэллэгийг ягштал мөрдөж буулгасан байна. Мөнхүү бадгийг Цахар нутгийн гэвш Лувсанчүлтэм хөрвүүлсэн нь:

Үнэнхүү тустай бүхнийг зааж өгөгчин чухаг
 Үнэнээр түүнийг дагаж явагчин чухаг
 Үнэхээр өвчин бүхнийг таних эмч чухаг
 Үргэлж түүний үгээр явагчин чухаг

гэж толгой холбохын сацуу мөр бүрийн төгсгөлд “чухаг” хэмээх үгээр сүүл холбож уран яруу орчуулжээ.

“Субашид”-ийн бусад орчуулгаас Зая бандид ялгаа зөрөөтэй орчуулсан үг хэллэгийг харьцуулж үзье.

№	Төвөд хэлээр	Зая бандид	Сономгара	Цахар гэвш Лувсанчүлтэм
1	Byung po'i bya	бүдийн шувуу	элээсийн шувуу	шар шувуу
2	Dbyu gu	дэлэдвэр	дохиур	хэнгэрэг
3	Thabs brdugs kyang	муйрадавч	арга ядваас	арга мухардавч
4	Gos ser kyang	Шар дээлт	Вишнү	Вишнү
5	'khor los byur	Хүрдээр орчуулагч	Чакиравард	Загирвад
6	Lte ba	гийс	хүйс	хүйс

Дээрх жишээн дэх төвөд үг хэллэг, нэр томъёоны ялгаа зөрөөтэй орчуулга нь Зая бандидын орчуулгын онцлогийг харуулахаас гадна ойролцоо хэллэгийн хувилбар болох учир монгол хэлний үгийн сан судлалын хэрэглэгдэхүүн болно гэж үзэж байна. Оноосон нэрийн нэрийг (4-5 дугаар жишээ) Зая бандид төвөд хэлнээс үгчлэн буулгасан байна. Харин Сономгара болон Цахар гэвш нарын тухайд санскрит хэлээр сэргээн буулгах уламжлалт орчуулгын аргыг баримталжээ. Зая бандид төвөд орчуулагчид санскрит үг хэллэгийг орчуулж байсан уламжлалыг дагаж тийнхүү оноосон нэрийг орчуулсан байна. Өөрөөр хэлбэл, Зая бандид төвөд гүүш нарын орчуулгын арга зарчмыг даган мөрдөж байжээ (Reorich G.N, 1967, p.248).

Зая бандидын орчуулгад оновчтой хөрвүүлэг бас тааралдана. Тухайлбал, “Пагва шэйрав жи парол дү чин ба дорж жодба шэй жава тэгба чэнбой до”¹⁷ буюу товч нэрээр монголчуудын дунд “Доржжодба”¹⁸ хэмээх нэрээр танил болсон төвөд судрын нэрийг “Хутагт очироор огтлогч билгийн чанад хязгаараа хүрсэн нэрт их хөлгөн судар”, мөн “Хутагт билгийн чанад хязгаараа хүрсэн очироор эвдэгч нэрт их хөлгөн судар” гэж тус тус хөрвүүлсэн байдаг. Харин Зая бандид “Хутагт билгийн чанад хүрсэн *таслагч очир* хэмээх их хөлгөний судар” гэж ялгаатай орчуулжээ. Билгийн чанад хүрэх хэмээсэн тодотголтой бие, хэл, сэтгэлийн аливаа гэм хорыг очир алмааз мэт тасалж, ариун гэгээрлийн зам мөрт хөтлөхийг сургасан буддын гүн ухааны билиг барамидын 40 гаруй судрын нэг болох энэхүү бүтээл олон зүйл гар бичмэл, бар хэвлэлээр гадаад, дотоод улс орнуудын номын сан, хувь хүмүүсийн цуглуулгад хадгалагдаж байна.

Эртний Энэтхэгт аянга цахилгааны хүчийг Хурмаст тэнгэрийн очир (важра) хэмээх зэмсэгээр нэрлэж байснаас үүдэлтэй энэ нэрийн утгыг тодотгох

¹⁷ 'phags pa shes rab kyi pha rol tu phyin pa rdo rje bcod pa zhes by aba theg pa phyin pa'i mdo

¹⁸ Үгчилбэл дорж- очир, жодба- таслах, таслагч гэсэн утгатай.

“жодба” хэмээх үйл үгийг манай дуун хөрвүүлэгчид “эвдэгч”, “огтлогч”, мөн “таслагч” гэх зэрэг буулгажээ. Уг сургаалын чанад утга бол би-д баримтлах үзлийг ор үндэсгүй арилгана гэсэн санаа бөгөөд энэхүү үйлийг очир алмаазтай зүйрлэсэн төвөд хэлний “доржжодба” (очир огтлогч) гэсэн хэллэгийг “таслагч очир” хэмээн Зая бандид хөрвүүлсэн нь утгандаа дүйнэ. Харин “эвдэгч”, “огтлогч” гэж хөрвүүлэх нь зүйрлэгдэхүүн болох чулууны хаан очир алмаазын зэмсэгийн утга үүргийг сулруулна гэж бодож байна. Мөн “Хутагт билгийн чанад хүрсэн” гэсэн тодотголыг өгүүлбэрийн эхэнд найруулсан, “их хөлгөн” бус харин “их хөлгөний” (Махаяна) сургаал гэж харьяалахын тийн ялгалын нөхцөлөөр найруулсан тэргүүтэн нь уг судрыг бага (Хинаяна) бус харин их хөлгөний шашны сургаал болохыг тодотгоно. Түүнчлэн тус сударт санскрит хэлээр Анатхапиндада (төвөд хэлээр Гонмэдсайжин- mgon med zas sbyin) хэмээх Бурхан Будда-г ивээн тэтгэж байсан гэрийн эзний нэрийг Ширээт гүүш “Итгэл үгүй идээн өглөгт” гэж хөрвүүлсэн байдаг. Өглөгийн эзэн “итгэл үгүй” болсон нь төвөд хэлний “гон мэд”-ийн үгчилсэн орчуулгаас үүдэлтэй. Харин Зая бандид амь зуух итгэл найдваргүй болсон хүмүүст хоол хүнс өгдөг өгөөмөр хүн гэсэн санааг тодотгож “итгэл үгүйд идээ өгөгч” гэж өгөх оршихын тийн ялгалын нөхцөлөөр найруулсан нь оновчтой болсон гэж үзэж байна. (Pope, 1971, p.161)

Ийнхүү үгчилсэн орчуулгын дэгийг тогтоосон Зая бандидын бүтээлд оновчтой хөрвүүлсэн баримт байхаас гадна шавь нарын хамт орчуулсан түүний бүтээл ойрад аялгууны үгийн сан, хэлзүй, найруулга, монгол орчуулгын түүхийг судлах чухал хэрэглэгдэхүүн болж байна. Монгол орчуулгын түүхийг баяжуулсан тод үсгийн орчуулгыг гадаад, дотоодын судлаачид судалж, хэвлэн нийтэлж олны хүртээл болгож буй нь цаашид ойрад аялгууны түүхийг судлахад зохих хувь нэмэр болох нь лавтай.

Ном зүй

1. Бүрнээ Д, 2003, “Занлүн” судрын монгол орчуулгуудыг хэл шинжлэлийн үүднээс харьцуулах нь, -Бүрнээ Д, Энхтөр Д, Уламжлалт орчуулгын судлалд, Улаанбаатар, Цээл-Эрдэнэ хэвлэл, х. 4-204.
2. Дэмчигмаа О, 2013а, “Субашид”-ын монгол орчуулгуудын үгийн сангийн онцлог, Улаанбаатар, “Удам соёл” хэвлэх үйлдвэр.
3. Дэмчигмаа О, 2013б, “Субашид”-ын монгол орчуулгуудын галиг, үгсийн хэлхээ, Улаанбаатар, “Удам соёл” хэвлэх үйлдвэр.
4. Шагдарсүрэн Ц, 2017, Монгол хэлний олон аялгуунаа үгийн хэлбэр салаалан хөгжсөн нь/ Монгол хэл шинжлэл алтай судлал, эрдэм шинжилгээний чуулган, 1-р боть, УБ., “Соёмбо” хэвлэх үйлдвэр, х. 131-143.
5. Шагдарсүрэн Ц, 2001, Монголчуудын үсэг бичигийн товчоон, Улаанбаатар, Golden Eye Printing.
6. Рерих Ю.Н, 1967, Tibetan loan-words in Mongolian, - Избранные труды, Москва, изд. “Наука”, стр. 248-257.
7. Pope N, 1971, The Diamond Sutra, Otto Harrasowitz-Wiesbaden.

ЖҮЖГИЙН ОРЧУУЛГААР Э.ОЮУНЫ ХУРИМТЛУУЛСАН ЗАРИМ ТУРШЛАГА

Ц.Магсар¹⁹

Товч утга: Зохиолч, найруулагч, урлаг судлаач, орчуулагч Э.Оюуны мэндэлсний 100 жилийн ойд зориулсан “Жүжгийн орчуулгаар Э.Оюуны хуримтлуулсан зарим туршлага” сэдэвт энэхүү өгүүлэлд жүжгийн эх дэх үндэсний болон үндэсний соёлын ул мөр бүхий үг утгасыг хөрвүүлэхдээ орчуулагчийн илүү давамгай хэрэглэсэн чөлөөтэй бүтээлч орчуулгын арга барилыг хэл шинжлэлийн үүднээс нэгтгэн тайлбарлажээ. Зохиогчийн үзэж байгаагаар энэхүү арга барил нь хэлээр илэрхийлсэн харь соёлын зүйлсийг монгол үзэгчдэд хялбар дөт дамжуулах гэсэн орчуулагчийн зорилгоос үүдэлтэй байна. Судалгааны объект нь Н.В.Гоголийн “Байцаагч түшмэл”, У.Шекспирийн “Лир ван”, А.Н.Арбузовын “Эрхүүгийн түүх” зэрэг жүжгийн зохиолын орчуулга юм.

Түлхүүр үг: жүжгийн зохиолын орчуулга, бүтээлч хандлага, соёлын ялгаа ба нийтлэг чанар

Жүжгийг ихэнх тохиолдолд тайзан дээр тавих зорилгоор, заримдаа мөн унших зорилгоор орчуулдаг байна. Германы судлаач Б.Шульц жүжгийн зохиолыг тайзан дээр тавих зорилгоор орчуулах нь нийтлэх хийгээд унших зорилгоор орчуулахаас эрс ялгаатай гэдгийг онцолжээ [8]. Тайзан дээр тавьж, үзэгчдэд сонсгох зорилго бүхий орчуулга нь орчуулгын ихээхэн өвөрмөц нэгэн хэлбэр юм. Учир нь аливаа жүжгийг хичнээн сайн орчуулсан бай, тайзан дээр тавихад тухайн найруулагчийн хүсэл зоригоос хамааран асуудал үүсэх нигууртай. Иймд орчуулга нийцгүй байх аваас найруулагч уг жүжгийн өөр шинэ орчуулга захиалах явдал цөөнгүй байх аж. Жүжгийг тайзан дээр тавихын тулд ажиллаж буй орчуулагч нь зохиолын гоо зүй, театрын гоо зүйг давхар бодолцох хэрэгтэй болдог. Үүгээрээ жүжгийн орчуулга уран зохиолын орчуулга дотроо ихээхэн онцлог төрөл болно. Өөрөөр хэлбэл жүжгийн орчуулга хэмээх бие даасан онол, практик байж болно гэсэн үг юм. “Жүжгийн зохиолыг партитура хэмээн үзэж театрын болон тайзны нөхцөл байдлыг ойлгож мэдрээд хийсэн орчуулга нүдэнд харагдахуйц болох ёстой гэдэг бол туйлын өвөрмөц шаардлага бөгөөд энэ нь хүүрнэл зохиол, яруу найргийг орчуулдаг зорилтуудтай огтхон ч уялдахгүй” гэж австрийн судлаач К.Беднарц энэ төрлийн орчуулгын шалгуурыг тодорхойлсон байна [4, 19].

Орчин үеийн монголын урлаг соёлын ид өрнөл хөгжлийн үед орчуулгын энэхүү ярвигтай төрөл зүйлээр анхлан дагнаж ажилласан хүн бол Эрдэнэбатын Оюун юм. Э.Оюун тайзан дээр тавих зорилгоор нийт дөчөөд жүжиг орчуулсан бөгөөд түүнээс арваадыг нь өөрөө буюу бусадтай хамтран найруулж тавьсан байна [1, 359, 360]. Тэрээр монголын үзэгчдийг Шекспир, Лопе де Вега, Генрик Ибсен, Бертольд Брехт, Шиллер, Войнич, Гоголь, Шолохов нарын дэлхийн

¹⁹ МУБИС, НХУС-ийн профессор, доктор

сонгодгуудтай танилцуулсан гавьяатай. Бид энэхүү өгүүлэлд орчин үеийн монголын уран зохиолд жүжгийн зохиолын орчуулгаар шан таталцсан, нэрт соён гэгээрүүлэгч Э.Оюуны зарим нэг туршлагыг хэл шинжлэлийн үүднээс ангилан тайлбарлах зорилго тавив.

Дээр дурдсан онцлог ёсоор жүжгийн зохиолын орчуулга нь, тухайлбал хүүрнэл зохиолынхтой харьцуулбал эхэд баригдаж үг үсгээр хөөцөлдөхгүй, орчуулагчаас ихээхэн бүтээлч хандлага шаарддаг байна. Үүний цаана жүжигт гарч буй яриа буюу дискурс үзэгчдэд эргэлзээ төвөггүй шууд хүрэх тухай зарчим үйлчилнэ. Орчуулгын энэхүү зарчмыг Э.Оюун хэрхэн баримталдаг байсныг “Байцаагч түшмэл” жүжгийг орчуулсан жишээн дээр харж болно. Жишээ нь, “И больные не походили бы на кузнецов” гэснийг “Өвчтөнүүд чинь дархны газрын хүмүүс шиг харагдах бий дээ” гэх маягаар орчуулсангүй, “*Хөө шиг хар болсон цамцы нь одоо даруй соливол зохино*” [2, 9] гэжээ. “Черт побери, есть так хочется и в животе трескотня такая, как будто бы целый полк затрубил в трубы” гэснийг мөн “Чөтгөр ав, өлсөж байгаа гэдэг нь. Гэдсэн дотор гарч байгаа чимээ хороо цэрэг бүрээ үлээж байгаа юм шиг” гэж орчуулсан байж болох ч орчуулагч тэгсэнгүй, зохиолын үйл өрнөл, дүрийн төрх байдлыг тодруулан “*Золиг шиг юм байх гэж дээ. Гэдэс өлсөж, ходоод дуугарч, хоол нэхэхий нь хэлэх үү? Энэ муу эзний минь тэнэгийг хэлэх үү?*” [2, 22] гэжээ. Ингэж орчуулсан нь тайзан дээрх яриаг илүү ойлгомжтой, хялбар дөхөм болгож байна. Ийнхүү бүтээлчээр орчуулахдаа дүрийн зан чанарыг тодруулах, хошин найруулгын өнгө аясыг лавшруулах зорилго өвөрлөсөн нь орчуулагчаас илт харагдаж байна. “У вас там в передней ...сторожа завели домашних гусей с маленькими гусенками, которые так и шныряют под ногами” гэсэн өгүүлбэрийг “...танай галч нар тэр өрөөн дотроо галуу тэжээсэн байна. Ороход энд тэнд хөл доогуур гүйдээд л *хүн тээглэж ойчмоор байх юм*” [2, 9] гэх буюу “Что, приехал? ревизор? с усами! с какими усами?” гэсэн өгүүлбэрийг “Байцаагч түшмэл ирсэн үү? Сахалтай юм уу? *Байцаагч түшмэл чинь ямар хүн юм бэ? Гоё юм уу? Цэвэрхэн юм уу?*” [2, 21] гэх мэтээр хотын дарга болон эхнэрийнх нь зан чанарыг илүү тодорхой харуулах зорилгоор чимж хачирлаж орчуулсан байна. Бүтээлч орчуулгын иймэрхүү жишээг олон жүжгийн орчуулгаас ажиглаж болох бөгөөд Э.Оюуны баримталдаг нэг зарчим байжээ гэж хэлж болно.

Мөн бүтээлч орчуулгын хэлбэр гэж үзүүштэй өөр нэг зүйл бол мэдээллийн хувьд онц ач холбогдолгүй буюу үндэсний соёлд нийцгүй хэмээн үзсэн байж болзошгүй, зарим үг, өгүүлбэрийг орчуулалгүй орхисон байна. Жишээ нь, “Эрхүүд болсон явдал” жүжигт хаа холын Ижил мөрний тэндэх онцын холбогдолгүй нэгэн зүйл мэдээллээр санал солилцож буй “(Валя) А на Волге, говорят, какая-то дивчина всей сменой на шагающем командует... Думаешь, возможно? (Виктор) Вполне” гэсэн харилцан яриаг орчуулаагүй байна.

Шүлэглэсэн эх буюу “Лир ван”-гийн орчуулгад жүжигчний яриаг сонсголонтой, яруу сайхан болгохын тулд ихээхэн ур гаргаж харьцангуй чөлөөтэй орчуулсан жишээ баримт олныг ажиглаж болно. “Лир ван”-г Э.Оюун орос эхээс орчуулахдаа тухайн үед орос хэл дээр гараад байсан тав зургаан хувилбараас

хамгийн сайн орчуулгад тооцогддог Б.Пастернакийн хувилбарыг сонгон авсан нь талархууштай байна. Б.Пастернакийн баримталж байсан орчуулгын зарчим Э.Оюуныхтай нийцэж байгаа юм. Учир нь англи эхийг Б.Пастернак аль болох оросжуулах бодолтой хөрвүүлснээр “Орос Шекспир” хэмээх нэр томьёо хүртэл гаргасан бол Э.Оюун уг орчуулгын хэмжээ хэлбэрт баригдалгүй монгол төрхтэй болгохыг зорьсон нь илт байна.

“Я больше всех
Любил ее и думал дней остаток
Провести у ней. - Ступай! Прочь с глаз моих!” гэдгийг
“Өтөлсөн насныхаа сүүлчийг би
Отгон охиныхоо гар дээр барж
Эдлэх зовлон зүдгүүргүйгээр
Элгээ дэвтээж амаръя гэсэн юм
Их санасан газар есөн шөнө хоосон гэдэг энэ үү?” [7, 323]

гэж орчуулснаас үүнийг харж болно. Мөн англи эхэд тойруу утгаар хэлэгдсэн хэллэгийг орос эхэд тэр чигт нь хадгалан орчуулсан байсныг монголоор шууд утга бүхий өвөрмөц хэллэгээр орчуулсан сонин жишээ байна. Тухайлбал:

- Do:
Kill thy physician, and the fee bestow
Upon thy foul disease.
Убей врача, а плату за лечение
Отдай болезни.

гэж орос хэлэнд уг утгасыг хадгалан хөрвүүлснийг монгол хэлэнд мөнхүү ёсоор нь орчуулахад тийм ч ойлгомжтой бус болно. Иймд:

Үхэр унасан хүнд нохой өшөөтэй
Үнэн үг хэлсэн хүнд хүн өшөөтэй [7, 325]

хэмээн орчуулгадаа өвөрмөц хэллэг ашигласан нь сонсголонтой бөгөөд уран яруу болжээ.

Уран зохиолын, тэр тусмаа жүжгийн зохиолын орчуулгад соёл, сэтгэхүйн ялгааг гаргаж орчуулах нь уншигч, үзэгчид уг зохиолыг шимтэн хүлээн авах таатай нөхцөл боломжийг бүрдүүлдэг учраас зайлшгүй шаардлагатай боловч бас амаргүй зорилт юм. Театрт бүх үйл явдал үзэгчдийн нүдэн дээр барин тавин болж өнгөрнө. Энд бусад төрлийн зохиолын орчуулгын нэгэн адил үндэсний онцлог үгсийн тайлбар сэлт хийх, орчин нөхцөлийг харгалзахгүйгээр соёл ахуйн зүйлсийг бүдүүн баргаар орлуулах боломжгүй. Судлаачдын дунд жүжгийн зохиолын орчуулгад анхдагч эхийн үндэсний шинжийг хэр хэмжээгээр хадгалах тухайд “үзэгчдийн герменевтик чадвар” хэмээх нэр томьёог хэрэглэдэг байна (Патрис Пави). Энэ нь түүхэн тодорхой нөхцөлд, зохиолд өгүүлж буй ард түмний талаарх мэдлэг төсөөлөл ямаршуу түвшинд байгааг харгалзан хийж буй орчуулга дахь соёлын хувиргалын нэг хэмжигдэхүүн болох ойлголт бөгөөд улмаар тэр нь тухайн ард түмнүүдийн соёлын нийтлэг чанар ямар хэмжээнд байгааг харуулахуйц үр дагавартай байна. Энэ үүднээс үзвэл нэг үндэсний соёл нөгөө үндэсний дунд дэлгэрч танигдсан түүхийн өөр хугацаанд

ямарваа зохиолын орчуулгыг ч бас шинээр өөрчлөн хийх тухай яриа байж болно гэсэн үг юм. Тухайлбал, Э.Оюун “Байцаагч түшмэл”-ийг орчуулж байсан (1936 он) үед монгол үзэгчдийн тухайд оросын үндэсний онцлогтой мэдээллүүд харьцангуй бага дэлгэрсэн байсныг орчуулагч тооцсон гэдэг нь дамжиггүй. Ийм учраас “Каждое воскресенье бываю в церкви” гэдгийг “*Хишиг өдөр бүр сүмд очдог*” [2, 11], “Ах, батюшки!” гэсэн аялга үгийг “*Ай бурхан минь*” [2, 14], “Свидетель Аполлон” гэдгийг “*Тэнгэрийг барьж тангараглая!*” [7, 325], мөн “Да, Аполлон Свидетель, что напрасно ты клянешься” гэдгийг “*Тэргэл саран гэрч шүү Төөрөгдөж байна та!*” [7, 325] гэх мэтээр орчуулсан нь үүний нотолгоо. Энд зөвхөн “Аполлон” гэдэг үгийг “нарны бурхан”, “тэрэлтүүлэгч, гийгүүлэгч” гэсэн ерөнхий утгад нь дүйцүүлэн “*тэнгэр*”, “*тэргэл саран*” гэж өөр өөрөөр орчуулсан нь ажиглагдаж байна.

Сэтгэхүйн ялгааг гаргах зорилгоор монголчлон найруулж орчуулсныг авч үзвэл энэ нь жүжгийн зохиолын орчуулгын тухайд туйлын ач холбогдолтой байна. Соёлын ялгаа гаргасан орчуулгыг түүхийн тодорхой хугацааны дараа өөрчлөх шинэчлэх боломжтой байдаг бол сэтгэхүйн ялгааны тухайд үндэстнүүдийн мөн чанар, өөрөөр хэлбэл ярих сэтгэх ялгаа зөрөөнд холбогдолтой тул ийм боломж хомс юм. Жишээ нь, “Ну, в ином случае много ума хуже, чем бы его совсем не было” гэдгийг “*Заримдаа их ухаантай хүн тэнэг хүнээс дор байдаг юм*” [2, 11] гэж орчууллаа гэмээж нь монгол хэл сэтгэхүйд сая ойртож очно. Үүн лүгээ адил “Да сказать Держиморде, чтобы не слишком давал воли кулакам своим; он, для порядка, всем ставит фонари под глазами — и правому и виноватому” хэмээх өгүүлбэрийг “*Бас Держиморда цагдаа, хэрэг хийсэн хүнийг ч тэр, хийгээгүй хүнийг ч тэр зоддог гэм байгаа юм. Тэр зангаа одоо бага дээрээ татасхийх хэрэгтэй гэж хэлээрэй*” [2, 20] гэж эх хэлнийхээ сайхан найруулгаар орчуулснаас “не слишком давать воли кулакам” гэдгийг “*тэр зангаа бага дээр нь татасхийх хэрэгтэй*” гэсэн нь туйлын оновчтой монгол орчуулгын жишээ гэж үзэхээр байна. Энд онцлон тодотгох нэг зүйл бол “не слишком давать” гэдгийг “*татасхийх*” гэсэн нь тухайн үгийн хэлзүйн хэлбэр болоод утга аясыг тун мэдрэмжтэй оноож орчуулсан байдал харагдаж байгаа юм.

Э.Оюуны орчуулгыг ажиглахад жүжгийн зохиолын амин сүнс болсон тайзны ярианы онцлогт тааруулж орчуулсан нь олонтаа ажээ. Үүнийг үг хэллэгийг сонгохдоо ойлгомжтой бөгөөд тодорхой, аль болох ярианы хэл рүү ойртуулсан орчуулгыг голлон баримталж байснаас харж болно. Жишээ нь, “Дождь ведь” гэдгийг “*Усан бороо орж байна шүү дээ*” [5, 258], “- Говорят, через две недели Ангару перекрывать будем. — Конеч!” хэмээх харилцан ярианы “конеч” гэдгийг (- Хоёр долоо хоногийн дараа Ангарын усыг боож эхлэх гэнэ лээ.) – “*Дуусах нь тэр дээ*” [5, 259], “- Если бы он узнал... вот радовался бы. — Да” хэмээх харилцан ярианы “да” гэдгийг (- Тэр минь мэдсэн бол хичнээн их баярлахсан бэ) – “*Яриа юу байх вэ*” [5, 259] гэх мэтээр орчуулсан байна. Жүжгийн ярианд нэг жүжигчний үгийг нөгөө жүжигчнийхээр тасалдуулах тохиолдолд хэлэх гэсний цаад утга агуулгыг алдагдуулахгүй орчуулах аргууд байдгийн нэг жишээг Э.Оюун орчуулгадаа харуулсан байна. Тухайлбал, “...а то, признаюсь, я уж думал, что вы пришли с тем, чтобы меня...” гээд үг тасалдахад цаана нь

“намайг шоронд хийх” гэсэн үгийн утгын хүрээлэл тодорхой байсан тул “Харин үнэнээ хэлэхэд таныг түрүүн орж ирэхэд энэ ч намайг *шор...*” [2, 30] хэмээн “шорон” гэсэн үгийг хагас цухуйлган орчуулсан байна.

Э.Оюуны орчуулгад цөөн ч гэсэн ажиглагдах нэг зүйл бол орчуулсан жүжгийн тайзан дээр амилуулах зорилгодоо хөтлөгдөн найруулагчид санаа өгөх ремарка буюу нэмэлт тайлбар зүүлт хийж байжээ. Жишээ нь, А.Арбузовын “Эрхүүд болсон явдал” жүжигт сэтгэлийн дотоод хямрал догдлолоо барьж ядан хэлж буй “Первая... Если бы он узнал... вот радовался бы” гэсэн жүжигчний хэлэх үгийг орчуулахдаа “Анхны минь цалин (*нүдэнд нь нулимс цийлгэнэн*). Тэр минь мэдсэн бол хичнээн их баярлахсан бэ. [5, 259]” гэж найруулагчид туслах тайлбар нэмжээ.

Уран зохиолын орчуулгад өвөрмөц хэллэгийн орчуулга анхаарал татсан чухал асуудал байдаг. Өвөрмөц хэллэгийг орчуулахдаа Э.Оюун мөн л жүжгийн яриа үзэгчдэд хүрэх талыг илүү бодолцсон нь харагдаж байна. Жишээ нь, орос хэлний “мотать себе на ус” хэмээх өвөрмөц хэллэгийг Чой. Лувсанжавын өвөрмөц хэллэгийн толь бичигт тайлбарлахдаа “санаандаа санаж шанаандаа зуух”, “цээжиндээ хадаж авах” [3, 322] гэх мэтээр монгол дүйцлүүдийг сонгож оруулсан байдаг. Жүжигт ийм байдлаар орчуулъя гэвэл яриандаа эвлэх авцалдах талаасаа нэг л таарамжгүй болж мэднэ. Иймд “Даром что далеко, а оно себе мотает на ус” гэсэн өгүүлбэрийг “Хол боловч бас л *чагнаж сэрэмжилж байгаа* шүү дээ” [2, 9] гэж шууд утгаар нь орчуулжээ. Дашрамд хэлэхэд өвөрмөц хэллэгийн орчуулга дүйцлээ олбол яруусалтай, эс олбол илүүц зүйл болдог учраас утга нийцээгүй хэллэг сонгосноос шууд утгаа барьж орчуулсан нь дээр гэдэг нь ойлгомжтой. Өвөрмөц хэллэгийн дүйцлийн тухайд гэвэл Э.Оюуны орчуулгад оновчгүй болсон зүйл ч мэр сэр байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Жишээ нь, “Вот не было заботы, так подай!” гэдгийг “*Зовлон байдаггүй юмсан, одоо ч хэцүүдэж ээ*” [2, 7] (боломжит хувилбар нь “*Хийх юм олдохгүй байсан, гараад ирлээ*”), “Оба пальцем в небо попали” гэдгийг “*Хоёулаа онож дээ*” [2, 13] (боломжит хувилбар нь “*Үгээ олдог ч болоосой; Мөн яриваа, та хоёр*”), “Говорят, что я им солоно пришелся” гэдгийг “*Би эдэнд тохирохгүй байгаа бололтой юм*” [2, 13] (боломжит хувилбар нь “*Би тэдэнд гай болж байгаа юм байхаа*”) гэх мэтээр орчуулжээ.

Мөн уран зохиолд оноосон нэрийг ямар нэгэн үүргээр хэрэглэж, тэр нь цаанаа утга агуулсан байх аваас (Ч.Лодойдамбын “Малгаатай чоно” өгүүллэгийн Хэтрүүдорж, Аймар, Сүсэгжав лугаа адил) орчуулах нь зохимжтой. Тэр бүү хэл баатруудын нэрийг орчуулахгүй бол зохиолын уран санаа гүйцэд гарахааргүй, А.Чеховын “Лошадиная фамилия” (Адуу овогт) өгүүллэг мэтийн зохиол ч бий. Э.Оюуны орчуулсан жүжгийн зохиолын дотроос Н.В.Гоголийн “Байцаагч түшмэл” жүжиг ийм хэлбэрийн зохиолд хамаарна. Ер нь Гоголийн зохиолуудын баатрын нэрс үзэгч, уншигчийн сэтгэхүйд ямар нэгэн ассоциаци төрүүлж, ингэснээрээ дүрийг тодруулах давхар утга агуулсан байдаг тул тэдгээрийн нийгмийн үнэ цэнийг товойлгон харуулах үүднээс цааш цаашдын орчуулгад энэхүү чанар тусгалаа олох нь илүү зүй зохистой болно. “Байцаагч түшмэл”-ийн тухайд гэвэл Хлестаков “годройтуулах, шавдуулах”, Сквозник-Дмухановский

“нэв шувт үлээх”, Ляпкин-Тяпкин “хам хум, шалдар балдар”, Уховертов “чихдэх” гэх мэт илэрхий утга агуулсан нэрс уг зохиолд олон бий.

Дүгнэж хэлэхэд жүжгийн зохиолын орчуулгад баримталдаг гол гол зарчим буюу баатруудын яриа тайз болон драмын тогтолцоондоо зохицсон, найруулга ба хэлэхүйн чанараараа тухайн дүрд нийцтэй байх, өгүүлэмжийн утга санаа үзэгчдэд саадгүй түргэн ойлгогдож байх, соёлын нийтлэг болон ялгаатай талыг харгалзсан байх, төрөл зүйлийн хэлбэрээ зөв олсон байх зэрэг зарчмуудыг Э.Оюун орчуулгадаа баримталж байсан байна. Түүнээс гадна Э.Оюуны орчуулгын онцлог тал гэж үзэхээр бүтээлч хэлбэрийн элементүүдийг давамгайл хэрэглэх, хэлсэтгэхүйн ялгааг бүдгэрүүлэх зорилгоор аль болох монголчлон найруулах, хэлц болон өвөрмөц хэллэгүүдийг шууд утгаар нь орчуулах зэрэг тал ажиглагдаж байна. Мөн эх хэлнийхээ яруу тансаг найруулгыг ашиглах, шүлэглэсэн зохиолын орчуулгад монгол яруу найргийн дэг жаягийг баримтлах, үг хэллэгт оновчтой утгыг нь тааруулж сонгох (шутить жизнью – *аминаасаа уйдах*; душой черствый – *сэтгэл эвэрших* г.м.) зэрэг нь Э.Оюуны орчуулгын давуу тал болж байна. Энэ үүднээс үзвэл орчин үеийн монголын театрын нэрт зүтгэлтэн, зохиолч, орчуулагч Э.Оюуны жүжгийн зохиолын орчуулгаар үлдээсэн өв үнэ цэнтэй, цаашид судлах, орчуулгын практикт харгалзаж хэрэглэх баялаг хэрэглэгдэхүүн болох бүрэн үндэстэй юм. Бас авах гээхийн ухаанаар хандаж сайжруулан орчуулах, сургамж авч суралцах зүйлс ч байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Резюме

В статье “Некоторый опыт Э.Оюун по переводу пьес”, посвященной 100-летию со дня рождения монгольского театрального деятеля, писателя и переводчика Э.Оюун, даётся обобщающий лингвистический анализ ее переводческих приёмов, в том числе, характерных для нее свободно-творческих склонностей в трансформации ментально- или культурно-маркированных элементов, присутствующих в драматических текстах. По убеждению автора, подобные склонности, по всей вероятности, были продиктованы задачами переводчика беспрепятственной передачи инокультурных языковых материалов монгольским зрителям. Объектом анализа являются переводы таких драматических текстов, как “Ревизор” Н.В.Гоголя, “Король Лир” У.Шекспира и “Иркутская история” А.Н.Арбузова.

Ном зүй

1. Ганхуяг Н. Монголын театрын нэвтэрхий толь. УБ., 2007
2. Гоголь Н.В. Байцаагч түшмэл. УБ., 1972
3. Лувсанжав Чой. Орос-монгол өвөрмөц хэллэгийн толь. УБ., 1970
4. Олицкая Д.А. Перевод драмы: специфика, проблемы, подходы. Вестник Томского гос. ун-та, 2012, №357
5. Оюун Э. Өгүүлэг – жүжиг. УБ., 1963
6. Пави, Патрис. Словарь театра. М., 1991
7. Шекспир У. Эмгэнэлт жүжгийн түүвэр. УБ., 2001
8. <http://www.allbest.ru/>

Д.НАЦАГДОРЖИЙН “ЛАМБАГУАЙН НУЛИМС” ЗОХИОЛЫН АНГЛИ ХЭЛЭЭРХ ХОЁР ОРЧУУЛГЫН ЭРГЭЦҮҮЛЭЛ

С.Дугармаа²⁰
М.Нямдолгор²¹

Abstract: *The paper attempts to study the translation of the story by the Mongolian famous writer D.Natsagdorj “Tears of a Venerable Lama”, which was translated by De.Natsagdorj and another version of translation by Charles Bawden.*

The study extracts some cultural specific terms from the story and their corresponding English translation. Also, we tried to compare these two translated versions of the story.

The finding of the study shows that the translation by De.Natsagdorj was shorter and obvious for readers and the translation by Charles Bawden was more detailed which shows the translator’s desire to convey as much genuine Mongolian culture as possible to the western world and keep the exotic flavor of the original text.

Түлхүүр үг: шашин, өгүүллэг, үгийн утга, хам сэдэв, орчуулгын арга, хошин зохиол

Оршил

Бид их зохиолч Д.Нацагдоржийн 1930 онд бичсэн “Ламбагуайн нулимс” өгүүллэгийг МУИС-ийн багш, судлаач, орчуулагч Дэмбэрэлийн Нацагдоржийн орчуулга болон Английн нэрт монголч эрдэмтэн Чарльз Баудены орчуулгыг зэрэгцүүлэн судлахыг оролдлоо.

Их зохиолчийн “Ламбагуайн нулимс” өгүүллэг нь хэдийгээр шашин, лам хуврагын сэдвээр бичсэн болов уу гэж бодохоор ч энэ өгүүллэг нь яруу тансаг зохиомжтой, хэл найруулгын хувьд товч ойлгомжтой бөгөөд тансаг яруу гэж олон судлаачид тэмдэглэжээ. Иймээс энэ зохиолыг хэд хэдэн орчуулагч өөр өөрийн онцлогтойгоор орчуулснаас гадна энэ өгүүллэгийг дуурь болгон дуулж байна.

Энэ өгүүллэг нь орчуулагчдын сонирхлыг татах бүтээл учраас манай орчуулагчдаас гадна гадаадын орчуулагчид өөр өөрсдийн онцлогтойгоор орчуулсан байна. Орчуулгад шашны холбогдолтой болон үндэсний онцлог үгсийг орчуулагчид өөр өөрсдийнхөөрөө орчуулжээ.

“Ламбагуайн нулимс” өгүүллэгийн тухай

“Ламбагуайн нулимс” өгүүллэг нь их зохиолчийн үйл ажиллагаа эрчтэй байсан үед бичсэн түүний олон талт уран бүтээлийн нэг бөгөөд шашин шүтлэг, лам нарын үзэл суртлын эсрэг ширүүн тэмцэл хийж, тэднийг шүүмжилж байсан

²⁰ Доктор /Ph.D/, ШУТИС-ийн ГХС-ийн Англи хэлний тэнхим

²¹ Докторант, ШУТИС-ийн ГХС-ийн Англи хэлний тэнхим

1930-аад оны үеийн уран зохиолын үзэл санаа энэ өгүүллэгт тусгагджээ. Их зохиолч энэ үед өөрийн ихэнх томоохон зохиол бүтээлүүдийг бичсэн. Энэ өгүүллэг нь өнөөг хүртэл уран зохиол судлаачдын сонирхлыг татсан хэвээр байна.

Доктор, профессор, зохиолч, судлаач Ш.Цэнд-Аюуш “Д.Нацагдоржийг юу гэж үнэлдэг вэ гэвэл Монгол ардын аман зохиолыг сайн мэддэг, аман зохиолын суурин дээр орчин цагийн уран зохиолыг төлөвшүүлэх, бий болгоход онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн. Түүний зохиолууд уран сайхны хувьд нягт сүлжилдсэн бүтээлүүд байдаг. Өгүүллэгээс нь харахад сайхан зохиомжтой, хэл нь баян тансаг. Бидний байнга хэрэглээд байдаг үгийг төдийлөн ойшоодоггүй хүн байсан. Жишээ нь, “Ламбагуайн нулимс” бүтээлд нь Ловон гэвш Гандангаас Цэрэнлхам гээд эмэгтэйг зорьж ирж байгаа тухай гардаг. Үүнийг л гэхэд олон удаа ирдэг, очдог гэж бичсэнгүй. “Жим гаргажээ” гэж бичсэн байдаг. Ловон гэвшийг дүрслэхдээ “Улаан харыг эгнүүлсээр Гандангийн дэнж рүү бууж ирлээ...” гэдэг ч юм уу айхтар дүрсэлсэн байдаг. Мөн Цэрэнлхам хүүхнийг завхай зайдан гэхийн оронд “Тачаангуйн илдийг гүйцэд эзэмшсэн хүн” гэх жишээтэй (Ш.Цэнд-Аюуш, 2016) гэсэн бол энэ зохиолын гол дүрийг их зохиолч Ч.Лодойдамба “Лодон бол үлэмж хүчтэй эмгэнэлт дүр, Д.Нацагдорж Лодонг огт шоолоогүй харин амьдралд тохиолдсон эмгэнэлт явдлыг үзүүлсэн юм” (Ч.Лодойдамба, 1964:11), “Д.Нацагдоржийн энэ зохиол эмгэнэлт зохиол мөн” (Ч.Лодойдамба, 1964:4) гэжээ.

Уг зохиолыг судалсан ОХУ-ын судлаач, эрдэмтэн К.Н.Яцковская “Д.Нацагдорж энэ ламд өөрөө хэрхэн хандаж байгаагаа нэг ч үгээр илрүүлээгүй түүний шинж байдлыг үйл явдлаар нь дамжуулан гаргасан. Тэгсэн атлаа зохиолч Цэрэнлхамыг шууд буйгаа илрүүлэхгүй ч гэсэн түүний хар санаа, биеэ худалддагийг нь, хар тамхи татах дуртайг нь, худал хуурамч, баашилдаг занг нь үзүүлэх боломж бүрийг ашиглан гаргасан байна. Нацагдорж их авьяас билэгт зохиолч болохоороо Цэрэнлхамын өөдгүй муу чанарыг нь уран сайхны илчлэн гаргах аргаар гүн гүнзгий дүрсэлж, магадгүй өөрөө ч хүсээгүй атлаа Лодонг хүндэтгэх сэтгэлийг бий болгосон байж мэдэх юм. Нацагдорж түүний дүрийг энэрэнгүйгээр шийдвэрлэсэн..... Зохиолч Лодонгийн дүрийг бүтээхдээ бүрэлдэн тогтсон бэлэн зан төрхийг нэг нөхцөл байдлаас нөгөөд шилжүүлдэг (бид ийм байдлыг Цэрэнлхамын жишээн дээр үзэх болно) уламжлалыг огоорч сэтгэлзүйн дүрийг бүтээн бий болгохыг зорьсон” (К.Н.Яцковская, 1974:85) гэх зэргээр судлаачид энэ өгүүллэгийг судлан бичсэн байна.

Зохиогчийн “Ламбагуайн нулимс” богино өгүүллэгээс баатрын болон эд юмсын дүрийг үгээр дархлан бүтээдэг их зохиолчийн урлахуйн чадварыг давхар ажиглаж болно. “Ламбагуайн нулимс” өгүүллэгийн дээр эш татсан өгүүлбэрт:

- Орчлонт ертөнцийг хоосон гэж хүрдийг бясалгаж, винайн ёсыг сахисан,
- Уран тачаангуйн хурц илдийг боловсруулахын эрдмийг судалсан,
- Улаан шарыг тунаруулсаар, -цагаан харыг гялбуулсаар,
- Гандангийн наад хур уруу бууж ирмэгц,

- Баруун дамнуурчны шавартай гудамжнаас гарч ирэх нь гэж Лодон, Цэрэнлхам нарыг “эсрэг тохиолдол” сөрөг харьцууллаар Д.Нацагдорж дүрслэн гаргажээ.

Д.Нацагдорж зохиолоо загварт баригдалгүй олон талтайгаар инээдэм, гашуудлыг хослуулан туурвидаг бөгөөд ер нь шог зохиолд инээдэм эмгэнэлийн аяс ч байдаг. Эмгэнэлт зохиолд инээдэм шоглол ч бас байж болдог. Үүнийг зохиолч Д.Намдаг амьдралын ухаанаар зөв ажиглаж “Уг зохиол шоололтын чанартай боловч эмгэнэлтэй билээ. Гэтэл амьдрал гэдэг маань бүхэл бүтэндээ эс боловч тал хувь нь, тал хувь нь эс боловч бяцхан хувь нь эмгэнэлтэй болж ирээд инээдэмтэй нь аргагүй байдаг бус уу. Иймд Нацагдорж түүнийг аргагүй их авьяаст нүдээр ажсанаа зүй ёсоор бичсэн нь бус уу” (Д.Намдаг, 1966:8) гэж өгүүлсэн юм.

Д.Нацагдоржийн уран бүтээл нь Монголын шинэ утга зохиолыг бий болгохын төлөөх эрэл хайгуул байсан бөгөөд тэрээр хувьсгалт шинэ утга зохиолын анхны зохиолчдын нэг гэдгээ зохиол туурвилаараа харуулж байсан. Д.Нацагдорж 1930-аад оноос шашин шүтлэг, лам нарын үзэл суртлын эсрэг ширүүн тэмцэл хийж, тэднийг шүүмжилж байсан энэ үеийн уран зохиолын үзэл санаа нь энэ өгүүллэгт ч бас тусгагджээ. Үүнийг дүрслэхдээ зохиолч сэтгэлзүйн дүр гаргаж “Ламын хоосон чанарын бодлого” л Лодонг ийм арчаагүй байдалд хүргэснийг илрүүлэн гаргасан ажээ.

“Ламбагуайн нулимс” өгүүллэгийн хоёр орчуулга

Бид их зохиолч Д.Нацагдоржийн “Ламбагуайн нулимс” өгүүллэгийг Монголын нэртэй орчуулагчдын нэг, МУИС-ийн багш, судлаач, орчуулагч Дэмбэрэлийн Нацагдорж агсаны орчуулсан бүтээл “Tears of a Venerable Lama” болон Английн нэрт монголч эрдэмтэн Чарльз Бауден (Charles Roskelly Bawden)-ы орчуулга “The Tears of the Reverend Lama”-ыг зэрэгцүүлэн судлахыг оролдлоо. Багш, орчуулагч Дэмбэрэлийн Нацагдоржийн талаар, 1976 онд монголоос англи руу утга зохиол орчуулах тун бэрх боловч хүндтэй үйлсийн шанг татагч, манай улсын үндэсний англи хэлний ууган мэргэжилтнүүдийн нэг, багш, орчуулагч Дэмбэрэлийн Нацагдорж, шинэ үеийн уран зохиолыг үндэслэгч, зохиолч Д.Нацагдоржийн “Ламбагуайн нулимс” (Tears of a Venerable Lama), “Цагаан сар ба хар нулимс” (White month and bitter tears) өгүүллэг, мөн “Эрийн гурван наадам”(Men’s three games) зэрэг зохиолыг орчуулж байсан (Н.Оюун-ундраа, О.Ган-Энх, 2015:116) хэмээн дурсжээ.

Эрдэмтэн, академич Чарльз Бауден Лондоны их сургуулийн Дорно дахин, Африкийн судлалын сургуульд (ДДАСС) олон жил багшаас эхлээд проректор хүртэл албан тушаалд амжилттай ажиллаж байсан. Тэрбээр 1967-1968 онд БНМАУ-д зургаан сар сурсныхаа дараа Лондоны их сургуульд монгол хэл сурах анги нээж, Лондоны их сургуулийг Европ дахь Монгол судлалын томоохон төв болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэсэн гавьяатай хүн. Тэрбээр монголын түүх, уран зохиол, эх бичгийн талаар судалгаа хийж “Алтан товч” (1955), “Бигармижид хаан

ба гучин хоёр модон хүний үлгэр” (1962), “Хүрээний Жавзандамба хутагт” (1962), “Монголын шинэхэн түүх” (1968) зэрэг олон бүтээлийг орчуулж, хянан тохиолдуулсан. Германы монголч эрдэмтэн В.Хайссигтай хамтран “Монголын Боржигин овгийн түүх” хэмээх номоо хэвлүүлж, “Монголын эрт ба эдүгээ” (1959), “Сүнс дуудах ёс” (1962), “Дундад улс ба Монгол орны хоорондох харилцааны тухай ажиглалт” (1974) зэрэг өгүүлэл туурвин нийтлүүлсэн байна. Мөн 1963 оноос эхэлсэн “Монгол-англи толь бичиг”-ээ 1995 онд хэвлүүлж, 2003 онд “Монголын эртний уран зохиолын дээж”-ээс орчуулан хэвлүүлжээ (Ж.Бат-Ирээдүй, 2010). Энэ “Mongolian Literature Anthology” буюу “Монголын эртний уран зохиолын дээж” гэсэн 815 хуудас бүхий номоо Kegan Paul Limited, UK хэвлэлийн газарт хэвлүүлсэн бөгөөд тус номдоо монголын түүх, туульс, үлгэр зэрэг уран зохиолын холбогдолтой бүтээлүүдээ гаргажээ. Мөн энд тэрээр өөрийн орчуулсан их зохиолч Д.Нацагдоржийн “Ламбагуайн нулимс” (The Tears of the Reverend Lama) өгүүллийг багтаасан. Тэрээр би энд Монголын орчин үеийн уран зохиол хуучны сэдвээр шинэ чиглэлд хүрэхээр тэмцэж буйг харуулахын тулд өөрийн орчуулсан нэг богино өгүүллийг багтаасан гэжээ (Charles Bawden, 2003:813-815). Энэ өгүүлэл уг номын сүүлийн хэдэн хуудаснаа багтан орсон байсныг бид хайж олон энэ ажилдаа ашигласан.

Уран зохиолын орчуулгад эх бүтээл уран зохиолын ямар төрөл зүйлд хамаарагдаж буйгаас хамааран орчуулгын хэлбэр ялгаатай байдаг. Тухайлбал өгүүллэг, нийтлэл, яруу найраг, жүжиг, хошин зохиол, туульс, дууны үг гэх мэт. ... үргэлжилсэн үгийн зохиолын орчуулга нь үг, нийлэмж үгийг орчуулахаас эхлэхгүй, харин нэг бүтэн санааг (утгыг) хөг аялгын хамт илэрхийлэхээс эхлэх учиртай. Тэр санаа (утга) нь эх зохиолд бүхэл бүтэн хам сэдэв, түүгээр үл барам бүх зохиолын зангидмал утгаар илэрнэ (Р.Гүрбазар, 1996:24).

“Ламбагуайн нулимс” өгүүллэг нь 966 үгтэй. Дэ.Нацагдоржийн орчуулга нь 1416 үгтэй бол, Чарльз Баудены орчуулга нь 1536 үгтэй болжээ. Дэ.Нацагдоржийн орчуулгад орчуулгын орхилт, ерөнхийлөх зэргээр арай богино болсон бол Чарльз Баудены орчуулгыг ажиглахад нэлээд дэлгэрэнгүй болсон нь үгчлэн болон тайлбарлан орчуулах арга түлхүү хэрэглэсэн нь гадаад (баруун)-ын уншигчдад ойлгомжтой болгох гэснээс үүдсэн болов уу гэж үзэж байна.

Үг сонголт, утга найруулгын чухал болохыг эрдэмтэн, зохиолч Ц.Дамдинсүрэн “...үгийг нэмж, хасах гайгүй хэрэг. Утгыг нэмж, хасвал гэмтэй хэрэг. Үг, өгүүлбэрт халдаж болно. Гол утгад халдаж болохгүй” (Ц.Дамдинсүрэн, 1972:72) гэжээ. “Ламбагуайн нулимс” өгүүллэг нь сайхан зохиомжтой, хэл нь баян тансаг бөгөөд энэ нь орчуулгад сайнаар нөлөөлсөн болов уу. Мөн шашны болон ёс заншлын холбогдолтой үг хэллэгийг тайлбарлах аргаар орчуулсан нь дараах жишээнээс ажиглагдлаа.

1. Зуны цагт баруун дамнуурчны таван гудамжны шавар үлэмж, үнэр ханхлах нь үнэхээр түмэн багц хүжийг шатаавч үл дарагдмаар. Гэвч Лодон ам хамрыг орхимжоороо бөглөн, хүүхний хойноос намс намс алхална. Удалгүй нэг

хувхай цагаан хаалгаар орвол гангийн арьс ширийн шорвог агаар амтагдаж, зулсан үс, ноос салхинд хийсэн дээл хувцсанд наалдана. Д.Н.

1. Greatly worried she begged him again and again to pray over her mother. In the end he yielded to her and started walking **majestically** to her home, following her. He thought that he would receive substantial remuneration, for the girl seemed to be greatly alarmed. **Soon they entered a weather-bitten white gate.** Passing through a narrow corridor between mud houses they went into a dark burrow-like house which was on the right facing east... Дэ.Н.

1. He could not help seeing how upset she was, and thinking he might get a good fee he **followed** the girl towards her house in order to say some prayers. The Bachelor of Divinity Lodon covered his nose with his scarf and stalked along behind the girl. Before long they went through a weather-beaten, white gate. **The acrid stink of skins in the tanning-vats assailed them, and bits of fur and hair flying in the wind stuck to their clothes.** Passing through a narrow way between two tumbledown mud huts, they went into an east-facing cave-like building on the western side. Ch.B.

2. Хажуугаар нь үг хэлэх ба инээн аашилах нь их л бахтай. Хоёр хар нүдээ жирвэгэнүүлэн эргэлдүүлэх бүрд Лодонгийн сэтгэлд бяцхан шишүүн гал ноцон алдана. Д.Н.

2. Apart from that, the girl's ways of speaking and laughing were charming. Every time she **flashed her shining black eyes, a tiny spark almost caught fire** in Father Lodon's mind. The girl already understood this state of affairs. Дэ.Н.

2. She chatted and laughed with him ever so pleasantly. Each time she **flirted with her two black eyes, a fierce little flame sparked and flared** in Lodon's heart. Ch.B.

3....хүүхэн хөнжил дээрээ дотуур хувцсаа тайлж байх нь дэнгийн гэрэлд үнэхээр үзэсгэлэнтэй үзэгдэж, сэтгэлийг хөдөлгөхөд, ламын хоосон чанарын бодлого хэдийнээ нөгөө ертөнцөд шилжиж винайн ёс нэгэнт баруун зууд одоод, тачаангуй гал дүрэлзэн бадрахад орж хүүхний хамт нойрсов. Д.Н.

3....the girl was undressing and taking off her underclothes; it was an enchanting sight. The lama was very excited; **his lama's dogma of emptiness** was consigned to the other world and the doctrines of the Vinaya had flown back to the Western Zuu. **He was consumed with the fire of lust** and hurriedly entering the room he went to sleep with the girl. Дэ.Н.

3....the girl taking off her underclothes on the blanket. She looked really pretty in the light of the lamp, and it made him excited. **The lama's ideas about the Void** had long since migrated to another world, and the Laws of the Discipline had by now fled to Lhasa. **Up blazed the fire of lust,** and he went in and slept with the girl. Ch.B.

Дэ.Нацагдоржийн орчуулгад ...хар тамхи тасарсан учир, ... гангийн арьс ширийн шорвог агаар амтагдаж, зулсан үс, ноос салхинд хийсэн дээл хувцсанд наалдана. Зуны цагт баруун дамнуурчны таван гудамжны шавар үлэмж, үнэр ханхлах нь үнэхээр түмэн багц хүжийг шатаавч үл дарагдмаар. Гэвч Лодон ам хамрыг орхимжоороо бөглөн ...гэсэн хэсгийг орхигдуулсан нь тухайн үеийн үзэл

суртлын шаардлагаар хасагдсан болов уу гэж таамаглаж байна. Харин Чарльз Баудены орчуулгад эдгээр хэсгийг орчуулсан байна.

Д.Нацагдоржийн энэ өгүүллэгт шашны холбогдолтой болон үндэсний онцлогтой үг хэллэг нэлээд орсон бөгөөд эдгээрийг ямар үгээр буулгасныг зэрэгцүүлэн үзүүлбэл:

Д.Нацагдоржийн зохиолд	Дэ.Нацагдоржийн орчуулгад	Баудены орчуулгад
гэвш	father lama	Bachelor of divinity
гавж	Gabji-degree	degree of Doctor
винайн ёсыг сахисан	a master of the vinaya	obeyed the Laws of the Discipline
Ламбагуай	Venerable Lama	Your Reverence
хурал	rite	service
цагаан дарь эх	the White Tara	the Goddess Dar Ekh
барьц	remuneration	fee
багц хүж	-	packets of incense
бяцхан гүнгэрваатай бурхан	a small framed icons of Buddhas	a Buddha-statue in a frame
ном уншиж, залбирал даатгал хийх	finished chanting and paying homage to protective spirits	recited the scriptures and recited his prayers
гүнгэрваатай бурхан	framed Buddhas	framed statues of Buddhas
ламын хоосон чанарын бодлого	his lama's dogma of emptiness	the lama's ideas about the Void
хуврагын ёс	holy priesthood vows	religious vows
дөрвөн ханатай гэр	four-walled ger	four-section tent

Эдгээр шашны холбогдолтой болон үндэсний онцлог үг хэллэгийг Дэ.Нацагдорж болон Чарльз Баудены орчуулсан нь ихэвчлэн тайлбарлах аргаар орчуулсан бөгөөд энэ хоёр орчуулагч өөр өөрсдийнхөөрөө үг хэллэгийг сонгон авч хэрэглэсэн байна.

Дүгнэлт

Энэ ажлаараа бид Монголын шинэ үеийн уран зохиолын хамгийн тод төлөөлөгч Д.Нацагдоржийн “Ламбагуайн нулимс” өгүүллэгийг англи хэлээр Монголын багш, орчуулагч Дэ.Нацагдорж ба Их Британийн эрдэмтэн, монгол судлаач Чарльз Бауден нарын орчуулсныг зэрэгцүүлэн ажиглаж үзлээ.

Чарльз Баудены орчуулга нь үг, өгүүлбэр бүрийг нарийвчлан тайлбарлан орчуулсан нь барууны уншигчдад Монголын шашин, лам нарын амьдрал, монгол ахуйг танилцуулахын тулд болов уу гэж үзэж болох юм.

Дэ.Нацагдоржийн орчуулга нь арай богино байгаа нь зарим үг хэллэгийг оновчтой хэрэглэсэн ба зарим үг хэллэгийг хасаж, орхисон ч утгыг нь товч тодорхой ойлгомжтой гаргаж чадсан байна.

Шашны холбогдолтой үндэсний онцлог үг хэллэгийг Дэ.Нацагдорж болон Чарльз Бауден нар ихэвчлэн тайлбарлах аргаар орчуулсан бөгөөд энэ хоёр орчуулагч өөр өөрсдийнхөөрөө үг хэллэгийг сонгон хэрэглэсэн байна.

Энэхүү хоёр орчуулга нэг нь нөгөөгөө хуулбарлаагүй, Монголын уран зохиолын орчуулгын дахин давташгүй чухал бүтээл болжээ.

Номзүй

1. Бат-Ирээдүй Ж.(2010), Британий монгол судлал, монголч эрдэмтэд.
http://iregedui.blogspot.com/2010/02/blog-post_3987.html.
2. Гүрбазар Р.(1996), Орчуулгын онол дадлагын үндэс, УБ.
3. Дамдинсүрэн Ц., *Монголд уран зохиолын орчуулга хөгжсөн нь*, “Орчуулах эрдэм”.УБ. 1972.
4. Лодойдамба Ч.,*Нэгэн гайхамшигт өгүүллэгийн тухай*, “Утга зохиол урлаг”, УБ.1964 №11.
5. Лодойдамба Ч., *Баримт түшиж ярих сайхан*, “Утга зохиол урлаг”, УБ. 1964 №4.
6. Намдаг Д., *Танин мэдэж таниулан мэдүүлэх нь*, “Утга зохиол, урлаг”, УБ. 1966 №8.
7. Оюун-ундраа Н., Ган-Энх О.,*Англи хэлнээ орчуулсан монгол уран зохиолын бүтээлийн тойм*, МУИС –ийн ШУС-ийн ЭШБ, 2015 № 19 (430).
8. *Цэнд-Аюуш III.(2016)*, Суут хүмүүс нийгэм, цаг үеийн ямар ч хавчлага дунд хийх юмаа хийгээд буцдаг. <http://time.mn/k0K.html>.
9. Bawden C.R.(2003), *Mongolian Literature Anthology*, 1sted, UK. Kegan Paul Limited.
10. Яцковская К.Н.(1974), *Дашдоржийн Нацагдорж-Жизнь и творчество*, Изд., Наука, Москва.

A BRIEF REVIEW OF EARLY TRANSLATIONS BY MONGOLIAN SCHOLARS

B.Enkhbayar²²

Товч утга: Миний бие энэхүү өгүүлэлд монголчууд хэзээний орчуулгад элэгтэй агаад өнө эртнээс нааш орчуулга хийж ирснийг товчхон түүхчилж харуулахыг зорилоо. Монголын эрдэмтэн, гүүш орчуулагчид Энэтхэг, Хятад, Түвд тэргүүтэй Дорны ном бүтээлээс орчуулан ард түмнийхээ хүртээл болгож, Дорны соёлтой танилцах боломж олгож байжээ. Монголд дэлгэрсэн бурханы шашины нөлөөгөөр шашины ном судар тэргүүтэн орчуулгын бүтээлд зонхилох байр эзэлж байсан нь илэрхий. Гэсэн хэдий ч зөвхөн шашинаар хязгаарлагдахгүй, Дорны гүн ухаан, тэр дундаа, эртний Энэтхэгийн гүн ухаан, уран зохиол, соёлтой холбоотой бүтээлээс ч арвин орчуулж байсныг баримттай өгүүлэхийг хичээлээ. Манай гүүш эрдэмтэд самгарди, түвд, хятад, перс, араб зэрэг Дорны хэлүүдийг төгс эзэмшсэний зэрэгцээ гүн ухаан, шашин, соёлын гүнзгий мэдлэгтэй байсан нь түүхээс тодорхой харагддаг. Түүнчлэн монголын гүүш хэлмэрчид эртний Энэтхэгийн самгарди хэлнээс орчуулдаг арвин туршилага, уламжлалтай байсныг онцгойлон өгүүлэхийг зорилоо.

Key words: translation, languages, Buddhist literature, India, sutras, texts etc

Mongols have a long and rich tradition of translating literature from other languages and this tradition is an important component of Mongolia's national literary and intellectual heritage. It can be regarded that Mongolian tradition of translating from foreign languages has been originated since ancient time. It is evident in the script which was used in the 5th century BC and the historical facts that *Tripitika* – Indian famous collections of writings were translated into Mongolian under the stewardship of *Uighur* and *Sogdian* teachers.²³ (Yu.Munkh-Amgalan, 2000; 150) The works of the old Mongolian literature abound in Sanskrit terms is *Sogdian* and *Uighur* spellings. The entry of them into our literature is likely to date back to the early period of the history, since then by the XIII century already had no distinction from the very Mongolian words. The Sogdians who lived in Mongolia had been teaching the Uighurs and the Mongols their script and propagating the Dharma in their own languages. It is most probable that the Mongols earnestly studied the Buddhist literature in those days with the assistance of their Indian, *Sogdian* and *Uighur bagshi*-teachers.

The historical facts and sources reveal that Mongolians have translated various scholarly writings and literary works from Uighur, Persian, Arabic, Chinese, Tibetan and Sanskrit languages. It is very difficult to determine the exact time during which

²² Доктор, зөвлөх профессор, МУИС, ШУС, ХУС-ын Гадаад хэлний Төв

²³ Yu. Munkh-Amgalan, "Indian Literature in Mongolia", In the book *Mongolia and India: Spiritual Neighbors*, New Delhi, Himala Publishers, 2000, p. 150.

Mongolians started translations and writings related to different spheres of knowledge, in general and Buddhist studies in particular. With the spread of Buddhism in Mongolia many invaluable Buddhist *sūtras* have been translated into Mongolian from Tibetan, Sanskrit, Chinese and Uighur languages. Many historical, religious and literary works have been written in Mongolia under the influence of the ancient Indian science and literature.

Hence, I would like to touch upon here some issues on history of translation by Mongolian renowned scholars and translators in early and medieval periods. More focus is on Buddhist literature and its translation which attracted Mongolian scholars' attention even more in those days. Mongolian scholars devoted special attention to India in the development of Buddhism in Mongolia, considering India as a homeland of Lord Buddha. A deep analysis of voluminous Buddhist literature is beyond the limit of this short paper. Therefore, the purpose of this paper is just to review survey of available literature on Buddhism that translated and written by Mongolian scholars.

There is an evidence that introduction of Buddhist literature in Mongolian territory started as early as in the period of first tribes inhabited in Mongolian territory. The first Emperor of the Wei dynasty of Toba, Toba Gui (386-409) supported dissemination of the Buddhist religion by a decree and he himself read books on the Buddhist teachings and sutras. During this period, twelve monks translated 83 Buddhist texts and sutras. Indian monks also visited Mongolia and met rulers of the Toba Dynasty, and translated religious books.²⁴ (Г.Сүхбаатар, 2001: 130)

Buddhism began to gain support from Mongolian Empire during the Great Khaan²⁵ Ogodei, (1229-1241 A.D.) He started building Buddhist monasteries and a big *stūpa* in the city of Khar-khorin. The big five storey *stūpa* was completed in 1256, during the time of the great Khaan Munkh (1251-1258), a grandson of Chingis Khaan. During the reign of Ogodei Khaan, a Kashmir monk Namu with his brother came to the Mongolian court. Namu stayed even the period of great khaans Guyuk and Munkh (Ogodei's successor). Munkh Khaan promoted Namu as a Lama and named him *guru*²⁶ and appointed him as the State Preceptor. He was in charge of Buddhist affairs. He was much honoured at the Mongolian court and was assigned to be the head of ten thousand Kashmiri households. All this explain, in the earlier period of the Mongolian Empire Buddhism held much more influential position at the Mongolian court. In Khar-Khorin several Buddhist temples were built, Buddhist texts were taught and translated.

The Khubilai Khaan stupendously supported Buddhism. He openly declared that he was a believer of the Buddha. Since the Mongol Khaans converted to Buddhism, they of course encouraged the translation of the scriptures. Among the Mongolian and Tibetan materials there are records concerning the translation of Buddhist scriptures and literature by Mongolian scholars. A mass of books from Sanskrit and Tibetan was translated during this period. The translation of Buddhist texts persistently demanded

²⁴ Г.Сүхбаатар, Монголын эртний түүх: Сяньби улс, II боть, Ulaanbaatar, 2001, p.130.

²⁵ Commonly recognized usage of 'Khan' in western literature, instead of 'Khaan' is very confusing with a Muslim surname.

²⁶ It is an evidence that Mongols used Sanskrit terms

from scholars the knowledge of Mongolian-Tibetan literature as well as a good understanding of Sanskrit.

Even those translators who did not know Sanskrit had been referring to the Indian originals with the help of their foreign colleagues – Indian, Uighur and Tibetan pandits. In 1305, A.D. the Mongolian philologist and famous scholar Pandit Choiji Odser translated The *Bodhicaryāvatāra of Santideva* from Tibetan into Mongolian and in 1312 he wrote an extensive commentary of more than 300 pages on it in Mongolian.²⁷ (Монгол улсын түүх, 1999: 362) He also wrote *The twelve deeds of Buddha. Oda to Mahakali*, a religious treatise *Pancaragsa* and a Mongolian grammar *Jure Ken-u Tol ta* under the influence of the Indo-Tibetan grammar school founded by Panini, which has been studied and referred to for centuries to these days. At that time the ancient Indian *Sūtra Altangerel/Swrarna prabhāsa* – golden beam / was also translated into Mongolian. Thus, through Buddhism Mongols were able to reach the different branches of the ancient Indian knowledge. Many words from different languages absorbed into Mongolian language and are still in use, as a result of translation of Buddhist works from Persian, Tibetan, Chinese and Sanskrit languages. For instance, Sanskrit words like śaśin /śaśana/ tsadig /jātaka/ badir /patra/ bazaar or ochir /vajra/ sansar /sansar / Persian words blood /pulad / bulgar /bulgari / dari /dari devter / togos /taus/ are common words in Mongolian.²⁸ (Монгол улсын түүх, 2004: 349)

The Mongolian scholars of this period were greatly influenced by Indian literature through their faith in Buddhism. This great endeavor of the translation of Buddhist scriptures could not be separated from Sanskrit. Indian influence in Mongolia became especially strong.²⁹ (Jagchid Sechin, 1997: 147). The translation activity of the Mongols was increased, particularly, since the end of the XVI century.

As an example I would like to focus on the translation of the wonderful collections of Buddhist treatises and ancient Indian scientific texts: 108 volumes of Ganjur and 225 volumes of Danjur were completed and printed in this period. The Ganjur and the Danjur containing altogether over 5000 texts were translated into Mongolian from Tibetan, partially from Sanskrit and Chinese languages over centuries (XIII-XVII) and were printed in the early XVIII century.

The translation of Ganjur was completed in 1629 during the reign of Ligden Khaan of Tsakhar by 35 renowned translators headed by Gunga-Odser Guush and written with golden script ...³⁰ (Монгол улсын түүх, 1999: 363)

The work has printed by wooden block in 1720. Both manuscript and printed copy of Ganjur has been kept in the Mongolian State Library. One copy of Ganjur has been preserved in Paris. The Hungarian Mongolist L.Ligeti compiled the contents of the Ganjur from this Paris copy and had it published in Budapest. One complete copy of the Mongolian Ganjur was kept by the late Pandit Raghu Vira, which was reprinted by his

²⁷ Монгол улсын түүх, хянан тохиолдуулсан акад. Ж.Болдбаатар, Улаанбаатар, 1999, 362-р тал.

²⁸ Монгол улсын түүх, 5 боть, II боть, хянан тохиолдуулсан проф. Ч.Далай, Улаанбаатар, 2004, 349.

²⁹ Jagchid Sechin, A Retrospective look at Mongol – India Historical Relations in the book Mongolia: Tryst with Change and Development, New Delhi, Everest Press, 1997, p. 147.

³⁰ Монгол улсын түүх, хянан тохиолдуулсан: акад. Ж.Болдбаатар, Улаанбаатар, 1999, 363-р тал.

son Dr. Lokesh Chandra in New Delhi. In the words of Dr. Lokesh Chandra: ‘While the Mongolian people are widely known as world conquerors, their extensive literary output for the last seven centuries is a heritage that deserves wider dissemination. It is the pride of the joint literary legacy of the Indian and Mongolian peoples. Majority of the Buddhist works in these two encyclopedic collections have been lost in India. Their reconstruction into Sanskrit would enrich the understanding of several facets of India’s cultural development during the last two millennia.’³¹ (Lokesh Chandra, 2000:33)

The Danjur contains more serious scientific and specific terminologies, a special dictionary of terminologies was compiled for its translation and over 200 best translators were mobilized from all over the country. This translation was completed by 1794. According to Dr. Lama Chimpa. Indian Mongolist, the Mongolian Tanjur is far richer than the Tibetan Tanjur because the Mongolian scholars had translated several other Indian texts, both from Sanskrit and Chinese, which were not included in Tibetan Tanjur.³²(Lama Chimpa, 2000: 95) Such translations of the Buddhist canons required deep and broad knowledge in the field of Sanskrit and Tibetan. Because of these translations, there are many foreign items that have been “borrowed” into Mongolian language. There was another translation of the tale of the king Vikramaditya, stories were translated directly from Sanskrit into Mongolian by an Indian, Acharya Pandit Baha, who was the disciple of the first Mongolian Bogdo Jebzundamba. The above mentioned books, translated from Tibetan and Sanskrit have been preserved by ordinary Mongols with great care and have been read and preserved by them up to the present day.

The number of ancient Indian works relating to religion, literature, philosophy and science were available in Mongolian language. As we have a great tradition of translation, the numerous works of ancient Indian literature and science has been translated and printed in Mongolia. There is an enormous quantity of Sanskrit literature translated into Mongolian, in some cases from Sanskrit itself, but mostly retranslated from the Tibetan, Uighur and Chinese languages by several generations of learned Mongolian /khelmerchi/ translators.

Because of these translations, there are many foreign items that have been “borrowed” into Mongolian language. There was another translation of the tale of the king Vikramaditya, stories were translated directly from Sanskrit into Mongolian by an Indian, Acharya Pandit Baha, who was the disciple of the first Mongolian Bogdo Jebzundamba. The above mentioned books, translated from Tibetan and Sanskrit have been preserved by ordinary Mongols with great care and have been read and preserved by them up to the present day.

Thanks to the translation of all these works, Buddhism was widely spread and the Buddhist philosophy was studied in Mongolia.

³¹ Lokesh Chandra, *Pilgrims of Shared Eternity*, Mongolia and India: Spiritual Neighbours, New Delhi, Himala Publishers, 2000, p.33.

³² Lama Chimpa, *Mongolian and Indian Literary Links*, The same book, p. 95.

Later on, during the XVIII and XIX centuries some curious Mongols and pilgrims used to visit India-especially those places connected with Buddha's life. On the other hand, the Indian scholars had been studying Mongol history with great interest. The number of ancient Indian works relating to religion, literature, philosophy and science 'were available in the Mongolian language.

As we have a great tradition of translation, the numerous works of ancient Indian literature and science has been translated and printed in Mongolia. There is an enormous quantity of Sanskrit literature translated into Mongolian, in some cases from Sanskrit itself, but mostly retranslated from the Tibetan, Uighur and Chinese languages by several generations of learned Mongolian / khelmerchi / translators.

The spread of Buddhism brought great achievements in the cultural life of Mongolia during XVI-XVII century. Scholars consider, there was a beginning of the Mongolian renaissance at that time. Many historical, religious and literary works have been written in Mongolia under the influence of the ancient Indian science and literature. Mongolian historical works were created - reason to prevent the loss of valuable history. For example, *Erdene-in Tobchi* by Sagan Sechen was the most famous historical works of this period. It has several editions. One of them is titled *Enetheg Tuvd Mongol gurban ulus-un tuuji*. It deals with history of India, Tibet and Mongolia. The well known *Altantobchi* also follow the footsteps of Sagan Sechen. *Tsagaan Teukhe /history/*.

The Mongols have not only translated numerous early Indian literary works into the native language, but they adapted some of them to the national form and local environments. They have created their own works after the model of the earlier Indian literature, thus introducing new forms and genre. Some of the books have even been Mongolized to such an extent that their Indian origin became doubtful. For instance, the trilogy of the tale of King Vikramaditya, stories of King Bhoj and Krishna. Out of the three books on the stories of Bigarmijid "the story of King ArjiBurji / or Raja Bhoj" has been published many times and studied more than the others. The story of Raja Bhoj was translated in 1858 in Russian by Buryad Lama Galsan and published as a Mongolian legend. In 1867 German scholar B. Julg translated it into German and published it with the Mongolian text. It is interesting that both Galsan and Julg named their books as "Mongolian Tales."³³(B.Dashtseren, 1997: 73)

All these demonstrate the striking influence of the Sanskrit Buddhist culture on the development of the Mongolian literature, culture and science. Regarding this the prominent Mongolian scholar, acad.prof. Sh. Bira once noted that "We now have an enormous quantity of Sanskrit literature translated, in some cases from Sanskrit itself, but mostly retranslated from the Tibetan, Uighur and Chinese languages by several generations of learned Mongolian Kelmerchi / translators. This literature having been brought into the consciousness of the Mongols, made out two peoples come spiritually and culturally closer together and become familiar with each other. As a result of the

³³ B.Dashtseren, *The History and Culture of Mongolia*, The Asiatic Society, Calcutta, 1997, p.73.

great translated work in various fields of learning, the Mongolian language enriched itself with a vast terminology and rich phraseology.”

During the socialist period of Mongolia there was carried on a considerable work of collecting written monuments-xylographs and manuscripts in Oriental languages, including Sanskrit and Tibetan. As a result, a library rich for collections of ancient sutras - the State Public Library – was established. The State library has an astoundingly immense collection of Buddhist works in Mongolian and Tibetan languages. It has now become world’s richest collection of Mongolian and Tibetan xylographs and manuscripts, many of which are unique. Mongolian literature is rich in Buddhism and other works akin in spirit to that of India.

For a small country like Mongolia situated far from India, a task like translating numerous works of ancient Indian literature and science and their printing at a time when book printing was in its infancy, was amazing. Regarding this, a German historian and renowned oriental scholar Walther Heissig wrote: “During period of unrest and war it is always difficult to preserve records of the past. The history of Mongolia is a particularly warlike one. Nevertheless, it is becoming increasingly clear that the Mongols produced more historical works than any other Central Asian People.”³⁴ (B.Dashtseren, 1997: 23)

Bibliography

In Mongolian:

1. Монгол улсын түүх , ред. Академич Ж.Болдбаатар, Улаанбаатар, 1999.
2. Монгол улсын түүх, 5 боть зохиол, II боть, Улаанбаатар, Адмон пресс.
3. Сүхбаатар.Г (2001), Монголын эртний түүх: Сяньби улс, II боть, Ulaanbaatar

In English:

1. Dashtseren, B (1997) *The History and Culture of Mongolia*, Calcutta, New Asian Printers,
2. Jagchid Sechin, *A Retrospective look at Mongol – India Historical Relations* Mongolia: Tryst with Change and Development, New Delhi, Everest Press, 1997,
3. Lama Chimpa, *Mongolian and Indian Literary Links*, Mongolia and India: Spiritual Neighbours, New Delhi, Himala Publishers, 2000.
4. Lokesh Chandra, *Pilgrims of Shared Eternity*, Mongolia and India: Spiritual Neighbours, New Delhi, Himala Publishers, 2000.
5. Yu. Munkh-Amgalan, *Indian Literature in Mongolia*, Mongolia and India: Spiritual Neighbors, New Delhi, Himala Publishers, 2000.

³⁴ B.Dashtseren, *The History and Culture of Mongolia*, The Asiatic Society, Calcutta, 1997, p.23.

СЭТГЭЛ ХӨДЛӨЛ ИЛЭРХИЙЛСЭН ҮГ ХЭЛЛЭГ, ТЭДГЭЭРИЙГ ОРЧУУЛАХ ТУХАЙД

С.Булгантамир³⁵

Abstract: *This paper analyses the challenges of translating words and expressions that express emotion within the context of a selected novels. In the first part, we discuss how emotion is expressed through Mongolian and French language, exploring different theories of emotion and outlining what exactly is defined as an “emotion word and expression”. It argues that there are often multiple possible translations. The role of words or expressions denoting different types of emotions in reproducing the emotional charge of a literary text in translation, the necessity to preserve the signification and impact of such words in the text and choice of positive and negative emotion words and expressions are discussed. We come to the conclusion that the translation deviation from the original is predetermined by the difference in the ways emotions are expressed and such words are used by different cultures and literary traditions.*

Түлхүүр үг: *сэтгэл хөдлөл, үг хэллэг, орчуулга, хэл, соёл (emotion, words and expressions, translation, language, culture)*

Уран зохиолын эхийг амилуулж, түүний чухал хэсгийг бүрдүүлж байдаг зүйл бол дүрүүдийн сэтгэл хөдлөлийн бодитой, уран яруу дүрслэл юм. Тийм ч учраас, аливаа хэлнээс ямар нэгэн уран зохиолын эх орчуулахдаа үүнийг чухалчлан авч үзэх нь зөв бөгөөд дүрүүдийн сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлсэн үг хэллэгүүдийг зөв буулган, дүйцүүлэх нь нэн чухал билээ. Тиймээс тухайлан баярлах, гуних сэтгэл хөдлөлийг, монгол, франц өгүүллийн франц, монгол орчуулгыг ажиглаж, орчуулгын онолд үндэслэн судалж, сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлсэн үг хэллэгийг (нэр үг, үйл үг, тэмдэг нэр, хэлц үг) үгийн сангийн түвшинд орчуулахад анхаарах онол, арга зүй, шинэ санаа эрэлхийллээ.

Үүний тулд сэтгэл хөдлөл, түүний орчуулгын тухай судалгааны ажил, онол, үзэл баримтлалуудыг судалж, Комиссар Мегрэ “Шар нохой” Жорж Сименон /Le commissaire Maigret “Le chien jaune” Georges Simenon/, Ги Дө Мопассаны “Шилдэг өгүүллэгүүд”-ийн монгол орчуулга, Г.Мэнд-Ооёо “Шөргөн шар ат”, Г.Чинаг “Эх” өгүүллэгүүдийн франц орчуулгад ажиглалт хийв.

Юуны өмнө сэтгэл хөдлөл гэж юу вэ, түүний онцлогийг авч үзье. Сэтгэл хөдлөлийг *Emereo* буюу *хачирхуулах, гайхуулах* гэсэн утгатай латин үгнээс гаралтай гэж үздэг бол англи хэлний Оксфордын толь бичигт *mouvoir* буюу *хөдлөх* гэсэн франц үгнээс гаралтай гэж тайлбарлажээ. Философичид, хүн судлаачид, сэтгэл судлаачид энэ ойлголтыг эртнээс судалж, танихуй болон нийгмийн харилцаанд гүйцэтгэж буй үүргийг нь тодорхойлсон байдаг. Сэтгэл хөдлөлийн талаарх эргэцүүлэл эртнээс эхэлсэн. Аристотель анх сэтгэл хөдлөлийг тодорхойлж, уур, өрөвч сэтгэл, айдас гэх мэтээр ангилан хуваажээ (Damasio, 1994: 74). Сүүлийн үеийн шинжлэх ухааны хөгжил, техник технологийн хөгжлийн

³⁵ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, ХУС-ын Европ судлалын тэнхим

ачаар сэтгэл хөдлөлийг илүү нарийвчлан судалж, хүний хандлага, төлөвшилд сэтгэл хөдлөл хэчнээн чухал болохыг туршилтын аргаар тодорхойлсон байна.

2005 онд Шерерийн (Scherer et al., 2004: 501) *Сэтгэл хөдлөлийн танихуйн онол*-оор сэтгэл хөдлөл бол тухайн хүн аливаа нэг нөхцөл байдлыг мэдэрч, түүнд хандаж буй хэв маяг буюу хүчтэй, богино хугацааны мэдрэмж гэж тодорхойлжээ. Өөрөөр хэлбэл, нөхцөл байдал сэтгэл хөдлөлийг бий болгодоггүй, харин хүн бүрийн тухайн нөхцөл байдалд хандаж байгаа хариу үйлдэл юм. Эндээс нэг нөхцөл байдалд хүмүүсийн сэтгэл хөдлөл харилцан адилгүй байх боломжтой гэсэн дүгнэлт гарч байна. 1884 онд Жеймсийн “Сэтгэлийн хөдөлгөөн гэж юу вэ?” гэсэн бүтээл бичигдсэнээс хойш шинжлэх ухааны түвшинд судлагдаж эхэлсэн гэж үздэг (Christopher, D. 1913: 158). Д.Санжжав (1998: 120) сэтгэл гэдэг бол хүнээс өөртөө болон гадаад ертөнцөд хандах хандлагыг илэрхийлсэн ерөнхийлөн дүгнэгдсэн тогтвортой харьцаа буюу сэтгэлийн хөдөлгөөний нарийн шинж юм. Сэтгэл нь хүний амьдралын тодорхой нөхцөл, боловсрол, хүмүүжил, ажлын нөлөөгөөр үүсэж хөгждөг үзэгдэл юм.

Сэтгэл хөдлөлийг олон талаас судалж, ангиллуудыг хийсэн байдгаас жишээлэн дор хүснэгтэд оруулав.

Хүснэгт 1. Сэтгэл хөдлөлийг ангилах нь
(Magalie Ochs et al. 2006: 607-620)

Сэтгэл хөдлөлийн төрөл, онцлог	Нөлөөлөх хүч	Үргэлжлэх хугацаа	Давхцах	Тухайн үйл явдлыг анхаарах	Үнэлэмжид нөлөөлөх	Өөрчлөгдөх хурд	Хандлагад үзүүлэх нөлөө
Сэтгэл хөдлөл: уурлах, гуниглах, баярлах, ичих, бардамнах, дургүйцэх, цөхрөх	•	•	•	•	•	•	•
Төлөв байдал: сэргэлэн цовоо, бүүдгэр дүнсгэр, бухимдуу, сул дорой, сэтгэлээр унасан, хүчтэй	•	•	•	•	•	•	•
Хүмүүсийн харилцааны хандлага: алслагдмал, хүйтэн, дулаахан, дэмжсэн, дээрэнгүй	•	•	•	•	•	•	•
Сонголт/хандлага: дурлах, хайрлах, үзэн ядах, эрхэмлэх, хүсэх	•	•	•	•	•	•	•
Нөлөөлөлд өртөх: почирдох, түгших, анхааралгүй байх, гонсойх, өсөрхөх	•	•	•	•	•	•	•

Мөн Францын судлаач Ваннина Гуссенс (2005: 224) сэтгэл хөдлөлийг дөрөв ангилж, харгалзах үг хэллэгийг дараах байдлаар авч үзжээ.

1. Ямар нэгэн зүйлээс шалтгаалсан боловч түүн рүү чиглэгдээгүй: айх, санаа зовох, сандрах, баярлах, гуних, зовох, наргих, гиюүрэх, цочирдох, гайхах, түгших, тэмцэх
2. Ямар нэгэн зүйлээс шалтгаалаагүй ч тухайн зүйл рүү чиглэсэн: үзэн ядах, жигших, хардах, хайрлах
3. Ямар нэгэн зүйлээс шалтгаалсан ба түүн рүү чиглэсэн: ичих, эвгүйцэх, уурлах, агсрах, омогших, атаархах, хүндлэх, энэрэх
4. Ямар нэгэн зүйлээс үл шалтгаалсан ба ямар нэгэн объект рүү үл чиглэсэн: шаналах, цөхрөх, хулчийх, залхах, дүнсийх.

Сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг хэллэг ба түүний ангилал

Сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх үг хэллэгийг хамгийн өргөн агуулгаар тодорхойлж ангилж болно. Өөрөөр хэлбэл, сэтгэл хөдлөл илэрхийлж буй үндсэн (денотат), шилжсэн (коннотат) утгаар хэрэглэгдэж байгаа бүх үгийг хамруулж болно. Эдгээр үг хэллэгийг ангилах олон үзэл баримтлал, онол буй боловч үүнээс 2 онолыг онцлон дурдая. Ортони, Клор, Фосс (Ortony, Clore et Foss, 1987) нарын санал буюу загварыг олон эрдэмтэд орчуулгадаа баримталж байгаа юм. Сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг хэллэгийг тодорхойлохын тулд тэд туршилтад оролцогчдод тодорхой үгсийг өгч, “мэдрэх”, “байх” хэмээх хоёр үгийн аль нэгтэй холбоо үг болгон хэрэглэх даалгавар өгчээ. Хоёр үгтэй хоёулантай хамт хэрэглэгдэж байгаа үг сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлсэн үг байх магадлал хамгийн өндөр байсныг тэд олж харсан байна. Тухайлбал, “feeling joyful”, “being joyful” гэж хоёр холбоо үг үүсгэж байсан бол “ignored” гэдэг үгийн хувьд гагцхүү “feeling ignored” гэж холбоо үг үүсгэсэн байна. “ignored” гэдгийг “байх” гэдэг үгтэй хэрэглэвэл сэтгэл хөдлөл илэрхийлэхгүй гэж оролцогчид үзсэн байна. Судалгааныхаа үр дүнд тэд сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг хэллэгийг найман ангилалд хуваажээ: *биеийн илэрхийлэл, сэтгэлийн илэрхийлэл, сэтгэл-хандлагын байр байдал, сэтгэл хөдлөл-танихуйн байдал, хандлага-танихуйн хандлага, танихуйн хандлага, хувийн үнэлэмжийн илэрхийлэл ба бодит байдлын дүрслэл-илэрхийлэл*. Сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг хэллэг гэж үзэх шалгуур бол *оюун санааны байдал, тэр дундаа сэтгэл хөдлөл, сэтгэл хөдлөл-хандлага, сэтгэл хөдлөл-танихуйн* онцлог байдлыг илэрхийлсэн үг байх ёстой гэж үзжээ.

Үнэндээ сэтгэл хөдлөл гэдэг өөрөө төвөгтэй ойлголт тул түүнийг илэрхийлсэн үг хэллэгийн ангиллыг бүх хэлнээ гагц нэг загвараар хийх боломжгүй гэдгийг эрдэмтэд хүлээн зөвшөөрдөг билээ. Тиллер (Tiller, 1988), Жонсон Кэйт, Оатлэй (Johnson-Laird, P. N., and Keith Oatley, 1988) нар сэтгэл хөдлөлийг үгээр илэрхийлэхдээ ихэвчлэн тухайн сэтгэл хөдлөлтэй холбоотой туршлагаас үүдэн үгийн сонголт хийдэг гэж үзээд 590 үгийн жагсаалт гаргаж, тэдгээрийг аз жаргал, уйтгар гуниг, уур, айдас, дургүйцэл гэсэн таван үндсэн сэтгэл хөдлөлийн төлөвт ангилжээ.

Монгол, франц хэлээр сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх нь

Энэхүү өгүүллэгийн хүрээнд баярлах, гуних утгыг илэрхийлэх онцлогийг тодотгон авч үзэв. Баярлах сэтгэл хөдлөл нь монголчуудын хувьд эрч хүч, баяр наадам, нулимс, гэрэл гэгээ гэсэн цогц ойлголтоор илэрдэг байна (Хун Ханий, 2015: 89). Жишээ нь:

- Эрч хүч: “Цээж дүүрэн баяр бялхаж байна.” (С. Дашдондов <Айлын хүүхэн Алгирмаа>), “Ай даа, энэ өдөр мөн амьдын жаргал дүүрэн байна” (Ш.Сүрэнжав, <Би тэнгэрийн харьяат>).
- Тайван амгалан: “Сайн нөхдөө цуглаж ирсэнд баярлаад санаа сэтгэлийн битүү бөглөө онгойгоод” (Д.Намдаг <Цаг төрийн үймээн>), Охин минь хүүхэд шиг хөөрч, ... сэтгэл хангалуун яваа бололтой. (Д.Мягмар <Цомирлогоо нээсэн цэцэг>)
- Хөнгөрч хөөрөх: “Сэтгэлд нэгэн баяр төрж, алдрайхан зүрх тэр л хэмээр булгилан цохилох бөлгөө” (Н.Лхагва <Толгодын цаана ингэ буйлна>), “Алаг зүрх минь баярлан догдлов” (Б.Явуухулан <Хар ус нуурын шагшуурга>)
- Нулимстай холбоотой: “Цэнд гүйх гэснээ яг дороо зогсоход нүднээс нь баярын бүлээн нулимс өөрийн эрхгүй асгарав” (Ч.Лодойдамба <Тунгалаг тамир>)

Амьтай юм бүхэн хөдөлгөөнтэй. Баярлах утга илтгэх сэтгэл хөдлөл нь хүний дотоод сэтгэлийг хөдөлгөж утгын хувьд “догдлох, халуун дулаан, эрч хүчээр дүүрэн байх гэсэн” мэдрэмжтэй болгодог байна. Монгол эхэд хэрэглэсэн үг хэллэгийг ажиглахад “баяр бялхах, амьдын жаргалан дүүрэн, сэтгэл ... онгойгоод, ... хангалуун, булгилан зохилох, баярлан догдлох, нулимс асгарах” зэргээр дүүрэн, оргилсон, баярласан, уйлсан гэсэн үндсэн утга харагдаж байна.

Комиссар Мегрэ “Шар нохой” Жорж Сименон /Le commissaire Maigret “Le chien jaune” Georges Simenon/, Ги Дө Мопассаны “Шилдэг өгүүллэгүүд” бүтээлүүдээс франц хэлний жишээгээр баярлах сэтгэл хөдлөлийг хэрхэн илэрхийлж байгааг харья. Жишээ нь:

- Баяр наадам: C'est malheureux de ne pas avoir de piano parce qu'on pourrait pincer un quadrille - Даанч төгөлдөр баян хуур алга даа, тэрнээс биш бүжиглэцгээвэл аштай вэ? гэж Луаза хэлэв
- Биеийн хэлэмж: Je collabore, pour m'amuser, au Phare de Brest... Il sautillait, gesticulait- Тэгээд зүгээр байхын оронд зугаа болгож “Фар де Брест”-д ажиллаж байна... гэснээ хөл нь хөнгөрөн, гараа савчин сунгаснаа
- Нулимстай холбоотой: Le capitaine d'Anglemer riait aux larmes en me disant l'histoire, Ахмад д'Англемар - Энэ явдлыг яриад, нулимсаа дуслуулан элгээ хөштөл хөштөл инээж билээ.
- Хайр халамж: Mais Simon sauta au cou de sa mère et lui dit en se remettant à pleurer, Гэтэл Симон ээжийнхээ хүзүүгээр тэвэрч дахин уйлж гарлаа.

- Дуу чимээ: Chacun était devenu subitement communicatif et bruyant; une joie égrillarde emplissait les coeurs, Гэнэт цөмөөрөө яриа хөөрөөтэй, шуугиантай хөгжөөнтэй болж, сэтгэл машид сэргэцгээв
- Гэрэл гэгээ: Aussitôt un grand soupir de soulagement sortit de toutes les poitrines, une allégresse parut sur les visages, Гэтэл тэд дорхноо сэтгэл амран сүүрс алдацгааж, царай зүс ч орлоо

Түүвэрлэсэн өгүүлбэрүүдээс харахад баяр хөөрийг илэрхийлэхдээ франц хүний хувьд бүжиг наадам, хайр халамж, нулимс, өнгө зүс орох, гэрэл гэгээ, чанга дуу алдах хэмээх үгсийг сонгожээ.

Эндээс харахад, баярлах сэтгэл хөдлөлийг монгол, франц хүмүүс ялгаатай хандлага, байдлаар илэрхийлж, үүнийгээ дагаад хэрэглэх үг хэллэг нь ялгарч байгаа нь харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, франц, монгол хүмүүсийн сэтгэл хөдлөлөө илэрхийлэх онцлог ерөнхий сэтгэл судлалын түгээмэл онолын хувьд ижил төстэй мэт боловч, давтамж, илэрхийлэл, үг хэллэгийн хувьд ялгаатай байна.

Хүний сэтгэл хөдлөл улс үндэстэн, үе удмаас үл хамааран хүн бүрт байх мөртөө тэдгээрийг танин, ойлгож, илэрхийлэх арга нь улс үндэстэн бүрд өөр байдаг. Энэ нь тухайн үндэстний түүх соёл, сэтгэлгээ, ард түмний аж ахуйн онцлог, цаг агаар, амьдралын хэвшил зэргээс үүдэлтэй байж болно.

Сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг хэллэгийг орчуулах тухайд

Сэтгэл хөдлөлийг авиа зүй, авиалбарзүй, өгүүлбэр зүй, утга зүй, нийгэм хэл шинжлэл, прагматик зэрэг хэл шинжлэлийн бүхий л түвшинд судалсан байдаг. Хэдий сэтгэл хөдлөл нь хэл шинжлэлийн судлагдахуун бус ч сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх гол хэрэгсэл бол хэл юм.

Нөгөөтэйгүүр, сэтгэл хөдлөлийн цаана тухайн ард түмний соёл, нийгмийн онцлог нягт шингэсэн байдаг тул хэлээр түүнийг илэрхийлэх, орчуулах ярвигтай ажил юм. Энэ нь нэг ард түмний сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үг өөр ард түмнийхээс тэс ондоо буюу дүйцэлгүй байх, бүрэн бус дүйцэх тохиолдол элбэг байдагтай холбоотой. Сэтгэл хөдлөлийг хоёр өөр хэл соёлын үүднээс авч үзэх нь тэр хэмжээгээр нарийн төвөгтэй цогц ойлголт юм. Тиймээс хэл, соёл, сэтгэл хөдлөл хоорондоо салшгүй холбоотой тул энэ талаас судалсан судалгаа цөөнгүй бий. Ер нь сэтгэл хөдлөлийг хэл шинжлэлийн үүднээс судалснаас хойш хорь гаруйхан жил болж байна. Соёл хоорондын харилцааг шинжилсэн хэл шинжлэл, антропологи, сэтгэл судлалын судалгаанууд орчуулгын асуудал руу холбогдож, орчуулгын дүйцэл, соёлын ялгаа гэдэг ойлголттой холбогддог. Тухайлбал, Шерерийн (Scherer, 2005) сэтгэл хөдлөлийг олон хэл соёлын үүднээс судалсны эцэст, сэтгэл хөдлөлтэй холбогдох үг хэллэг олон хэлээр нэг ойлголттой байх шаардлагатай гэж үзээд англи хэлээр боловсруулсан үг хэллэгийг герман, франц, итали, испани хэлээр орчуулсан байна. Гэвч Шерер энэхүү жагсаалтаа бол бүрэн бус, үг хэллэгийн дүйцлийг эргэн нягтлууштай, цаашид дэлгэрүүлэн хийх эхлэл болохыг онцолсон байдаг. Ж.Баянсан (2002) монгол хэлний тогтвортой хэллэгт монгол сэтгэлгээний онцлог хэрхэн тусч илэрсэн байгааг судлан шинжилсэн

ажлынхаа зарим үр дүнгээс нийтлүүлж хэвлэн гаргасан бөгөөд 2016 онд “Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ” судалгааны ном гаргав. С.Долгор (2013) япон, монгол хэлний дуурайх үгийн жишээгээр тус тусын онцлог шинжийг танихуйн хэл шинжлэл, хэл соёлын үүднээс тайлбарласан “Япон, Монгол хэлний дуурайх үгийн харьцуулалт” өгүүлэл бичив. Б.Пүрэв-Очир (2013) монгол хэлэнд мал, амьтантай холбоотойгоор үүссэн хэвшмэл хэллэг, метафор буюу зүйрлэлийн тухай судалбар эсээ бичсэн. Инь-Хуа Ханий (2017) “Монгол, Солонгос хэлэнд сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх онцлог, танихуйн утга” Хэл бичгийн ухааны докторын (Ph.D)-ын зэрэг горилсон диссертаци, 2019 онд Н.Нансалмаа “Нийгэм хэл шинжлэл” номдоо хэл, соёлын нарийн нягт шүтэлцээг нийгэм хэл шинжлэлийн үүднээс нарийвчлан авч үзсэн бүтээл гаргажээ.

Уран зохиолд нэн тэргүүнд тухайн сэтгэл хөдлөлийг шууд илтгэх үйл үг, жинхэнэ нэр, тэмдэг нэр гэх мэт үгүүд байх хэрэглэгдэнэ. Тухайлбал, гунигтай буйг илэрхийлэх хамгийн түгээмэл үг бол уйлах байхад, баяртай буйг илтгэх нь инээх бөгөөд энэ үгнээсээ улбаалсан хэлний бусад хэллэгүүд бий болдог байна.

Бидний түүвэрлэсэн өгүүлбэрүүд дунд, *éclater de rire* /хөхрөх/, *sourire* /инээх/, *un tressaillement de joie* /баярлах/, *remercier* /талархах/, *tout à coup se tordre* /гэнэт инээх/, *s’amuser* /хөгжилдөх/, *navrer* /гүн гунигт автах/, *s’inquiéter* /санаа зовох/, *pleurer* /уйлах/, *tristesse* /гуниг/, *des larmes* /нулимс/, *sangloter* /цурхиран уйлах/, *une solitude* /ганцаардал/, *souffrir* /зовох/, *la douleur* /өвдөлт/, *torturant* /шаналгаат/ гэх мэт үгсээр дүрүүдийн баярлах, гунихыг илэрхийлсэн шууд үгсийг хэрэглэжээ. Мөн түүнчлэн үүнээс гадна, баярыг илэрхийлэх баярлах, хөгжилтэй, бахдал, горьдлого, хөөрөл, догдлол, жаргал, санаа амрах, сэтгэл хөөрөх, сэтгэл онгойх, тааламжтай байх, тайван, талархал, гунигийг илтгэх гашуудал, гонсойх, гуниг, ганцаардал, цөхрөл, шаналал, урам хугарах, тоомжиргүй байх гэх мэт үгс байх боломжтой.

Франц хэлнээ гуниг, баярыг илтгэх дараах тэмдэг нэрүүд байна.³⁶

Хүснэгт 2. Франц хэлнээ гуниг, баярыг илтгэх тэмдэг нэрс

№	Гуниг/ франц	Монгол орчуулга	Баяр /франц/	Монгол орчуулга
1	Abattu	Хожигдсон, ялагдсан	Affectueux	Элгэмсэг, эелдэг
2	Affligé	Эмгэнэлтэй, гашуудалтай	Agréable	Сайхан, таатай
3	Apathique	Хайхрамжгүй, үл тоосон	Allègre	Хөгжүүн, цогтой
4	Blessé	Шархдсан, гэмтсэн	Amical	Нөхөрсөг
5	Bouleversé	Орвонгоороо эргэсэн	Amusé	Зугаатай, хөгжилтэй
6	Cafardeux	Уйтгартай	Bon	Сайн, зөв
8	Chagriné	Гутарсан, гомдсон	Chaleureux	Халуун, дулаан
9	Découragé	Шантарсан, цөхөрсөн	Chanceux	Хувьтай, завшаантай
10	Déçu	Урам хугарсан	Comblé	Сэтгэл хөөрсөн, дүүрсэн
11	Dégoûté	Онцгүй, балиар	Confortable	Тухтай, аятай
12	Déprimé	Сэтгэлээр унасан	Content	Сэтгэл хангалуун
13	Désespéré	Найдваргүй, гонсойсон	Décontracté	Тайван, чөлөөтэй

³⁶ <https://www.seliberer.fr/le-vocabulaire-des-emotions-et-sentiments/> /accessed 14:27, may 3, 2019/

14	Embarrassé	Сандарсан, тэвдсэн	Enchanté	Сэтгэл татам, гайхшруулам
15	Ennuyé	Уйтгартай	Entrain (plein d')	Мэргэших, дасгалжи
16	Éteint	Муу, муудсан	Enthousiaste	Урам зориг, бахдалта
17	Fatigué	Ядарсан	Euphorique	Сэтгэл сэргээм
18	Honteux	Ичсэн	Exubérant	Хангалуун
19	Humilié	Доромжилсон	Fier	Бахархам
20	Inadéquat	Хангалтгүй, үл нийцсэн	Forme	Эрч хүчтэй
21	Inintéressant	Сонирхолгүй	Gai	Сэргэлэн, хөхүүн хөгжилтэй
22	Isolé	Алслагдсан, тусгаарлагдсан	Harmonieux	Эв найрамдалтай
23	Lugubre	Дүнсгэр, бүрхэг	Heureux	Аз жаргалтай
24	Malheureux	Азгүй, харамсалтай	Jovial	Сайхан зантай, баясгалантай
25	Meurtri	Шархдах	Joyeux	Азтай, хөөрч догдолсон
26	Nostalgique	Мөрөөдсөн, гунисан	Libre	Эрх чөлөөтэй
27	Navré	Гутарсан, эмтэрсэн	Lumineux	Гэрэл гэгээтэй
28	Paumé	Шуналтай	Motivé	Дуу шуутай, урам зориг дүүрэн
29	Pessimiste	Гутранги үзэлтэй	Nourri	Өөг, цагалан
30	Prostré	Хүчгүйдсэн	Optimiste	Өөдрөг
31	Résigné	Хүлцэнгүй	Passionné	Хүсэл тэмүүлэлтэй
32	Submergé	Живсэн	Ravi	Баяртай
33	Tourmenté	Зовлонт	Reconnaissant	Талархалтай
34	Triste	Гунигтай	Satisfait	Сэтгэл хангалуун
35	Vaincu	Ялагдсан, сүйрсэн	Stimulé	Урамшсан, сэргэсэн
36	Vidé	Хоосон	Transporté	Догдолсон, хөөрсөн

Ерөнхий хэл шинжлэлд фразеологизм, (герег хэлний phrasis- илэрхийлэх, хэллэг, logia- нэгдмэл, эмхтгэл гэснээс үүдэлтэй латин хэлний phrasologia, анх 1558 онд тэмдэглэгдсэн) ба идиом гэх хоёр нэр томьёо зэрэгцэн оршиж ирсэн байна. Хэл шинжлэлд энэхүү нэр томьёог хэлний хэлц үгийн судалбар салбар гэсэн утгаар хэрэглэдэг. Идиом, (idios- ер бусын, онцгой гэсэн утгатай герег хэлний үг) нэр томьёо анх 1578 онд Оксфорд толь бичигт тэмдэглэгджээ. Ш.Балли хэлц үг судлалд онцгой хувь нэмэр оруулсан ба тэрээр ердийн холбоо үгээс өвөрмөц хэлцийг ялгаж үзэх санал болгож анхны ангиллыг хийжээ (Н.Нансалмаа, 2015: 156).

Монгол хэлний тайлбар толь-д хэлц үгийг тухайн хэллэгт орсон үгс тус тусынхаа үндсэн утгаа алдаж, хоорондоо нийлж нэгэн утга санаа илэрхийлэх тогтвортой үг хэмээн тодорхойлжээ. “Орчин цагийн монгол хэл (2004:368)”-д “Хэлц нь үгээс өргөн, агуулга хэлбэр, бүтэц бүрэлдүүлбэр, илэрхийлэх утга, мэдээлэл дамжуулахын хувьд өгүүлбэртэй адил талаар эхийн түвшинд

судлагдахаар өргөн агуулгатай болно. Хэлц нь тухайн ард түмний сэтгэлгээ, ёс заншил, түүх зэрэг үндэсний онцлогийг хадгалж байдаг. Хэлцийн олонх нь шилжмэл утгатай бөгөөд хүний санаа, сэтгэлийн хөдөлгөөн, найруулгын олон өнгө аясыг илтгэсэн, юмс үзэгдлийг шууд ба шууд бусаар заан нэрлэсэн байдаг” гэжээ. Хэдий хэлц өргөн хүрээтэй сэдэв боловч ажиглах явцад гарсан хэлц үгээр илэрсэн сэтгэл хөдлөлүүдийг танихуйн түвшинд гүнзгийрүүлэлгүй, үгийн сангийн түвшинд авч үзсэн болно. Ажиглалтын явцад, сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх хэлц үг цөөнгүй гарсан. Дурдвал:

- “Il sautillait- хөл нь хөнгөрөн” буюу франц эхнээ үсрэх гэсэн үйл үгийг монгол хэлэнд хөл нь хөнгөрөн буюу - баяр хөөр болж, сэтгэл нь хөдлөх гэсэн утга бүхий хэлц үгээр илэрхийлсэн байна.
- “L’agent était flatté- хөл нь газар хүрэхгүй” буюу франц эх дээр өөрөөрөө бахархах гэсэн утга бүхий үгийг хэт их баярлах гэсэн утга бүхий хэлцээр орчуулсан байна.
- “Rire aux larmes- элгээ хөштөл инээх” нулимстай инээх гэсэн хэллэгийг ихэд хөгжин удаан инээх хэмээх утгатай хэлцээр дүйцүүлжээ.
- “Rire jaune, тамираа тасартал инээх” хүчилж инээх гэсэн утга бүхий франц хэлцийг монгол хэлний тамираа тасартал инээх гэсэн хэллэгээр буулгажээ.

Франц, монгол хэлнээ сэтгэл хөдлөлийг, тэр дундаа баяр гунигийг илтгэх хэлцүүд цөөнгүй байна. Хэлц үгийн хүрээ маш өргөн боловч дараах хүснэгтүүдэд баяр ба гунигийг илтгэх цөөн тооны монгол, франц хэлц үгийг оруулав.

Ерөнхий хэл шинжлэлд фразеологизм, (герет хэлний phrasis- илэрхийлэх, хэллэг, logia- цуглуулга, эмхэтгэл гэснээс үүдэлтэй латин хэлний phraselogia, анх 1558 онд тэмдэглэгдсэн) ба идиом гэх хоёр нэр томъёо зэрэгцэн оршиж ирсэн байна. Хэл шинжлэлд энэхүү нэр томъёог хэлний хэлц үгийн судалбар салбар гэсэн утгаар хэрэглэдэг. Идиом, (idios- ер бусын, онцгой гэсэн утгатай герет хэлний үг) нэр томъёо анх 1578 онд Оксфорд толь бичигт тэмдэглэгджээ.

Монгол хэлний тайлбар толь-д хэлц үгийг тухайн хэллэгт орсон үгс тус тусынхаа үндсэн утгаа алдаж, хоорондоо нийлж нэгэн утга санаа илэрхийлэх тогтвортой үг хэмээн тодорхойлжээ.

Орчин цагийн монгол хэлний сурах бичгүүдэд тодорхойлохдоо хэлц нь үгээс өргөн, агуулга хэлбэр, бүтэц бүрэлдүүлбэр, илэрхийлэх утга, мэдээлэл дамжуулахын хувьд өгүүлбэртэй адил талаар эхийн түвшинд судлагдахаар өргөн агуулгатай болно гэжээ. Хэлц нь тухайн ард түмний сэтгэлгээ, ёс заншил, түүх зэрэг үндэсний онцлогийг хадгалж байдаг. Хэлцийн олонх нь шилжмэл утгатай бөгөөд хүний санаа, сэтгэлийн хөдөлгөөн, найруулгын олон өнгө аясыг илтгэсэн, юмс үзэгдлийг шууд ба шууд бусаар заан нэрлэсэн байдаг. Хэдий хэлц өргөн хүрээтэй сэдэв боловч ажиглах явцад гарсан хэлц үгээр илэрсэн сэтгэл хөдлөлүүдийг танихуйн түвшинд гүнзгийрүүлэлгүй, үгийн сангийн түвшинд авч үзсэн болно. Ажиглалтын явцад, сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх хэлц үг цөөнгүй гарсан. Дурдвал:

- “Il sautillait- хөл нь хөнгөрөн” буюу франц эхэд *үсчих* (үгч.) гэсэн үйл үгийг монгол хэлэнд *хөл нь хөнгөрөн* буюу баяр хөөр болж, сэтгэл нь хөдлөх гэсэн утга бүхий хэлц үгээр илэрхийлсэн байна.
- “L’agent était flatté- хөл нь газар хүрэхгүй” буюу франц эх дээр *өөрөөрөө бахархах* (үгч.) гэсэн утга бүхий үгийг хэт их баярлах гэсэн утга бүхий хэлцээр орчуулсан байна.
- “Rire aux larmes- элгээ хөштөл инээх” *нулимстай инээх* (үгч.) гэсэн хэллэгийг ихэд хөгжин удаан инээх хэмээх утгатай хэлцээр дүйцүүлжээ.
- “Rire jaune - тамираа тасартал инээх” *шар инээх* (үгч.) гэсэн утга бүхий франц хэлцийг монгол хэлний тамираа тасартал инээх гэсэн хэллэгээр буулгажээ.

Франц, монгол хэлнээ сэтгэл хөдлөлийг, тэр дундаа баяр, гунигийг илтгэх хэлцүүд цөөнгүй байна. Хэлц үгийн хүрээ маш өргөн боловч дараах хүснэгтүүдэд баяр ба гунигийг илтгэх цөөн тооны монгол, франц хэлц үгийг оруулав.

Хүснэгт 3. Баяр, гунигийг илтгэх монгол хэлцүүд (Сүлд-Эрдэнэ ба бусад, 2018)

№	Гунигийг илтгэх хэлц	Тайлбар	Баярыг илтгэх хэлц	Тайлбар
1	Арьс махтай нь хатаах	Зовоох, сэтгэлийн там эдлүүлж, шаналгах	Баярын нар нь гарах	Баярлах, баярт учрал тохиох
2	Ацан шалаан орох	Мухардах, гарах гарцгүй болох, арга тасрах	Баярласан хэрэг бархирах	Баярлаж бархирах, баярхах
3	Бэтэг хагарах	Хүсэн хүлээж, шаналан зовж байсан сэтгэл амрах	Голыг нь дэвтээх	Сэтгэлийг амрах, тайвшруулах
4	Гандирсан балгас мэт болох	Хий хоосон зүйл болох, цэнэггүй болох	Гуяа алгадах	Тэсгэлгүй их баярлах
5	Гол гонсойх	Сэтгэл дундуур болох, гомдох	Дүштийн оронд гарах	Хязгааргүй баярлах
6	Гол нь харлах	Харамсах, гомдох	Зүрх булгилах	Баяр бахдал төрөх, сэтгэл ихэд хөвөлзөх
7	Дотор буцлах	Үнэн голоосоо үзэн ядах, дургүй нь хүрэх	Инээд ханиад болох	Хөөрөн найрч, наргиан дэвжээн болох
8	Дотор харанхуйлах	Сэтгэл ихэд шаналан балрах	Магнай тэнийх	Сэтгэл баясаж, дотор их уужрах
9	Зүрх пал хийх	Цочирдож, сэтгэл тавгүйрхэх	Магнай хагарах	Баяр бахдал их байж өөрийн сэтгэлд багтаж ядах
10	Зүрх эмтрэх	Сэтгэл өвдөх, шаналах	Нуруу тэнийх	Зовлон зүдгүүрээс ангижрах, амрах
11	Нулимсаараа нүүрээ угаах	Маш их зовох, зүдрэх	Нүд гийх	Цээж саруул болох, аятай болох, дотор онгойх
12	Өнчин элгээ эмтлэх	Зүрх шимшрэх, тэсгэлгүй өр өвдөн хайрлах	Одтой төрөх	Аз жаргалтай, хийморьтой

13	Хал амсах	Зовлон зүдгүүр эдлэх	Тэнгэр үзэх	Азтай
14	Тогоо нэрэх	Их уйлах	Хөл хөнгөрөх	Баяр хөөр болж сэтгэл нь хөөрөх
15	Царай алдах	Шаналах, зовох	Хөх инээд хүрэх	Тавлах, басамжлах
16	Цээж дүүрэх	Сэтгэл санаа их зовох, шаналах	Цээж дүүрэн	Сэтгэл санаагаар өөдрөг байх
17	Цээжний махаа барах	Сэтгэл санаа зовж, шаналах	Цээж дэвтэх	Сэтгэл онгойх, тайвшрах
18	Элгээ эмтрүүлэх	Янз бүрийн юм үзэж харж, бодон сэтгэлээ эмзэглүүлэх	Цээж тэнийх	Сэтгэлийн зовлон, дарамт арилах
19	Элэг зүрх өмрөх	Сэтгэл санаа зовж, ихэд шаналах	Элэг дэвтэх	Энэлж шаналсан сэтгэл тайвшрах
20	Элэг хатаах	Зовох, шанлах, үйлийг нь үзэх	Элэг хөших	Хэтэрхий инээх, инээдээ барьж ядах

Хүснэгт 4. Баяр, гунигийг илтгэх франц хэлцүүд

№	Баярыг илтгэх хэлц /франц/	Үгчилсэн монгол орчуулга	Гунигийг илтгэх хэлц /франц/	Үгчилсэн монгол орчуулга
1	Après la pluie, le beau temps	Борооны дараа, нар гарна	Avoir la gorge serrée	Хоолой нь бачуурах
2	Avoir la joie au coeur	Зүрхэндээ баяртай байх	Avoir la mort dans l'âme	Сүнс нь үхчихсэн байх
3	Avoir un bonheur exotique	Хачин жаргалтай байх	Avoir la vague à l'âme	Оюун ухаандаа давлагаатай байх
4	avoir une face joyeuse	Жаргалтай царайтай байх	Avoir le coeur noir	Хар зүрхтэй байх
5	Baigner dans l'allégresse	Баяр баясгаландаа умбах	Avoir un regard douloureux	Шаналгаатай харагдах
6	Etre à fond des ballons	Бөмбөлөг дунд байх	Avoir une figure morne	Бараан царайлах
7	Etre au paradis	Диваажинд байх	Avoir une tête d'enterrement	Оршуулагдах гэж буй мэт царайлах
8	Etre gai comme un pinson	Болжмор шувуу шиг хөгжүүн байх	Baigner dans la tristesse	Гунигт живэх
9	Etre rempli de joie	Аз жаргалаар дүүрэх	Broyer du noir	Хар бараанд автагдах
10	Etre au comble de la joie	Аз жаргалын оргилд байх	Devenir pâle comme un mort	Үхсэн хүн шиг цонхийх
11	Etre aux anges	Сахиусан тэнгэрт байх	Etre cafard	Жоом байх
12	Pleurer de joie	Баярлаж уйлах	Etre déplorable	Хөөрхийлөлтэй байх
13	La vie me sourit	Амьдрал өөдөөс инээх	Être malheureux comme les pierres	Чулуу шиг азгүй байх
14	Etre au septième ciel	Долоо дахь тэнгэрт байх	Etre maussade	Үглээ, яншаа байх
15	Etre en liesse	Баяр хөөртэй байх	Etre morose	Хөшсөн мэт байх
16	Heureux comme un	Агаарт байгаа шувуу шиг	Perdre le goût de vivre	Амьдрал хүслээ алдах

	oiseau dans l'air			
17	Larmes de joie	Баярын нулимс	Pleurer comme un madeleine	Маделейн шиг уйлах
18	Sourire jusqu' aux oreilles	Чихээ хүртэл инээх	Triste comme le c noir	Бүрхэг тэнгэр шиг бүүдийх
19	Heureux comme un poisson dans l'eau	Усан дотор байгаа загас шиг	Triste comme un bonnet de nuit	Унтлагын малгай шиг гунигтай
20	Sauter de joie	Баярлан үсрэх	Une profonde amertume m' envahit	Маш гүн гуниглалд автах

Харин франц хэлэнд харанхуй, цөхрөл, уйлах гэсэн ойлголтоор илэрхийлж болно гэж үзэж байна. Францууд сэтгэл хөдлөлөө өнгөөр илэрхийлэх тохиолдол цөөнгүй ба гунигийг хар өнгө болон харанхуйгаар, баяр хөөрийг цагаан, шар өнгөөр илэрхийлдэг байна. Мөн цөхөрсөн, давчидсан, гарцгүй болсон гэсэн санаагаар илэрхийлсэн тохиолдол нилээдгүй байна.

Сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэхэд яруу хэрэглүүр чухал үүрэгтэй. Өгүүлж байгаа зүйлийг уран дүрслэлтэй болгохын тулд үгийн утгыг шилжүүлэн дүрслэхийг утга шилжүүлэх яруу хэрэглүүр гэнэ. Яруу хэрэглүүрүүд яриаг чимэгтэй, сонсголонтой, сонирхолтой болгоход нэг чухал үүрэгтэй. Үүнийг дүрслэх ур маяг ч гэдэг. М.Базаррагчаа: “Үгийн утга адилтгал ба зүйрлэл, орлол ба төлөөлөл, ихэсгэл ба багасгал, ёгтлол ба егөөдөл, бэлгэдэл ба цээрлэл зэргээр салаалахыг дүрслэх ур маяг гэнэ.” Яруу хэрэглүүрийг адилтгал, төлөөлөл, чимэг үг, зүйрлэл, орлуулал, тойруулал, амьдчилал, бэлгэдэл, ёгтлол, гм ангилна.

Жишээ нь

Г.Мэнд-Ооёо, “Шөргөн шар ат” өгүүллэгийн франц орчуулгын хэсгээс үзье.

- (1). Таана гишгэлэн гувалзтал алхахыг харвал тавхайдаа хилэн хар үстэй түүний таван гүвээ даваад бөмбөлзүүлж ирэх нь тэнгэрийн унаа мэт, зогдор сэвлэг нь далавч адил дэвэлзэн, дээр нь унахад нисдэг хивсэн дээр суусан мэт дэнслэх донслохын учир гэж үгүй.

Avec sa démarche bondissante, ses crins duveteux flottant comme des ailes et ses sabots aux poils noirs foulant les poireaux sauvages, on eût dit une monture céleste. Et lorsqu'on le montait, on ne ressentait aucun rebond, comme si l'on roulait sur un tapis volant parfaitement imperturbable.

- (2) Орь ганцаар хүний нутаг дээр үлдсэн хөөрхий Шөргөн шар ат арайхийн өндийж сөхрөн хэвтээд эх нутгийнхаа зүг мэлмэн хар нүднээсээ нулимс бөмбөрүүлэн хэсэг харж байснаа хормын төдий ч амсхийлгүй мөлхөж гарлаа.

Il était couché, à peine capable de se lever sur ses genoux. Il tourna ses yeux noirs remplis de larmes et regarda un moment en direction de sa patrie. Il se mit à ramper sans relâche.

- (3) Бие нь сультдах тусам орчлон дэлхийн өнгөний жавхлан улам улам сулдайна.

Plus sa santé se détériorait, plus il lui semblait que le paysage perdait de sa vivacité.

Зүйрлэл: Юмс үзэгдлийн аль нэг шинжийг ялгаруулан тод томруун болгож, тодорхой төсөөлөл төрүүлэх зорилгоор өөр төстэй юм үзэгдэлтэй нь зэрэгцүүлэн тавьж дүрслэх найруулгын ур маягийг зүйрлэл гэнэ. Адилтгал: Юм үзэгдлийн аль нэг шинжийг товойлгон тодруулах зорилгоор түүнтэй төстэй өөр юм юм үзэгдлийн нэрээр утга шилжүүлэн дүрслэх найруулгын ур маягийг адилтгал гэнэ. Адилтгал бол далд зүйрлэл юм.

Жишээ:

Г.Чинаг, “Эх” өгүүллэгийн франц орчуулга

- (4) Дожид эмнэлгийн хаалганы хүйтэн төмөр бариулд гар хүрэхдээ агзасхийтэл жихүүцэн, бас л ийм хатуу, цэвдэг үг дуулах байх даа гэж зүрх алдан бодсон нь оносонгүй

Une fois arrivée devant la chambre d'hôpital, en saisissant la poignée glaciale de la porte, elle tressaillit, tremblant de tout son corps de peur d'entendre des mots tout aussi froids.

- (5) Шөнө дунд өнгөрөхийн хирд арслангийн ам шиг ангайсан харанхуйгаас нэг шувуу муухай дуугарахад хамаг бие нь хүйт даагаад явчихав.

Après minuit, il lui sembla que l'obscurité était comme la gueule grande-ouverte d'un lion. Tout à coup, un oiseau sortit des ténèbres. Au cri de ce dernier, un frisson lui parcourut tout le corps.

Хэтрүүлэл буюу ихэсгэл, багасгал, егөөдөл, ёгтлол, амьдчилал буюу хүнчлэл, хүншүүлэл, түүнчлэн авиа, дүрс дуурайх үгс зэрэг уран зохиолын олон арга замаар сэтгэл хөдлөлийг бий болгож болно. Энэ бүгдийг нэг өгүүллийн хэмжээнд бүгдийг авч үзэх боломжгүй байсан тул түр хойш тавилаа.

Дүгнэлт

Франц хэлэнд сэтгэл хөдлөлийг дан үгээр (үйл үг, нэр үг, тэмдэг нэр) түлхүү илэрхийлж байна. Хоёр хэл хэв шинжийн хувьд ялгаатай учир сэтгэл хөдлөл илэрхийлсэн үгс бүрэн дүйцэх нь цөөн ажээ. Тухайлбал, нэр үг үйл үгээр, эс бөгөөс эсрэгээрээ буужээ. Монгол эхийн нийлмэл урт өгүүлбэрийг 2-3 богино энгийн өгүүлбэр болгож буулгах тохиолдол элбэг байна.

Франц өгүүлбэрт *pleurer* (уйлах) гэсэн байхад *цурхиртал уйлав*, мөн *rire* (инээх) гэсэн байхад *элгээ хөштөл инээв* гэж буулгасан нь орчуулагчийн арга барил, мөн монгол хэлний үйл давамгайлсан, түнийгээ дагаад үйлийн тодотгол гишүүн түгээмэл хэрэглэдэг онцлог харагдаж байна.

Эцэст нь дүгнэхэд, соёл, сэтгэхүй, хоёр хэлний хэв шинжийн онцлогоос үүдэн сэтгэл хөдлөл илэрхийлэх үгийн сан явц цав таарахгүй тул орчуулахдаа үгийг чухалчилгүй утгыг баримтлан, сэтгэл хөдлөл мэдрэмжийг хэрхэн буулгах тал дээр илүү анхаарч, хоёр хэл ба соёлын онцлогийг харгалзан орчуулах нь нэн чухал юм.

Ном зүй

Монгол хэлээр:

1. Бямбадорж Б. (2014) “Монгол хэлний найруулга зүй”, УБ хот.
2. Ганбаяр Г. (2002) Уран зохиолын лекц, УБ хот.
3. Мөнхзул А. (2002) Авиа дуурайх үг”, МУИС-ийн магистрын зэрэг горилсон дипломын ажил, УБ
4. Нансалмаа Н. (2015) Үгийн сан судлал, УБ хот.
5. Н.Нансалмаа Н. (2019) Нийгэм хэл шинжлэл, УБ хот.
6. Санжжав Д. (1998) Сэтгэл судлал, УБ хот.
7. Сүлд-Эрдэнэ Г., Уянга Б., Нямаа Д., Баасанбат Д., Баярсайхан Б., (2018) Монгол хэлний өвөрмөц хэлцийн толь, УБ хот.
8. Сүхбаатар Ц. (2013) Найруулга зүй, УБ хот.
9. Хуа Ханий. (2017) Монгол, Солонгос хэлэнд сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх онцлог, танихуйн утга. Хэл бичгийн ухааны докторын (Ph.D)-ын зэрэг горилсон диссертаци, УБ хот.

Гадаад хэлээр:

1. Christopher. D., Green. (1913) *Classics in the History of Psychology*, “Psychological Review”, 20, 158-177.
2. Damasio A. (1994) *L’erreur de Descartes*, Paris.
3. James Southworth, William James (2014) *Theory Of Emotion*, The Western University, Graduate and Postdoctoral.
4. Nizha Chatar-Moumni, *L’expression verbale des emotions*, Paris.
5. Vannina Goossens (2005) *Les noms de sentiment*, Université Grenoble Alpes.
6. Johnson-Laird, P. N., and Keith Oatley. *The Language of Emotions: An Analysis of a Semantic Field*, “Cognition & Emotion” 3, no. 2 (1989): 107-122.
7. Magalie Ochs, Radoslaw Niewiadomski, Catherine Pelachaud, David Sadek, *Expressions Intelligentes des Emotions*, “Revue d’intelligence artificielle” 2006, 20(4): 607-620.
8. Ortony, Andrew, Gerald L. Clore, and Mark A. Foss. *The Referential Structure of the Affective Lexicon* “Cognitive Science” 11 (1987): 341-64.
9. Scherer, Klaus. R. *What Are Emotions? And How Can They Be Measured?* “Social Science Information” 44, no. 4 (2005): 695-729.
10. Scherer K.R., Wrang T., Sangsue J., Tran. *Emotions in everyday life: Probability of occurrence, risk factors, appraisal and reaction patterns*, “Social Science information Studies”, The University of Western Ontario London, Ontario, Canada, 2004, vol. 43, no. 4, p. 499-570
11. Tiller, D.K. (1988) *Structure in the Affective Lexicon*. D. Phil. Thesis, University of Oxford,

МНТ-Д БУЙ УС, ГОЛ, МӨРӨН ЗЭРГИЙН ОНООСОН НЭРИЙН ФРАНЦ ОРЧУУЛГА

Н. Мөнх³⁷

Аннотация: Французский перевод “Сокровенного сказания монголов” является особенным и важным источником, в котором переводчики перевели большинство имён собственных. Хотя с одной стороны дословный и смысловой переводы имён собственных, особенно антропонимов, в основном противоречат практике перевода, с другой стороны это является важным шагом в изучении имён собственных средневекового монгольского языка. В данном Сокровенном сказании мы нашли 49 гидронимов и провели краткое изучение особенностей их перевода на французский язык.

Түлхүүр үг: МНТ, нэр, нуур, мөрөн, гол, горхи, ус

МНТ-д 1000 орчим оноосон нэр байдаг хэмээн судлаачид үздэг бөгөөд Мари-Доминик Эвен, Родика Поп нарын 1994 онд ЮНЕСКО-гийн төслийн хүрээнд гүйцэтгэсэн франц орчуулгад утга, гарвацийг нь тогтоосон оноосон нэрсийг үгчлэн, утгачлан орчуулсан байдаг. Бид энэ удаад *hydronym* буюу усны зүйлийн оноосон нэрийг франц хэлнээ хэрхэн орчуулсанд ажиглалт хийхээр зорилоо. Бид МНТ-ы олдмол эх, Ш. Чоймаа багшийн монгол орчуулга, Л. Лигеттигийн латин галиг, 1994 оны франц орчуулга зэргийг нэгбүрчлэн шүүж нийт 49 усны зүйлийн нэр оллоо:

1. Alqui bulaq-Алхуй булаг, la Source-des-Salsepareilles /阿勒^中灰不刺-ā l(è) hueī rù lā/. §141. Уг оноосон нэрийг франц хэлнээ үгчилж орчуулсан байна. *Алхуй* гэдгийг халм. *alγū* гэдэг эмийн ургамлаас үүдэлтэй нэр хэмээн үзээд Salsepareilles гэж үгчлэн орчуулжээ. *Булаг* гэдгийг мөн үгчлэн source гэж буулгасан байна.
2. Алтан горхи, le ruisseau d’ Or /阿勒^中壇^中豁^中羅^中罕- ā l(è) t’án huō rá hān/. §259. Орчуулагчид нэрийг франц хэлнээ *ruisseau* ‘горхи’, *or* ‘алт’ гэж үгчлэн орчуулсан.
3. Amui müren-Амуй мөрөн, l’Amou-Daria /阿梅^中沐^中漣-ā muéi mù rién /. §258. Орчуулагчид уг нэрийг франц нэршлээр нь орчуулсан байна.
4. Ariq usun-Ариг усан, la rivière Limpide /阿^中里^中兀^中孫-ā rī h(ei) wu sūn/. §§8, 9. Франц орчуулгад *Ариг* хэмээх оноосон нэрийг үгчлэн орчуулсан байна: *limpide* ‘тунгалаг, цэвэр’ (Ариг гэдгийн тухайд *Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь*, I, т. 137а үзнэ үү). *Ус* гэдэг үгийг *rivière* ‘гол’ гэж орчуулжээ. Судлаач И. де Рахевильц уг үгийг устай газрыг заадаг үг хэдий ч гол гэж орчуулах боломжтой юм гэсэн байдаг³⁸. Эрдэмтэн Х. Пэрлээ уг

³⁷ Доктор, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн ухааны салбарын Европ судлалын тэнхим

³⁸ I. de Rachewiltz, The Secret History of the Mongols A Mongolian Epic Chronicle of the XIII century, Vol. I, Brill Leiden-Boston, 2004, т. 248.

- голын байршлыг тогтоож, Хөвсгөл нуураас зүүн тийш орших өнөөгийн Аригийн гол гэжээ³⁹.
5. Baydaraq-*Байдараг*(гол), la rivière Baidaraq /巴亦荅刺^{ᠪᠠᠶᠳᠠᠷᠠᠭ}-pā yì tā rā h(ei)/. §159. Уг гол нь Хангайн нурууны өмнө хэсэгт орших⁴⁰ бөгөөд орчуулагчид эл голын нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
 6. Baljuna na'ur-*Балжуна нуур*, Le lac du Marécage /巴勒渚納納^{ᠪᠠᠯᠵᠠᠨᠠ}兒^{ᠨᠠᠭᠤᠷ}-pā l(è) chǔ nà nà wú ér/. §§182, 183, 208. Х. Пэрлээ, П. Пеллио, Н. Поппе зэрэг нэрт судлаачид уг нуурын байршлыг өөр өөрөөр тодорхойлсон байдаг байна. Франц хэлнээ уг нэрийг үгчлэн *Marécage* 'намаг' гэж орчуулсан байна.
 7. Buqdurma huja'ur-*Бухдурма узуур*, la Buqtarma /不都兒^{ᠪᠤᠬᠦᠳᠦᠷᠮᠠ}麻忽札兀^{ᠮᠠᠬᠦᠳᠦᠷᠮᠠ}兒^{ᠤᠷᠤᠭᠦᠷ}-pū h(ei) tūo ér má hū chá wù ér/. §198. *Бухтарма* хэмээх гол өнөөгийн Казахстан улсын нутагт байдаг байна. Уг голын нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгаж *huja'ur* гэдэг үгийг орхисон байна.
 8. Buyur na'ur-*Буйр нуур*, Le lac Buir /捕魚兒^{ᠪᠤᠶᠦᠷ}納納^{ᠪᠤᠶᠦᠷ}兒^{ᠨᠠᠭᠤᠷ}-pū yú ér nàwú ér/. §53. Дорнод аймгийн Халхгол суманд байх уг нуурын нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
 9. Cui müren-*Чуй/Чүй мөрөн*, la rivière Tchou /垂沐^{ᠴᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}漣^{ᠴᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}-ch'uei mù rién /. §§152,177, 198, 236. Судлаачид уг мөрөнг өнөөгийн Киргиз, Казахстаны нутагт урсдаг Чу мөрөн хэмээн тодорхойлдог байна. Франц хэлнээ уг нэрийг *Tchou* хэмээн галиглаж, харин мөрөн гэдэг үгийг *fleuve* 'мөрөн' гэж биш харин *rivière* 'гол' гэж орчуулжээ.
 10. Eke qoroqan-*Эх горхин*, le ruisseau de la Mère /額客^{ᠡᠬᠡᠴᠣᠷᠠᠭᠠᠨ}豁^{ᠡᠬᠡᠴᠣᠷᠠᠭᠠᠨ}羅^{ᠡᠬᠡᠴᠣᠷᠠᠭᠠᠨ}罕^{ᠡᠬᠡᠴᠣᠷᠠᠭᠠᠨ}-é k'è huō rá hān/. §257. МНТ-ы бичвэрээс үзэхэд уг горхи нь өнөөгийн Афганистаны зүүн болон Пакистаны зүүн хойд хэсэгт урсах Кабул голын цутгал байх магадлалтай. Франц хэлнээ нэрийг үгчлэн *Mère* 'эх, ээж' хэмээн орчуулжээ.
 11. Erdiš müren-*Эрчиш* (Эрчис), l'Irtych /額^{ᠡᠷᠳᠢᠰᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}兒^{ᠡᠷᠳᠢᠰᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}的^{ᠡᠷᠳᠢᠰᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}失^{ᠡᠷᠳᠢᠰᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}沐^{ᠡᠷᠳᠢᠰᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}漣^{ᠡᠷᠳᠢᠰᠢᠮᠦᠷᠡᠨ}- é ér dì shǐ mù rién/. §§198, 207, 264. Орчуулагчид *Эрчис* мөрний нэрийг франц хэлнээ тогтсон хувилбараар нь орчуулжээ.
 12. Ergüne müren-*Эргүнэ мөрөн*, le fleuve Argoun /額^{ᠡᠷᠭᠦᠨᠡᠮᠦᠷᠡᠨ}峒^{ᠡᠷᠭᠦᠨᠡᠮᠦᠷᠡᠨ}涅^{ᠡᠷᠭᠦᠨᠡᠮᠦᠷᠡᠨ}沐^{ᠡᠷᠭᠦᠨᠡᠮᠦᠷᠡᠨ}漣^{ᠡᠷᠭᠦᠨᠡᠮᠦᠷᠡᠨ}-é ér kǔ niè mù rién/. §§ 141, 144, 182. Монгол хэлнээ уг голын нэрийг *Эргүнэ*, бур. *Үргэн* 'өргөн', ор. *Аргунь* гэх бөгөөд франц хэлнээ орос дуудлагыг галиглаж хэвшсэн байдгийг орчуулагчид хэрэглэжээ.
 13. Ge'un qoroqan-*Гүүн горхин*, le ruisseau de la Jument /格溫^{ᠭᠡᠭᠦᠨ}豁^{ᠭᠡᠭᠦᠨ}羅^{ᠭᠡᠭᠦᠨ}罕^{ᠭᠡᠭᠦᠨ}-ké uēn huō rá hān/. §257. Эрдэмтэн, судлаач нар уг горхины байршлыг лавтай тогтоож чадаагүй хэдий ч энэ горхи нь Кабул голын урсац байх нь лавтай хэмээн үздэг ажээ. Орчуулагчид уг нэрийг монгол хэлний *гүү* хэмээх үгээс үүссэн гэж үзээд ийн үгчлэн орчуулсан байна.
 14. Güse'ür na'ur-*Гүсэгүр нуур*, Le lac Güse'ür /古薛兀^{ᠭᠦᠰᠡᠭᠦᠷ}兒^{ᠭᠦᠰᠡᠭᠦᠷ}納^{ᠭᠦᠰᠡᠭᠦᠷ}兀^{ᠭᠦᠰᠡᠭᠦᠷ}兒^{ᠭᠦᠰᠡᠭᠦᠷ} -kǔ siè wù ér nà wú ér/. §§151, 177. Нэрт эрдэмтэн Х. Пэрлээ уг нуурын байршлыг

³⁹ Х. Пэрлээ, *Монголын нууц товчоонд гардаг газар усны зарим нэрийг хайж олсон нь*, УБ., 1958.

⁴⁰ Х. Пэрлээ, *Монголын нууц товчоонд гардаг газар усны зарим нэрийг хайж олсон нь*, УБ., 1958.

- өнөөгийн Дорноговь аймгийн Гурван Хөвсгөл уул хавьцаа байсан гэж тогтоожээ. Франц орчуулгад уг оноосон нэрийг галиглан буулгажээ.
15. Hariltu na'ur-*Харилту нуур*, Le lac Ariltu /哈^舌澧^舌禿^舌納^舌渥^舌兒^舌 -hā rī l(i) t'ū nà wú ér/. § 136. Судлаачид уг нуурын байршлын талаар санал зөрөлддөг байна. Францын нэрт монголч эрдэмтэн П. Пеллио уг нуурыг Хэрлэн голын сав газраас өмнө зүгт, харин монголын нэрт эрдэмтэн Х. Пэрлээ уг нуурыг Хэнтийн уулсын өмнөд этгээдэд оршдог хэмээн тус тус үзжээ. Нэрийн бичлэгийн тухайд ч эрдэмтэд нэг мөр болоогүй байна. Франц орчуулгад П. Пеллио гуайн тайлж уншсан хувилбарыг баримтлан галиглаж орчуулсан байна.
 16. Idil müren-*Идил мөрөн* (Ижил), le fleuve Volga /亦^舌的^舌勒^舌沐^舌漣^舌-yì dì l(è) mù ríén/. §§262, 270. Энэ мөрний нэрийг франц орчуулгад тогтсон хувилбараар нь буулгасан байна.
 17. jāyag müren-*Жаяг мөрөн*, le fleuve Oural /扎^舌牙^舌黑^舌沐^舌漣^舌-chá yá h(ei) mù ríén/. §§262, 270. Эрдэмтэд *Жаяг* гэдэг нь өнөөгийн *Урал* мөрний нэр хэмээн үздэг бөгөөд франц орчуулгад тогтсон хувилбараар нь орчуулсан байна.
 18. Kan müren-*Хан мөрөн*, la rivière Ken /刊^舌沐^舌漣^舌-k'ān mù ríén/. §141. Мари-Доминик Эвен, Родика Поп нар уг голын нэрийг галиглан буулгасан байна. Бид уг нэрийг франц хэлнээ тогтсон хувилбар буюу **Gan** хэмээн орчуулах нь зүйтэй болов уу хэмээн үзэж байна.
 19. Kelüren müren-*Хэрлэн мөрөн*, La rivière Kerülen /客^舌魯^舌漣^舌沐^舌漣^舌 -k'è luō ríén mù ríén/. §§ 94, 96, 107, 136, 142, 151, 177, 183, 193. Эл оноосон нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
 20. Kilqo müren-*Хилго мөрөн*, la rivière Kilqo /勤^舌勒^舌豁^舌沐^舌漣^舌-k'ín l(è) ħuō mù ríén/. §§ 105, 109. Энэ нь өнөөгийн ОХУ-ын нутаг дэвсгэрт орших Хялга гол бөгөөд орчин цагийн франц хэлнээ уг голыг **Khilok** гэдэг байна. Орчуулагчид уг голын нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
 21. Kimurqa qoroqan-*Химурга горхи*, le ruisseau Kimurqa /乞^舌沐^舌兒^舌合^舌豁^舌羅^舌罕^舌 -k'ī mù ér ħā ħuō rá ħān /. §§88, 107. Уг горхи нь Онон голын урсац бөгөөд нэрийг нь франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
 22. Kišil Baš na'ur-*Хишилбаши нуур* (Кызылбаш), Le lac Tête-Rouge /乞^舌濕^舌勒^舌巴^舌失^舌納^舌渥^舌兒^舌-k'ī shī l(è) pā shī nà wú ér/. §§158, 177. Энэ нь өнөөгийн Шинжаан-Уйгурт байдаг Өрөнгө нуур бөгөөд франц хэлнээ уг нуурын нэрийг **улаан** (=тур. Kišil) **толгой** (=тур. Baš) хэмээн үгчлэн орчуулжээ.
 23. Kōkō na'ur-*Хөх нуур*, Le lac Bleu /闊^舌闊^舌納^舌渥^舌兒^舌- k'uò k'uò nà wú ér/. §§89, 122, 269. Судлаачид уг нуурыг өнөөгийн Хэнтий аймагт орших Хар зүрхний Хөх нуур хэмээн тогтоожээ. Нуурын нэрийг франц хэлнээ үгчлэн орчуулсан байна.
 24. Kōlen na'ur-*Хөлөн нуур*, Le lac Kōlün /闊^舌漣^舌納^舌渥^舌兒^舌-k'uò lién nà wú ér/. §53. Уг нуур нь өнөөгийн Өвөр Монголын Хөлөнбуйрт орших бөгөөд нуурын нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.

25. Na'u müren-*Нагу мөрөн*, la rivière Nonni /納語沐^忒漣-nà wú mù rién /. §253. Сунгарид цутгадаг Ноон мөрний нэрийг франц хэлнээ тогтсон хувилбараар нь орчуулсан байна.
26. Nekün usun-*Нэгүн ус*, la rivière du Servant /涅坤兀孫-niè k'ün wù sūn/. §188. Орчуулагчид **Нэгүн** гэдэг үгийг *Servant* ‘зарц, боол’ хэмээн үгчлэн орчуулсан байна⁴¹. *Rivière* ‘гол’ гэдгийн тухайд дээрээс үзнэ үү.
27. Onan müren-*Онон мөрөн*, La rivière Onan /幹難沐^忒漣 -uò nán mù rién/. §§1, 24,30, 32, 50, 54, 55, 72, 75, 81, 84, 88, 106, 116, 129, 130, 136, 144, 202. Уг мөрний нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
28. Orqon-*Орхон*, L'Orqon /幹兒洄-uò ér huán/. §§105, 112, 195. Уг мөрний нэрийг франц хэлнээ үсэгчлэн буулгасан байна.
29. Ölegei bulaq-*Өлгий булаг*, la Source-du Berceau /幹列該不^{刺中}合-uò liè kāi pù lā hǎ/. §128. Судлаачид уг булгийн байршлыг нарийвчлан тогтоолгож чадаагүй байна. Орчуулагчид уг оноосон нэрийг франц хэлнээ орчуулахдаа үгчлэн **Berceau** ‘өлгий’ гэж орчуулжээ.
30. Qačir usun-*Хачир-Ус*, la rivière Croûte-de-Glace /^中合池^忒兒兀孫-hǎ ch'í ér wù sūn/. §§194, 195. Монголын нэрт эрдэмтэн Х. Пэрлээ уг голын байршлыг Хангайн бүсийн 47° N 102° E байрлах Хоросого хэмээх Тамирын голын цутгал хэмээн тогтоожээ. Уг оноосон нэрийг франц хэлнээ **Croûte-de-Glace** ‘мөсөн бүрхүүл’ гэж орчуулжээ. Гэтэл нэрт судлаач И. де Рахевильц уг нэрийн утгыг **mule** ‘луус’ гэж тайлбарласан бөгөөд бид уг тайлбартай санал нийлж байна.
31. Qalqa-*Халх гол*, la rivière du Bouclier /^中合勒^中合-hǎ l(è) hǎ/. §§175, 176, 208. Голын нэрийн утгыг **халхавч, хамгаалалт** хэмээн үзэж франц хэлнээ **Bouclier** ‘бамбай’ хэмээн үгчлэн орчуулжээ.
32. Qara se'ül-*Хар сүүл*, le cours de la Queue-Noire /^中合^忒刺薛兀勒-hǎ rā siè wù l(è)/. §§ 159, 177. Уг оноосон нэрийг франц хэлнээ үгчлэн орчуулжээ: **Queue** ‘сүүл’ **Noire** ‘хар’.
33. Qaradal huja'ur-*Хардал узуур*, les sources de la Qaratal /^中合^忒刺苔勒忽札兀^忒兒-hǎ rā tā l(è) hū chá wù ér/. §197. Судлаачид уг газрын нэр, байршил зэргийг өөр өөрөөр тайлбарладаг бөгөөд нэгдсэн нэг саналд хүрээгүй байна. Франц орчуулгын тухайд уг нэрийг үсэгчлэн буулгасан байна.
34. Selengge müren-*Сэлэнгэ*, La Selenga /薛凉格沐^忒漣-siē liáng ké mù rién/. §§105, 109, 110, 112, 144, 152, 162, 219. Уг мөрний нэрийг франц хэлнээ тогтсон хувилбараар нь буулгасан байна.
35. Senggür qoroqan-*Сэнгүр горхи*, le ruisseau Senggür /桑沽^忒兒^中豁^忒羅^中罕-sāng kū er huō r á hān /. §§89, 93, 94, 96, 122. Энэ нь өнөөгийн Хэнтий аймгийн Хөдөө аралд байдаг Ар цэнхэрийн ус хэмээх газар бөгөөд франц орчуулгад уг нэрийг үсэгчлэн буулгасан байна.

⁴¹ Н. Мөнх, Монголын нууц товчооны хүний нэрийн франц орчуулга, УБ., 2020, т. 70, Нэхүн тайш гэдгийг үзнэ үү.

36. Šin müren-*Шин мөрөн*, le fleuve Indus, l'Indus /申沐^ᠰ漣-shēn mù rién/. §§257, 264. Синд гэдэг нь Инд мөрний санскрит нэр бөгөөд франц орчуулгад уг нэрийг тогтсон хувилбараар нь орчуулсан байна.
37. Šisgis-*Шисгис*, la rivière Sisgid /失思吉思-shǐ sī kí si/. §144. Судлаач И. де Рахевильц уг голыг Хөвсгөл нуураас баруун зүгт оршдог хэмээжээ. Франц орчуулгад уг нэрийг үсэгчлэн буулгасан байна.
38. Soqoq usun-*Соогог ус*, la rivière Glaciale /潰^中豁^黑兀孫-suǒ hūō h(ei)wù sūn/. §§158, 177. Түр. *soqoq* гэдэг нь хүйтэн гэсэн утгатай бөгөөд орчуулагчид уг голын нэрийг франц хэлнээ орчуулахдаа *Glaciale* ‘тэсгэм хүйтэн’ хэмээн үгчлэн орчуулсан байна.
39. Tamir-*Тамир*, la rivière Tamir /塔米^ᠰ兒-t'ǎ mǐ ér/. §§195, 196. Уг голын нэр ‘гол судас, улаан гол’ гэсэн утгатай бөгөөд франц хэлнээ нэрийг үсэгчлэн буулгасан байна.
40. Tana qoroqan-*Тана горхи*, le ruisseau de Nacre /塔^中豁^ᠰ羅^中罕-t'ǎ nà hūō rá hān/. §107. *Tana* ‘хясааны дотор талын гоёл чимэглэлд хэрэглэдэг солонгорсон өнгөт давхарга’ гэдгийг үгчилж *Nacre* хэмээн орчуулжээ.
41. Tawur müren-*Таур мөрөн*, La rivière T'ao-er /討^ᠰ浯^ᠰ兒沐^ᠰ漣-t'ǎo wú ér mù rién/. §253. Таоэрхэ хэмээх энэ мөрөн нь Ноон мөрөнд цутгадаг бөгөөд франц орчуулгад уг нэрийг тогтсон хувилбараар нь буулгасан байна.
42. Tenggeli[k] qoroqan-*Тэнхлэг горхи*, la rivière Serpentine /騰格里^中豁^ᠰ羅^中罕-t'éng ké lí hūō rá hān/. §100. Орчуулагчид И. де Рахевильц нарын нэгэн адил *Tünggelik - Tenggeli[k]* гэдэг нь нэг нэр хэмээн үзээд ийн үгчлэн орчуулжээ.
43. Tüngge qoroqan-*Түнгэ горхи*, le Serpentin /統格^中豁^ᠰ羅^中罕-t'üng ké hūō rá hān/. §177. Орчуулагчид уг голын нэрийн утгыг *гогцоо*, *дэгээ* гэж үзээд Франц хэлнээ ийн утгачлан орчуулжээ. Бид уг голын нэрийн утгыг *түнгэ*⁴² хэмээн үзэж байгаа тул энэ тохиолдолд уг нэрийг буруу орчуулсан хэмээн үзэж байна.
44. Tünggelik qoroqan-*Түнхэлиг горхи*, La Serpentine /統格黎克^中豁^ᠰ羅^中罕-t'üng ké lí k(è) hūō rá hān/. §§5, 28, 30, 32, 35, 107. Уг нэрийг франц орчуулгад утгачлан орчуулжээ, нэрийн орчуулгын тухайд дээрээс харна уу.
45. Tu'ula-*Туул*, la Toula /土兀刺-t'ǔ wù lā/. §§96, 104, 115, 164, 177, 264. Орчуулагчид уг нэрийг франц хэлнээ тогтсон хувилбараар нь орчуулсан байна.
46. Ula müren-*Ула мөрөн* (Сунгари мөрөн), la rivière Sungari /浯刺沐^ᠰ漣-wú lā mù rién/. §253. Уг оноосон нэрийг франц хэлнээ тогтсон нэрээр нь орчуулсан байна.
47. Ulja-*Улз*, la rivière Ulja /浯勒札 -wú l(è) chá/. §133. Голын нэрийг франц хэлнээ галиглан буулгасан байна.

⁴² Гол нуурын хужир мараа, дэрс бүхий овон товон газар. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь бичгийг үзнэ үү.

48. Urši'un müren-Ориуун мөрөн, La rivière Ursi'un /兀兒失溫沐湍-wù ér shǐ uen mù tién/. §53. Хөлөн нуурт цутгадаг уг голын нэрийг франц орчуулгад үсэгчлэн буулгасан байна.
49. Ürünggü-Үрүнгү, la rivière Ürünggü /兀瀧古-wù rúng kǔ /. §§158, 177. Уг голын нэрийг хэдий түрэг гаралтай үг хэмээн үздэг авч нэрийн утгыг цаашид нягтлах шаардлагатай байна. Франц орчуулгын тухайд уг нэрийг үсэгчлэн буулгасан байна.

Дүгнэлт

МНТ-д нуур, мөрөн, гол, горхи, ус зэрэг бүхий 49 оноосон нэр байснаас Мари-Доминик Эвен, Родика Поп нар 19 нэрийг үгчилж, 14 нэрийг үсэгчилж, 5 нэрийг галиглаж, 11 нэрийг франц хэлнээ тогтсон хувилбараар нь орчуулсан байна.

Бид Түнгэ хэмээх оноосон нэрийн утгын тайлбарыг эргэлзээтэй хэмээн үзэж өөрсдийн зүгээс санал дэвшүүлсэн болно. Мөн Хэрлэн, Орхон, Хилхо зэрэг хэд хэдэн голын нэрийг франц хэлтэн уншигчдад хүртээмжтэй болгох үүднээс франц хэлнээ тогтсон хувилбараар нь буулгах нь зүйтэй хэмээн үзэж байна.

Номзүй

1. Гаадамба Ш., 1990. *Монголын нууц товчооны судлалын зарим асуудал*, Улсын хэвлэлийн газар, УБ.
2. Дашцэдэн Т., 2009. *Монголын нууц товчоон -ы галиг*, Битпресс ХХК, УБ.
3. Лувсанданзан 1990. *Эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан Алтан товч хэмээх оривой*, УБ.
4. Лувсандорж Ж., 2014. *Монголын нууц товчоон* (Монгол улсын Нууц түүх), “Бэмби сан” ХХК, УБ.
5. Мостаэрт А., 2010. *Монголын нууц товчооны зарим хэсгийн тухай*, УБ.
6. МУ-ын ШУА, Түүхийн хүрээлэн, 2012. *Монгол улсын Угсаатны зүй*, III боть, Эрхэлсэн С. Бадамхатан, Г. Цэрэнханд, Адмон, УБ.
7. Ожегов С. И., 1981. *Словарь русского языка*, Москва.
8. Х. Пэрлээ, *Монголын нууц товчоонд гардаг газар усны зарим нэрийг хайж олсон нь*, УБ., 1958.
9. Пэрлээ Х. 1968. *Монгол газрын түүхэн нэрийн нэгэн зүйл*, Монгол орны газар зүйл асуудал. УБ., - № 8.
10. Равдан Э., 2016. *Дэлхийд тархсан монгол газар нутгийн нэр*, УБ.
11. Сумъяабаатар Ц., 1990. *Монголын нууц товчооны үсгийн галиг*, УБ.
12. Чоймаа Ш., 2011. *Монголын нууц товчоо*, Эртний үг хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг, Мөнхийн үсэг ХХК., УБ.

Латин үсгээр:

1. de Rachewiltz I., 2004. [*The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*](#), Brill Leiden-Boston, Vol. I, II.
-1972. *Index to the Secret history of the Mongols*, Indiana University Publications.
2. Marie-Dominique Even et Rodica Pop, 1994. *Histoire secrète des Mongols*, Connaissance de l'Orient, collection UNESCO d'œuvres représentatives, Gallimard, Paris.
3. Jarring G., *Some Notes of Central Asian Turkic Place Names* // Bulletin of the Geological Society.
4. Pelliot P., 1949. *Histoire secrète des Mongols*, restitution du texte mongol et traduction française des chapitres I à VI, Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien-Maisonneuve, Paris.
5. Robert P., 2010. *Le Nouveau petit Robert de la langue française*, Paris.

METAPHORS IN NOVEL TRANSLATIONS

(Focused on English)

Ch.Zolzaya⁴³

Abstract: *In this study, metaphorical expressions cited from Mongolian novels and stories and its translations were analyzed in more details. Specifically, it presents concepts related to metaphor translation such as 'text types' and 'semantic' 'communicative translation' necessary for discovering how the issues of culture. The purpose of the study is to analyze the translation process and its reconstruction focusing on some of the linguistic metaphorical expressions and cultural issues encountered in the original texts and how they were resolved in the translation. This study was based on the text-based approaches that are informed by linguists as comparative literature or functional models. In this study, pairs of source and target texts are compared with view of discovering some semantic, stylistic and pragmatic regularities of transfer. Within the model of translation theory, this study provides a linguistic metaphorical description and explanation of whether and how a metaphor translation is equivalent to its source. This paper summarizes that a translator must have broad knowledge regarding the culture, history of the nations as well as cognitive processes, when they translate some culture-specific metaphors into different languages.*

Key words: text-based approach, universality, metaphor translation, source and target text

I. Introduction

This paper analyzes metaphor translation from Mongolian into English. Specifically, it presents concepts related to metaphor translation such as 'text types' and 'semantic/ communicative translation' necessary for discovering how the issues of culture. In the case of Mongolian-English translation, the article is a discussion of a case study of translating the short stories and novels including “White Month and Black Tears, (1932) by D. Natsagdorj, “Chuluun” (1965) by Ch. Lodoidamba, and “The Moth and Lamp” (1961) by D. Myagmar from Mongolian into English. The discussion revolves around the translation process and its reconstruction focusing on some of the linguistic metaphorical expressions and cultural issues encountered in the original and how they were resolved in the translation.

Metaphor and culture are closely related to each other. Metaphor has been one of the most interesting and challenging topics in linguistics for many years. Traditionally, metaphor has been defined as the most fundamental form of figurative language. However, there has been a big change in the way that metaphors are viewed since the publications of Lakoff and Johnson's (1980) *Metaphors We Live By*. They claim that "our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is

⁴³ Доктор /Ph.D/, ШУТИС, ГХИ, Англи хэлний тэнхим

fundamentally metaphorical in nature."(Lakoff and Johnson 1980: 3)) The cognitive theory of metaphor analyzes the mappings between two conceptual domains, or source and target. There are several important factors that motivate the present study. First, this study is motivated by the fact that there have been very few studies on the use of metaphors and its translations in Mongolian. Oberfalzerova (2006) contributes to the research in the ethnography of communication and investigates a discipline concerned with how a culture or community uses language. Moreover, Mongolian linguist B. Tumurkhuyag (2011) investigates conceptual metaphors in political discourse within the CMT framework based on the examples of English, Russian and Mongolian. Ts. Otgonsuren and S. Uranbayasgalan (2016) focus on the analysis of simplification in the literary translation. Their studies were based on Mongolian novel "In the Dust of the Herds" by S. Erdene and the poem "Where I was born" by Ts. Yavuukhulan, which were translated into English. Mongolian linguists have done some works in the field of translation. For example, G. Akim (1984) points out that there are some methods of translation such as combining and separating sentences, changing sentence structures, omitting, and adding some information.

It should be noticed that there are some differences between western and nomadic cultures that lead to variations in emotion metaphors in this study. Western civilization⁴⁴ is a very broad term that refers to a heritage of social norms, ethnic values, traditional customs, beliefs, and political systems. The speakers of English belong to a sedentary western culture. People in a sedentary culture have their own stable dwellings and permanently stay in one place for longer. The most basic human experience is related to agriculture, which motivates the emergence of the several language-specific mappings in this culture. Moreover, Christianity plays a very important role in western culture. Thus, there are some culture-specific metaphors and linguistic elaborations of emotion concepts because of the different ideological experiences and belief systems in English. The lives of sedentary people have been based on the intensive agriculture and they have had much experience in cultivating farmland since ancient times.

II. Perspectives on Translation

Universality: This section pertains to the universality of translations and provides some perspectives on this issue. Baker (Baker 1993: 243) reports that universals of translation are linguistic features which typically occur in translated rather than original texts and are thought to be independent of the influence of the specific language pairs involved in the process of translation. As a result of the contrastive analyses of translations and the source texts, scholars have identified a number of features that are common to all types of translated texts. These features are simplification, avoidance of repetitions present in the source text, explication, normalization, discourse transfer and distinctive distribution of lexical items. Lexical,

⁴⁴ Western civilization was defined as follows: "The term of western culture applies to countries whose history is strongly marked by European immigration such as America and Australia and it is not limited to the Europe only. With the global connection, European culture grew largely with influence of other trends around the world". (WP)

syntactic and stylistic types of simplification were identified in translated texts. Blum-Kulka and Leventston define lexical simplification as “the process and or result of making do with *less* words” (1983: 119). A literary translation is a device of art used to release the text from its “dependence on prior cultural knowledge” (Herzfeld, 2003: 110). However, it is not an easy task to transplant a text steeped in one culture into another. Particularly demanding from the translator's point of view is the use of culturally specific metaphors and allusions.

The translational procedures of reducing and omitting the repetitions which occur in the source text have been recorded by various scholars (e.g. Blum-Kulka and Levenston 1986) and can be regarded as an aspect of stylistic simplification. Toury (1991 a: 188) claims that the tendency to avoid repetitions which occur in the source text is ‘one of the most persistent, unbending norms in translation in all languages studied so far’. Blum-Kulka (1986) notes that shifts occur in the types of cohesion markers used in the target texts and records instances where the translator expands the target text by inserting additional words. She notes that both phenomena have the effect of raising the target text's level of explicitness compared to the corresponding source text. Blum-Kulka suggests that these translational features may not be language-pair specific but may rather result from the process of interpretation of the source text.

Toury claims that there is an obvious correlation between explicitness and readability (1995: 227) and proposes to exploit this relationship in experimental studies with a view to assessing the varying extent to which the strategy of explication may be applied in different processes of language mediation or in the same type of mediated linguistic behavior performed under different conditions. The main procedures she records are the use of interjections to express more clearly the progression of the characters' thoughts or to accentuate a given interpretation, expansion of condensed passages, addition of modifiers, qualifiers and conjunctions to achieve greater transparency, addition of extra information, insertion of explanations, repetition of previously mentioned details for the purpose of clarity, precise renderings of implicit or vague data, the provision of more accurate descriptions, the explicit naming of geographical locations and the disambiguation of pronouns with precise forms of identification. Baker (1992) also reports several examples where the translator inserts additional background information in the target text in order to fill in a cultural gap.

Normalization: The most general formulation of the law is that ‘in translation, source-text textemes tend to be converted into target-language (or target culture) repertoremes’ (Toury 1995: 267-8). A repertoreme is a sign which belongs to an institutionalized repertoire, that is, a group of items which are codifications of phenomena that have semiotic value for a given community. A repertoreme becomes a texteme when, as a result of being used in a particular text, it assumes specific functions which derive from the special relationships it acquires within that text.

According to the law of growing standardization by Toury (1995), the special textual relations created in the source text are often replaced by conventional relations in the target text, and sometimes they are ignored altogether. In the process of

translation, He argues, the dissolution of the original set of textual relations is inevitable and can never be fully recreated. Moreover, Toury (1995) suggests that factors such as age, extent of bilingualism, the knowledge and experience of the translator, as well as the status of translation within the target culture may influence the operation of the law. He proposes to incorporate these elements as conditions in a more elaborate formulation of the same law; for example, the condition regarding the position of translation in the target system may be expressed as follows: 'the more peripheral [the status of the translation in a particular culture], the more translation will accommodate itself to established models and repertoires' (Toury 1995: 271).

In relation to metaphor translation, Christina Schäffner (2003) suggests that a number of translation procedures for dealing with this problem such as substitution (metaphor into different metaphor), paraphrase (metaphor into sense), or deletion. Such procedures have been commented on both in normative models of translation (how to translate metaphors) and in descriptive models (how metaphors have been dealt with in actual translations).

III. Methods

This study was done on the text-based approaches that are informed by linguists as comparative literature or functional models. In this study, pairs of source and target texts are compared with view of discovering some semantic, stylistic and pragmatic regularities of transfer. Methods refer to the strategy, the plan and action, the process or design lying behind the choice and use of a particular method. Analysis methods derived from these various frameworks are statistical procedures, theme identification, constant comparison, document analysis, content analysis, or cognitive mapping. Thus, the author analyzes how metaphors in the source texts can be determined at what level of delicacy and unexplained in the target texts. Koller (1992) points out that the evaluation of a translation should proceed in three stages: a) source text criticism, with a view to transferability in the target language, b) translation comparison taking account of the methods used in the production of a given translation, and c) translation evaluation on the basis of native speaker metalinguistic judgements, based on the text-specific features established in stage. Within the model of translation theory, this study provides a linguistic metaphorical description and explanation of whether and how a metaphor translation is equivalent to its source. In this study, nine metaphorical expressions cited from Mongolian novels and stories and its translations were analyzed in more details.

IV. Results and Discussion

As it was mentioned earlier, the study was based on the text-based approaches. Modern Mongolian novels and stories by famous writers of Mongolia were chosen as the main source of the study, where the authors analyze metaphor translations in Mongolian novels such as "White Month and Black Tears" (1932) by D. Natsagdorj,

“Chuluun” (1965) by Ch. Lodoidamba, and “The Moth and the Lamp” (1961) by D. Myagmar. The source texts were compared with translations in the target texts. First, the source texts were analyzed in more details, and then the metaphorical expressions in the source texts were compared with the translations in the target texts and discovered how metaphor translation is equivalent to its source. One of the most important issues is to consider source texts and their transferability in the target language. This paper gave an overview how metaphors in short stories have been translated from Mongolian into English within the discipline of Translation Studies.

In this paper, the author analyzed both metaphors in the source texts and target texts. As a result of the study, the metaphor translations were divided into three different groups depending on the translations in the target texts such as 1) substitution (metaphor into different metaphor), 2) paraphrase (metaphor into sense), or 3) deletion by Christina Schaffer (2003). Consider the following examples:

The 1st group of metaphors in the target texts belongs to the paraphrase (metaphor into sense). Consider the following examples:

Mongolian: source text

(1a) ... bie setgeliin zovlong tsadtal uzjee

(White Month and Black Tears, 1932)

English: target text

(1b)....., *had her fill of sufferings and hardship both physical and mental.*

In the example (1a), the source text states that “.....bie setgeliin zovlong tsadtal uzjee” The sufferings and hardship which were experienced by the main character of the novel were described as if “*she was feeling full after meal*”. But in the example (1b), this metaphorical expression was translated as follows: *had her fill of sufferings and hardship both physical and mental*. In Mongolian, the verb “tsadah” in the example (1a) literally refers to the meaning “to be full after meal”. In the current discourse, it indicates the highest intensity of sadness and sufferings.

Mongolian: source text:

(2a) Tednii ideh uuh ineeldeh bayasaldah ni ger hagarmaar

(White Month and Black Tears, D. Natsagdorj, 1932)

English: target text

(2b) *The ger was resounding with merry laughter and voices.*

In the example (2a) “Tednii ideh uuh ineeldeh bayasaldah ni ger hagarmaar” literally refers to the meaning “*their happiness was as if the ger was breaking down*”. In the target text, this metaphorical expression was translated as “*The ger was resounding with merry laughter and voices*”. “Ger” (Mongolian) is a portable, round tent covered with skins or felt and used as a dwelling by nomads in the steppes of Central Asia. Nowadays some people still are living in gers in Mongolia. Moreover, it is a universal phenomenon that sometimes such unusual distribution and a specific variety of

linguistic behavior merits attention in its own right. According to the law of standardization, the special textual relations created in the source text are often replaced by conventional relations in the target text, and sometimes they are ignored altogether. Such metaphor translation may result with no problems in understanding to the western readers.

Mongolian: source text:

(3a) Ene saihan *urgun tal shig magnaid chin uert idegdsen jalga shig urchlee suuchihdag yum shuu dee*. (Chuluun, Ch. Lodoidamba, 1965)

English: target text

(3b) As for you, better not frown lest your *handsome brow* covers over with wrinkles and looks *like a river bank after it's washed by a flood*,

In the example (3a), metaphors in the source text “*urgun tal shig magnaid*” (lit. *on the forehead like wide steppe*) was translated in the target text as follows: “*handsome brow*”. The metaphors in the source text were placed by conventional expressions in English. It may depend on the translator’s experience and cultural knowledge as well as cognitive preferences. Moreover, the metaphorical expressions “*uert idegdsen jalga shig urchlee*” were translated as “*wrinkles and looks like a river bank after it’s washed by a flood*” In this case; the metaphors in the source text are equivalent to its translations in the target text.

Mongolian: source text

(4a) ...nuguu busgui *uuliin sogoo shig harain duulj*,

(The Moth and the Lamp D. Myagmar, 1961)

English: target text

(4b)and the girl, *graceful as a forest doe*, began her beautiful dance.

In the example (4a) the metaphorical expressions “*nuguu busgui uuliin sogoo shig harain duulj*,” were translated as follows: “.....and the girl, *graceful as a forest doe*, began her beautiful dance”. In this example, the metaphorical expression “*hun shuvuu shig uran nalarhaigaar bujuglej*” “lit. *dancing softly like a swan*” was omitted in the target text. The translator should use of paraphrase where cultural gaps exist between the source and the target languages.

Mongolian: source text

(5a)*khuurin duu hyalgas ni tasrah met nam gum bolloo*.

(The Moth and the Lamp D. Myagmar, 1961)

English: target text

(5b) *The music stopped as if the strings of the instrument were broken*.

In the example (5a) the metaphorical expressions “*khuurin duu hyalgas ni tasrah met nam gum bolloo*” refer to the meaning “*It became silent as if the strings made of horse hair were broken*” It describes the sudden silence in comparison with the action

of the Mongolian traditional musical instruments' strings were broken into pieces. In the source text, the word "*khuur*" (*Mongolian*: морин хуур), also known as the *horsehead fiddle*, is a traditional Mongolian bowed stringed instrument. It is one of the most important musical instruments of the Mongol people, and is considered a symbol of the Mongolian nation. The metaphor translation in the target text was replaced with conventional English word "instrument". It may help the western readers to understand easily the meaning of the sentences, but it is possible to give some additional explanations to the metaphors in the target text to give more detailed culture-specific information.

Mongolian: source text

(6a) *Uvgunii uur duren shatav bololtoi.* (The Moth and the Lamp D. Myagmar, 1961)

English: target text

(6b) *Quite obviously he annoyed the old man.*

In the example (6a), "*Uvgunii uur duren shatav*" expresses the intensity of anger. It shows that the concept "ANGER IS FIRE" exists in Mongolian. However, the translator omitted this metaphorical expression in English. It was translated as follows: "*Quite obviously he annoyed the old man.*" In the current discourse, this metaphorical expression indicates the highest degree of anger, but the source text information has not been as in the source text.

The 2nd group of translated metaphors belongs to the substitution (metaphor into different metaphor). In this group, the author found that metaphors in the source texts were substituted with metaphors in the target texts.

Mongolian: source text

(7a) *Temeeni horgolon chinee musun mundur shaagij shuugin, tas nyas buuj hevgii hotgor ruu bumbug met oilon tsoilon baihin ued*

(The Moth and the Lamp D. Myagmar, 1961)

English: target text

(7b) *It was immediately followed by hail the size of an egg. Pieces of ice jumped on the ground like rubber balls.*

In the example (7a), "*Temeeni horgolon chine musun mundur*" literally means "*hails like camel dung*" was translated as "*hail size an egg*", which was easy to understand for western readers. When there are no equivalent hyponyms in the target language, approximation of the concepts expressed in the source language text, use of 'common level' or 'familiar' synonyms, transfer of all the functions of a source-language word to its target language equivalent, use of circumlocutions instead of conceptually matching high-level words or expressions (especially with theological, culture-specific or technical terms).

The 3rd group of metaphors translated into English belongs to the deletion. Some culture-specific metaphorical expressions were lost its meanings in the target texts. Consider the examples below:

Mongolian: source text

(8a) ...*honi yamaa mailaldan atgasan shagai shig huran, neg ni nuguu dooguuraa shurgachin oroh baih gazaraa olj yadna.* (The Moth and the Lamp D. Myagmar, 1961)

English: target text

(8b) *The goats and sheep gathered in one spot and stood patiently.*

During the investigation of conceptual metaphors, we met some poor translations of metaphorical expressions from Mongolian into English. In some cases, the figurative meanings of some culture/language-specific elaborations of metaphors were lost in the translations into English. In the translation of the story *The moth and lamp* by Myagmar (1961: 412), the culture-specific metaphorical expression "*honi yamaa mailaldan atgasan shagai shig huran, neg ni nuguu dooguuraa shurgachin oroh baih gazaraa olj yadna*" translated as "the goats and sheep gathered in one spot and stood patiently". In the example (8b), the meaning of the metaphorical expression was lost. The original story in Mongolian tells that the appearance of the goats and sheep gathered in one spot during the heavy rain was described as if the ankle bones held in the palm. The goats and sheep were bleating and struggling to be under one another and trying to find a place to hide in, but this meaning was translated in an opposite way that "the goats and sheep stood patiently". This gives the reader totally different information than it was stated in the original story in Mongolian. Therefore, the careful reviews and analysis should be done on the translations of metaphorical expressions in the novels and stories from Mongolian into English.

Mongolian: source text

(9a)*hun shuvuu shig uran nalarhaigaar bujuglej ehellee.*

(The Moth and the Lamp D. Myagmar, 1961)

English: target text

(9b)

In the example (9a), metaphorical expression "*hun shuvuu shig uran nalarhaigaar bujuglej ehellee*" was deleted in the target text. When there are no equivalent hyponyms in the target language, in some cases, the metaphorical expressions were deleted in the target texts as in the example (9b).

In sum, translating metaphors requires a careful analysis and deep knowledge of language and cultural from the translator. This type of translation tends to contain more explanatory lexis, and connectors, more textual extensions, such as paraphrasing of metaphors and explicitation method as it has been culture-specific expressions. In some cases, a translator can use extra clarification.

Conclusion

Based on the results of the study, the metaphor translations in Mongolian stories and novels written by famous Mongolian writers were analyzed in more details. This study indicates that Mongolian is rich with metaphors which are closely related to the given culture. However, the metaphor translation has been very challenging issues, Mongolian linguists as well as other scholars in different countries focus on this topic for many decades. According to the law of standardization, the special textual relations created in the source text are often replaced by conventional relations in the target text, and sometimes they are ignored altogether. Such metaphor translation may result with no problems in understanding to the western readers. In some cases, it has seen that some metaphors were lost during the translation procedures in the target texts. When there are no equivalent hyponyms in the target language, approximation of the concepts expressed in the source language text, use of 'common level' or 'familiar' synonyms, and transfer of all the functions of a source-language word to its target language equivalent. The metaphor translation in the target text was replaced with conventional English words. It may help the western readers to understand easily the meaning of the sentences, but it is possible to give some additional explanations to the metaphors in the target text to give more detailed culture-specific information. This paper summarizes that a translator needs to know the importance of conative meanings of words, when they translate some culture-specific metaphors into different languages. Literary texts include many different conative meanings depending on the cultures.

References

1. Akim, G. (1984). *Orchuulgiin sang uudlahad*, Ulaanbaatar, Mongolia.
2. Baker, M. (1993) Corpus Linguistics and Translation Studies-Implications and Applications, In Baker, G Francis and E. Tognini-Bonelli (Eds), *Text and Technology. In Honour of John Sinclair* (pp.223-250).
3. Blum-Kulka, S. (1986). Shifts in Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. and Blum-Kulka, S. (Eds.), *Interlinguas and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Günter Narr. 17-35.
4. Christina Schäffner, (2003). Metaphor and translation, Some Implications of a Cognitive Approach, *Journal of Pragmatics*, Volume 36, Issue 7, July 2004, Pages 1253-1269
5. Herzfeld, M. (2003) The Unspeakable in Pursuit on the Ineffable, Representations of Untransability in Ethnographic discourses, In P.G. Rubel & Rosman (Eds), *Translating Culture: Perspectives on Translation and Anthropology*. Oxford: Oxford University Press.
6. Lakoff, G. and M. Johnson. (1980). *Metaphors We live by*, Chicago: Chicago University Press.
7. Oberfalzerova, A. 2006. Metaphors and Nomads. Ph.D. dissertation, Charles University Press.
8. Otgonsuren, Ts. and S. Uranbayar, 2016. Uran zohioliin orchuulga dahi huraah uzegdel, *Orchuulga zui, Translation Studies*, 2016. No. 05 (452), 119-205. Ulaanbaatar, Mongolia

9. Toury, G. (1995) *Incorporating Corpora: The Linguist and Translator*, the State of Amsterdam
10. Toury, G. (1991) *Translation Studies*, the State of Amsterdam
11. Tumurkhuyag, B. 2011. *Uls turiin dicourse deh metaphoriig cognitive hel shinjleliin uudnees sudalsan ni*, Ph.D. dissertation, Ulaanbaatar.
12. Zolzaya, Ch. 2015. *Emotion Metaphors in English and Mongolian: With Special Reference to Anger, Love, Happiness and Sadness*, PhD Dissertation, Geoyngsang National University of Korea

Online sources:

www.google.com
www.wikipedia.com
www.google.scholar
www.journals.aiac.org.au

Data sources: 8.

Some Modern Mongolian Stories in Mongolian and English, 2005. Ulaanbaatar, Mongolia

1. Natsagdorj, D. 1932, *White Months and Black Tears*, Ulaanbaatar, Mongolia
2. Lodoidamba, Ch. 1965, *Chuluun*, Ulaanbaatar, Mongolia
3. Maygmar, D. 1961, *The Moth and the Lamp*, Ulaanbaatar, Mongolia

ӨНГӨ ИЛЭРХИЙЛСЭН ҮГИЙН ҮНДЭСНИЙ СОЁЛЫН УТГЫГ ОРЧУУЛАХ НЬ

Г.Элдэв-Очир⁴⁵

Abstract: *There are abundant color words which have a air of emotion and cultural meaning both in Mongolian and Chinese. The difference between the cultural meaning of those color words in these two languages is caused by different social and cultrual backgrounds of these two nations and shows the cultral psychology from one perspective. The differences between the two nations in geography, environment, national history, morality and beliefs, customs and living habits, values, ways of thinking, all cause the fact that for the same color words, the national cultural semantics are different. However, both of Mongolia and China are oriental countries and have been influencing each other in many aspects and it is nothing surprising that we find color words in these two languages share the same national cultural connotation. By the contrast of those two languages, we are enabled to find the similarities and dissimilarities of the national cultural connotation of color words in these two languages. And it is very meaningful to apply the results of the research to the field of mutual translation. Translation is the transformation of the information one language carries to another language. In transforming, the key is national cultural lexicon. For a perfect transformation, one is required to understand the national cultural connotation of one language and which means an understanding of the cultural meaning the language carries.*

Түлхүүр үг: өнгө илэрхийлсэн үг, үндэсний соёлын утга, орчуулгазүй, орчуулгын арга

Орчуулгазүй бол аж-хэл шинжлэлийн (applied linguistics) нэгэн чухал салбар судлал бөгөөд хэлний бусад салбар судлалын адилаар эртнээс эдүгээ хүртэл олон орны эрдэмтдийн хамтын бүтээлийн үр шим, ололт амжилт тул эдүгээ хүртэл түүхэн урт удаан хугацааны турш хөгжсөөр иржээ.

Орчуулга гэдэг нь угтаа тухайн хэлээр илэрхийлж буй мэдээллийг өөр хэлээр илэрхийлэх үйлдэл билээ. Түүнчлэн орчуулга бол өөр өөр хэлээр хэлэлцэгч хүмүүсийн хооронд өрнөж буй хэлэхүйн үйл явц төдийгүй, хоёр хэлний хооронд мэдээлэл дамжуулах нийгмийн харилцааны зорилгыг хангадаг. Мөн орчуулга нь нэг хэлнээс нөгөө хэл рүү буулгахаас гадна, тухайн хэл дотроо ч хийгддэг.

Тухайн хэлээр байгаа эхийг нөгөө хэл рүү орчуулахад орчуулгын арга, ур чадвар шаарддаг нь бүтээлч шинжтэй ажээ. Энэ үүднээс авч үзвэл, орчуулга бол нэгэн төрлийн шинэ бүтээл болдог. Гэвч орчуулга болон жинхэнэ бүтээл хоёр хоорондоо ялгаатай нь ойлгомжтой юм. Орчуулгын гол үүрэг нь тухайн хэлээр байгаа мэдээллийг нөгөө хэлэнд бодитойгоор, үнэн зөв, чадамгай буулгах явдал билээ. Өөрөөр хэлбэл, мэдээллийн агуулгыг өөрчилж, нэмж хасч болохгүй. Иймээс орчуулга нь бүтээлч чанарыг агуулдаг бөгөөд энэ бол орчуулгын онцлог хийгээд бэрхшээлтэй тал болно.

⁴⁵ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхим

Орчуулга нь түүх, соёл, угсаатны зүй, утга зохиол, сэтгэл судлал зэрэг олон сав ухаантай нягт холбоотой байдаг. Эдгээр шинжлэх ухааны судалгааны үр дүн, мэдлэг мэдээлэл зэрэг нь орчуулгазүйд их нөлөө үзүүлдэг. Гэвч орчуулга нь утгаа хэлийг хэрэглэх үйл явц бөгөөд ихэвчлэн хэл шинжлэлийн талаас судлах шаардлагатай байдаг.

Түүх, соёлын мэдлэг нь хэлний орчинг шинжлэх, хэл ярианы мэдээллийн агуулгыг тогтооход чухал ач холбогдолтой билээ. Учир нь, тухайн үндэстний хэл нь тэрхүү үндэстнийхээ түүх, соёл, сэтгэлгээг тусгасан байдаг. Иймд орчуулга хийхэд хүндрэл учруулдаг зүйлүүдийн нэг нь цаад хэлний үндэсний соёлын утга бүхий үг хэллэгийг зөв оновчтой оноож буулгах явдал юм. Энэхүү үндэсний соёлын утгыг зөв оноон орчуулахын тулд тэр үндэстнийхээ түүх, соёл, сэтгэлгээг сайтар ойлгож, мэддэг байх шаардлага гарна.

Үндэсний соёлын утга гэдэг нь тухайн хэлээр хэлэлцэгч үндэстний түүх, соёл, зан заншил зэргийг тусгасан, үндэсний соёлын онцлог бүхий утгыг хэлдэг. Өөрөөр хэлбэл, үгийн сангийн утга дээр үндэсний соёлын онцлог, өнгө аяс нэмэгдсэнээр үндэсний соёлоос нь салгавал ойлгоход бэрх утга бий болдог. Үндэсний соёлын утга нь ихэвчлэн шилжсэн утга байдаг боловч бусад ердийн шилжсэн утга, олдмол утга, салаа утгаас ялгаатай нь гагцхүү үндэсний соёлтой заавал холбоотой, үндэсний соёлын ухагдахуунуудыг агуулж байдагт оршино. Аль ч хэлэнд үндэсний соёлын утга бүхий үг хэллэг байдаг бөгөөд энэ талын судлал нь гадаад хэл заах арга, орчуулга, соёл дамнасан харилцаа зэрэгт туйлын ач холбогдолтой билээ. Үндэсний соёлын утга нь үндэсний онцлог үг хэллэгээс гадна, хүний нэр, газар усны нэр, амьтан ургамлын нэр, өнгө илэрхийлсэн үг болон тогтвортой хэллэг зэрэгт их байдаг байна. (Ван Дөчүнь, 2002:167)

Дээрхээс үзэхэд, тухайн хэлээр илэрхийлж буй мэдээллийг нөгөө хэлээр орчуулан буулгах нь амаргүй бөгөөд ялангуяа үндэсний соёлын утгыг орчуулах нь туйлын ярвигтай болох нь харагдаж байна. Бид энэхүү өгүүлэлдээ монгол, хятад хэлний өнгө илэрхийлсэн үгийн үндэсний соёлын утгын орчуулгаар жишээ болгон дээрх санааг тайлбарлахыг хичээсэн юм.

Өнгө илэрхийлсэн үг бол аль ч хэлэнд байдаг бөгөөд хэлэхүйд өнгөнөөс гадна тухайн үндэстнийхээ түүх, соёл, сэтгэлгээг тусгасан олон утга илэрхийлэх чадамжтай байдаг. Иймээс өнгө илэрхийлсэн үгээр илрэх үндэсний соёлын утгуудыг нарийн оноож орчуулах явдал чухал юм. Судалгаанаас үзэхэд монгол, хятад хэлний өнгө илэрхийлсэн үгийн үндэсний соёлын утгыг 4 аргаар орчуулж болохоор байна. Үүнд:

1. Шууд буюу үгчилж орчуулах арга.

Энэ нь орчуулах эхийн агуулга, хэлбэрийг хадгалж тэр хэвээр нь шууд орчуулахыг хэлдэг. Өөрөөр хэлбэл, үндэсний соёлын утга бүхий үг хэллэгтэй ижил утга, хэлбэртэй үг нөгөө хэлэнд байвал тэр үг хэллэгээр шууд орчуулж болно гэсэн үг юм. Энэ нь хоёр үндэстэн урт удаан түүхийн явцад соёл, зан заншлын хувьд бие биедээ нөлөөлсөн, нэг нь нөгөөгөөсөө авсан гэх мэт олон хүчин зүйлийн үр нөлөө юм. Иймд хоёр хэлэнд ижил утга, хэлбэр бүхий үг,

хэллэг бий болох нөхцөл бүрддэг байна. Монгол, хятад хэлний зарим өнгө илэрхийлсэн үгийн үндэсний соёлын утга ижил байх тохиолдол цөөнгүй гарч байна. Ийм аргаар орчуулахад уншигч, сонсогчид цаад хэлний утга, агуулга, сэтгэлгээг төвөггүй ойлгодог. Жишээлбэл, монгол, хятад хоёр хэлэнд “улаан цэрэг” гэдэг үг хэллэг бий бөгөөд “улаан” өнгө илэрхийлсэн үг нь хоёр хэлэнд ижилхэн “хувьсгал” гэсэн үндэсний соёлын утга агуулж байдаг. Иймд монгол хэлний “улаан цэрэг” гэдэг үгийг хятад хэлэнд шууд “红军” гэж буулгахад болно. Мөн хятад хэлэнд “绿旗宾” гэсэн үг хэллэг бий. Энэ хэллэгийн “绿” буюу “ногоон” өнгө илэрхийлсэн үг нь “хятад үндэстэн” гэсэн үндэсний соёлын утга илэрхийлдэг. Учир нь Манж Чин улсын үед Манж, Монгол, Хятад цэргүүд шар, цагаан, хөх, улаан, ногоон туг барьж жагсдаг, түүгээрээ нэрлэгддэг байжээ. Тэр үед хятад цэргүүд ногоон тугийн дор жагсдаг тул тэднийг “绿旗宾” буюу “ногоон тугийн цэрэг” гэж нэрлэдэг нь түүхийн сурвалж бичигт үлджээ. Иймд эл үгийг Монгол хэлнээ “ногоон тугийн цэрэг” хэмээн шууд буулгахад болохоор байна.

2. Ондoo өнгө илэрхийлсэн үгээр орчуулах арга.

Тухайн хэлний өнгө илэрхийлсэн үгийн үндэсний соёлын утга нөгөө хэлний дүйцэх өнгө илэрхийлэх үгэнд нь ижил үндэсний соёлын утга байхгүй байж болно. Гэвч ондоо өнгө илэрхийлсэн үгэнд нь ижил үндэсний соёлын утга байж болохыг үгүйсгэж болохгүй бөгөөд ийм үед энэ аргаар орчуулж болох юм. Монгол, хятад хэлний хувьд ч мөн адил. Монгол, хятад хоёр үндэстэн хэдийгээр олон зуун жил хөрш зэргэлдээ явж ирсэн ч гэлээ түүх, соёл, зан заншил, сэтгэлгээ хийгээд ертөнцийг үзэх үзэл зэрэг нь ондоо тул энэ нь хэл бичигтээ тусч орчуулагчдад багагүй бэрхшээл учруулдаг билээ. Гэвч уншигч, сонсогчдод ойлгомжтой байлгах үүднээс өнгө илэрхийлсэн үгээр илэрч буй үндэсний соёлын утгыг нарийн ажиглаж, ойролцоо буюу ижил үндэсний соёлын утга бүхий үг, хэллэгээр оноон орчуулах явдал туйлын чухал юм. Энэхүү аргын ач холбогдол нь уншигч, сонсогчид өөрийн хэлний үндэсний соёлын утгаар баримжаа авч өөр үндэстний түүх, соёл, зан заншлыг ухаарч ойлгоход дөхөмтэй байдаг. Энэ арга нь орчуулах эхийн утга, агуулгыг баримталж, хэлбэрийг баримтлалгүй өөрөөр буулгах явдал болно. Тухайлбал, монгол хэлний “бор гэр” гэсэн үг хэллэгт бор өнгө илэрхийлсэн үг “ядуу, тарчиг” гэсэн үндэсний соёлын утга илэрхийлдэг. Хятад хэлэнд энэ үгтэй дүйцэх утгатай “白屋” (цагаан байр) гэсэн үг бий. Энэ үг хэллэгийн “白” буюу цагаан өнгө илэрхийлсэн үг дээрхтэй адил утга илэрхийлж байна. Учир нь цагаан өнгө бол хятад үндэстний хувьд тааруу, дорд өнгө бөгөөд муу муухайг бэлгэддэг. Мөн монгол хэлний цагаан өнгө илэрхийлсэн үг “өндөр дээд, эрх мэдэл” гэсэн үндэсний соёлын утга илэрхийлдэг. Хятад хэлэнд энэ үгтэй дүйцэх утгатай “紫衣” (ягаан хувцас) гэсэн үг бий. Ягаан өнгө бол эртний хятад үндэстний хувьд эрхэм дээд, язгууртан, эрх мэдэл зэргийг бэлгэддэг тул монгол хэлний “цагаан” өнгө илэрхийлсэн үгтэй ижил утга илэрхийлдэг байна.

3. Өнгө илэрхийлээгүй үгээр орчуулах арга.

Нэг хэлэнд буй өнгө илэрхийлсэн үгийн үндэсний соёлын утгыг нөгөө хэлэнд дүйцэх утга бүхий өнгө илэрхийлсэн үг байхгүй тохиолдолд утга ижил өөр

үг, хэллэгээр орчуулж болно. Өөрөөр хэлбэл, орчуулах эхийн утга, агуулгыг голлож уншигч, сонсогчдод ойлгомжтой байлгах үүднээс өнгө илэрхийлээгүй ондоо үг, хэллэгээр оноон орчуулах явдал юм. Энэ бол үндэсний соёлын утгын дүйцэлгүй байх үзэгдэл билээ. Энэхүү үзэгдэл бол нэг үндэстний соёл, зан заншил, сэтгэлгээнд байдаг зүйл нөгөө үндэстний соёл, зан заншил, сэтгэлгээнд дүйцүүлэх зүйл байхгүй байж болох тохиолдол юм. Энэ бол маш түгээмэл байдаг. Ийм тохиолдолд хэлбэрийг голлон ижил өнгө илэрхийлсэн үгээр шууд орчуулбал уншигч, сонсогчдод ойлгомжгүй байхаас гадна төөрөгдөлд оруулдаг. Иймд заавал хэлбэрийг чухалчлалгүй агуулга, утгыг голлон буулгаваас зохилтой билээ. Тухайлбал, монгол хэлний “цагаан идээ” гэдэг үгний “цагаан” өнгө илэрхийлсэн үгэнд “сүү, сүүн бүтээгдэхүүн” гэсэн үндэсний соёлын утга бий. Энэ үгийг хятад хэлэнд шууд “白食” гэж орчуулбал ойлгомжгүй байх тул “奶品” буюу “сүү, сүүн бүтээгдэхүүн” гэж буулгавал сая ойлгомжтой болох юм. Мөн хятад хэлний “白事” гэдэг үг нь “буяны ажил буюу оршуулгын зан үйл” гэсэн үндэсний соёлын утгатай юм. Эл үгийг монгол хэлнээ шууд “цагаан ажил” гэвэл бидэнд ойлгомжгүй байна. Эс бөгөөс өөр утгаар ойлгогдох гэмтэй тул утгыг нь голлон “буяны ажил” гэж буулгавал сая ойлгомжтой болох буй заа. Мөн хятад хэлний “白色收入” гэдэг үгэнд цагаан өнгө илэрхийлсэн үг нь “цэвэр” гэсэн үндэсний соёлын утга илэрхийлэх бөгөөд эл үгийг шууд “цагаан орлого” гэвэл тохиромжгүй тул “цэвэр орлого” гэж буулгавал зохимжтой санагдана.

4. Нэмэлт зүүлт тайлбар хийж орчуулах арга.

Уншигч, сонсогчдод ондоо үндэстний соёл, зан заншил, сэтгэлгээг гүн гүнзгий ойлгуулах үүднээс дүйцэх утга бүхий үг хэллэг байхгүй тохиолдолд энэхүү аргыг хэрэглэж болно. Учир нь хоёр өөр үндэстэнд соёл, зан заншил, сэтгэлгээ хийгээд ертөнцийг үзэх үзлийн хувьд тэс ондоо, ойлгоход бэрх зүйл олон байдаг билээ. Иймд огт ойлгомжгүй үндэсний соёлын утга бүхий үг хэллэгийг орчуулахад ард нь уг ойлголтыг тайлбарласан нэмэлт зүүлт, тайлбар оруулж болно. Тухайлбал, хятад хэлний “黄道吉日” гэдэг үгийг монгол хэлнээ “шар замын өлзийт өдөр” гэж буулгаад ард нь “шар өнгө нь хятадуудын хувьд шүтэж дээдэлдэг өнгө бөгөөд өлзийт сайн өдрөө ийнхүү шар өнгөөр бэлгэддэг байна” гэх мэтээр тайлбарлавал уншигчдад ойлгомжтой байх болов уу гэж санагдана.

Энэ бүгдээс үзэхэд, хэл бол түүх соёл, зан заншил, сэтгэлгээг тусгаж, хадгалж, үеэс үед уламжлан дамжуулж байдаг билээ. Иймд орчуулга зүйд үндэсний соёлын утга, түүний хэрэглээг туйлын их чухалчилж үзвээс зохилтой байна.

Номзүй

1. 常敬宇. 2000. 汉语词汇与文化[M]. 北京: 北京大学出版社
2. 邓炎昌, 刘润清. 1989. 语言与文化[M]. 北京: 外语教学与研究出版社
3. 骆峰. 2004. 汉语色彩词的文化审视[M]. 上海: 上海辞书出版社
4. 王德春. 1990. 汉语国俗词典[Z]. 南京: 河海大学出版社
5. 王德春. 1997. 语言学概论[M]. 上海: 上海外语教育出版社
6. 王德春. 2002. 多角度研究语言[M]. 北京: 清华大学出版社
7. 吴友富. 2001. 国俗语义研究[C]. 上海: 上海外语教育出版社

A COMPARATIVE STUDY OF CHINESE AND ENGLISH VERSIONS OF THE DIAMOND SŪTRA FROM THE PERSPECTIVE OF SKOPOS THEORY

D.Badmaanyambuu⁴⁶

Mi Tingting⁴⁷

Abstract: *The Diamond Sūtra is written in Sanskrit originally, which was translated into Chinese afterwards. Kumarajiva's version is the most popular one. Most of the English versions of the Diamond Sūtra that are widely spread in western countries are all translated according to Kumarajiva's Chinese version. This thesis aims to make comparative studies on the Chinese version and English versions to summarize the words translation techniques, explore the factors that affect the translators' translation.*

Keywords: *The Diamond Sūtra, A. Charles Muller, Kumarajiva, translation*

1. Introduction

The Diamond Sūtra, also known as *the Diamond Prajna Paramita Sūtra*, is the essence of Mahāyāna Buddhism prajna sūtra. Its Sanskrit name is vajracchedikā nāma trīṣatikā prajñāpāramitā. It plays an important role in the Buddhist and secular circles, and has a great influence on the development of Zen Buddhist and neo-Confucianism in the song and Ming dynasties. In Chinese culture, *the Diamond Sūtra* is a Buddhist sūtra with great influence. Over the past thousand years, so many people have become enlightened because of *the Diamond Sūtra*. Nan huaijin (a contemporary Chinese poet, Buddhist scholar, educator, disseminator of ancient Chinese culture) once said, “*The Diamond Sūtra* transcends all religions and contains all religions.” Wu zetian, the empress of China, once praised this sūtra: “It is the most profound and subtle law. Now that I have seen my troubles sustained, I wish to understand the truth and righteousness of the Tathagata.”

The Diamond Sūtra is mainly discusses about empty wisdom in the form of questions and answers between Buddha and his elder disciple Subhuti. It focuses on the problem that all the things in the world are not real or non-existent. It is generally believed that the former part is about non-existence of living beings, and the latter part is about non-existence of Dharma. The concept of non-existence in Buddhism is the essence of Buddhist religion. Kumarajiva was the first one who translated *the Diamond Sūtra* from Sanskrit to Chinese.

⁴⁶ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхим

⁴⁷ МУИС-ийн Күнзийн Институт

2. English Translation of *The Diamond Sūtra*

As been mentioned above *The Diamond Sūtra* plays an influential role in Buddhist sūtras, there are several Sanskrit to Chinese versions, Chinese to English versions and Sanskrit to English versions of *the Diamond Sūtra*. According to the data collected online, there were few studies on the English translation of *the Diamond Sūtra*.

2.1 Table (see the table)

1	Samuel Beal	1865	E. S. Beal, Vajra-chhedika, the “Kin Kong King” or Diamond Sūtra , in Journal of Royal Asiatic Society, N. S. I., pp.1-24, 1864-1865, from Chinese to English.
2	E.B.Cowell, Friedrich Max Muller, J. Takakusu	1894	DIAMOND-CUTTER, Translated by E.B. Cowell, F. Max Muller, and J. Takakusu, from Sanskrit to English.
3	William Gemmel	1912	William Gemmel: The Diamond Sūtra or Prajna-Paramita, London, Trubner 1912, from Chinese to English.
4	Dwight Goddard	1931	<i>A Buddhist Bible</i> , ed. by Dwight Goddard, Based on William Gemmell’s translation edited, rearranged and interpreted.
5	Daisetz T. Suzuki	1934	<i>The Diamond Sūtra</i> , Daisetz T. Suzuki, Manual of Zen Buddhism, 1934, pp.43-56., from Sanskrit to English.
6	Hsuan Hua	1974	<i>A General Explanation: Vajra Prajna Paramita Sūtra</i> , from Chinese to English(Unknown Chinese Basis)
7	Schopen Gregory	1989	Studies in the Literature of the Great Vehicle: Three Mahāyāna Buddhist Texts, from Sanskrit to English.
8	Thich Nhat Hanh	1992	The Diamond that Cuts Through Illusion, from Chinese to English (unknown Chinese basis)
9	Mu Soeng	2000	The Diamond Sūtra: Transforming the Way we Perceive the World, from Sanskrit to English
10	Edward Conze	2001	Buddhist Wisdom: The Diamond Sūtra and The Heart Sūtra, from Sanskrit to English.
11	Red Pine	2001	The Diamond Sūtra: The Perfection of Wisdom; Text and Commentaries, from Sanskrit to English
12	A. F. Price, Wong Mou-Lam	2004	<i>The Diamond Sūtra</i> , A. F. Price, Wong Mou-Lam, Published by Kessinger Publishing, 2004, from Chinese to English.
13	Paul Harrison	2006	Vajracchedikā-prajñāpāramitā: A New English Translation of the Sanskrit Text Based on Two Manuscripts from Greater Gandhara, from Sanskrit to English
14	Chung Tai Translation Committee	2009	The Diamond of Perfect Wisdom Sūtra, from the Chinese translation by Tripitaka Master Kumarajiva

15	Plum Village and SUNY Stony Brook BSPG	2010	The Diamond That Cuts Through Illusion, Provided by The Plum Village and SUNY Stony Brook BSPG
16	A. Charles Muller	2013	<i>The Diamond Sūtra</i> , from Chinese to English
17	Charles Luk	unknown	The Diamond Perfection of Wisdom Sūtra, from Chinese to English
18	Charles Patton	unknown	<i>The Diamond Sūtra</i> , from Chinese to English
19	Lobsang Chunzin, Michael Roach	Unknown	The Diamond Sūtra (Tibetan-English), Lobsang Chunzin & Michael Roach, from Tibetan to English.

According to the table above, the author finds nineteen English versions of *The Diamond Sūtra* from now on. There are seven versions are translated from Sanskrit to English. At the same time, there are scholars translated *The Diamond Sūtra* on the basis of Tibetan or English versions. There are nine versions are translated from Chinese to English, and there is only one version translated on the basis of English version.

3. Research on English and Chinese Translation of *the Diamond Sūtra* in China

The author has searched the latest articles related to the English version's research of the Diamond Sūtra. Such as, Yang Yan and Jia Dejiang's *The Similarity of Translation Strategies of Chinese and English Religious Works from the Perspective of Adaptation Theory From the Theological Perspective*, this paper makes a comparative study of the English version of the Diamond Sūtra and the Chinese version of the Bible New Testament from the linguistic, literary and cultural perspectives, and finds that both Chinese and English religious works are adapted to different degrees in their translation. The linguistic and cultural contexts of the target language are discussed. Yang Dongmin's *Study on the Translation of Kumarajiva from the Perspective of Translation Norms: Taking the Diamond Sūtra as an example*, argues that Rush "pays attention to retaining the "interest" of the original text, and that his own experience, beliefs and understanding of the functions of the Buddhist Sūtra also make him comply with professional norms. Jiang Chunlan's master's thesis *On the Theory and Practice of Buddhist Sūtra Translation of Kumarajiva* discussed the theory of "translation taste" in Kumarajiva's translation. Jiang Zhejie's doctoral dissertation "Cultural and Linguistic Activities in the Six Dynasties of Wei, Jin and Late Rome" compares Roche's and Jerome's translation methods, and holds that both of them adopt free translation based on their respective situations and conform to the development of religion and have achieved success. Wang Dongping's doctoral dissertation "Study on the Tradition of Chinese Translation of Buddhist Scriptures" classifies Kumarajiva's Buddhist Sūtra translation thoughts into five aspects: untranslatability, literary school, honesty, simplicity and opposition to Ge Yi. It is believed that the application of translation field will help to improve the quality of Kumarajiva's translation. He Aijun's doctoral dissertation *Social Discourse Analysis of Translator's Subjectivity: Focusing on Buddhist Sūtra Translation and Modern Western Studies Translation*, he holds that

Kumarajiva's "new translation" style and its "authenticity" translation method effectively curb "Geyi", which makes Buddhist doctrine manifest and gradually becomes the main body of Chinese language, standing firmly in Chinese culture.

3.1 Choices of the Chinese version and English version of *the Diamond Sūtra*

Since the Diamond Sūtra was introduced into China, there are six Chinese versions from Eastern Jin Dynasty to Tang Dynasty in which the one translated by Kumarajiva is most popular and widespread one. Jiva's translation tries to ensure the original purpose, while retaining the features of the original text and conforming to the language features of the target text. This kind of free translation on the basis of preserving the meaning and style of the original text to the greatest extent indicates that Buddhist sūtra translation at that time has gradually become mature, laying a foundation for later translators and exerting great influence on the latter ages. Jiva's translation of sūtra has laid a solid foundation for the development of Chinese translation literature and opened a new situation of Chinese Buddhist culture. Therefore, this paper takes Kumarajiva's version as the object of study.

As for the English version, the author takes A. Charles Muller's one as the research object, using Skopos theory criteria to study the English versions. The reasons are as the follows. First of all, the English version of the Diamond Sūtra is translated on the basis of Kumarajiva's Chinese version. A. Charles Muller's English version is the latest translation of the Diamond Sūtra, over the years, if the westerners' understanding of the Diamond Sūtra has been changed, and their understanding of the Diamond Sūtra will be reflected in the translated text. In addition A. Charles Muller is a scholar who majored in Buddhism studies, so he has a basic understanding and knowledge of Buddhism and Buddhist scriptures.

4. Skopos Theory

Skopos is a Greek word for "purpose"⁴⁸. As Vermeer puts it, "any action has an aim, a purpose". Thus, the word Skopos is "a technical term for the aim or purpose of a translation"⁴⁹. Vermeer founded the Skopos theory that applies the notion of Skopos to translation. In the framework of this theory, every translation is directed at an intended audience, and translation means "to produce a text in a target setting for a target purpose and target addressees in target circumstances". Vermeer points out the three possible kinds of purposes in the field of translation. First, the general purpose aimed at by the translator in the translation process (perhaps "to earn a living"); second, the communicative purpose aimed at by the TT in the target situation (perhaps "to instruct the reader"); and third, the purpose aimed at by a particular translation strategies or procedure (for example, "to translate literally in order to show the structural particularities of the source language").

⁴⁸ Nord, Christiane. *Translating as a Purposeful Act-Functionalist Approach Explained*. Manchester, UK: St. Jerome Publishing Company, [M]. 2001, 27-28.

⁴⁹ Reiss, K. and Vermeer. *Groundwork for a General Theory for Translation*. Tübingen: Niemeyer, [M]. 1984, 96.

4.1 Three Rules and Their Relationship

Skopos rule is the theme of the top ranking rule in Skopos theory. It declares that any translational action is determined by its skopos; that is, “the end justifies the means”. Vermeer’s skopos rule reads as follows: Therefore, each text is produced for a given purpose and should serve this purpose. We should translate/interpret/speak/write in a way that enables your text/translation to function in the situation in which it is used and with the people who want to use it and precisely in the way they want it to function⁵⁰. It means that a translator must translate, consciously and consistently, in accordance with some principle respecting to the TT. The principle is decided in specific situation and determined by translation commission and brief. At translational action has various translation skopos, which are in a hieratical order and determine the translation methods and strategies.

Besides Skopos rule, Skopos theory includes two other rules: the coherence rule and the loyalty rule. The first states that the translation should “be acceptable in a sense that is coherent to the receivers’ situation”. By coherence rule the translator is expected to produce a text conforming to the expectation of the target readers. The text should be interpretable to the readers given to their background situation and knowledge and the latter concerns intertextual coherence between the TT and ST. Its form depends on how the translator interprets the ST and the translation skopos. So to be more specific, it means coherence between the ST information received by the translator, the interpretation the translator makes of the information and the information that is encoded for the TT receivers⁵¹. In skopos theory, intertextual coherence does not always mean a maximal imitation of the ST. But as Vermeer suggests, it is a goal or the form expected in literary translation. Of the three, skopos rule is the predominating rule. Intertextual coherence rule (Fidelity) is considered less important than intratextual coherence and both are subordinate to the skopos rule.

4.1.1 A Function plus Loyalty Principle

The loyalty principle was put forward by Christiane Nord in view of the limitations of skopos theorie. Skopos theory is criticized as dethroning the original, for in skopos theory ST is regarded as only “an offer of information” (Nord, 2001: 31) intended for the TT receivers from which the translator makes select in accordance to their needs and expectation. The fidelity rule is put into a secondary place. In Nord’s opinion, loyalty is the “responsibility translators have towards their patterns in translational interaction and refers to the interpersonal relationship between the translator, the ST sender, the TT addressees and initiator.” Loyalty means that the translator should mediate between the expectations of the initiator, the target text receivers and the original author. It stresses that the TT purpose should be compatible with the original author’s intentions. The loyalty principle demands the translator’s respect for the author and limits the excessive practice of subjectivity in translating.

⁵⁰ Nord, Christiane. *Translating as a Purposeful Act-Functionalist Approach Explained*. Manchester, UK: St. Jerome Publishing Company,[M]. 2001,29.

⁵¹ Munday, Jeremy. *Introducing Translation Studies, Theories and Application*. London and New York: Routledge.[M] ,2002,80.

4.2 On Translation from the Perspective of Skopos theory's Loyalty Principle

In order to fully reflect the cultural background and significance of the original text, and to fully consider the cultural background of the target readers and other relevant aspects, attention should be paid to the use and adjustment of words, sentences and paragraphs in the process of English-Chinese translation. So that both the original text can be expressed and the reader can be considered. Let the ideological meaning of the original text reappear and close the gap between readers and their cultural background.

4.2.1 Features of the Words translation in the English Version

From the whole text of the English translation, Muller's translation is faithful to the original text, accurate choice of words, full consideration of the cultural background and significance of the original text, as well as the cultural background of the target readers, thus narrowing the gap between the original author and the target readers. The translation techniques A. Charles Muller uses is mainly direct translation.

Examples:

① 合掌恭敬而白佛言、有世尊。

...clasped his hands together and respectfully addressed the Buddha, saying: "How rare is the World-honored One! (Chapter 2)

In this sentence, A. Charles Muller has used "addressed" first, which means "tell sb. sth.", but then he adds the word "saying", which is so loyalty to the original text. Some other examples such as the follows:

② 須菩提白佛言。世尊。頗有衆生得聞如是言說章句生實信不。

Subhūti addressed the Buddha, saying: "World-honored One, will there be sentient beings who are able, upon hearing these words and sentences, to give rise to true faith?" (Chapter 6)

③爾時須菩提白佛言。世尊、當何名此經、我等云何奉持。

Then Subhūti addressed the Buddha, saying: "World-honored One, what should we call this scripture, and how should we practice it?"

④若菩薩有我相人相衆生相壽者相。即非菩薩。

If a bodhisattva abides in the signs of self, person, sentient being, or life-span, she or he is not a bodhisattva.

In Chinese text, it is not clear of the bodhisattva's sex, so when translated into English, A. Charles Muller use "she or he" to make it clearer.

⑤我皆令入無餘涅槃而滅度之。

I save them by causing them to enter nirvana without remainder. (Chapter 3)

In Chinese, "令" means "let or make someone to do something", but in the Diamond Sūtra it is a Buddha action for the disciples, actually "save" if proper to express the Buddha doctrine to the English readers.

⑥世尊。佛說我得無諍三昧人中最為第一、是第一離欲阿羅漢。

World-honored One, you have said that I am the most proficient in terms of the attainment of the meditative absorption of no-contention, and that I am the arhat most free from the desire. (Chapter 9)

In Chinese, “離” means “leave”, but here A. Charles Muller translates the word as “be free from”. It can not only make the target readers understand, but also convey the meaning and culture of the original translator.

⑦是故須菩提、諸菩薩摩訶薩應如是生清淨心。

And so, Subhūti, the bodhisattvas and mahasattvas should give rise to the pure aspiration in this way...(Chapter 10)

“清淨心” means Buddha’s mind, the bodhicitta inherent in human’s nature. There is no corresponding word in English to express the meaning of the word. A. Charles Muller use the “pure aspiration” to translate it, which is proper to this situation.

⑧若有善男子善女人、以七寶滿爾所恒河沙數三千大千世界。

If a good son or good daughter filled three thousand galaxies with the seven jewels equal to the number of grains of sand in all those Ganges Rivers. (Chapter 11)

In Buddhist sūtras, “七寶” translated by different sūtras are different. The “七寶” the Diamond Sūtra are gold, silver, glaze, coral, inkstone, red beads and agate. A. Charles Muller use direct translation technique to translate it as “seven jewels”; whereas “三千大千世界” is Buddhist cosmology. Three thousand worlds are one thousand worlds. A. Charles Muller translates it as “three thousand galaxies”, which is common for the English readers to understand.

⑨translation of “法” and “法相”

In the Diamond Sūtra, the word “法” appears seven times, “法相” appears sixty-nine times. However, in A. Charles Muller’s version the same word has different kinds of translations.

Table:

法相:

Chinese sentences	English translation	times	Chapter
1. 無法相亦無非法相。 2. 若取法相即著我人衆生壽者。何以故。若取非法相。即著我人衆生壽者。	1. Nor do they abide in the notions of the dharma , or the notions of non-dharma . 2. If they grasp to the notions of phenomena , they will attach to self, person, sentient being, and life span. Why? If they grasp to the denial of phenomena , then they will attach to self, person, sentient being, and life span.	4	6

不生法相。須菩提、所言法相者。如來說即非法相。是名法相。	One should not give rise to signs for phenomena . Subhūti, the Tathāgata has explained that these so-called signs of phenomena are precisely not signs of phenomena . Therefore they are called signs of phenomena .	4	31
Total		8	

As we can see above, “法相” appears eight times, which means that believers adhere to the superficial truth of Buddhism. “非法相” is the negative form of “法相”, which means one does not adhere to the principles of Buddhism. In A. Charles Muller’s translation, he uses two words to refer to “法相”, one is “dharma”, and the other one is “phenomena”. The author checked the word “dharma” in WIKIPEDIA, it says that in Buddhism, dharma means “cosmic law and order”, and is also applied to the teachings of Buddha. In Buddhist philosophy, dharma is also the term for “phenomena”. Therefore, if the “dharma” or “phonology” in the original text refers to Buddhist Dharma, the translation will be more accurate. The use of these two words to translate can better reflect the diversity of English language and the intention of the author of the original text.

It is the same situation of “法”, which appears sixty-five times, now the author will give some representative examples as follows:

① 所謂不住色布施。不住聲香味觸法布。

This is what is called “practicing charity while not abiding in form,” and “practicing charity while not abiding in sound, odor, taste, touch, or conceptions.” (Chapter4)

② 不入色聲香味觸法。

One does not enter form, sound, odor, taste, touch, or concepts. (Chapter9)

③ 不應住聲香味觸法生心。

They should not give rise to the aspiration while abiding in sound, odor, taste, touch, or concepts. (Chapter10)

④ 法尚應捨、何況非法。

If even my correct teachings are to be abandoned, how much more incorrect teachings? (Chapter6)

⑤ 如來有所說法耶。

And does he have a teaching that he explains? (Chapter7)

⑥ 若菩薩心住於法而行布施、如人入闇則無所見。

If a bodhisattva practices charity while abiding in notions of the teaching, it is like a person in the dark who cannot see anything. (Chapter14)

⑦如來昔在然燈佛所、於法有所得不。

When the tathāgata studied under Dīpaṃkara Buddha, did he gain any attainment in the dharma? (Chapter10)

⑧無有定法名阿耨多羅三藐三菩提。

There is no determinable phenomenon called peerless perfect enlightenment. (Chapter7)

⑨一切有爲法。

All conditioned phenomena. (Chapter32)

In the above example sentences, the “法” of the original Chinese text is the same, but the meaning in the Scriptures is different.

In the first three sentences, “法” is used in the special sentence “色聲香味觸法”, in which “色、聲、香、味、觸、法” is Buddhist terminology of “Six Dusts” (六尘). Among them, “法” refers to mental concept, which is the object of consciousness, so A. Charles Muller translated into “concept” is suitable.

In sentences ④⑤⑥, “法” means some doctrines the Buddha teaches, so A. Charles Muller translated into “teaching” is suitable.

In sentences ⑦⑧⑨, “法” means Buddhist dharma, so A. Charles Muller translated into “dharma” or “phenomena” is also suitable.

Summary

Skopos theory allows the possibility that the same text is translated in different ways according to the purpose of the translator. Then in *the Diamond Sūtra*, the translators use different translation techniques, which may be caused by distinctive translation purposes. A. Charles Muller is interested in Mahāyāna Buddhism and pays attention to translating the Mahāyāna Buddhist sūtra. He once said, he had been, throughout his career, deeply involved in the work of translating classical East Asian works for the Western audiences. He translated the sūtras for common readers, not for Buddhist professionals. Thus, in his translation, except for the names of Buddhas or places, most of the Buddhist terms are in English, not in transliterated Sanskrit, which is totally convenient for understanding. Meanwhile, his translation is popular and easy to understand. Both the forms and content are faithful to the original text. Besides, he also translated several Chinese classics, such as the Analects of Confucius, Great Learning and Mencius. His translation style is similar to the above classics, totally faithful to the form of the original text without footnote and amplified contents. Thus, in translating *the Diamond Sūtra*, he commonly uses literal translation.

References

1. A. F. Price, and Wong Mou-Lam. (2005). The Diamond Sūtra and the Sūtra of Hui-neng. Boston: Shambhala Publications.
 2. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. Oxford: Oxford University Press.
 3. Hawks, T. (1980). Metaphor. New York: Hatheune&Co. Ltd.
 4. Newmark, Peter. (2001). A Textbook of Translation. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
 5. Newmark, Peter. (2001). Approaches to Translation. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
 6. Venuti, Lawrence. (1995). The Translator's Invisibility: A History of Translation. London & New York: Routledge.
 7. Nida, Eugene. (1993). Language, Culture and Translating. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
 8. Daisetz, Teitaro Suzuki. (2012). Manual of Zen Buddhism. Los Angeles: Indo-European Publishing.
 9. E.B. Conwell, and Friedrich, Max Muller, and J. Takakusu. (2013). Buddhist Mahāyāna Texts: The Sacred Books of the East. New York: Routledge.
 10. Edward. Conze. (2001). Buddhist Wisdom: The Diamond Sūtra and the Heart Sūtra. New York: Random House.
 11. Hsuan, Hua. (1974). A General Explanation: The Vajra Prajna Paramita Sūtra. Buddhist Text Translation Society.
 12. Laurence, Venuti. (2000). ed. Skopos and Commission in Translation Action. London: Routledge.
 13. Martha, P. Y. Cheung. (2010). An Anthology of Chinese Discourse on Translation Volume 1: From Earliest Times to the Buddhist Project. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
 14. Munday, Jeremy. (2001). Introducing Translation Studies, Theories and Application. London and New York: Routledge.
 15. Mu, Soeng. (2000). The Diamond Sūtra: Transforming the Way We Perceive the World. Somerville: Wisdom Publications.
 16. Red, Pine. (2001). The Diamond Sūtra: The Perfection of Wisdom; Text and Commentaries Translated from Sanskrit and Chinese. Berkeley: Counterpoint.
 17. Nord, Christiane. (1991). Text Analysis in Translation. Amsterdam.
 18. Nord, Christiane. (1992). "Text Analysis in Translator Training", Teaching Translation and Interpretating. ed. By Cay Dollerup and Ann Loddegaard, John Benjamins Publishing Company.
 19. Nord, Christiane. (2001). Translating as a Purposeful Act-Functionalist Approach Explained. Manchester, UK: St. Jerome Publishing Company.
 20. Reiss, Katharina. (1989a). Text types, Translation Types and Translation Assessment. Chesterman.
 21. Reiss, Katharina. (2004). Translation Criticism: the Potentials & Limitations. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
 22. Reiss, K. and Vermeer. (1984). Groundwork for a General Theory for Translation. Tübingen: Niemeyer.
- Website:
23. A. Charles Muller. "The Diamond Sūtra." (n.d.). 30 Jun 2019
http://www.acmuller.net/bud-canon/diamond_sutra.html
 24. 大正新修大藏经, 第 08 册, No.235, 金刚般若波罗蜜经 (1 卷) [后秦 鸠摩罗什译] CBETA 汉文大藏经 http://tripitaka.cbeta.org/mobile/index.php?index=T08n0235_001

ГЕРМАН ХЭЛНИЙ ӨВӨРМӨЦ ХЭЛЦИЙГ ГАРАЛ ҮҮСЛЭЭР НЬ ТАЙЛБАРЛАХ НЬ

А.Цэрэнчулуун⁵²

Kurze Übersicht: *Jede Sprache hat ihre eigenen spezifischen Redewendungen (Idiome) – Satzteile oder auch nur Wortverbindungen –, die oft nicht wortwörtlich in eine andere Sprache übersetzt werden können. Sie stellen eine der vielen Möglichkeiten dar, die Kommunikation untereinander zu personalisieren.*

Ein Idiom, technisch als „formelhafte Sprache“ kategorisiert, ist ein spezieller Ausdruck oder eine Redewendung, die eine übertragene Bedeutung besitzt, die sich von der wörtlichen Bedeutung unterscheidet.

Diese Wortverbindungen oder Satzteile entstanden in bestimmten historischen Zeitabschnitten innerhalb bestimmter Berufsgruppen oder bestimmten gesellschaftlichen Situationen. Im Verlauf der gesellschaftlichen Entwicklung ging oftmals dieser ursprüngliche Zusammenhang verloren. Die Idiome selbst aber blieb erhalten und wurden zur Redewendung für einen heute nur im übertragenen Sinn gleichen Sachverhalt. Redewendungen verweisen in der Regel auf eine vergangene gesellschaftliche Wirklichkeit, die den Menschen, die die Redensart heute benutzen, oft gar nicht mehr bewusst ist.

In diesen Redewendungen ist vielfach die Vergangenheit, die spezifischen Erfahrungen und die Entwicklung einer ganzen Kultur „versteckt“.

Um eine Redewendung richtig zu verstehen und richtig zu verwenden, muss man die Entstehungsgeschichte der jeweiligen Redewendung kennenlernen. Dies ist insbesondere bei der Übersetzung solcher Redewendungen in eine andere Sprache von großer Bedeutung. In diesem Artikel versuche ich die Entstehungsgeschichte einiger Redewendungen nachzuzeichnen und so ihren Sinn deutlich zu machen und ein mongolisches Äquivalent zu finden.

Түлхүүр үгс: *Өвөрмөц хэлц, үйлний хайрцаг, үйлний хайч, гар нийлэх, тэнгэрийн хишиг хүртэх; ханигуйдаа залбирах; дээлийн нь захыг мушгих, хусмаа чамласан хүүхэд шиг, царай өгөхгүй байх, нүүр өгөхгүй байх*

Нийлээд нэгэн тодорхой, голдуу утгыг дүрслэн илэрхийлсэн үгийн тогтвортой бүрэлдүүлбэрийг хэвшмэл хэллэг, өвөрмөц хэлц гэнэ. (Redewendung feste Verbindung von Wörtern, die zusammen eine bestimmte, meist bildliche Bedeutung haben)

Өвөрмөц хэлцийн үндэс нь ухагдахуун байдаг. Өвөрмөц хэлц хичнээн бүрэлдүүлбэртэй байлаа ч утга төгссөн санааг гаргадаггүй. “Ханан гэрээсээ холдож, хадан гэртээ ойртох” гэх зэрэг.

⁵² Орчуулагч, судлаач

Өвөрмөц хэлц нь түүхэн тодорхой үед, онцгой нөхцөл байдалд буй тодорхой мэргэжил, ажил үйлс эрхэлдэг хүмүүсийн дунд буй болоод цаг хугацааны явцад аж төрөх байдал өөрчлөгдөн анхны утга санаа нь өнөөгийн нөхцөл байдалд ойлгогдохгүй болсон тодорхой үгсийн нийлэмжийг **өвөрмөц хэлц** ⁵³ хэмээн нэрлэх болж байна.

Үйлний хайрцаг гэдэг нь эмэгтэй хүний үйл урлахдаа хэрэглэдэг нарийн нандин юмны сав бөгөөд түүнд нь тэр болгон хүн хүрэхгүй тул түүндээ хувийн нууц юм аа хадгалдаг байжээ.

Үйлний хайч эмэгтэй хүний үйл урлахдаа хэрэглэдэг, өөр хүнд хэрэглүүлдэггүй хурц иртэй хайч.

Гар нийлэх хамтарч юм хийхэд ажил үйлс бүтэмжтэй байхыг хэлнэ.

Тэнгэрийн хишиг хүртэх; бусдаас илүү хувь авахыг хэлнэ.

Ханиуйдаа залбирах (Daumen drucken); аливаа зүйлийг бүтээсэй гэж сэтгэл дотроо туйлаас хүсэмжлэн залбирах,

Дээлийн нь захыг мушгих, хөгжсөөн дэмжигч, шүтэн бишрэгчийн зүгээс өөрийн дэмждэг тамирчнаа ялаасай хэмээн сэтгэлдээ дэмжих хүсэмжлэл,

Хусмаа чамласан хүүхэд шиг, оноосон хувиа чамлан урвайх, хусам гэдэг нь сүү хөөрүүлж өрөм байлгаад маргааш нь өрмөө авч, сүүгээ юүлэхэд тогооны ёроолд тогтдог сүүний наалдац, дээд талын хэсгийг цагаан хусам гэх бөгөөд түүнийг хүүхэд иднэ, доод талын түлэгдсэн хэсгийг хар хусам гэнэ. Түүнийг нохойд өгдөг.

Царай өгөхгүй байх, нүүр өгөхгүй байх, аливаа хүний хүсэл, гуйлтыг үл тоох, эс биелүүлэх, өөрийн зүгээс боломж олгохгүй байхыг хэлнэ.

Өвөрмөц хэлцийн утгыг зөв ойлгож, зөв тайлбарлаж, зөв орчуулж, дүйцүүлэхийн тулд уг хэлцийн анхдагч болон шилжсэн утгыг нарийвчлан судлах шаардлагатай ажээ. Иймд сонгон авсан өвөрмөц хэлцийн гарал үүслийг нэг бүрчлэн судалж үзлээ. Герман хүмүүсийн сэтгэлгээний онцлогийг хэлц үгийн бүрдүүлбэр дээрээс харж болох ажээ. Герман-монгол хэлцийн дүймэн⁵⁴-д орсон үгийн зарим утгын гарал үүслийг судалсны үндсэн дээр мөшгөн тайлбарлавал:

“Abends werden die Bürgersteige hochgeklappt” (Оройдоо явган хүний замыг дээш сойчихдог) хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дундад зуунд германы хөдөө тосгоны дэлгүүр, үйлчилгээний газар эрт хаах тул оройдоо гудамж, талбайгаар хүн амьтан үзэгдэхгүй. Хүмүүс гэртээ цай ууж тухлан, үлгэр ярьж, хууч хөөрч, хөзөр тоглодог байжээ. Оройдоо зам, талбай хүн, амьтангүй, ил хуль болдгийг германчууд егөөдөн “явган хүний замыг оройдоо дээш сойчихдог” юм гэгцгээнэ. Хүн амьтан гадуур гардаггүй, ил хуль байдаг гэсэн санааг илэрхийлэх ажээ.

⁵³ Эрдэмтэн, судлаачид янз бүрээр нэрлэжээ, өвөрмөц хэлц нэг үг, тогтмол тогтоц бүхий хэд хэдэн үгнээс бүрддэг тул хэлц үг гэх нь оновчтой мэт санагдана.

⁵⁴ А. Цэрэнчулууны орчуулж, Д-р Ж. Бат-Ирээдүйн хянан тохиолдуулсан герман-монгол өвөрмөц хэлцийн дүймэн "Бэлгийн морины шүдийг үздэггүй" нэртэй товхимол, Улаанбаатар хот, 2016 он

Одоогийн утга: оройдоо юу ч болдоггүй, уйтгартай газар

Монгол дүйцүүлэг: “дүлий дүмбэ оргисон газар, ил хуль газар”

“Abgebrannt sein” (хуйхлагдаж орхисон) хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Түймэрт ороод хамаг юмаа шатааж орхиод “бийгээс бие л үлдсэн” хүн байна хэмээн төсөөлөгдөнө. Үнэнийг хэлэхэд туу гэх нохой үгүй, чаа гэх ямаагүй; орох оронгүй, оочих аяагүй; гэдэс хоосон, мөр нимгэн; халаасандаа сохор зоос ч үгүй; үгээгүй нэгэн байж таараа.

Одоогийн утга: огт мөнгөгүй, юу ч үгүй хоосон

Монгол дүйцүүлэг: “модоо барьсан гуйлгачин”

“Alles für die Katz” (бүгд муурын юм болох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөвөөс:

Эрт цагт хүмүүс нэгэн дарханаар хүн юм хийлгээд зүгээр л “баярлалаа” гэхээд л юмаа аваад явчихдаг байж гэнэ. Тэр дархан нэгэн муур авчраад дэргэдээ уячихжээ. Тэгээд юм хийлгэсэн хүн “баярлалаа” -гаар хөлсөө төлөх бүр тэр “баярлалаа”-г муурандаа “Май үүнийг чамд” гэдэг өгөх дүр үзүүлдэг байжээ. Харамсалтай нь “хоосон баярлалаа хоол болдоггүй” болохоор нөгөө муур өлбөрч үхсэн гэдэг.

Үүнээс хойш хэн нэгний хичээл зүтгэл талаар болж, хийсэн ажил үр дүнгүй болж бүтэлгүйтэж орхивол “*муурны юм болох*” (хар нохойн хоол болох) хэмээх хэлцийг хэлдэг болжээ.

Одоогийн утга: хичээл зүтгэл талаар болж, хийсэн ажил үр дүнгүй болох

Монгол дүйцүүлэг: “хар нохойн хоол болох, гарын гарз, хөлийн гай; хөлсгүй ажил; хайран хөдөлмөр болох”

“Alles im grünen Bereich” (Бүгд ногоон бүсэд байна) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Суурь машин, техник бий болсон үед гарсан хэлц ажээ. Машин хэвийн ажиллаж байгаа эсэхийг шалгаж үзсэн хүн хяналтын зүү ногооноор заасан хүрээнд хэлбэлзэж байгааг хараад бүх юм хэвийн, зохих ёсоороо, ном журмаараа ажиллаж байна гэдгээс гаралтай ажээ. Шилжсэн утгаараа алив юм хэвийн байх юм бол “бүгд ногоон бүсэд байна” гэдэг ажээ.

Одоогийн утга: Бүх юм хэвийн, зохих ёсоороо, ном журмаараа явж байна.

Монгол дүйцүүлэг: “ном журмаараа байна; хэвийн байна”

“Äpfel mit Birnen vergleichen” (Алимыг лийртэй адилтгах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Хоёр шал өөр төрлийн юмыг хооронд нь адилтгах, алив юмны үндсэн шинжийг орхигдуулан харьцуулшгүй хоёр зүйлийг хооронд нь адилтгах, нийцэшгүй хоёр юмыг хооронд зүйрлэх гэсэн утгатай ажээ.

Одоогийн утга: Алив юмны онцлог шинжийг орхигдуулан харьцуулшгүй хоёр зүйлийг хооронд нь адилтгах, нийцэшгүй юмыг харьцуулах

Монгол дүйцүүлэг: “тэмээг ямаатай зүйрлэх; тэнгэрийг газартай адилтгах”.

“Auf einer Wellenlänge” (Ижил суваг дээр) хэмээх хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Радио холбооноос үүдэлтэй, харилцаж, холбоо барьж байгаа хоёр хүн хоёулаа нэг суваг дээр байж байж л хоорондоо ярьж чадах билээ. Харин шилжсэн утгаараа санаа нийлэх, сонирхол таарах гэсэн утгатай ажгуу.

Одоогийн утга: Сайн ойлголцдог, санаа нийлдэг.

Монгол дүйцүүлэг: “гар нийлэх, ганзага нийлэх, ам хэлээ амархан ололцох, санаа нийлэх”.

“Auf großem Fuß leben” (Том хөл дээр амьдрах) хэмээх хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дундад зууны үед Францад Анжоу хэмээх нэр төртэй, чинээлэг нэгэн гүн аж төрдөг байж. Тэр гүн хөл дээрээ нэг уртай байсан тул тэр үеийн гоё гутлыг өмсөж чаддаггүй байсан гэнэ. Гэтэл түүнд нэгэн уран санаа төрж, нэг гуталчинд захиалга өгөн том шувууны хошуу шиг хамартай гутал хийлгэн өмсөөд санаа амар явах болсон юм гэдэг. Хавь ойрын хүмүүс бүгд л түүний том гутал өмсдөг, бийлэг цийлэг, элбэг хангалуун амьдардаг болохыг мэддэг байжээ. Тэгээд том хөлтэй, том гутал өмсдөгийг л түүний элбэг хангалуун амьдардагтай холбож ярьдаг болсон хэрэг.

Одоогийн утга: Бийлэг цийлэг, элбэг хангалуун амьдрах, үрэлгэн загнах

Монгол дүйцүүлэг: “Бийлэгжүү загнах; элбэг хангалуун амьдрах; үрэлгэн загнах; мөнгөө баруун солгойгүй цацах, баян хүн шиг бялхалзах”.

“Aufpassen wie ein Schießhund” (Анчны нохой шиг сонор соргог байх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас: Герман анчин нэг нохой дагуулж явах бөгөөд шувуу, туулай буудаад унагахаар нохой нь давхиж очоод зуугаад ирдэг билээ. Тэгээд түүндээ ангийнхаа хишиг хүртээх юм уу, илж маажиж урамшуулдаг байна.

Одоогийн утга: анхааралтай байх, тун сонор соргог байх

Монгол дүйцүүлэг: “сонор соргог; адуу шиг соргог байх;”.

“Aus allen Wolken fallen” (Бүх үүлнээс унах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Эртний грегийн Аристофанес өөрийн бичсэн нэгэн инээдмийн жүжигт “Үүлэн хөхөөний гэр” гэж нэгэн хотыг үзүүлдэг. Энэ хот үүлэн дээр оршдог бөгөөд тэр хотоос газар дэлхий дээр унасан хүн бодит байдал дээр газарддаг гэнэ.

Одоогийн утга: Гайхаж хоцрох, сэхээ авах, гэнэт бодит байдалд орох

Монгол дүйцүүлэг: “алмайрч хоцрох; сэхээ орох; бодит байдалд бууж ирэх; жинхэнэ төрхөндөө орох; нойрноосоо сэрэх; зүүднээсээ сэрэх;”.

“Aus dem letzten Loch pfeifen” (Сүүлчийн нүхээр үлээх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц лимбэ хөгжмийн зэмсэг тоглохоос үүдэлтэй ажээ. “Сүүлчийн нүхээр нь үлээх”-эд хамгийн бүдүүн дуу гардаг байна.

Одоогийн утга: Хүнд өвчтэй хэвтэрт байх, сэтгэл санаа, эд хөрөнгийн доройтолд орох, эцсийн хүчээ шавхах.

Монгол дүйцүүлэг: “тартагтаа тулах; шалдаа буух; хэвтэрт орох; эцсийн хүчээ шавхах; морио эмээллэх; сархинагаа эргэтэл ярих”.

“Aus dem Nähkästchen plaudern” (Үйлний хайрцагнаас хуучлах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас: Дээр үед германы бүсгүйчүүд хайрын захиа зэрэг нандин, нууц юмаа өөрийн өмч болох үйлний хайрцгандаа хадгалдаг байсан үеэс үүдэлтэй ажээ. Тэгээд үерхдэг бүсгүйгээ ирэхэд үйлний хайрцгаа нээн хайрын захиагаа сонирхуулж, хамаг нууцаа ярьдаг байсан хэрэг.

Одоогийн утга: Хувийн туршлагаа хуваалцах, хувийн нууцаа дэлгэх

Монгол дүйцүүлэг: “Нууцаа дэлгэх; нарийн ширийн юмаа ярих; долоон булчирхайгаа тоочих;”.

“Aus dem Schneider sein” (Арай ч оёдолчин болчхоогүй байх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц хөзрийн ертөнцөөс үүдэлтэй ажээ. Германы “скат” хэмээх хөзрийн тоглоомд авах ёстой онооныхоо талыг ч авч чадаагүй тоглогчийг “оёдолчин⁵⁵” боллоо, “шатлаа” гэдэг. Талаас илүү тоог авчихвал “оёдолчин лав болохгүй” боллоо гэнэ.

Одоогийн утга: Хүнд байдлаас гарах, түр зуурын бэрхшээлээс гарах, аятай байдалд орох

Монгол дүйцүүлэг: “Айдгаа авдрандаа хийх; даваагаа давах;”.

“Aus der Haut fahren” (Арьснаасаа гарч явах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Арьс гэдэг биеийг гадны нөлөөнөөс хамгаалдаг бүрхүүл. Дэлбэртээ уурласан хүн тэр бүрхүүлээ хаяад гарахдаа хүрнэ гэсэн егөөдөл ажээ.

Одоогийн утга: Хэт уурлах, цухалдах, биеэ барьж дийлэхээ болих, дээлэндээ багтахгүй болтол уурлах, галзуурахад ганц хуруу дутуу

Монгол дүйцүүлэг: “дээлэндээ багтахгүй болтол уурлах; дэлбэртлээ уурлах, галзуурахад ганц хуруу дутуу; биеэ барьж дийлэхгүй болох”.

“Aus einer Mücke einen Elefanten machen” (Шумуулыг заан болгох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас: Аль ч ард түмэнд ялих, шалихгүй юмыг хэт дөвийлгөн, туулайн чинээ юмыг уулын чинээ болгон сүржигнэдэг хүмүүс байх л. Тэгээд үндэстэн бүхэн өөр өөрөөр сэтгэдэг, зүйрлүүлж, харьцуулдаг ажээ. Шумуул бол ус чийгтэй газар бүхэнд байдаг. Харин заан бол орон бүхэнд байдаггүй. Магадгүй энэ хэлц энэтхэг, африк тивээс гаралтай ч байж болох юм.

Одоогийн утга: Аливаа юмыг байгаагаас нь хэт дөвийлгөх, шалихгүй зүйлд тун ч их сүржигнэх, хэтрүүлэх, дэгсдүүлэх

⁵⁵ Германчууд оёдолчныг хамгийн ядуу хүмүүс гэдэг. Германы хэлний нэг хэлцэд “оёдолчин л биш бол ор ор!” гэж байдгийг бодоход хүмүүс юм оёулаад “луу унжин” хөлсөө төлж өгөхгүй зовоодог байсан тул оёдолчид ядуу амьдралтай байсан байж болох талтай.

Монгол дүйцүүлэг: “Батганын чинээ юмыг барын чинээ болгох; туулайн чинээ юмыг уулын чинээ болгох, хий сүржигнэх”.

“Außer Rand und Band sein” (Бүслүүр, боолтгүй болох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Торх, суулга хийдэг мужаан ярианаас гаралтай ажээ. Хэрэв торхны бүслүүр нь мултарчихвал торхны мод тарж унана. Бэлдэц модны баглаа тасарч орхивол бас тарж бутарна. Үүнийг шилжсэн утгаар авч хэрэглэсэн хэлц юм байна.

Одоогийн утга: Хяналтаас гарах, баярлан цовхчих, хөөрч баясах

Монгол дүйцүүлэг: “Дураараа дургиж дунд чөмгөөрөө жиргэх; булуу нь халах”.

“Bahnhof verstehen” (галт тэрэгний буудал л ойлгох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц дэлхийн I дайны үеэс үүдэлтэй ажээ. Цэргүүд дайн тулаанаас залхаж гүйцээд зөвхөн гэртээ харихаас өөр зүйл бодохгүй байсан үе. Галт тэргэнд суугаад шалавхан харих гэсэн ганц бодол л цэрэг бүхний толгойд нь эргэлдэж, өдрийн бодол шөнийн зүүд болж байжээ. Тэгээд ямар ч тушаал өгсөн галт тэрэгний буудал л санаанд нь ордог, ганц боддог юм нь “галт тэрэгний буудал” л болжээ. Толгойд нь өртөөний буудлаас өөр юм бодогдохоо больсон гэсэн үг.

Одоогийн утга: ойлгохгүй, ухаан хүрэхгүй, юу гэсний учрыг эс ойлгох

Монгол дүйцүүлэг: “ойлгохгүй юм, хальтлахгүй юм, барахгүй юм, мэдэхгүй юм.”.

“Bei jemandem abgemeldet sein” (хэн нэгний санамжаас хасагдаж орхих) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас: Хэн нэгэнд гомдоод ч юм уу, түүнийг тоохоо больсон тохиолдолд яаж ч мэрийгээд зүтгээд сэтгэлийг нь татах горьдлогогүй болдгоос гаралтай.

Одоогийн утга: хэн нэгнийг хэдийн анхаарахаа больж, санаа тавихгүй болох.

Монгол дүйцүүлэг: “тогос шиг гоёод, алтан гургалдай шиг донгодоод ч нэмэргүй”.

“Bekannt wie ein bunter Hund” (Алаг нохой шиг танил) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хэн нэгэн тун онцгой, содон бол “алаг нохой шиг содон” гэдэг хэлцийг хэрэглэдэг. Ноход уул нь нэг өнгөтэй байдаг бол хоёр өнгөтэй алаг нохой тун содон билээ. Анхны утга нь тааруухан шинжийг илтгэдэг байсан бол эдүгээ хамгийн сайн найздаа ч санаа зоволтгүй хэлдэг хэлц болжээ.

Одоогийн утга: олны танил хүн, од болсон хүн, содон сондгой

Монгол дүйцүүлэг: “Олны танил хүн; тэмээнээс тэмдэгтэй; ямаанаас янзтай, олноос онцгой”.

“Beleidigte Leberwurst” (Гомдсон элгэн хиам) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц хиамны үйлдвэрээс гаралтай бөгөөд элгэн хиам тогоотой усанд буцлаад уурандаа дэлбэрч задардаг, хиам хийж байгаа хүмүүс амархан болдог цусан хиам зэргийг эхэлж аваад байхаар тогоонд ганцаараа үлдсэн элгэн хиам гомддог байх гэсэн ярианаас үүдэлтэй.

Одоогийн утга: урвайсан, гомдсон, уруу царайлсан,

Монгол дүйцүүлэг: “Хусмаа чамласан хүүхэд шиг, урвайж хоцорсон”.

“Bis in die Puppen” (Хүүхэлдэйнүүд хүртэл) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Берлингийн “Tiergarten”(Амьтны хүрээлэн)-д “Долоон бурхан” хэмээх нэгэн талбай байдаг байжээ. XVIII зууны үед тэнд байсан олон баримлыг хүмүүс “хүүхэлдэйнүүд” гэдэг байжээ. Амьтны хүрээлэнгийн тэг дунд байх “хүүхэлдэйнүүд” хүрэхэд нэлээд удаж хүрдэг байжээ. Тэнд очоод ирэхэд ихэнхдээ оройтдог байсан тул орой болтол битгий яваарай гэхийг “хүүхэлдэйнүүд хүртэл”явахгүй шүү хэмээх хэлц үг гарчээ.

Одоогийн утга: Тун удаан, шөнө дөл болтол, тун хол

Монгол дүйцүүлэг: “Орой болтол, од түгтэл, шөнө дөл болтол”.

“Bis zum Abwinken” (больё гэтэл) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Ирсэн зочныг хоол, цай болон дайлах сайхан ч больё гэтэл нь хоолоор шахах бас хэцүү. Энэ хэлцэнд больё, байя гэтэл хоол, ундаар шахахыг хэлжээ.

Одоогийн утга: хүрэлцээтэй, их хэмжээтэй, цадаж ханатал

Монгол дүйцүүлэг: “амаар гартал идэх; гэдсээ хагартал идэх, цүдийтэл идэх”.

“Blau machen” (Хөх болгох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Хөх болгох” гэдэг хэлц “хөх даваа гараг” гэдгээс гаралтай ажээ. Хөх даваа гарагт ноос ээрэх будах үйлдвэрийн ажилчид ням гарагт ноосоо будганд оруулаад даваа гарагт будаг орохлоор нь авч задгай газар тавин хатахыг нь хүлээн амардаг байжээ. Тэр үед хэрэглэж байсан будаг нь агаарт химийн урвалд ороод хөх болдог байсантай холбоотой аж.

Одоогийн утга: ажил таслах, хичээл таслах, онцын шалтгаангүйгээр очихгүй байх, чөлөөгүй таслах

Монгол дүйцүүлэг: “ажил таслах; хичээл пялах”.

“Blaues Blut in den Adern haben” (Судсандаа хөх цустай) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хөх цустай, тайж гаралтай хүн гэсэн үг. Тайж гаралтай хүн гадаа гандаж, хөдөө хөхөрч ажиллах шаардлагагүй тул цонхигор цагаан арьсны цаанаас судас нь хөхөрч харагддагаас “хөх цустай” гэдэг хэлц үг гарчээ.

Одоогийн утга: тайж гаралтай, дээгүүр заяатай

Монгол дүйцүүлэг: “Цагаан ястан; язгууртан”

“Auf die Tube drücken” (шахуурга дээр дарах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц үг автомашин гарсан үетэй холбоотой аж. Машинаа хурдан явуулахын тул хий нэмж өгөх, өөрөөр хэлбэл хааз нэмэх, “гишгээд өгөөч” гэсэнтэй утга нэгэн билээ.

Одоогийн утга: Хурдлах, яаравчлах

Монгол дүйцүүлэг: “Хаазлах; гишгэх; дөрөө жийж; жолоог тавих; жолоо сунгах; гялалзах; хурдаа нэмэх”.

“Butter bei die Fische geben” (Загасан дээр цөцгийн тос хийх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Загасыг шарж, жигнээд зоогийн ширээн дээр тавихын өмнөхөн дээр нь цөцгийн тос хийдэг байснаас гаралтай ажээ. Тэгэхдээ яг идэхийн өмнө л тос хийнэ. Цөцгийн тос хийнгүүтээ идэх хэрэгтэй ажээ.

Одоогийн утга: Шуудхан хэлэх, үнэнийг хэлэх, хөрөнгө оруулах, ажил хэрэгтээ орох, гол зүйлээ эхлэх

Монгол дүйцүүлэг: “ямааны мах халуун дээрээ, цагаа олж хөдлөх, хөрөнгө оруулах; асуудалдаа орох; ажлаа барьж авах; гол юмаа хийх”.

“Da beißt die Maus keinen Faden ab” (хулгана ямар ч утас тас хазахгүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Арслан хулгана хоёрын тухай Аесопын ёгт үлгэрээс үүдэлтэй ажээ. Уг үлгэрт арсланг хүлсэн дээсийг хулгана тас мэрг өгч арсланг авардаг.

Одоогийн утга: Ийм л байх болно, өөрчлөх аргагүй, ямар ч авралгүй

Монгол дүйцүүлэг: “авралгүй, өршөөлгүй, мадаггүй; гарцаагүй”.

“Da brat mir einer einen Storch” (над дэглий шарж байна уу гэлтэй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Германы домгоор дэглий айл гэрт аз жаргал, үр хүүхэд авчирдаг ажээ. Хуучин гэрээслэлээр дэглий алж идэхийг хориглодог байна. Тэр ч байтугай дээвэр дээр дэглий үүрлэвэл үргээдэггүй. Дэглий шарах гэдэг тэгэхлээр үнэмшмээргүй, байж болшгүй зүйл.

Одоогийн утга: Гайхаж орхих, цочирдон уулга алдах, уурлаж цухалдахад хэлдэг үг.

Монгол дүйцүүлэг: “үзээгүй юмаа үзэж, үхэр цам харайхыг харах”.

“Da haben wir den Salat” (яг салат болж орхилоо) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Герман хэлний “Салат” гэдэг амттай сайхан хачир гэдэг утгатай бол “салат болох” гэдэг нь юм юм хольж хутгасан тааруухан юмыг хэлдэг байна. Хийсэн ажил эмх замбараагүй болж, бүтэлгүйтэх, авралгүй болохыг бас ингэж хэлнэ.

Одоогийн утга: Алив юм бүтэлгүй, үр дүнгүй болох

Монгол дүйцүүлэг: “Холион бантан болох; жонхуу болох”.

“Da ist der Bär los” (тэнд баавгай алдуурч орхижээ) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дээр үед хот, тосгонд ямар нэг баяр ёслол болбол явуулын циркчид ирж, сургуультай баавгай тоглуулдаг байжээ. Тийм учраас аль нэг газар их хөгжиж цэнгэж байвал ёстой нэг “баавгай бүжиглэж байна” гэдэг болжээ.

Одоогийн утга: Тэнд ч ёстой юм юм гэгч болж байна, баярлаж гарч байна, наадам ид дундаа явж байна.

Монгол дүйцүүлэг: “булуу нь халж байна; ид дундаа явж байна”.

“Da kann ich dir ein Lied von singen” (Энэ талаар ч харин нэг дуу дуулж өгч чадна шүү) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

XVI зууны үед герман хэлний “Lied” (дуу) гэдэг үг “лекц” гэсэн утгатай байжээ. Хүсвэл хүн лекцээ аялгуулан уншдаг байсан байна. Бүр сүүлд шүлгэнд ая зохион дуулдаг болсноор орчин үеийн бидний дуу гэдэг ойлгоц буй болжухуй. Хашир суусан хүн өнгөрсөн амьдрал, туулж ирсэн явдлынхаа талаар нэг лекц унших хэмжээний мэдлэгтэй болсныг “нэг дуу дуулж чадахуйц” гэдэг байжээ.

Одоогийн утга: туулж, өнгөрүүлсэн туршлагаасаа харин ч нэг өгүүлж дуулна даа

Монгол дүйцүүлэг: “багагүй туршлагатай, бараг лекц уншсан ч чадна; жор мэдэхгүй эмчээс зовлон үзсэн жавганц дээр”.

“Da lachen ja die Hühner” (үүнд чинь тахиа хүртэл инээнэ) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Германчууд тахиаг хамгийн тэнэг амьтан гэгцгээдэг. Хамгийн тэнэг амьтан тахиа хүртэл шоолон инээж байвал тэр юм үнэхээр утгагүй, инээдтэй юм байж таараа. Наадахыг ч сонссон тахиа хүртэл инээдээ барах болно гэсэн ёгт утгатай.

Одоогийн утга: шал инээдтэй хачин юм, үнэмших аргагүй юм

Монгол дүйцүүлэг: “Шал инээдтэй юм, тэнэг юм”.

“Da liegt der Hase im Pfeffer” (туулайн перцээр амталсан мах байна) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

XIII зууны үед туулайн махыг жижиглэж хэрчээд перцээр амтлан бусад амьтны махтай холин үдийн хоолонд тавьдаг байжээ. Перцийн хурц үнэрээс болоод чухам ямар амьтны мах болохыг ялгаж мэдэхэд бэрх болдог байна. Шилжсэн утгаараа ямар нэг асуудлын үнэн учрыг олоход яг л энэ туулайн махтай адил хэцүү байдаг.

Одоогийн утга: Энэ шийдвэрлэх, гол зүйл, гол шалтгаалах зүйл, гол уршиг нь энэ байна

Монгол дүйцүүлэг: “Юмны учир, сумны гичир; муу бүхний хамаг уршиг”.

“Da wird der Hund in der Pfanne verrückt” (Тэр тогоон доторх нохой галзуурах нь ээ) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Ойленшпиегель нэг удаа айлын шар айрагны үйлдвэрт ажиллаж байхад тэднийх “зөрөг” гэж нэг нохойтой байжээ. Эзэн нь нэг удаа шар айргаа хийхдээ “зөрөг” –өө хийгээд анхааралтай буцалгаж байгаарай гэжээ. Мань эр “зөрөг”

гэдэг нохойг нь аваад тогоотой усанд хийж орхижээ. Түүнээсээ болж Ойленшпиегель ажлаасаа хөөгдсөн гэдэг.

Одоогийн утга: хачин юм болох, гайхал төрүүлсэн, үнэмших аргагүй зүйл болох, үнэмшмээргүй юм болох

Монгол дүйцүүлэг: “Ангайж хоцрох; мэл гайхаж цэл хөхрөх.

“Damoklesschwert” (Дамоклесийн илд) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Эртний нэгэн үлгэрт: Сиракус хааны зарц Дамоклес гэж байжээ. Хаан нь түүнийг ертөнцийн хамгийн аз жаргалтай хүн хэмээн магтдагт тэр туйлын сэтгэл хангалуун байсан гэдэг. Тэр ч бүү хэл хаан нь түүнд хаан ширээгээ шилжүүлэх бодолтой байж. Харин хаан ширээнд суулгахын өмнө нэгэн хүнд гэгчийн илдийг адууны сүүлний ганц хялгасаар оосорлон суудал дээр нь зүүжээ. Хэзээ хялгас тасран илд толгой дээр нь унахыг хэн ч тааварлаж эс мэднэ. Сиракус аз жаргал удаан үргэлжилдэггүй, алхам тутамд золгүй явдал дагаж байдаг гэдгийг мэдүүлэх гэж ийм нэгэн зүйл хийжээ. Эдүгээ ч гэсэн хүмүүсийн толгой дээр Дамоклесийн илд савлаж байдаг бус уу.

Одоогийн утга: алхам тутамд аюул занал хийлж байдаг,

Гай газар доороос гарч ирдэг.

Монгол дүйцүүлэг: “Амь дүйсэн; айдас төрүүлсэн; гай газар дороос, гахай модон дотроос”.

“Danach kräht kein Hahn” (Тахиа ч тоож донгодохгүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Германчууд тахиаг хамгийн тэнэг амьтан гэгцгээдэг. Тэгээд тэр амьтан ч тоож дуугарахгүй, донгодохгүй, огтын үнэ, цэнэгүй юм гэсэн утгатай ажээ.

Одоогийн утга: улиг болсон, хуучирч, мартагдсан зүйл

Монгол дүйцүүлэг: “Хүн тоож, нохой шиншихгүй юм; улиг болсон юм; аль амбасын үеийн юм”

“Das A und O” (Энэ бол А, О хоёр) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“А болон О” нь герег цагаан толгойн эхний үсэг Альпа болон төгсгөлийн үсэг Омега. Алив юмыг сайн эхэлж, амжилттай төгсгөх явдал бол хамгаас чухал. Хамгийн чухал зүйл, гол юм гэсэн санааг илэрхийлнэ.

Одоогийн утга: Амин сүнс нь, хамгийн гол нь

Монгол дүйцүүлэг: “амин сүнс; эхлэл төгсгөл хоёр; гараа бариа хоёр”.

“Das Ei des Kolumbus” (Колумбусын өндөг) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэхүү домгоор бол Кристоф Колумбус америк тивийг нээж ирээд нэгэн том хүлээн авалтад уригджээ. Халамцаж согтсон нэг эр америк тивийг нээх гэдэг тийм ч онцгой зүйл биш гэжээ. Түүнд Колумбус ихэд цухалдан суудлаасаа босож ирэн нэг чанасан өндөг аваад та нарын хэн нь энэ өндгийг зууван талаар нь ширээн дээр тогтоох вэ гэсэнд бүгд гайхан мөрөө хавчсан гэдэг. Колумбус

өндгийг авч зууван талыг нь цохиж хальсыг бяцлаад ширээн дээр тогтоочоод сэтгэл хангалуунаар ширээндээ эргэн суусан гэдэг. Энэ тухай Гироламо Бензони 1565 онд “Шинэ дэлхийн түүх” гэдэг номдоо бичсэн ажгуу.

Одоогийн утга: Тун амархан, санаанд оромгүй амархан шийдэл

Монгол дүйцүүлэг: “алга урвуулах шиг амархан; Санаанд оромгүй амархан зүйл”.

“Das geht auf keine Kuhhaut” (Энэ бол ямар ч үхрийн ширэн дээр багтахгүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Европод цаас хэрэглэж сураагүй байхад фергамент хэмээх үхрийн адсага, ямааны турсгаар хийсэн самбар дээр юм бичдэг байжээ. Нэг хүний насан туршдаа үйлдсэн нүглийг чөтгөр нэг фергамент дээр бичдэг хэмээн ярьдаг байжээ.

Одоогийн утга: хэрээс хэтэрсэн, хүлцэшгүй, зөвшөөршгүй, ичгүүргүй, үнэмшмээргүй юм.

Монгол дүйцүүлэг: “хэрээс хэтэрсэн, хүлцэшгүй, ичгүүргүй, үнэмших аргагүй”.

“Das Gelbe vom Ei ” (Өндөгний шар) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Өндөгний шар” гэдэг нь байх ёстой хэмжээнд хүрсэн гэсэн үг. Нүдэлж шарсан, чанасан ямар ч өндөгний гол амттай, чанартай хэсэг нь өндөгний шар билээ.

Одоогийн утга: шим шүлт, гол зүйл, хамгийн ашигтай юм (биш)

Монгол дүйцүүлэг: “Охь шим (биш); шим шүлт (биш)”.

“Das Gras wachsen hören ” (Өвс ургах чимээг сонсох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Яльгүй юмыг ч гэсэн өөрчлөгдөхийг эс андах гярхай, гэсэн үг.

Одоогийн утга: Маш сонор соргог; юм бүхнийг анддаггүй, алив болох юмыг гадарладаг, болоогүй юманд их санаа зовдог, сэтгэлийн хөөрөл ихтэй, их аймхай, болгоомжтой

Монгол дүйцүүлэг: “өвс хөдлөхийг андахгүй; гутал дотор хөлийн хуруу хөдлөхийг андахгүй; сэтгэлийн хөөрөлтэй; эмзэг сэтгэлтэй; дэндүү мэдрэмтгий; уяхан сэтгэлтэй”.

“Das Handtuch werfen” (Гарын арчуураа шидэж орхих) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Бокс тоглож байгаа хүн гарын арчуураа шидэх гэдэг нь тэмцээнийг дуусгах гэсэн үг болой. Алив зүйлд бууж өгөхөөс өөр аргагүй болсон тохиолдолд энэ хэлцийг хэлнэ.

Одоогийн утга: Болих, бууж өгөх, ажлаас гарах, цөхрөнгөө барах

Монгол дүйцүүлэг: “Бууж өгөх; болих; ажлаас гарах; зайгаа тавьж өгөх”.

“Das hast du dir selbst eingebrockt” (Чи өөрөө л хөшиглөж хийсэн шүү дээ) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Германд тарчиг ядуу амьдралтай айлын хүмүүс шөлөндөө талх бутлан хийж арвижуулан иддэг байжээ. Зарим нь буталж хийсэн талхаа барахгүй орхидог байжээ. Тийм тохиолдолд өөрөө хийсэн юмаа өөрөө л идэх болж дээ гэнэ.

Одоогийн утга: Будлиан хутгаж, буруу юм хийсэн хүн өөрөө л тэр бүхнээ цайруулж, хэвэнд нь оруулах хэрэгтэй

Монгол дүйцүүлэг: “Өөрөө хийсэн лайгаа өөрөө эдлэх; хийсэн нүглээ өөрөө цайруулах ёстой”.

“Das interessiert kein Aas” (Хэн ч сонирхохгүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Аас” гэж германаар сэг зэмийг хэлэх боловч энд “адгийн амьтан” гэсэн утгаар оржээ. Адгийн амьтан ч тоохгүй гэсэн утгатай.

Одоогийн утга: дорд үзсэн, үл тоосны илэрхийлэл

Монгол дүйцүүлэг: “Хүн тоож, нохой шиншихгүй юм”.

“Das ist doch zum Mäusemelken!” (ёстой нэг хулгана саамар!) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Үнэнийг хэлэхэд хэрвээ хулганыг саадаг сан бол ёстой нэг там идсэн, галзуурмаар юм байж таараа.

Одоогийн утга: уур хүрмээр, галзуурмаар, там идсэн, огт үр дүнгүй, бүтэшгүй юм

Монгол дүйцүүлэг: “Уур хүрмээр, солиормоор, там идсэн ажил”.

“Das ist Jacke wie Hose” (хүрэм, өмд ялгаагүй адил) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Хүрэм, өмд хоёр андуурмааргүй ялгаатай ч хийж байгаа хүний хувьд бол нилээд зүйл нь төстэй, нэг нь хоёр шуумагтай бол, нөгөө нь хоёр ханцуйтай, хоёулаа адилхан материал ордог ажээ. Алийг нь ч хийсэн адилхан гэсэн утгатай” хүрэм, өмд ялгаагүй” гэсэн хэлц үг гарчээ.

Одоогийн утга: Адилхан, ялгаагүй, миний хувьд бол ав адилхан, аль нь ч яахав

Монгол дүйцүүлэг: “Адилдаа адил, годилдоо годил; аль нь ч яахав; дүндээ дүн, бандаа бан”.

“Das ist Kokolores” (Энэ ч тахиа донгодохтой адил) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Коколкорес” гэдэг нь тахиа дуугарахтай адил чалчаа үг, хоосон бардамнал гэсэн утгатай. Тахианы дууг “Күкелдрес” - “Коколкорес” - “кикерики” хэмээн өөр өөрөөр тэмдэглэж иржээ. Тахианы дуу авиа өөрчлөгдөөгүй ч хүн өөр өөрөөр мэдрэх болсон хэрэг.

Одоогийн утга: чалчаа үг, дэмий яриа

Монгол дүйцүүлэг: “зайдан үг; зуйгуул үг; чалчаа үг”.

“Das ist mir Schnuppe!” (Энэ чинь надад дэнгийн голын бадамтай адил!) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дэнгийн голын бадам их ч бай, бага ч бай хүнд хүртээлгүй зүйл.

Одоогийн утга: Тун ч падгүй хэрэг, хамаагүй хэрэг.

Монгол дүйцүүлэг: “Надад хамаагүй, хаданд чимээгүй; чамд хамаагүй, чихэнд хүртээлгүй”.

“Das kann kein Schwein lesen!” (Үүнийг чинь ямар ч гахай уншиж дөнгөхгүй!) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дээр үед хүн бүхэн уншиж, бичиж чадахгүй байхад **Свин (Гахай)** гэж нэг бичиг, номтой хүн байжээ. Тэр хүн хавь ойрын хүний захиаг дуудаж өгдөг байжээ. Германы хойд талаар орших нутгийнхны “платтдойч” аялгаар **Свин** гэдэг нь германы **“Швайн”(гахай)** гэсэн үг юм. Огт гаргацгүй бичсэн зүйлийг ёстой нэг **“Гахай ч уншиж чадахгүй”** юм байна гэсэн хэлц гарчээ.

Одоогийн утга: Гаргацгүй, хорхойн мөр шиг бичиг

Монгол дүйцүүлэг: “Хорхойн мөр шиг гаргацгүй бичиг; хол явбал хүн гаргахгүй, хоёр хоноод өөрөө гаргахгүй”.

“Das Kind mit dem Bade ausschütten” (Хүүхдээ угаадастай нь асгах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Алив зөв юм хийгээд маш буруугаар төгсгөх. Юмыг хам хумхан, хайнгуутхан хийдэг, тэгсэн ингэсэн болгож оромддог хүнийг германчууд хошин өнгө аясаар “хүүхдээ угаадастай нь асгах” гэдэг. Түүнээс биш мангар мангар гэхэд хүүхдээ авахаа мартаад угаасан устай нь цацаж орхидог хүн ховор биз ээ.

Одоогийн утга: Хэтрүүлэх, хэт яаравчлах, зорилгоо хэтрүүлэх, хэрэгтэй юмаа хэрэггүй юмтайгаа хаях

Монгол дүйцүүлэг: “Сайн хийгээд саар төгсгөх; үхрийн сүүлэн дээр хутгаа хугалах; алдыг аваад дэлэм дээр нь, хөндийг өнгөрөөд даваан дээр нь”.

“Das kommt mir spanisch vor” (Испани хэлээр л юм шиг байна) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Ямар нэгэн ойлгомжгүй юмыг германчууд “испани хэл шиг юм” гэгцгээдэг. Энэ хэлц V Карл хаан 1516 онд Испанийн хаан, 1519 оноос Германы хаан ширээнд суусан үеэс үүдэлтэй ажээ. Тэр хаан нилээд хэдэн шинэ зүйл нэвтрүүлсэн гэнэ. Хааны ордонд испани хэлийг “lingua franca” худалдаа, харилцааны хэл болгожээ. Олон янзын хэлээр ярьдаг ард түмний дунд харилцан ойлголцлыг хялбаршуулахын тулд нэг хэлийг албан ёсны хэл болгон хэрэглэхийг хэлнэ.

Одоогийн утга: Хачин, сонин, гайхалтай

Монгол дүйцүүлэг: “Ойлгомжгүй; сэжигтэй; хачирхалтай; жигтэй”.

“Das schlägt dem Fass den Boden aus” (Энэ чинь ёстой торхны ёроолыг мулт цохиж байна.) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Гэнэт цочирдон балмагдахад “ёстой л торхны ёроол мулт цохих шиг” боллоо гэнэ. Энэ нь 1516 онд шар айргийг зөвхөн зөрөг цэцэг, соёолжоор хийж байх тухай “цэвэр байлгах хууль” гарсантай холбоотой. Хэн өөр юмаар шар айраг

хийнэ. Түүнийг торгоод торхных нь ёроолыг мулт цохидог байжээ. Германчууд хуурамч, чанаргүй бараа хийсэн хүнтэй хатуу тэмцэж байсан байна шүү. Ийнхүү “торхны ёроол мулт цохих” гэсэн хэлц үг бий болжээ.

Одоогийн утга: Дэндүү юм, хэтэрч байна, ичгүүргүй юм, дуулиант хэрэг

Монгол дүйцүүлэг: “баллаж тавих; хэтрүүлж орхих; ичгүүргүй загнах; дуулиан тарих”.

“Das Zünglein an der Waage” (Жинлүүрийн хэл) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Жинлүүрийн хэл” гэдэг нь дээр үеийн хоёр тавагтай жинлүүрийн хоёр тавагны үзүүрт тавагнууд тэнцэж байгаа эсэхийг заадаг жижигхэн хоёр шувууны хошуу хэлбэртэй сум. Эсвэл гар жинлүүрийн жингийн тоог заадаг сум байсан.

Одоогийн утга: Харахад шальгүй ч гэсэн голлох үүрэгтэй зүйл

Монгол дүйцүүлэг: “Харахад бага ч хамаарал ихтэй; бие нь жижиг ч бэлчээр нь том; басаж болохгүй”.

“Daumen drücken” (Эрхий хуруугаа дарах, атгах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Эрхий хуруу бусад хуруунуудаасаа хүчтэй, таван хуруунуудаас ганцаараа бусад бүх хуруутайгаа харьцаж, дарж чадна. Эрхий хурууг аз жаргалын хуруу гэнэ. Эрхий хуруу байгалиас заяасан ер бусын их хүчтэй одой хүнийг төлөөлөх тул муу зүүднээс хамгаалдаг, хүний хүслийг биелүүлдэг хэмээн шүтэж, биширч иржээ. Алив сайн юмыг биелээсэй гэж залбирахдаа германчууд эрхий хуруугаа чанга атгана.

Одоогийн утга: Амжилт хүсэх, алив зүйл бүтэхийг хүсэх, азтай байхыг хүсэх

Монгол дүйцүүлэг: “ханцуйдаа залбирах; дээлийн нь захыг мушгих”.

“Dem Affen Zucker geben” (Сармагчинд чихэр өгөх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Сээтэгнүүр занг өдөх, хамгийн дуртай зүйлийг нь ярих; сайхан хөгжих, онгирч хөөрөх

Одоогийн утга: Амжилт хүсэх, алив зүйл бүтэхийг хүсэх, азтай байхыг хүсэх

Монгол дүйцүүлэг: “Хөөргөх; дэвэргэх; явуулах; загатнасан газар нь маажих”.

“Dem Fuchs hängen die Trauben zu hoch” (Үнэгний хувьд усан үзэм дэндүү дээр өлгөөстэй байна.) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Герегийн яруу найрагч Эсоп нийтийн тооллын өмнөх 600 онд нэг ёгт үлгэр бичжээ. Энэ үлгэрт нэг үнэг усан үзмийн хэцнээс гоё усан үзэм авч идэх гэж хэд үсрээд хүрэхгүй болохоороо “түүхий усан үзмэнд би дургүй” гэсэн гэдэг. Түүнээс хойш хэн нэгэн хүсээд хүч хүрч, авч чадахгүй юмаа, би хүсэхгүй байна гэдэг болсон гэдэг.

Одоогийн утга: Биелэх боломжгүй хүсэл, мөрөөдөл

Монгол дүйцүүлэг: “санаа байвч сачий хүрэхгүй; санаа нь сансарт, салтаа нь газарт”.

“Den Bock zum Gärtner machen” (Ухныг цэцэрлэгч болгох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Ухныг цэцэрлэгч болгох” гэдэг нь хэн нэгэнд тун тохирохгүй ажил үүрэг хариуцуулахыг хэлдэг байна. Сайжруулах бүү хэл шал дордуулах хүнийг хэлнэ.

Одоогийн утга: хэн нэгэн гарал үүсэл, сонирхлын хувьд огт тохирохгүй хүнд ажил хариуцуулах

Монгол дүйцүүлэг: “Ухныг цэцэрлэгчээр тавих; Чоноор хотоо мануулах”.

“Den Faden verlieren” (Утсаа гээх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Герегийн үлгэрийн ертөнцийн нэгэн сайхан үлгэрээс үүдэлтэй гэнэ. Энэ үлгэрт Крета арал дээрх Минос ноёны охин Ариадне Тесеаст хүүд туйлаас хайртай болжээ. Тэр нь ч бас охинд сэтгэлтэй байжээ. Гэтэл охины эцэг Лабиринт хонгилд орших “бух толгойт мангас”-ыг дараад ирсэн хүнд охиноо гэргий болгон өгнө хэмээн зар тараажээ. Тэр мангасыг дарах гэдэг амь дүйсэн хэрэг бөгөөд дарчхаад тэр хонгилын амыг олж гарах гэдэг хоёр дахь том даваа байсан гэнэ. Ухаант охин Ариадне нэгэн уран санаа сэтгэж, улаан ноосон утсан бөмбөлөг өгөөд явуулжээ. Хайртай хүн хонгилын амаар орохдоо утасныхаа үзүүрээс бариад утсаа хөвөөд явжээ. Тэсеас дэр утсаа алдалгүй дагаж яваад төөрөлгүй нүхнийхээ амыг амархан олоод гарч иржээ.

Одоогийн утга: Ярьж байснаа гацах, юу хэлэх гэснээ мартах, үгээ таслах

Монгол дүйцүүлэг: “гацаж орхих; мартагнах; толгойд орж ирэхээ болих”.

“den Kopf aus dem Sand ziehen/nehmen” (Толгойгоо элснээс гаргах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дайсан тулгарахад тэмээн хяруул хошуугаа газарт тулган зогсоход бие нь яг л нэг бут шиг харагддаг байна. Энэ нь орчинтой зохилдон биеэ хамгаалах шалгарсан арга ажээ. Үүнийг шооч хүмүүс хараад тэнэг тэмээн хяруул айхлаараа толгойгоо элсэнд шургуулаад өөрөө харахгүй болохоор амьтан харахгүй гэж боддог хэмээн ёгтолдог ажгуу.

Одоогийн утга: Алив бэрхшээл, бодит байдлын учрыг олохын оронд хүлцэнгүй хүлээн авах

Монгол дүйцүүлэг: “учрыг нь олж хужрыг нь тунгаах(-гүй байх)”.

“Den Kürzeren ziehen” (Богиныг нь сугалах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дээр үед алив эргэлзээтэй юмыг шийдэхдээ урт, богино хоёр мод атгаад нэгийг нь сугалуулна, уртыг авсан нь хожно. Богиныг авсан нь хожигдоно. Ийнхүү шодуулж шийдүүлэх нь хамгийн зөв маргаангүй шийдэл болдог байсан аж.

Одоогийн утга: Хожигдох, азгүйдэх, алдагдал хүлээх

Монгол дүйцүүлэг: “Аз дутах; хожигдох; хохирол амсах”.

“Den Löwenanteil bekommen” (Арслангийн хувь авах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Олон хүнд юм хуваахад хамгийн их, хамгийн сайныг нь авахыг “арслангийн хувь хүртэх” гэнэ. Ёлт үлгэрт гардгаар арслангийн хувийг хамгийн хүчтэй, хамгийн чадалтай нь буюу араатны хаан арслан авдаг байна.

Одоогийн утга: Хамгийн том буюу хамгийн ихийг авах,

Монгол дүйцүүлэг: “тэнгэрийн хишиг хүртэх; тэнгэрийн умдаг атгах”.

“Den Nagel auf den Kopf treffen” (Хадаасны толгойг онох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Оносон, тохирсон хариу өгөх, шалгалтын асуултад яв цав хариулахыг

“Хадаасны толгой онох” гэдэг хэлц гарчээ.

Одоогийн утга: Зөв хариу өгөх, яв цав хариулах, бодит байдлыг зөв тайлбарлах, үйл явдлыг оновчтой тайлбарлах, орой руу нь ортол хэлэх

Монгол дүйцүүлэг: “Онож хэлэх, орой руу нь ортол хэлэх, оносон хариу өгөх”.

“Den Stab über jemanden brechen” (Хэн нэгний дээр саваа мод хугалах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Шүүгч шүүхийн хурал эхлэхэд нэг саваа мод гартаа аваад хурал дуусахад буцаан тавьдаг байв. Хэрэв цаазаар авах ял оноовол саваагаа ялтны толгой дээр хугалдаг байжээ. Тэгээд “би чамд тусалж чадахгүй боллоо. Бурхан чамд туслах болно” гэдэг байжээ.

Одоогийн утга: Яллах, зүхэх, барагтайхан үнэлэх

Монгол дүйцүүлэг: “шийтгэх, зүхэх, дорд үзэх”.

“Den Teufel an die Wand malen” (ханан дээр чөтгөр зурах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Аюул занал учирна, айхтар юм болно хэмээн яривал за чи битгий муу ёрлоод бай, “чөтгөр ханан дээр зурах” хэрэггүй шүү гэдэг. Хэн нэгэн хүн чөтгөр зурах юм уу, чөтгөрийн зураг хадгалж байх юм бол чөтгөр дуудаж, муу ёрлосон хэрэг болдог байна.

Одоогийн утга: Хамгийн муу юм болох вий гэж айх, таагүй юм зөгнөх, хэт гутранг байх

Монгол дүйцүүлэг: “Муу ёрлох; муу совин татах; гутранги байх”.

“Den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen” (Олон модонд толгой эргээд ойг эс анзаарах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Илт олон хариунд толгой эргээд оносон хариуг сонгож эс чадах. Германы нэртэй яруу найрагч, орчуулагч Кристоф Мартин Виеландын (1733-1813) зохиолоос энэ хэлц эхтэй.

Одоогийн утга: Харваас илт юмыг эс анзаарах, асуудлыг шийдэх арга нь хамар доор нь байхад эс анзаарах, хэт олон юм дуулаад толгой эргэх

Монгол дүйцүүлэг: “Хамар доорхоо харахгүй өнгөрөх; дээгүүр хараад дэргэдүүр нь үзэхгүй өнгөрөх; олон юмнаас онож сонгохгүй байх”.

“Der Groschen ist gefallen” (Аравтын мөнгө уналаа) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Нэг таавар таах, алив юмны учрыг олох гэж хэн нэгэн хүн их удвал “Аравтын мөнгө унатлаа удлаа” гэдэг. Олчихлоо таачихлаа гэвэл “Аравтын мөнгө уналаа” гэнэ. Энэ хэлц дээр үед автомат хайрцганд германы бутархай мөнгөний нэг “грошен” (аравтын мөнгө) хийхэд ууттай чихэр гардаг байсан үед гарчээ. Мөнгө доошоо унахад контакт үүсээд ууттай чихэр, буюу тэнд байрлуулсан өөр нэг юм унадаг байснаас үүдэлтэй. Мөнгө өндөр ханштай байсан цагийн нэг хэлц үг.

Одоогийн утга: Ойлгох, ухаарах, мэдэх

Монгол дүйцүүлэг: “ухааны нь олох; сэнхрэх; сэхэх”.

“Der springende Punkt” (Үсрэх цэг) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Эртний герегийн гүн ухаантан Аристотель нэг шийдвэрлэх зүйлийг олж мэджээ. Энэ нь өндөгний шараас шувуу бүрэлддэгийг олж тогтоожээ. Тэгээд хамгийн түрүү зүрх нь ажиллаж эхэлдэг байна.

Одоогийн утга: Зангилаа хэсэг, шийдвэрлэх цэг, гол зүйл, шийдвэрлэх фактор

Монгол дүйцүүлэг: “Учир начир; гол гогцоо; шийдвэрлэх зүйл”.

“Der Sündenbock sein” (Нүгэлт ухна болох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ нь гай зайлуулах еврейн ёсноос үүдэлтэй ажээ. Хоёр ухна сүргээс сонгож авчраад шодоод алинаар нь Яава бурханд өргөл өргөхийг шийддэг байжээ. Нөгөө нэгийг нь ламтан адислаад тэр тосгоны бүх хүний нүглийг үүрүүлээд элсэн цөлд аваачиж тавьдаг байжээ. Хөөрхий ямар ч нүгэл хийгээгүй нэг муу ухныг золигт гаргадаг байсан хэрэг.

Одоогийн утга: Буруугүй байж буруутан болох, бусдын хийсэн лайг эдлэх,

Монгол дүйцүүлэг: “Золигт гарах, золиос болох, бусдын бурууг үүрэх”.

“Der Vergleich hinkt” (Харьцуулалт доголдох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дээр үед “хазганах” гэдэг нэлээд түгээмэл шаналгаа байжээ. Түүнээс гадна тун ч олны анхаарал татсан зүйл, бүх эндүүрлийн эх булаг болдог байжээ.

Одоогийн утга: Тун тааруухан, тохирохгүй харьцуулал

Монгол дүйцүүлэг: “тэмээг ямаатай зүйрлэх; газар тэнгэр хоёрыг адилтгах”.

“Der Versuch, einen Pudding an die Wand zu nageln” (Ханан дээр зутан хадах гэж оролдох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Үл бүтэх юмаар оролдох, дэмий юманд цаг заваа барах гэсэн утгатай ажээ.

Одоогийн утга: Тун болохгүй юмыг болгох гэж оролдох

Монгол дүйцүүлэг: “Үхрийн эвэр дээр цас тогтоох; усан дээр гал түлэх, хадан дээр өвс ургуулах”.

“Der wahre Jakob” (Жинхэнэ Якоб) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ үг Апостель Якобусын тухай ажээ. Домогт гардгаар түүнийг Хойд Испанийн Сантиаго де Компостелад оршуулжээ. Бас европын олон сүм түүний шарилыг хадгалдаг хэмээн баталдаг гэнэ.

Одоогийн утга: Жинхэнэ (биш)нь, хамгийн сайн нь(биш), шилдэг нь биш), бүр гоё нь (биш)

Монгол дүйцүүлэг: “Жинхэнэ нь(биш); шилдэг нь(биш);сор нь биш”.

“Die Büchse der Pandora öffnen” (Пандорагийн хайрцгийг нээх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Пандора гэдэг нь энэ ертөнцийн анхны эмэгтэй гэнэ. Зойс хэмээх хамгийн том бурхан Пандорад нэг хайрцагтай юм өгчээ. Түүнийг Пандора хүн төрөлхтөнд өгөх ёстой байж тэгэхдээ онгойлгож үзэж болохгүй хэмээн хатуу анхааруулсан байна. Тэр эмэгтэй тэсэлгүй хайрцгийг нээвэл гай зовлон, золгүй явдал, гарз хохирол гээд болохгүй бүхэн гарчээ.

Одоогийн утга: Муу зүйл, гай зовлонгийн уурхай

Монгол дүйцүүлэг: “гай даллах; зовлон дуудах; түүгээр явсан гайг үүгээр дуудах”.

“Die Fäden ziehen” (Утас татах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хүүхэлдэйн театрт хүүхэлдэйнхээ толгой, гар, хөлөөс уясан утсыг татан хүүхэлдэйд хөдөлгөдгөөс гаралтай. Хүүхэлдэйнүүд өөрсдөө хөдлөөд яваад байх мэт байвч, тэдний толгой, ам, гар, хөл бүгд л бусдын эрхшээлд хөдөлж байдгаас үүдэлтэй ажээ. Харин тэдгээрийг хөдөлгөж байгаа эзэн өөрөө үзэгддэггүй билээ.

Одоогийн утга: Эрх мэдэлтэй байх, удирдах, нууцаар өөрт ашигтайгаар эргүүлэх

Монгол дүйцүүлэг: “жолоодох; далдаас удирдах; утсан хүүхэлдэй болгох”.

“Die Flinte ins Korn werfen” (Буугаа хөсөр хаях) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Буугаа хөсөр хаях” гэдэг хэлц дайны үеэс гаралтай. Ямар ч найдлагагүй тулалдаанд амиа золиослохоор зэвсгээ хаяад бууж өгсөн нь дээр. Ялангуяа хөлсний цэрэг тулалдаанд амиа золиосолсноос буугаа хаяад бууж өгөхийг илүүт үздэг үе байжээ. Итгэл үнэмшлээрээ биш мөнгөний төлөө байлдаж яваа тэдэнд утсан чинээ улаан амь нь юу юунаас үнэтэй байсан нь мэдээж.

Одоогийн утга: Болих, зориг мохох, бууж өгөх,

Монгол дүйцүүлэг: “хулхи нь буух; бууж өгөх; зориг мохох; шантрах”.

“Die Hunde bellen, die Karawane zieht weiter” (ноход хуцаж байна, жингийн цуваа цаашаа явж л байна) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Дорно дахин, ялангуяа монголчууд тэмээн жингээр алсыг зорино. Айлын ноход боргож байсан ч алсын замаа даган явж л байна. Их юмыг зорьсон бол бага сага юманд цаг гарздаж саатах хэрэггүй гэсэн санааг илтгэнэ.

Одоогийн утга: Хөндлөнгийн хүн юу ч гэж байсан зорилгоосоо бүү буц, их юмыг бүтээхээр зорьсон бол аахар, шаахар юмаар цагаа бүү гарзад.

Монгол дүйцүүлэг: “Айлын ноход боргож л байна. Аянчны цуваа явж л байна”.

“Die Katze im Sack kaufen” (Шуудайнд хийсэн муур худалдан авах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Зах дээрээс нэг эр өндөглөгч цагаан тахиа сонгон аваад савлуулж аваад “маргаашаас нь эхлээд өглөө бүр өндөг иднэ” хэмээн баяр хөөртэй гэртээ иржээ. Гэртээ ирээд шуудайныхаа амыг нээсэн чинь гурван гуринхалсан муур гарч ирсэн юм гэнэлээ.

Одоогийн утга: Харанхуйгаар худалдан авах, таньж мэдэхгүй зүйлд итгэх

Монгол дүйцүүлэг: “Хулхидуулах; сохроор авах; хонин толгой үзүүлж, нохойн мах зарах”.

“Die Katze lässt das Mäusen nicht” (Муур хулгана барихаа больдоггүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хэн нэгэн хулгай хийсэн бол дахиад хийхгүй гэх үндэсгүй. Муур хулгана барихаа больдоггүйн адил. Муу зуршлаа хүн тавьдаггүй.

Одоогийн утга: муу зуршлыг орхиж болдоггүй

Монгол дүйцүүлэг: “сурсан занг сураар боож болдоггүй; чоно махнаас гарахгүй, сурсан занг хаалгаар хөөгөөд гаргахад тооноор үсрээд орж ирнэ”.

“Die Kirche im Dorf lassen” (Сүмийг тосгондоо үлдээх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Сүмийг тосгондоо үлдээх” гэвэл сүмээ тойрон гороолох хэрэгтэй, сүм суурингаасаа гараад явж болохгүй. Өөр тосгон руу орж болохгүй. Хийх юмаа л хий, хэтрүүлэх хэрэггүй.

Одоогийн утга: Ажил хэрэгтээ эргэж орох, бодит орчноосоо гарах хэрэггүй, хэр хэмжээндээ байх

Монгол дүйцүүлэг: “Рамандаа жайжигнах; адууныхаа хэрээр исгэрэх; хөнжлийн хэрээр хөлөө жийх”.

“Die Löffel spitzen” (халбага үзүүрлэх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Бид хоол идэх хэрэгслийг халбага гэдэг бол анчид туулайн чихийг халбага гэнэ. “Халбага үзүүрлэх” гэвэл чихээ соотойлгох гэж ойлгоно. Чимээ анир авах гэсэн үг.

Одоогийн утга: Анхааран сонсох, чих тавин чагнах, аманд нь орчих шахах

Монгол дүйцүүлэг: “чих тавин чагнах; чимээ анир авах; салхи авах; сонор соргог байх”.

“Die Ohren steif halten” (Чихээ босоо байлгах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц амьтны ертөнцөөс гаралтай. Адуу, илжиг, нохой зэрэг амьтан ямар нэг чимээ анир авбал чихээ соотойлгодог.

Одоогийн утга: Зоригтой байх, шантрахгүй байх, өөдрөг байх

Монгол дүйцүүлэг: “Үзэж алд, үл шантар, үзэж алдаж, үсэрч наалдах”.

“Die Spitze des Eisbergs” (Мөсөн уулын орой) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Мөсөн уулыг тойрч гарах боломжгүй. Титаник гэдэг тухайн үеийн зорчигч тээврийн хамгийн том хөлөг онгоц мөсөн уулын орой мөргөн 1912 оны 4-р сарын 14 –нд сүйрсэн түүхтэй. “Мөсөн уулын орой” гэдэг хэлцийг улс төрд их хэрэглэдэг. Тухайлбал газрын тосны хөлөг онгоц сүйрэхэд эд хөрөнгө үрэгдэх нь наад захын хэрэг. Асгарсан тос маш удаан хугацаанд далай тэнгисийг бохирдуулж, үлэмж хэмжээний хохирол учруулж далайн амьтан, ургамал, жигүүртэнг устгадаг.

Одоогийн утга: Нүүрлэж байгаа их хэмжээний гай зовлонгийн зах зух

Монгол дүйцүүлэг: “Муу юмны зах зух, муу юмны сэжүүр”.

“Drei Kreuze machen” (Гурван чагт тавих) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Аливаа таагүй зүйлийг гарз хохиролгүй давсан католик шүтлэгтэн ертөнцийн эзэндээ талархан мөргөдөг. Тэгэхдээ гарынхаа алгыг дэлгэн эхлээд духандаа, дараа нь тэгээд баруун зүүн цээжиндээ хүргэдэг байна.

Одоогийн утга: Болж өнгөрсөнд санаа амрах, ажлынхаа ард нь гарсанд тайвшрах,

Монгол дүйцүүлэг: “Даваагаа давах; айдгийгаа авдартаа хийх; чагталж авах”.

“Ein Buch mit sieben Siegeln” (Долоон лацтай ном) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Олон лацыг задалж байж, сая нэг апокалипсийг нээнэ. Сайн, муу хоёрын тэмцлийн эцэст ертөнцийн төгсгөл ирнэ. Апокалипсийн ёсоор Йоханнесийн дараа ертөнцийн эзний гүрэн эхэлнэ. Энэ үед шударга, амгалан цаг ирнэ. Тэр цагт ертөнцийн эзэн бүхнийг захирна гэсэн домогтой.

Одоогийн утга: Ойлгомжгүй, огт мэдэхгүй зүйл

Монгол дүйцүүлэг: “хальтлахгүй юм; гадарлахгүй юм; мэдэхгүй зүйл; мэддэгтүйд эрээн цоохор”.

“Ein Ritt über den Bodensee” (Бөөдензее дээгүүр мориор гарах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Бөөдензее нуурын дээгүүр мориор аялсан нь” гэдэг дуурь. Өвлийн нэг өдөр Бөөдензее нуурын нөгөө талд яаралтай очих шаардлага гарсан нэгэн эр онгоц олдсонгүй тул мориор явж хүрчээ. Тэнгэр бүрхэг манантай байсан тул тэр эр хар баримжаагаар явж нуурын нөгөө талд гарчээ. Нуурын нөгөө хөвөөнд нэгэн

эмэгтэйтэй уулзаад хэрхэн хүрч ирснээ яривал тэр эмэгтэй ойр хавийн хүмүүсийг дуудан нуурын мөс олон газраа нимгэн тул мөс цөмөрч усанд үйж үхэж болох байсныг зэмлэн хэлэхэд нөгөө эр айсандаа ухаан алдан мориноосоо савж унасан гэдэг.

Одоогийн утга: Аюултай юм хийснээ хожуу мэдрэх

Монгол дүйцүүлэг: “Ниргэсэн хойно нь хашгирах; өнгөрсөн борооны хойноос эсгий нөмрөх; явсан зочинд таваг засах”.

“Ein Spatz in der Hand ist besser als eine Taube auf dem Dach” (Дээвэр дээрх тагтаанаас алган дээрх болжмор илүү) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Бүтэх эсэх нь эргэлзээтэй хэтийн юманд найдахаар одоо байгаа баттай юмыг авах нь дээр.

Одоогийн утга: Эрсдэлтэй хожмын их ашгаас найдвартай ойрын бага юм дээр, батгүй их юмнаас баттай бага юм дээр

Монгол дүйцүүлэг: “Маргаашийн өөхнөөс өнөөгийн уушиг; чамлахаар чанга атга”.

“Einen Floh im Ohr haben” (Чихэндээ нохой бөөстэй болох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Нохойн бөөс чихэнд орчхоод үсэрч цовхчоод байвал хүн тайван байж, юм бодож сэтгэж чадахгүй нь ойлгомжтой. Чихний нүхээр дамжаад тархинд хүрвэл бүр ч аюултай биз. Хүсэх ч юм биш.

Одоогийн утга: Ямар нэг юмаар хорхойсуулан хөөцөлдүүлэх, үл гүйцэлдэх юмаар хөөцөлдүүлж орхих

Монгол дүйцүүлэг: “Чулуу хөөлгөх; амар заяа үзүүлэхгүй зовоох; өдрийн бодол шөнийн зүүд болох”.

“Einen Kater haben” (Мууртай болох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хоолойны салст бүрхүүлийн өрөвслийг латинаар **“Katarrh”** гэнэ. Архи ууж шартсан хүн хоолой дээрээ ямар нэг өрөвсөлтэй юм шиг байдаг тул “миний хоолой өрөвсжээ” гэдэг байжээ. Цаг хугацаа өнгөрөхөд **“Katarrh”** нь **“Kater”**(муур) болж хувирчээ.

Одоогийн утга: Шартах, урд орой нь их архи уусны улмаас бие нь тавгүйтэх,

Монгол дүйцүүлэг: “Шартах; хоолойд эсгий гутал чихсэн юм шиг”.

“Einen Korb geben/bekommen” (сагс өгөх/авах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Эргүүлэхээр ирсэн залууг бүсгүй таалбал сагс буулган дотор нь суулгаад цонхоороо татаж авдаг байжээ. Гэтэл залуу эс таалагдвал жаахан дээш татсанаа унагаж орхиход бөгсөөрөө түс хийтэл унадаг байсан хэрэг. Охины унтлагын өрөөнд орох гэж их юм санасан эр маань бөгсөөрөө лаг хийтэл унах явдал гарна.

Одоогийн утга: Татгалзах, үл зөвшөөрөх,

Монгол дүйцүүлэг: “Царай өгөхгүй байх, нүүр өгөхгүй байх, санасны гарз болох”.

“Eine Gelegenheit beim Schopfe packen” (Цомцогдон авах боломж) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц герегийн эртний домгоос гаралтай ажээ. Энэ домогт аятай боломж олгодог Кайрос хэмээх нэгэн далавчтай бурхан гардаг. Тэр бурхан тун хурдан хөдөлдөг гэнэ. Тэр бурхныг барьж авах цорын ганц арга бол түүний духан дээрх цомцог үснээс нь базан авах гэнэ.

Одоогийн утга: Завшаан үл алдах, Боломж алдахгүй байх, аз жаргалыг амжиж хүртэх, сайхан боломжийг эс алдах

Монгол дүйцүүлэг: “Завшааныг ашиглах; боломжийг эс алдах; аманд орсон шар тосыг хэлээрээ түлхэхгүй байх”.

“Eine Krähe hackt der anderen kein Auge aus” (Хэрээ хэрээнийхээ нүдийг ухдаггүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц хэрээний овгийн шувууд ухаалаг гэдгээс гаралтай аж. Хэрээ насан туршдаа нэг л “ханьтай” явдаг гэнэ. Тэгээд ч хүн болон хүн сармагчны адил хүнс олж идэхдээ хамтран зүтгэдэг гэнэ. Бас хоёр гурван зуун жил насалдаг гэнэ.

Одоогийн утга: Мэргэжил нэгтэй, хамт ажилладаг хүмүүс нэг нэгнийгээ хамгаалдаг

Монгол дүйцүүлэг: “Айл хүмүүсийн амь нэг, ажил үйлс нэгтний санаа нэг”.

“Eine Prinzessin auf der Erbse sein” (Нэг ширхэг вандуй дээрх гүнж) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хатан хаан залуу бүсгүйн орон дээр нэг ширхэг вандуй тавиад дээрээс нь 20 ширдэг, хорин өдөн гудас дэвсэж өгчээ. Залуу бүсгүйг өглөө сэрэхэд нь хатан хаан сайхан унтав уу хэмээн асуувал: “Орон дотор нэг хатуу юм нухаад ерөөсөө ч унтуулсангүй” гэжээ. Нээрэн ч бүсгүйн бие газар сайгүй хөх толбо болж орхисон байжээ. Ийм их эмзэг, мэдрэмтгий, хорин ширдэг, хорин өдөн гудасны доор байгаа ганц вандуйг жинхэнэ гүнж л мэдэрч таараа хэмээн ихэд баярлажээ. Ийнхүү жинхэнэ гүнжтэй хан хүүгээ гэрлүүлсэн гэдэг.

Одоогийн утга: Тун эмзэг, өртөмтгий, сэтгэлийн хөдлөл ихтэй, өрөвжхөн

Монгол дүйцүүлэг: “Эмзэгхэн; энхрийхэн; уяхан; өрөвчхөн”.

“Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer” (ганц хараацай гарч ирснээр зун болчихгүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хараацай дулаан оронд өвөлжөөд зундаа сэрүүн оронд ирдэг нүүдлийн шувуу. Ганц нэг хараацай хараад хавар болчихжээ хэмээн дүгнэж хараахан болохгүй. Олон хараацай тэнгэрт харагдаж байж сая хавар болсныг илтгэдэг.

Одоогийн утга: Яаран дүгнэлт хийх хэрэггүй, нэг үзсэн зүйлээ нийтэд хамааруулж болохгүй, хаа нэг тохиолдсон зүйлээ хамаг амьтанд хамааруулж болохгүй

Монгол дүйцүүлэг: “яарвал даарна, түрүүлж дуугарсан хөхөөний ам хөлдөнө, зай ч байна, лай ч байна”.

“Einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul” (Бэлгийн морины шүдийг үздэггүй) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Энэ хэлц ромын үеэс гаралтай, ромчуудад морьд чухал үүрэгтэй байсан нь мэдээж, энэ хэлц бас монголчуудын удам хүннү нараас гаралтай ч байж болох юм.

Одоогийн утга: Бэлгийг голж, сонжих хэрэггүй, зүгээр баярлан авах хэрэгтэй

Монгол дүйцүүлэг: “Бэлгийн морины шүдийг үздэггүй”.

“Einen Eiertanz aufführen” (Өндөг хоорондуур бүжиглэх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Нэг охин шалан дээгүүр түүхий өндөг тодорхой зайтай цувуулан тавиад нүдээ боолгоод хоорондуур нь бүжиглэхдээ нэг ч өндөг хагалаагүй байна. Үүнийг Германы алдарт яруу найрагч Йоханн Вольганг фон Гёте ихэд бахдан бичиж авчээ.

Одоогийн утга: Гарц хайх, юм нуух, далдлах, тодорхой юм хэлэхгүй булзах

Монгол дүйцүүлэг: “Бултах; булзах; далдлах; тодорхой цаг товлохгүй байх; тоймтой юм хэлэхгүй байх”.

“Einen Fuß in die Tür bekommen” (Хаалга, хатавцны завсар хөлөө тавьж авах) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Нэхэл хатуутай зарим худалдаачид зар сурталчилгаа өгөх, юмаа борлуулахаар хаалга тогшихоор гэрийн эзэн бушуухан хаалгаа хааж орхидог байна. Тэгэхлээр нь ирсэн хүн хаалганы завсар хөлөө тавиад ярих хэлэх гэсэн юмаа хэлэх боломжтой болно. Зорьсондоо хүрэхэд нэг алхам дөхлөө гэсэн үг.

Одоогийн утга: Нэг алхам ойртох, оролцуулахад хүргэх, үгүйсгэх аргагүй болгох, хөл тавьж авах

Монгол дүйцүүлэг: “хөл хавчуулж авах; хуруугаа хийгээд авах; цээжээ оруулаад авах”.

“Einen Ohrwurm haben” (Чимхүүр хорхой чихэнд орох) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Чимхүүр хорхой унтаж байгаа хүний чихэнд ордог хэмээн хүмүүс боддог. Гэхдээ энэ нь ямар ч гэм хоргүй амьтан ажээ.

Одоогийн утга: Санаа бодлоос гарахгүй, амархан тогтоогдох аялгуу, таатай хөгжим

Монгол дүйцүүлэг: “Чихэнд хоногшсон аялгуу; зөөлөн аялгуу”.

“Einen Stein im Brett haben” (хөлгийн магнайд чулуутай байх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

“Хөлгийн магнайд чулуутай байх” гэдэг хэлц үг дундад зууны үед шоотой хөлөгт тоглоом ид тоглож байх үед гарчээ. Хөлгийн магнайд хоёр чулуу зэрэгцүүлэн байрлуулсан хүн хожиход дөхөж очдог байна.

Одоогийн утга: Талтай байх, ивгээлд багтах

Монгол дүйцүүлэг: “Талтай байх; ивгээлд багтах, бурханы мэлмийд багтах; суганд нь багтах”.

“Einen Toast aussprechen” (Тоаст хэлэх) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Хэн нэгэн бэлгэ үг хэлэхээр хундага тулган ууцгаадаг. Тоаст гэдэг нь шарсан талх гэсэн үг. английн лордууд XIX зууны үед дарсаа амттай болгохын тулд шарсан талх хундагатай дарсандаа хийдэг байжээ. Шарсан талхтай дарс тулгаахаа хэдийн больсон ч “тоаст хэлэх” гэдэг хэлц нь үлджээ.

Одоогийн утга: Хундага тулгахдаа хэлдэг үг, хэн нэгэнд эрүүл энхийг хүсэн хэлдэг үг

Монгол дүйцүүлэг: “Бэлгэ үг хэлж хундага тулгах; утгатай үг хэлж, улаан дарс татах, рашаан болох болтугай”.

“Einen Vogel haben” ((толгойдоо) шувуутай) гэсэн хэлцийн гарал үүслийг мөшгөх аваас:

Мухар сүсэгт ухаан муудах явдал шувуунаас үүдэлтэй гэнэ. Хүний толгойд шувуу үүрээ

засчихлаар уг хүн аливааг санаж, сэтгэхээ больдог гэнэ. Тийнхүү “толгойдоо шувуутай” гэдэг хэлц буй болжээ.

Одоогийн утга: Үүргээ ухамсарладаггүй, ёс суртахууныг мөрддөггүй хүнийг толгойдоо шувуутай гэдэг

Монгол дүйцүүлэг: “ухаанд нь ухна үхсэн, сэтгэлд нь сэрх үхсэн, ойлгомжгүй юм хэлэх”.

Дүгнэлт

Цаг хугацаа өнгөрөх тусам өвөрмөц хэлцийн утгыг ухаж бодолгүй хэлэх, хэрэглэх нь олонтаа тохиолдох болжээ. Жишээ нь **"урд хормойгоо авч хойд хормойгоо нөхөх"** гэж хэлэх нь элбэг. Уул нь аргал, түлээ хормойлох, дэвсэж, юм нүдэх зэрэгт урд хормой л хамгийн түрүүнд өртөж, урагддаг. Бас уулзсан хүнд урдаасаа бүтэн хувцастай харагдахыг хичээнэ. Тийм учраас урагдаагүй ар хормойгоо авч урагдсан урд хормойгоо нөхөн түр аргацаах гэсэн санаа. Тэгэхлээр хэлц үг маань **"ар хормойгоо авч урд хормойгоо нөхөх"** билээ. Тэгэхлээр өвөрмөц хэлц үгийн гарал үүслийг зөв ойлгож, зөв тайлбарлахын тулд аливаа өвөрмөц хэлц үгийнхээ гарал үүслийг сайн судалсан байх хэрэгтэй юм.

Бас онож хэлэхгүй олон үгээр нуршин тайлбарлахаар оносон ганц хэлц үг хэлэх нь илүү оновчтой, ойлгомжтой болдог.

Ном зүй

1. Хамгийн сайхан өвөрмөц хэлцүүд (Die schönsten Redewendungen) Impressum, 2008, garant Verlag GmbH Renningen номын арын нүүрэнд:
2. Ардын уран зохиолч Тангадын Галсан гуай бидний оникдот гэдгийг ингэж оноожээ.
3. Die schönsten Redewendungen, 2008, Garant Verlag GmbH Renningen
4. Pons Monsudar Deutsch Mongolisch Kompaktwörterbuch Понс, Монсудар, Герман-Монгол толь бичиг 1.Ausgabe 2008
5. Deutsch –Mongolisch, VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1981
6. Б.Катуу, Аман зохиол судлал, Улаанбаатар, 2010
7. Чой.Лувсанжав, Орос-Монгол өвөрмөц хэллэгийн толины удиртгал
8. Г. Аким, Монгол өвөрмөц хэлцийн тайлбар толь,
9. Б.Катуу, Зүйр, цэцэн, мэргэн, сургаал үг, Аман зохиол судлал XXXI ,2010
10. Э.Равдан, Хэл соёлын шүтэлцээний тухай
11. Монгол хэл-соёлын дүйцэлгүй нэрийн монгол-франц тайлбар толь, Улаанбаатар, 2016
12. Европын улсуудын хэлний талаар Проф. Др. Беатрикс Кресстэй Бирктэй сурвалжлагч Грюлингийн хийсэн ярилцлагаас авав
13. Оросын нэрт хэл шинжээчдийн нэг, Г.О. Винокур: Тал 9

ДИПЛОМАТ ХАРИЛЦААНЫ ХЭЛ: ОРЧУУЛГА БА ХЭЛМЭРЧЛЭХҮЙ

Б. Батчимэг⁵⁶

Ш. Болормаа⁵⁷

Abstract: *Diplomatic translation represents one of the most complicated, advanced, and toughest translation activities in the modern world. Diplomatic translation is carried out within diplomatic missions, embassies and consulates. This paper aims to explore the language of diplomacy which has been used since the ancient times until today and how the usage decreased and increased over the period of the time; the functions and features of diplomatic interpretation and translation. In addition to that, the paper highlighted some challenges encountered by interpreters and translators; also emphasized newly-emerged terms and discourses in the language of diplomacy.*

Keywords: *language of diplomacy, translation, interpretation*

Оршил

Хүй нэгдлийн үеэс омог аймгуудын хооронд үүссэн зөрчил тэмцлийг эхэн үедээ хүчээр шийддэг байснаа, дайтаж, хүмүүсийн амь насыг сүйтгэхгүйгээр асуудлаа ярьж зөвшилцөж шийдэхийн зөв зүйтэйг ойлгох болжээ. Энэ үеэс дипломат ажиллагааны анхны үндэс суурь тавигдаж эхэлсэн гэж үзэж болох юм. Манай эриний өмнөх 12-р зуунд Египет дипломат үйл, түүний дүрэм журмын тухай гэрээ байгуулж байсан, эртний Энэтхэгийн “Манугийн цааз хууль” хэмээх улс төр, эрх зүйн бичигт улсын элч ямар чадвар эзэмшсэн байвал зохих тухай дурдсан байдаг нь, эртний Хятадын түүхийн бичигт талууд маргаантай асуудлаа харилцан ярилцаж, бие биедээ үл довтлох тухай гэрээ байгуулж байсан гэх зэрэг олон баримт, археологийн олдворууд хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн эхэн үеэс дипломат үйл ажиллагаа оршин тогтносоор ирснийг нотолдог (Н.Отгонбаяр, 2013:52-53). Дипломат (грек хэлний *diploma*-албан бичиг баримт)-хавтас гэсэн утгатай. 1693 онд Германы гүн ухаантан Лейбниц “*diplomatic*” гэдэг үгийг тэмдэг нэрийн үүргээр олон улсын харилцаанд холбогдох гэсэн утгаар анх ашигласнаас хойш энэ утгаараа хэрэглэгдэх болсон. Францын дипломат Франсуа де Калиер (1645-1717) тэрээр 1670-1676 оныг хүртэл эхлээд Лонгвилийн Гүнгийн албанд, дараа нь Турины Гүнгийн албанд дипломат алба хашиж байжээ. 1693 оноос хааны гадаад албанд ажиллах болсон юм (www.merriam-webster.com/dictionary). Даничуудтай гэрээ хэлэлцээр амжилттай явуулахад мэргэшсэн тэрээр 1697 онд Ризвикийн их хуралд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байна. Үүний дараа жил түүнийг Франц руу эгүүлэн дуудаж хааны гадаад бодлогын зөвлөхүүдийн ахлахаар томилжээ. Энэ үедээ тэрээр үе үеийн дипломат харилцааны

⁵⁶Ахлах багш, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын ГХТөв

⁵⁷Ахлах багш, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын ГХТөв

оюутнуудын гарын авлага болон мөнхөд дурсагдах “Хаант улсуудтай гэрээ хэлэлцээр явуулах урлаг” хэмээх алдарт номоо бичжээ. Хэмжээгээр бага боловч мэргэжлийн өндөр түвшинд бичигдсэн уг ном Францын дипломат ажиллагааны тогтолцоог тодорхойлох онолын бүтээл болсон байна. Мөн номд дипломат албандаа үнэнч шударгаар зүтгэж, жинхэнэ мэргэжилтэн болохыг онцлон зөвлөсөн байдаг. Тэрээр уг номдоо “дипломат” гэдэг үгийг одоо орчин цагт хэрэглэж байгаа утгаар анх ашигласан байна. Уг бүтээл хэвлэгдсэн үеэс хойш “дипломат” гэдэг үг нь онолын үндэстэй, ёс зүйн дээд зарчимд тулгуурласан салбар шинжлэх ухааны нэр хэмээн тооцогдох болжээ. Дипломат үйл ажиллагаа бол улс хоорондын харилцааны албан ёсны арга хэлбэр юм. Өөр өөр хэлтэй улсууд хоорондоо харилцахад нийтлэг ойлголцох хэл байхгүйн улмаас үл ойлголцол үүсэх эрсдэл байнга оршсоор байсан. Ийм нөхцөл байдал нь улсуудын харилцаанд нийтлэг нэг хэл байх шаардлага, эрэлт хэрэгцээг бий болгосоор байлаа. Хэдийгээр дипломат үг хэллэгийн тайлбар толинд энэ тухай дурдсан байдаг ч бодит байдал дээр өнөөг хүртэл тусгайлсан дипломат харилцааны хэл гэж байгаагүй. Иймээс бид англи, орос, монгол болон бусад хэлний тайлбар тольд тодорхойлсноор тухайн олон улсын гэрээ хэлэлцээрийг явуулж байгаа хэлийг эсхүл олон улсын харилцаанд ашиглах тухайн бичиг баримт, гэрээ хэлэлцээрийг үйлдсэн хэлийг дипломат харилцааны хэл гэж ойлгох хэрэгтэй.

Дипломат харилцаанд түгээмэл хэрэглэгдэж байсан хэл

Хэдийгээр дэлхий дахинд бүх улс хүлээн зөвшөөрч хоорондын харилцааны хэрэглүүр болгон ашиглаж байсан тусгай хэл байгаагүй ч тухайн түүхэн цаг үед улс төр, цэрэг дайн, нийгэм, эдийн засаг, соёл гэх мэт олон талаар хүчирхэг улсуудын хэлийг голчлон давамгайл хэрэглэж байсан түүхтэй. Тухайлбал: эртний акади болон египет хэлээр үйлдэгдсэн МЭӨ 12-р зууны бичвэрийг эрдэмтэд нарийвчлан судалж үзээд уг бичвэрийн эхийг акади хэлээр бичиж египет хэлнээ хөрвүүлсэн байна гэж үзжээ. Мөн түүнээс хойшхи үед хамаарах бичвэрийн судалгааны үр дүнд акади хэл эртний дорнын улсуудын дипломат харилцааны гол хэл байжээ гэж үзсэн байна. Уг хэл дипломат харилцаанд мянга гаруй жил хэрэглэгдэж байгаад арамей хэлэнд байраа тавьж өгсөн байна. Арамей хэл 1500 гаруй жилийн турш энэ бүсэд улсууд хоорондоо харилцах харилцааны гол хэл нь байжээ. Их Александр буюу Македоны III Александр Грекийн хот улсуудын бослогыг дарж, Македоны нөлөөг улам хүчирхэгжүүлж, хойд хөршүүд рүүгээ, дараа нь зүүн зүгт Перс, цаашлаад, Анатоли, Сири, Египетийг байлдан дагуулж газар нутгаа зүүн зүгт Энэтхэг хүртэл тэлжээ. Александрын их ялалтын ачаар грек хэлний нөлөө нэмэгдэж, дипломат харилцаанд арамей хэлтэй хамт хэрэглэгдэх болсон гэдэг (Б. Батчимэг, 2019:4-5).

Грек хэлний халааг латин хэл үргэлжлүүлсэн байна. Лаций болон эртний Ромд уг хэлээр харилцаж байжээ. Ромын байлдан дагуулалтаар уг хэл Газар дундын тэнгис, Европ дахинд тархсан байна. 17-р зууныг хүртэл латин хэл Европ дахинд шинжлэх ухаан, дипломат харилцааны хэлний үүрэг гүйцэтгэж байлаа. Уг хэл ийнхүү хэдэн зууны турш дипломат харилцаанд үүрэг ач холбогдлоо алдахгүй явсаар ирсэн нь дараах хүчин зүйлүүдтэй холбоотой. Үүнд: тухайн цаг үед латин хэл шашны хэл байсан, дипломат албанд ажиллах хүмүүс ихэнхдээ

шашны санваартны гэр бүлээс гаралтай байдаг байв. Мөн уг хэл нь мөхсөн хэлэнд тооцогддог байсан учраас дипломат ажиллагаанд ашиглах нь аль нэгэн улсын нэр хүндэд халдахгүй, эрх тэгш харилцах боломжийг олгож байсан. Ийнхүү дипломат үйл ажиллагаанд олон зууны турш ашиглагдаж ирсэн учир орчин цагийн олон улсын харилцааны, эрх зүйн үгсийн санд латин гаралтай үг олон байдаг. Жишээ нь: **persona non grata**-тааламжгүй этгээд, **status quo**-нэгэнт буй болсон нөхцөл байдал, тогтсон журам; эд юмсын оршин байгаа байдал, **status quo ante** -урьд өмнө нь байсан байдал, **ad hoc**-тусгай, түр хугацаанд, тусгай зорилгоор, **de facto**-байгаа байдлаар нь, бодит байдал, **de jure** хууль ёсны гэх мэт (Ц.Цолмон, 2010). Сэргэн мандалтын үед баруун Европт латин хэл аажмаар ач холбогдлоо алдаж эхэлсэн. Улс төр, нийгэм, эдийн засаг, хуулийн салбарын олон нэр томъёо шинээр гарч ирлээ. Хэвлэх машин зохион бүтээсэн нь бичиг үсэг тайлагдах өргөн боломжийг нээж, шашны номлогчдын нөлөө буурч ирсэн. Өмнө нь зөвхөн латин хэлээр шашны номлогчдын латин хэлээр бичсэн зохиол бүтээлийг хязгаарлагдмал хүрээнд ашигладаг байсан бол энгийн хүмүүсийн ойлгох хэлээр нь ном зохиолууд хэвлэж эхэлсэн. Улмаар сүм хийдтэй ямар ч холбоогүй, латин хэл мэддэггүй дипломатуудын тоо олширсон.

1670-аад оны үед Франц хүчирхэгжиж нөлөө нь нэмэгдэж байгаад 14-р Луй хааны үеэс цэрэг, батлан хамгаалах, улс төрийн хувьд нөлөө нь буурчээ. Гэвч Европ дахины оюуны салбарт нөлөө нь тасралтгүй өсөж ирсэн нь франц хэл дипломат харилцааны гол хэл болоход түлхэц болсон. 1714 онд Франц Ариун Ром хоорондын дайнд Франц ялагдах хүлээж Растадын энхийн гэрээ байгуулав. Энэ гэрээний бичвэрийг латин хэлээр үйлдэх ёстой байсан ч Францын генерал Вилларс латин хэл мэддэггүй, Ромын армийн командлагч нь францаар сайн ярьж чаддаг байсан учир франц хэлээр үйлджээ. Ингээд уг гэрээнд франц хэлийг зөвхөн энэ тохиолдолд ашигласан, энэ нь цаашид байгуулагдах бусад гэрээнд уг хэлийг албан ёсны хэл болгон ашиглах үндэслэл болохгүй хэмээх тэмдэглэл хийсэн байна. Үүнээс хойш олон гэрээ, бичиг баримт франц хэлээр үйлдэгдэж байсан ч дээрх заалтыг бараг хагас зууны турш хавсаргажээ. Эцэст нь 1763 оны Парисын гэрээнд франц хэлтэй холбоотой заалт анх удаа хэрэглэгдээгүй. Энэ цагаас эхлэн франц хэл олон улсын гэрээ хэлэлцээрийн гол хэл болохыг дэлхий дахин хүлээн зөвшөөрөх болжээ. Наполеон Бонапартын уналтаас хойш Франц улсын улс төрийн нөлөө суларсан ч дипломат үйл ажиллагаанд франц хэлний давамгайлал хэвээр хадгалагдсаар байлаа. Харин бусад салбарт тус улстай өрсөлдөх шинэ улс гарч ирсэн нь АНУ байлаа. Их Британи Европын эх газраас тусгаарлагдмал байсан тэр цаг үед дипломат үйл ажиллагаанд англи хэл онцын нөлөөгүй байлаа. Удалгүй тус улсын Европ болон дэлхийн бусад оронд нөлөөгөө тэлэх бодлого идэвхэжсэнээр англи хэлний нөлөө аажмаар нэмэгдэв. Англи улсаас гадна АНУ 19 дүгээр зууны эхэн үеэс улс төрийн тавцанд хүчирхэгжих болсноор англи хэл дипломат үйл ажиллагаанд түрэн орж ирсэн. 1783 оны Парисын гэрээгээр АНУ-ын тусгаар тогтнолыг хүлээн зөвшөөрсөн (Ю. Сандаг, 2011). Америкийн талын хүсэлтээр уг гэрээг англи хэлээр үйлджээ. 1895 онд Англи болон АНУ-ын хооронд Берингийн хоолойтой холбоотой асуудлаар үүссэн маргааныг шийдвэрлэх хурлыг Парис хотноо зохион байгуулсан. Талууд энэ

хурлыг англи хэлээр явуулахыг харилцан зөвшөөрсөн. Япон Оросын хооронд Портсмутын энхийн гэрээг Америкийн дипломатын зуучлалаар байгуулсан бөгөөд гэрээг англи, франц хэлээр үйлджээ. Дэлхийн нэгдүгээр дайн дууссан тухай энхийн гэрээ байгуулахад ялалт байгуулсан орнуудын удирдагчдын хэлний мэдлэгийн асуудал гарч иржээ. Жорж Клемансо болон Витторио Эмануэль Орландо нар англиар чөлөөтэй ярьдаг, харин Британийн Дэвид Лойд Жорж францаар бага зэрэг ярьдаг, Америкийн Вудро Вильсон франц хэл мэддэггүй байсан тул энхийн гэрээг англи, франц хэлээр үйлдсэн байна. 1714 оны Растадын энхийн гэрээнээс хойш баруун Европын дипломат ажиллагаанд франц хэлнээс гадна өөр хэл ашигласан анхны тохиолдол энэ байв. Мэдээж хэрэг энэ үйл явдлыг франц хэл хамгаалагчид хурцаар шүүмжилсэн. Хэдийгээр ийнхүү тэмцэж байсан ч хэрэг явдал нэгэнт өнгөрсөн нь тодорхой байлаа. Учир нь Версалийн гэрээгээр дипломат ажиллагаанд нөлөөлж байсан франц хэлний ноёрхолд цэг тавьжээ. Энэ үеэс олон улсын аливаа гэрээ хэлэлцээрийг англи, франц хэлээр үйлдэх болжээ. Эдгээр хэлийг ижил түвшинд дипломат яриа хэлэлцээрт хэрэглэх цаг үе дэлхийн хоёрдугаар дайнаар дуусгавар болж англи хэлийг дангаар хэрэглэх болсон. Хэдийгээр франц хэлний нөлөө ийнхүү буурсан ч дипломат үйл ажиллагаанд ашиглахаа огт больсон гэсэн үг биш. Франц хэл өнөөдөр НҮБ-ын албан ёсны хэлний нэг. Мөн Гаагийн Олон Улсын Шүүх, Европын Зөвлөл, Европын Аудитын Шүүх, Европын Холбооны Ерөнхий Шүүхийн албан ёсны хэл. Спортын дипломат ажиллагааны томоохон үйл явдал болох Олимпийн тоглолтын албан ёсны хэл нь франц хэл юм. Орчин цагийн олон улсын харилцааны үгсийн санд франц гаралтай олон үг хэллэг байдаг. Жишээ нь: **agrement зөвшөөрөл/агремен** (хүлээн авагч улс шинээр томилогдсон дипломат төлөөлөгчийн газрын тэргүүнийг зөвшөөрч буйн албан ёсны нотолгоо. Томилогдсон улс руу нь илгээхээс өмнө зөвшөөрөл заавал авах ёстой. Зарим тохиолдолд тухайн ажилтны өнгөрсөн намтар, үйл ажиллагаанаас шалтгаалан зөвшөөрөл өгөхөөс татгалздаг), **aide memoire санамж** (хэлэлцэж буй асуудал, гэрээ хэлэлцээрийн ерөнхий агуулгыг тусгасан бичиг. Хаяг, элчин сайдын яамны тамга, мэндчилгээний үг, гарын үсгийн аль нь ч шаардлагагүй. Дээд хэсэгт “Санамж” гэж гарчиглан бичээд харин доод хэсэгт он сар бичдэг. Тухайн дипломат төлөөлөгч томилогч улсынхаа засгийн газрын байр суурийг төлөөлөн илэрхийлэхдээ яригдаж буй асуудлын дарааллыг алдагдуулахгүй байх, хоёрдугаар зэргийн ач холбогдолтой зүйлд илүү ач холбогдол өгөхөөс зайлсхийх, засгийн газрын байр суурийг илэрхийлэхдээ ямар нэг зүйлийг орхигдуулахгүй байх зэрэгт тустай байдагт нь санамжийн гол ач холбогдол оршино), **attaché атташе, chargé d'affaires** (хэргийг хамаарагч), **chargé d'affaires ad interim** хэргийг түр хамаарагч (дипломат төлөөлөгчийн газрын тэргүүн түр эзгүй эсвэл шинээр томилогдсон тэргүүн ирэх хүртэл хугацаанд төлөөлөгчийн газрыг түр орлон тэргүүлдэг), **chargé d'affaires en titre хэргийг хамаарагч** (төлөөлөгчийн газрын хэргийг хамаарагч. Ийм төлөөлөгчийн газар нь элчин сайдын яам болон легацтай адил биш. Тиймээс ч тэргүүн нь зиндааны гуравдугаар ангилалд хамаарна. Аль нэг улсын гадаад хэргийн сайд нь нөгөө улсын гадаад хэргийн сайдад хэргийг хамаарагчаа итгэмжлэн томилдог), **communiqué** хамтарсан мэдэгдэл буюу коммунике (дээд хэмжээний уулзалт болон өндөр дээд хэмжээний айлчлал, олон улсын бага хурлуудын төгсгөлд үйлдэгддэг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн мэдэгдэл

буюу баримт бичиг
(<http://www.consul.mn/file/48%20Diplomat%20hariltsani%20convents.pdf>). Энэхүү баримт бичиг нь тунхаг бичгүүдтэй ерөнхийдөө тун төстэй гэхдээ ямар ямар асуудал хэлэлцэж, бодлогын ямар асуудлаар зөвшилцөлд хүрсэн талаар олон нийтэд тодорхой ойлголт өгдөг. Коммуникег хамтарсан мэдэгдэлтэй адилтган тайлбарлаж болох ч олон улсын гэрээтэй адил түвшинд авч үзэж болохгүй, харин “хэвлэлд зориулсан мэдэгдэл” хэмээн нэрлэж болно. Нэмж хэлэхэд, 1972 оны 2-р сард Коммунист засаглалтай Хятад улсад АНУ-ын ерөнхийлөгч Ричард Никсоны хийсэн түүхэн айлчлалын төгсгөлд “Шанхайн Коммунике” баримт бичгийг үйлдэж баталсан нь энэ төрлийн баримт бичгүүд ямар чухал ач холбогдолтойг харуулсан явдал болсон), **demarche** демарш (дипломат төлөөлөгчийн зүгээс гаргаж буй санал, санаачлага, хийж буй алхам), **detente** намжмал байдал (хурцадмал нөхцөл байдал намжих) гэх мэт. Англи, франц хэлнээс гадна өнөө цагт дипломат ажиллагаанд бусад хэлээр харилцах болсон. Жишээ нь: Шанхайн Хамтын ажиллагааны Байгууллагын албан ёсны хэл нь хятад, орос хэл, ОПЕК буюу Газрын Тос Экспортлогч Орнуудын Байгууллагын албан ёсны хэл нь араб, англи, испани хэл байна. Эвсэлд үл нэгдэх орнуудын дээд хэмжээний уулзалтыг араб, анги, франц, испани хэлээр зохион байгуулдаг. Англи, франц хэлнээс гадна араб, хятад, орос, испани хэл НҮБ-ын албан ёсны хэл юм. Олон улсын байгууллагууд ийнхүү олон хэлээр харилцах болсноор орчуулга, хэлмэрчлэхүйг ч мөн олон хэлээр явуулах эрэлт хэрэгцээг бий болгов. Энэ цаг үеийг нэг хэлний ноёрхлын бус олон хэлний харилцааны үе гэж тодорхойлох болжээ. Олон улсын байгууллагуудад орчуулгын зардал ч багагүй нэмэгдэж байна. Хэдэн жилийн өмнө НҮБ-ын албан ёсны бүх хэлээр нэг хуудас албан материал орчуулах зардал нь Энэтхэгт нэг хүний бүтэн жилийн амьжиргааны өртөгтэй тэнцэж байгаа тухай тооцоо гарч байжээ. Хэдийгээр албан ёсны хэл нь адил ч тухайн орнуудын соёлын ялгаанаас үүдэн зарим үгийн утга, агуулга ялгаатай байх нь бий. Тухайлбал: Франц, Бельги, Канад, Швейцарь, Африкийн орнуудын төлөөлөгчид францаар хоорондоо чөлөөтэй харилцаж ойлголцовч тэдний соёл уламжлал нь өөр.

Дипломат харилцаанд хэлний мэдлэгтэй холбоотой асуудлыг

шийдвэрлэх тухай

Олон арга байдаг ч аль нь төгс биш юм. Олон улсын арга хэмжээ, яриа хэлэлцээр дээр дипломатууд аль хэлээр ярихаа сонгох эрхтэй. Ялангуяа яриа хэлэлцээр хийж буй талынхаа эх хэлийг сайн мэддэг бол тэр хэлээр нь ярих нь үр дүнтэй гэж үздэг. Заримдаа хэлний сонголт дипломат ажиллагааны нарийн тактик болох нь ч бий. Тийм ч сайн ярьдаггүй хэлээрээ ярих шаардлага ч үүснэ. Эелдэг боловсон ёсны үүднээс тухайн улсын нь хэлээр нь ярих зөв тактик болох нь ч бий. Төрийн тэргүүнүүд, өндөр дээд албан тушаалтан, дипломат төлөөлөгчид бусад улс оронд айлчлахдаа, зарим олон улсын хурал, чуулганд оролцохдоо тухайн үйл ажиллагааг зохион байгуулж байгаа орны хэлээр мэндлэх, үг хэлэх харилцах нь ихэнхдээ эерэг, нөхөрсөг уур амьсгал бүрдүүлдэг. Хэлний мэдлэгийн бэрхшээлээс зайлсхийх өөр нэг арга нь хэлэлцээрт оролцогч талуудын аль нэгний эх хэлээр яриа хэлэлцээрийг явуулах юм. Мөн яриа хэлэлцээрт оролцогч

талуудын аль алиных нь эх хэл биш, гуравдагч орны хэлийг сонгож болно. Энэ нь оролцогч талуудын аль нэг нь хэлний мэдлэгийн давуу байдлаа шударга бусаар ашиглахаас сэргийлэх боломж олгоно. Энэ аргыг олон улсын дипломат ажиллагааны практикт энгийн хүлээн авалтууд багахан уулзалтуудад түгээмэл ашигладаг. Олон хэлний бэрхшээлээс үүдэн зохиомол хэлийг, тухайлбал эсперанто хэлийг ашиглах хандлага гарч байлаа. Гэвч энэ нь төдийлөн нийтийн дэмжлэг аваагүй юм. Олон улсын гэрээ хэлэлцээр, хурал чуулга, айлчлал, хүлээн авалтад оролцогчдын хэл, үндэс угсаа өөр өөр нөхцөлд орчуулагч, хэлмэрчээр дамжуулан харилцах нь хамгийн түгээмэл. Дипломат ёслолын горим журмын дагуу, төрийн тэргүүн, дээд хэмжээний төлөөлөгч нь зарим албан ёсны арга хэмжээн дээр өөрийн эх хэлээр ярихыг зөв тактик гэж үздэг.

Дипломат харилцаанд орчуулагч хэлмэрчийн гүйцэтгэх үүрэг

Версалийн гэрээнээс хойш олон улсын харилцаанд, яриа хэлэлцээрт албан ёсны хоёр хэлийг ашиглах болсонтой холбоотойгоор энэ салбарын мэргэжлийн орчуулагч хэлмэрчийн эрэлт хэрэгцээ бий болов. Хэдийгээр цоо шинэ үзэгдэл биш байсан хэдий ч дипломат харилцааны орчуулагч, хэлмэрчийг албан ёсоор тусгайлан бэлтгэх мэргэжлийн боловсролын суурь тавигдаж эхэлсэн. Эрт цаг үед омог аймгуудын хооронд харилцан ойлголцохдоо дайтагч талаас өөрийн талд урвуулж авсан хүнийг сургаж тэднээр хэлмэрчлүүлдэг байсан аж. Гэхдээ түүхэнд хэлмэрчид төдийлөн үнэнч байдаггүй, урвах нь элбэг байсан тул аль нэг талд хамааралгүй хүмүүсээр хэлмэрчлүүлдэг байжээ. Олон талт яриа хэлэлцээрт хэлмэрчлэх нь хоёр талын яриа хэлэлцээрт хэлмэрчлэхээс үндсээрээ ялгаатай. Олон талт яриа хэлэлцээрийн хэлмэрч нь оролцогчийн ярьж байгаа сэдвийг, илтгэлийн агуулгыг сайн мэддэг байхад л хангалттай бол хоёр талын яриа хэлэлцээрт хэлмэрчлэх үед хэлмэрчийн ярьж байгаагаас гадна түүний дохио зангаа, биеийн, сэтгэлийн хөдөлгөөний илэрхийллийг хоёр тал их анхааралтай ажигладаг, энэ нь цаашлаад талуудын гаргах шийдвэрт нөлөөлдөг учир орчуулагч хэлмэрчээс ихээхэн хариуцлага шаарддаг байна. Олон улсын яриа хэлэлцээрийг орчуулагч, хэлмэрчээр дамжуулан явуулах нь зарим талаар сөрөг үр дагавартай байх нь ч бий. Цаг их зарцуулахаас гадна хамгийн ноцтой нь орчуулгын алдаа гарах магадлал юм. Орчуулагчийн хэлний мэдлэгээс гадна, бусад олон хүчин зүйлээс шалтгаалан алдаа хэзээ ч гарч болно. Санаатай болон санаандгүй гаргасан алдаа дипломат ажиллагаанд ихээхэн хохирол учруулдаг. Тийм ч учраас дундад зуунд Италид орчуулагч урвагч хоёрыг зоосны хоёр тал гэж егөөдөн нэрлэдэг байжээ. Гадаад хэл сурсан хэн ч орчуулгыг толь бичиг ашиглаад юм уу эсхүл хэлний мэдлэгтээ тулгуурлаад хийчихдэг амар хялбар зүйл мэтээр ташаа ойлгодог. Гэтэл үнэн хэрэгтээ орчуулга бол уйгагүй хөдөлмөрлөж, шамдан суралцаж байж эзэмшдэг чадвар юм.

Орчуулагч Натали Келли, Жос Зецшэ нар орчуулгын ертөнцөд сонирхогч орчуулагчийн багахан хэмжээний бичвэрээс эхлээд олон улсын томоохон арга хэмжээ, тухайлбал Олимп, хөл бөмбөгийн дэлхийн аварга шалгаруулах тэмцээний орчуулгад судалгаа хийж цуглуулсан материалаа эмхэтгэн “Found in Translation” номоо хэвлүүлжээ. Уг номд орчуулгын ялыгүй мэт санагдах алдаа ямар ноцтой үр дагаварт хүргэсэн тухай олон жишээнээс энд заримыг дурдъя. 1977 онд Америкийн

ерөнхийлөгч Картер Польш улсад айлчлах үеэр түүний хэлмэрчээр польш хэлний мэдлэгтэй орос орчуулагчийг дагалдуулан явуулжээ. Харамсалтай нь тухайн орчуулагч нь олон улсын харилцааны мэргэжлийн орчуулга, хэлмэрчлэхүйн туршлагагүй байжээ. Тэрээр Картерийн хэлсэн үгийг дараах байдлаар орчуулж хоёр орны хэвлэлийнхний шүүмжлэлийн бай, элэг доог болжээ. Картер “би АНУ-с танай улсыг зорин мордохдоо (эсхүл гарахдаа)” гэж хэлснийг нь польшоор “би Америкийг хаяад гарахдаа” гэж ойлгогдохоор, “ирээдүйнхээ төлөөх та бүхний хүсэл тэмүүлэл, эрмэлзлэл” гэснийг “ирээдүйнхээ төлөөх та бүхний шунал” гэж ойлгогдохоор орчуулсан байна. Өөр нэг жишээ сэргөлдөгч талуудын хооронд бараг дайн гаргахад хүргэсэн байна. Үүнд: Хүйтэн дайны оргил үед Зөвлөлтийн тэргүүн Никита Хрущёвын хэлсэн үгийг буруу орчуулснаас “бид та нарыг булшилна, оршуулна” гэсэн утгатай болж энэ нь АНУ-ын эсрэг цөмийн халдлага хийж булшлах гэж байгаа мэт ойлголтыг төрүүлэн, ЗХУ, АНУ-ын зөрчлийг хурцатгахад хүргэж байжээ. Үнэн хэрэгтээ энэ нь “Та нарын үе дууссан ч бид амьдарсаар байх болно” гэсэн утгатай байжээ. Энэ нь хэдийгээр найрсаг үг биш ч бас заналхийлэл байгаагүй юм. Тухайн үеийн нөхцөл байдал, өөр бусад шалтгаан байсан ч, аймшигтай, гамшигт үр дагавар авчрах шалтаг болсон орчуулгын алдааны жишээ: АНУ-ын Засгийн газар Подстамын тунхаглал гаргаж Японыг бууж өгөхийг шаардсан. Үүний хариуд Японы ерөнхий сайдын хэлсэн үгэнд “мокусацу” гэдэг үг орсон байсныг буруу орчуулж “бид энэ шаардлагыг хэрэгсэхгүй, байна” гэсэн утгаар орчуулсан нь хэдхэн өдрийн дараа Хирошимад атомын бөмбөг хаяж олон мянган хүн амийг авч одох эмгэнэлтэй үр дагаварт хүргэжээ. Үнэн хэрэгтээ дээрх үг нь “Одоохондоо бид тайлбар өгөх боломжгүй байна. Бид бодож байна. асуудлыг ярилцаж байна” гэсэн утгатай байсан ажээ.

Орчуулагч, хэлмэрчийн мэргэжлийн бэлтгэл

Орчуулах, хэлмэрчлэх үйлийн гол зорилго бол нэг хэлээр боловсруулсан мэдээллийг нөгөө хэлэнд тухайн хэлний нэгжийг ашиглан буулгах явдал юм. Орчуулагч хэлмэрч нь хэлний төгс мэдлэгээс гадна, нийгмийн түгээмэл салбарын өргөн мэдлэгтэй байх ёстой. Нэг ойлголтыг янз бүрийн өнцгөөс харж өөр өөрөөр тайлбарладаг нь соёлын олон ялгаа үүсэх үндэс болдог. Орчуулагч хэлмэрч энэ ялгааг ойлгож харилцагч талуудын хооронд нэгдмэл ойлголт бий болгоход хувь нэмрээ оруулах үүрэгтэй. Хятадын дарга Мао Зедун Америкийн Төрийн нарийн бичгийн дарга Хенри Киссенжерийг борооны өмнөх хараацай шувуутай зүйрлэсний цаад утгыг хэлмэрч нь ойлгож орчуулж чадахгүй дахин дахин тайлбарлуулсан гэдэг. Үүний утга нь хараацай шувуу нисэж ирвэл ямар нэг үйл явдал болохыг зөгнөдөг гэдэгтэй Хенри Киссенжерийн уг айлчлалыг зүйрлэж, энэ нь олон улсын улс төр, геополитикийн нөлөө, болзошгүй зөрчил тэмцэл, түүнээс үүсэх асуудлууд, тухайн уулзалтаар хэлэлцэх зэвсэг хураах, эдийн засгийн асуудал нь цаашдаа өргөн хүрээг хамрахын дохио болж байгаа тухай байжээ. Зарим тохиолдолд хэлмэрч нь илтгэгч, яриаг нь орчуулж байгаа хүндээ өгүүлж буй санаагаа зөв илэрхийлэхэд нь тусалдаг. Жишээ нь: олон улсын уулзалт, хурал арга хэмжээн дээр хүмүүсийн нэр, албан тушаал, заримдаа улс орныг нь андуурч хэлэх тохиолдол гардаг. Мэргэжлийн чадварлаг орчуулагч, хэлмэрч нь эх болон гадаад хэлний төгс мэдлэгтэй байхаас

гадна тухайн салбарын талаар өргөн мэдлэгтэй байх ёстой. Хэлмэрч орчуулагч олны өмнө гараад сандарч мэгддэггүй байх ёстой. Хэлмэрчлүүлж байгаа хүний нэр нөлөө, албан тушаал өндөр дээд байхын хэрээр түүний хэлмэрч “тайзны айдас”-саа төдий хэрээр ангижирсан байх хэрэгтэй. Орчуулагч, хэлмэрчид тавигдах бусад шаардлагад мэдээллийн нууцыг хадгалж чаддаг, логик сэтгэлгээ сайтай, яриа хэлэлцээрийн үеийн уур амьсгалын сайн мэдэрдэг түүнд дүгнэлт хийх чадвартай байх зэрэг юм. Хэлмэрч анхаарлаа удаан төвлөрүүлж чаддаг байх ёстой. Энэ бол хамгийн гол чадварын нэг юм. Хэлмэрчийн эзэмшсэн байвал зохих нэг мэдлэг бол “биеийн хэл” юм. Нэг улсад энгийн тооцогддог гар хөлийн хөдөлгөөн, дохио зангаа өөр нэг улсад ёс бус, бүдүүлэг эсхүл доромж утгыг илэрхийлэх нь бий учраас энэ талаар зохих мэдлэгтэй байх хэрэгтэй.

Хэлмэрчлэхүйн үеийн бэрхшээл

Хэлмэрчлэхүйд олон хүчин зүйлээс үүдэлтэй бэрхшээл тулгардаг. Илтгэгч нь ур чадвар муутай, илтгэлдээ сайн бэлдээгүй, өөрийгөө илэрхийлэхдээ муу байх эсхүл нэг өгүүлбэрт олон үгүйсгэл давхар хэрэглэх, яг тухайн агшинд өмнө нь хэрэглэж байгаагүй нэр томъёо зохион хэрэглэх нь хэлмэрч орчуулагчид ихээхэн бэрхшээл үүсгэдэг. Зарим илтгэгчийн аялга ялангуяа Энэтхэг, Пакистан, Арабын орнуудын төлөөлөгчид англиар ярьж байгаа үед орчуулахад ихээхэн төвөгтэй байдаг. Заримдаа өгүүлэгчийн гаргасан илэрхий алдааг хэлмэрч өөрөөс нь асуулгүйгээр засаж залруулах хэрэг гардаг. Жишээ нь: Өмнөд Солонгосын ерөнхийлөгчийг Умард Солонгосын ерөнхийлөгч гэж танилцуулахад хэлмэрч нь засаж орчуулж байжээ. Дипломат харилцааны түүхэнд улс орнуудын харилцаанд сэв суулгахгүй, найрсаг байдлыг хадгалах үүднээс орчуулгыг зориудаар өөрчилж байсан тохиолдол ч байдаг. Туркийн эзэнт гүрний султанаас Английн хатан хаанд илгээсэн захидалд орчуулагч зарим нэг өөрчлөлт хийсэн гэдэг. Учир нь Туркийн султан Английн хатан хааныг өөрийн зэрэг зиндааны хүн гэж үздэггүй байсан учир түүнд зэрэг дэв доогуур хүмүүст ханддаг байдлаар бичсэн байсныг нь орчуулагч өөрчлөн хатан хааны зэрэг дэвд зохих хүндлэлтэй үгээр сольсон гэдэг. Хэлмэрчдийн хувьд илтгэгч нь илтгэлээ ярих бус унших нь жинхэнэ хар дарсан зүүд лугаа явдал юм. Ийм нөхцөлд хэлмэрч тухайн илтгэлийг зохих ёсоор бүрэн дүүрэн хөрвүүлэх боломжгүй болдог. Орчуулагч, хэлмэрчид энгийн нөхцөлөөс гадна дайн, байгалийн гамшиг, онц байдлын үед ажиллах шаардлага гардаг. Ийм үед тэдэнд нь нэг талаас сэтгэл зүйн, нөгөө талаас ажлын ачаалал, болзошгүй алдаа, түүнээс гарах үр дагавраас үүдэлтэй айдас түгшүүр гэх мэт олон сорилт бэрхшээл тулгардаг. Ялангуяа дайны байдалтай байгаа газар орчуулагч, хэлмэрчээр ажиллаж байгаа хүмүүс сэтгэл зүйн хүнд дарамт, амь насаа ч алдаж мэдэх эрсдэлтэй байнга нүүр тулж байдаг. Тулааны талбарт бус, энэ чиглэлээр орчуулагч, хэлмэрчээр ажиллаж байсан хүмүүс ч ийм эрсдэлд орсон жишээ ч олон бий. Жишээлбэл: Америкийн цэргийнхэнд хэлмэрчилж байсан Афганийн иргэн Сахидадыг цэргийн орчуулагчаар ажиллах АНУ-ын тусгай визээ хүлээж байхад нь дайсагнагч талынхан барьцаалан амь насыг нь хөнөөжээ. Сүүлийн жилүүдэд мэдээллийн технологийн үсрэнгүй хөгжлийн ачаар орчуулагч хэлмэрч нар янз бүрийн техник, тоног төхөөрөмж, программ хангамж ихээр ашиглах болсноор тэдний ажлын бүтээмж, чанар сайжирч байна. Энэ нь нэг талаар дэвшилттэй, цаг

хугацаа, зардал хэмнэсэн, хүний хөдөлмөрийг хөнгөвчилсөн үйл ажиллагаа боловч, амьд харилцаанд суурилдаг ажил мэргэжлийн онцлогийг зарим талаар алдагдуулах эрсдэлтэй.

Олон улсын харилцаанд шинээр хэрэглэгдэж байгаа үг хэллэг тэдгээрийн орчуулга

Олон улсын харилцааны салбарт шинэ үг хэллэг ихээр нэмэгдэж байна. Тухайлбал: 2019 оны сүүлээр олон улсын харилцааны мэргэжлийн сэтгүүл, хэвлэл мэдээллээр “**thumb-boat diplomacy**” гэдэг үг гарч ирэв. Үүний цаад утгыг авч үзвэл АНУ-ын Ерөнхийлөгч Дональд Трамп цахим сүлжээ, ялангуяа Твиттер ашиглан АНУ-ын дотоод, гадаад бодлого, олон улсын харилцаатай асуудлаар өөрийн байр сууриа илэрхийлсэн мэдээлэл байнга нийтэлдэг байдлыг нь **gunboat diplomacy** буюу зэвсгийн хүчээр далайлгах, айлгах сүрдүүлэх гэдэгтэй ойролцоо утгаар, гэхдээ энд зэвсэг бус цахим сүлжээг хүмүүс таалагдсан зүйлдээ эрхий хурууны дүрстэй зураг дардгаар төлөөлүүлсэн байна. Ингээд утгачлаад орчуулбал цахим сүлжээ ашиглан хүчээр далайлгах ажиллагаа гэсэн утгатай болж байна. Харилцаанд цахим сүлжээ өргөн ашиглаж байгаа байдлыг **virtual diplomacy**, **digital diplomacy** гэдгийг цахим дипломат ажиллагаа гэж ерөнхийлөн нэрлэдэг байсан бол одоо сүүлийн үед **Facebook diplomacy** фэйсбук дипломат ажиллагаа, **Twitter diplomacy** твиттер дипломат ажиллагаа гэх мэтээр нийгмийн сүлжээ тус бүрийн нэрээр нь нэрлэх болсон байна. Өмнө нь хэрэглэгдэж байсан утга нь өөрчлөгдсөн, эсхүл орчуулгыг эргэж харвал зохих үг хэллэгүүд ч олон байна. Тухайлбал:

global citizen: дэлхийн иргэн,

international community: олон улсын хамтын нийгэмлэг,

smart power: ухаалаг хүч,

right to self-determination: өөртөө засан тогтнох эрх,

superpower: хэт их гүрэн,

G20: Их 20-н бүлэг гэх мэт.

Үүнээс хоёр үгийн орчуулгыг авч үзье. **Superpower**: хэт их гүрэн. Хүйтэн дайны үед АНУ ба ЗХУ-г ингэж нэрлэж байсан. Харин нөхцөл байдал өөрчлөгдсөн өнөө үед их гүрэн, хэт их гүрэн гэх мэтийн энэ ангилал нэр томъёоноос татгалзвал зохино гэж олон улсын харилцааны мэргэжилтнүүд эрдэмтэд үзэж байна. **G20**: 20-н бүлэг. Энэ товчлолд “их” гэдгийг илэрхийлэх үг ороогүй. “G” нь бүлэг гэдэг англи үгний эхний үсэг юм. Үүнийг Их 20-н бүлэг гэж орчуулаад байгаа нь буруу юм. Иймээс олон улсын харилцааны мэргэжлийн үг хэллэгийн тайлбар толь бичгийг шинээр гаргах, дээр дурдсан болон бусад олон үг, нэр томъёоны орчуулгыг залруулах шаардлага тулгараад байна.

Дүгнэлт

Улс хоорондын харилцааны албан ёсны арга хэлбэр болох дипломат үйл ажиллагааны түүхэн хөгжлийн явцад аль нэг улсын хэл түгээмэл хэрэглэгдэж байсан нь ихэнхдээ тухайн улсын бүс нутаг дахь нөлөө, улс төр, эдийн засаг, соёлын хөгжил зэргээс шалтгаалж байжээ. Олон улсын яриа, гэрээ хэлэлцээрийг

хөтлөн явуулахад оролцогч талуудын харилцан ойлголцлыг хангахад нийтлэг хэлний үүрэг онцгой байдаг аж. Түүнчлэн улс орнууд, талуудын харилцан ойлголцлыг бэхжүүлэхэд орчуулагч хэлмэрчийн гүйцэтгэх үүрэг чухал байдаг байна. Олон улсын байгууллагуудад албан ёсны хэл зөвхөн англи франц зэрэг цөөн хэлээр хязгаарлагдахаа больж бусад хэлээр харилцах нь улам бүр нэмэгдсэн байна. Мөн техник технологийн дэвшлээ дагаад харилцааны шинэ хэлбэрүүд бий болж байгаагийн тод жишээ нь цахим харилцаа юм. Цахим харилцааны хэрэглээ улам бүр өргөжиж фэйсбук, твиттер дипломат ажиллагаа гэх мэт шинэ хэлбэрүүд гарч ирэв. Олон улсын харилцааны салбарт шинэ үг хэллэг ихээр нэмэгдэж байна. Өмнө нь хэрэглэгдэж байсан утга нь өөрчлөгдсөн, тухайн ойлголт нэгэнт дуусгавар болсон утгыг илэрхийлсэн үг хэллэгүүд ч олон байна. Үүнийг эргэн харж засаж залруулах шаардлагатай.

Номзүй

Монгол хэлээр:

1. Аким Г. (1984), Орчуулгын санг уудлахад. УБ.
2. Алтангэрэл Д. (2002), Монгол Англи толь. УБ.
3. Алтангэрэл Д. (2002), Англи Монгол толь. УБ.
4. Батчимэг Б. (2019), Олон улсын харилцааны мэргэжлийн үг хэллэгийн тайлбар толь бичиг. УБ.
5. Гүрбазар Р. (1996), Орчуулгын онол дадлагын асуудал. УБ.
6. Дипломат баримт бичиг боловсруулалт, орчуулга (2014), Орчуулах эрдэм-10 хурлын эмхэтгэл. УБ.
7. Отгонбаяр Н. (2013), Дэлхийн улс төр, эрх зүйн сэтгэлгээний дээж бичиг-1, УБ. БТМ хэвлэх үйлдвэр.
8. Цолмон Ц. (2010), Дипломат ёс горим, ёслол, баримт бичиг. УБ.
9. Цэвэл Я. (1966), Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ.
10. Сандаг Ю. (2011), Дипломат баримт бичиг тэдгээрийн түгээмэл хэлбэр. УБ.

Гадаад хэлээр:

1. Bawden C. (1997), English Dictionary. London & New York.
2. Muratov E. N. (2005), Diplomatic Documents and Diplomatic Correspondence in English. Moscow

Цахим эх сурвалж:

1. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diplomatic>. Accessed 20 March. 2020.)
2. Дипломат Харилцааны Тухай Венийн Конвенц, <http://www.consul.mn/file/48%20Diplomat%20hariltsani%20convents.pdf>
3. <https://thediplomat.com/topics/diplomacy/>
4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Diplomacy>
5. <https://www.britannica.com/topic/diplomacy>

“МАРКО ПОЛОГИЙН АЯЛАЛ” БҮТЭЭЛИЙН ХУВИЛБАРУУДЫН ТУХАЙД

Г. Бат-Учрал⁵⁸
Элизабетта Рагагнин⁵⁹
Самуэла Симмон⁶⁰

Abstract: *Marco Polo was one of the first Europeans to travel to the Orient. His travelogue, copied several times and translated in various languages, spread all over Europe at that time. Thus, there is a wide range of versions of Marco Polo's travelogue which, however, differ in content as well as in quantity and quality of information. The Venetian humanist Ramusio collated several versions available to him in Venice in the middle of the sixteenth century, and produced the very first critical edition of Marco Polo's travelogue. In this article we underline the importance of his work and discuss some of its peculiarities.*

Түлхүүр үг: *Аялын тэмдэглэл, Марко Поло, гар бичмэлийн олон хувилбар*

Дорно дахин руу аялж тэндхийн ард түмний соёл уламжлал, зан заншлын талаарх олон мэдээ мэдээллийг Европ даяар түгээн тархаасан Пиан дэл Карпине хотын Жованни (1243-1247), Андре де Лонжумо (1245-1247), Ашелино ди Ломбардиа /Никола Ашелино/ (1247-?), Гийом де Рубрук (1253-1255) зэрэг олон аялагчид байснаас Пиан дэл Карпине хотын Жованни, Гийом де Рубрук нарын тэмдэглэл хэвлэгдэн олны хүртээл болсон билээ. “Марко Пологийн аялал” ном нь тухайн цаг үедээ дээрх бусад аялагчдын тэмдэглэлээс илүү олны хүртээл болсон нь худалдаачны өнцгөөс харсан буюу зарж худалдаалбал үнэд хүрэх алт эрдэнэс, бараа таваар зэрэг сонин содон олон зүйлийн тухай мэдээг багтааснаараа онцлогтой юм.

1. “Марко Пологийн аялал” бүтээлийн тухай

Марко Пологийн ном “*Devisement du Monde*” буюу “Ертөнцийн дүрслэл”, “*Le livre des Merveilles*” буюу “Гайхамшгийн ном”, “*Milione*” буюу “Нэг сая” гэх мэтчилэн өөр өөр гарчигтайгаар олонд танигдсан байна. “*Milione*” гэдэг нь Пологийнхны хоч нэр бөгөөд аяллынхаа турш үзэж харсан сонин хачин, элдэв зүйлсийн тоо хэмжээг хэлж байх талтай. Түүний номыг сонирхон уншигчдын тоо нэмэгдсэн тул маш олон тоогоор хуулбарлан бичиж худалдаалж эхэлсэн бөгөөд тухайн үедээ хамгийн эрэлттэй ном болжээ.

⁵⁸ МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Европ судлалын тэнхим

⁵⁹ Доктор /Ph.D/, Итали, Венецийн Ка Фоскари их сургуулийн Ази ба хойд Африкийн судлалын тэнхим

⁶⁰ Доктор /Ph.D/, Итали, Венецийн Ка Фоскари их сургуулийн Хүмүүнлэгийн ухааны тэнхим

“Марко Пологийн аялал” ном нь тухайн цаг үе хүртэл дорно дахины талаарх европчуудын олж мэдэж чадаагүй олон мэдээ мэдээллийг багтааснаас гадна янз бүрийн хүсэл сонирхолтой уншигчдад өөрсдийн өнцгөөс харах боломж олгосноороо өмнөх аялагчдын тэмдэглэл, бүтээлээс илүү их амжилтад хүрч чадсан байна. Уг номыг тухайн үед дараах зорилгоор түлхүү сонирхон уншдаг байв. Үүнд:

1. Гайхамшгийн чуулган
2. Худалдаа наймааны заавар зөвлөмж
3. Монголын эзэнт гүрэн, Хубилай хааны нигүүлсэнгүй зан чанар
4. Газарзүйн ном

Мөн түүнчлэн “Марко Пологийн аялал”-д дурдсан газарзүйн холбогдолтой шинэ мэдээллүүдийг 1375 оны Каталан Атлас (*Catalan Atlas*) болон Фра Маурогийн 1459 оны “Дэлхийн газрын зураг” (*Mappa Mundi*)-ийг хийхэд ашигласан байна. Алдарт аялагч Кристофор Колумб “Марко Пологийн аялал” номд хөтлөгдөж түүнд тэмдэглэгдсэн нутаг оронд хүрэхээр Хятад улсын зүг баруун талаар аялж байгаад Америк тивийг нээсэн бөгөөд түүний гар тэмдэглэлтэй Марко Пологийн номын хувилбар Испанийн Сэвил хотын номын санд хадгалагдаж байна.

“Марко Пологийн аялал” ном тухайн үед Европ даяар түгэн тархаж, олон дахин хуулбарлан бичиж, тэр хирээрээ утга агуулгын хувьд өөрчлөгдсөөр маш олон хувилбар бий болсон хэдий ч эх гар бичмэл нь олдоогүй байна. Марко Пологийн аяллын бичмэлийн энэ олон хувилбарыг эх сурвалж, цаг хугацаа, хэлээр нь багцлан ангилсныг хүснэгт 1.-ээс үзнэ үү.

Хүснэгт 1. “Марко Пологийн аялал” бичмэлийн гол ангилал⁶¹

Ангиллын тэмдэглэгээ	Цаг хугацаа	Бичигдсэн хэл	Хувилбарын тоо	Тайлбар
F	XIV зуун	франц, итали хосолсон	2	- Францын үндэсний номын сан “fr. 1116” - Хувийн цуглуулгаас олдсон бичмэлийн “f” хэсэг
Fr	XIV зуун	франц	18	Хамгийн эртнийх нь XIV зууны эхээр
K	XIV зуун	каталан, франц, арагон хэл	3	Хамгийн эртнийх нь XIV-р каталан хэлээр
L	XIV зуун	латин	6	Хураангуй бичмэл
LA	XV зуун	латин	9	Латин хэл рүү орчуулсан “TB” бичмэл
LB	XIV	латин	1	Латин хэл рүү орчуулсан “VA”

⁶¹ Дэлгэрэнгүйг хар. Gadrat-Ouerfelli (2015: 382-385); Simion (2019: 54-55)

	зуун		1 (гар бичмэлийн хэсэг)	бичмэл
LT	XIV зуун	латин	1	• ТА болон Р эхийн холимог бичмэл (Парисын номын сан, “lat. 3195”)
P	XIV зуун	латин	60 гаруй	• Франческо Пипиногийн латин хэл рүү орчуулсан “VA” бичмэл
TA	XIV зуун	тоскан аялгуу	5	• Хамгийн эртнийх нь XIV зууны эхээр
TB	XIV зуун	тоскан аялгуу	7	• XIV зууны сүүлч үе
V	XIV зуун	венец аялгуу	1	• Берлин хот дахь улсын номын сан, “Hamilton 424”
VA	XIV зуун	хойд итали аялгуу (veneto- emiliana)	5	• Хамгийн эртнийх нь XIV зууны эхээр
VB	XV зуун	венец аялгуу	2	• Венецийн “Чивико Корпер” музей, (Donà delle Rose 224) • Лондоны “Британи номын сан”, (Sloane 251) • Жованни Баттистагийн хүү Рамузио Паологын хувийн цуглуулгын XVI зууны бичмэлийн хэсэг, Ватикан, Ватиканы номлогчдын номын сан, (Barberiniano lat. 5361)
Z	XV зуун	латин	1	• Испанийн Толедогийн “Соёлын өвийн архив болон номын сан” “Zelada ms. 49.20”

“Марко Пологийн аялал” бүтээл нь Венецийн Бүгд Найрамдах улсын төрийн удирдлагын гишүүн Ж.Б.Рамузио (1485-1557)-гийн зохиосон хувилбар юм. Тэрээр 50 гаруй аялагчдын аяллын тэмдэглэлийн анхны гар бичмэлүүдийг цуглуулж чадсан. Ж.Б.Рамузио нь Марко Пологийн аяллын тэмдэглэлийн хамгийн анхны “шүүн тунгаасан” хувилбарыг бичсэн бөгөөд доор дурдсан олон бичмэлийн ангиллыг ашигласан байна. Үүнд:

- латин хэлээрх Z (энэ ангилалд хоёр хувилбар байсан бөгөөд ‘Ghisi codex’ гэх хувилбарыг венец гаралтай нэгэн гэр бүл хувийн цуглуулгаасаа өгсөн),
- венец аялгуугаар бичсэн VB (Рамузиогийн хувийн гар бичмэл),
- венец аялгуугаар бичсэн хураангуй бичмэл V (Hamilton 424),

- латин хэлээрх хураангуй бичмэл (L),
- тухайн үед хамгийн их түгсэн, мөн үеийн Европын эрдэмтдийн хамгийн их судалсан (P)

Рамузиогийн ашигласан ‘Ghisi codex’ хувилбар нь маш чухал бичмэл юм. Марко Поло судлаачдын үздэгээр энэ хувилбар нь гар бичмэлүүдийн “В” ангилалд багтах ба угсаатан зүйн талаас хамгийн олон мэдээлэл агуулдаг. “Марко Пологийн аялал” нь 70 гаруй бичмэлийг нэгтгэн дүгнэж гаргасан хувилбарын орчуулга юм. Марко Пологийн аяллын тэмдэглэлийг Б.Дорж, С.Идшинноров, А.Очир нар “Орчлонгийн элдэв сонин” нэртэйгээр 1987 онд орос хэлээс монгол хэлнээ орчуулсан билээ. “Орчлонгийн элдэв сонин” бүтээлийн орос хэлээрх эх нь “F” ангиллын буюу нэг хувилбарын орчуулга юм. Харин “Марко Пологийн аялал” нь өөр хоорондоо агуулгын зөрөөтэй бусад олон хувилбарт гарсан мэдээллийг нэгтгэж чадсан тул одоогоор хамгийн их мэдээ мэдээлэл агуулсан буюу сонгомол эх хэмээн үзэж болохоор байна.

XVI зууны эртний итали хэлээрх R хувилбар нь дээрх олон бичмэлүүдийн анхны хэвлэмэл хувилбар юм. Рамузиогийн уг бүтээл нас барснаас нь хойш хоёр жилийн дараа буюу 1559 онд Венецийн Жунти хэвлэлийн газраас гаргасан “*Аян Замын Хөтөч ба Аялал*” (Navigazioni e Viaggi) хэмээх бүтээлийнх нь 2-р ботид “Венецийн Марко Поло гуайн аялал” (Dei Viaggi di messer Marco Polo gentiluomo veneziano) хэмээх нэртэйгээр хэвлэгджээ.

2. Марко Пологийн тэмдэглэл дэх зарим үг хэллэг, ойлголтын тухайд

Марко Поло худалдаачны гэр бүлд төрж өссөн тул аяллын туршид үзэж харсан олон гайхамшигтай зүйлсээс зарж худалдвал өндөр үнэд хүрэх, ашиг хонжоо олж болохыг нь л голчлон тэмдэглэсэн байна. Түүний аяллын тэмдэглэл гурван хэсгээс бүрдэх нэг ном хэдий ч тэрээр хэсэг тус бүрийг ном гэж тэмдэглэсэн байна. Цаашид дэлгэрүүлэн судлууштай, анхаарал татсан зарим хэсгийг дурдахаас өмнө эдгээр нь зөвхөн “R” хувилбарт гарсан болохыг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Нэгдүгээр номын 2-р хэсэгт гарсан “**Caramani**” гэх үг нь зөвхөн “R” болон “Z” хувилбарт дурдагджээ. Карамани буюу Кахараман нь XIII зууны дунд үеэс XV зууны сүүл үе хүртэл Туркийн Анатолын хойгт ноёрхож байсан улс юм.

... хойд талаараа *Карамани (Caramani)* хэмээх түрэгүүд ...

Нэгдүгээр номын 10-р хэсэг дэх “**Barsamo**” буюу “мацагтан хүү” гэсэн утгатай үгийг зөвхөн “R” хувилбарт дурджээ. Энэ нь Сирийн үнэн алдартны Якопит гэгээний нэр юм. Энд дурдсан хийд нь одоогийн Турк улсын Малатиа хотын ойролцоо орших бөгөөд VIII-XIII зуунд якопитуудын хувьд чухал газар байжээ.

... мөргөлийн үеэр *Барсамогийн* тахилын ширээн дээр ...

Нэгдүгээр номын 55-р хэсгийн 10-р зүйлд “**boriat**” гэх үг дурдагдсан нь өөр аль ч бичмэлээс олдоогүй бөгөөд “**ойрадууд**” гэж орчуулжээ. Иймд энэ үгийг цаашид анхааран судлууштай.

“... эрэмгий зоригт *ойрадуудад* (*boruam/boriat*) л энэхүү ...”

Хоёрдугаар номын 8-р хэсэгт дурдагдах “**Achmach**” нь Хубилай хааны хүү санг хамаарагч алдарт сайд Ахмад Фанакатиг (?-1282) юм. Зөвхөн “**R**” хувилбарт Ахмад Фанакатиг албан тушаалаа урвуулан ашигласны улмаас алуулсан хэмээн дурджээ.

... жигшүүрт *Акмак* болон хүүхдүүд нь ...

Хоёрдугаар номын 8-р хэсэгт дурдагдах “**Vanchu**” гэх үг нь зөвхөн “**R**” хувилбарт тэмдэглэгдэн үлджээ. Ванкү (Wanhu 万户) гэдэг үг хятад хэлний ваньху буюу 10000 цэргийн жанжин гэсэн утгатай үг юм.

... ордонд нэвтэрч, *Ванкү* нэгэн сандал ...

Хоёрдугаар номын 26-р хэсгийн 6-р зүйлд “**Achbaluch**” гэх үг дурдагдсан нь “Цагаан хот” гэсэн утгатай түрэг үг бөгөөд Хятад улсын Хэбэй мужид оршдог Жөндин (Zhengding 正定, эртний Zhendingfu) хэмээх хотыг хэлсэн байж магадгүй (Haw 2006: 95).

“... тав дахь өдрийн орой *Акбалук* (*Achbaluch*) хэмээх хотод ...”

Монгол хаад ноёд, монголчуудын ахуй амьдралтай холбоотой ойлголт, үг хэллэг гарснаас заримыг нь онцлон дурдъя.

Марко Поло тэмдэглэлдээ Хубилай хааныг “*Gran Can, Gran Tartaro, Gran Chani, Gran Cani, Gran Cane*” гэх мэтчилэн олон хувилбараар бичсэн бөгөөд бусад хувилбаруудад “*Can, Gran(t) Can, Gran(t) Ka(a)n, Grant Kant, Gran(t) Sire(s) / Seingnor(s), Grant Tartar, Ka(a)n, sire grant, Tartar F; Grandis Canis, Kanis, Magnus Canis / Kanis L; Kaam, Magnus Kaam P; Gran Chan(i), Gran Signor(e), Signor(e) / Signori, Signor de tuti i Tartari, Signor deli Tartari, Signori de Tartari, Sumo Signor V; Cha(a)n, Gran Cha(a)n, Gran Segnior(e), Gran Segnior de' Tartari, Grande Cha(a)n, Grande Chaan VA; Gran Can(e), Gran Chan(e), Gran Chan Segnor di Tartari, Gran Segnor Chan, Gran Segnor de' / di Tartari, Segnor(e), Segnor Gran Chan(e) VB; Dominus, Dominus Grandis, Magnus Can, Magnus Dominus Z*” зэргээр тэмдэглэсэн байна. Харин Рамузиогийн нэгдүгээр номын 44-р хэсгээс бусад газар Чингис хааны тухай дурдаагүй байна. Дээрх үг нь уг бүтээлийн бараг хамгийн их давтагдсан үг юм.

Уг бүтээлд “Мөнх хаан”-ыг “*Mongú Can, Manghú Gran Can, Monghú Can, Mangi Can*” гэж 4 янзаар бичсэн бөгөөд бусад хувилбарт “*Mo(n)gu, Mongu Can, Mongu Cha(a)n, Mongu(t) Kaan F; Mongu Kan, Mongu Mongihu Kanis, Mungu Chan L; Magnus Kaam, Ma(n)guth (Kaam) P; Magon, Magu Chan, Mangu, Mengon, Mul Chan V; Mangu Cha(a)n, Mongu Cha(a)n VA; Magu Chan, Malgu, Malgu Gran Chan, Mangu Chan, Mongut Chan VB*” гэж тэмдэглэжээ.

Мөн христийн болон исламын шашинтнаас бусдыг “Idolatri” буюу онгон тахин шүтэгч, онгон шүтээнтэн гэх үгээр бичиж тэмдэглэсэн байна. Бусад олон бичмэлд “*idres, idules, ydoles, ydres, ydules F; adorans ydola, colens ydola, ydolatra L; adorare ydola, ydola colere, ydola venerare, ydolatra, ydolatria, ydolatria sectari, ydolatrie sectatores P; adorare idol(l)e, adorare l(e) idol(l)e, idolatri V; adorare le idol(l)e/i idoli. idol(l)atra / idolatri, idolatria VA; adorare idolli, g(i)ente idolatria, idolatra / idol(l)atri(i) VB; ydol(l)a adorantes ydol(l)a adorare, ydol(l)a col(l)ere, idolatri / ydolatri, ydolatria Z*” гэж дурджээ.

Марко Поло худалдаачин байсан тул төрөл бүрийн ургамал, халуун ногоо, амтлагч; алт, мөнгө, төмөр, зэс, ган, болд; биндэрьяа, маргад, бадмаараг, оюу номин зэрэг төрөл бүрийн үнэт чулуу; торго, бөс, шаазан, арьс нэхий эдлэл зэрэг гар урлалын зүйлсийг түлхүү тэмдэглэсэн байна.

Сарлагийг “... сэрвээн дээрээ хоёр төө өндөр том бөхтэй нэгэн үхэр ...”, нүүрсийг “... дүрэлзэж шатдаггүй бөгөөд маш их илчтэй түлдэг хар чулуу...” гэх мэтчилэн тэмдэглэсэн сонирхолтой мэдээлэл байгааг цаашид нарийвчлан судлах нь угсаатан зүйн талаас ач холбогдолтой судлагдахуун болно гэж үзэж байна.

Марко Пологийн аяллын номд очсон газар оронд нь элбэг тохиолдох боловч огт дурдаагүй, бусдад шүүмжлүүлсэн, ялангуяа хятадын соёлын холбогдолтой зарим нэг зүйл байна. Жишээлбэл, түүний номд цайны тухай ямар ч мэдээлэл дурдаагүй байна. Дундад зууны үеийн венецчүүд архи дарсанд их дуртай байсан тул Марко Пологийн худалдаачны сэтгэлгээнд цай гэдэг нь зарж худалдан ашиг олохоор бараа биш байв. Европт хүртэл өтгөн шар айраг, зөгийн бал болон халуун ногоотой хольж хийсэн халуун дарс өргөн хэрэглэдэг байсан учир цай сонирхох хүн бараг байгаагүй. Марко Полог худалдаачин байсан гэдгийг үргэлж санах хэрэгтэй. Үүгээрээ Марко Пологоос өмнө Дорно дахинд хүрсэн бусад аялагчдын тэмдэглэлээс онцлог юм. Тэрээр үзэж харсан, сонссон дуулснаа тэр хэвээр нь буюу харсан зүйлээ харсан, бусдаас сонссон зүйлээ сонссон гэж тодорхой бичсэн байна.

Дүгнэлт

- Гар бичмэлийн олон хувилбарыг нэгтгэсэн нь монголчуудын төдийгүй тухайн үеийн ард түмний зан заншлыг дэлгэрүүлэн судлахад чухал хэрэглэгдэхүүн болох талтай.
- Бусад аялагчдын бүтээл дэх монголчуудын талаарх мэдээлэлтэй харьцуулан баримт мэдээг бататгахад дөхөмтэй.
- Уг чиглэлийн судалгааны ажлыг цаашид гүнзгийрүүлэхэд үндсэн суурь болох эрдэм шинжилгээний чухал ач холбогдолтой.
- Итали дахь монгол судлалын ажлыг идэвхжүүлэн, энэ чиглэлийн судалгааг хөгжүүлэхэд практик ач холбогдолтой.

Ном зүй

“Марко Пологийн аялал” номын хувилбаруудын хэвлэл

1. F = Eusebi, Mario (ed.) (2018). Marco Polo: Le Devisement dou monde. Testo secondo la lezione del codice fr. 1116 della Bibliothèque Nationale de France. Venezia: Edizioni Ca' Foscari. DOI <http://doi.org/10.30687/978-886969-223-9>. Filologie medievali e moderne 16. Serie occidentale 13.
2. Fr = Ménard Philippe (éd.) (2001-09). Marco Polo: Le devisement du monde. 6 voll. Genève: Droz.
3. K = Reginato, I. (ред.) (хэвлэвтэд байгаа). *La Version K (catalane) du Devisement dou monde: étude et éditions, Classiques Garnier, collection « Textes littéraires du Moyen Âge », série « Textescatalans du Moyen Âge ».*
4. L = Burgio, Eugenio (ред.) (хэвлэлийн эхийг бэлтгэж байгаа). Liber qui vulgari hominum dicitur Elmeliote o Liber domini Marchi Paulo de Venetiis. Epitome latina L. Venezia: Edizioni Ca' Foscari.
5. LT = Santoliquido, Vito (2018-19). Il «Liber descriptionis» di Marco Polo nel ms. parigino BnF, lat. 3195: edizione critica e studio [PhD thesis]. Venezia; Zurigo: Università Ca' Foscari: Universität Zürich.
6. P = Francesco Pipino O.F.P., Liber domini Marchi Pauli de Veneciis de condicionibus et consuetudinibus orientalium regionum (ed. interpr. di Samuela Simion sul cod. Firenze, Bibl. Riccardiana 983). URL http://virgo.unive.it/ecf-workflow/books/Ramusio/testi_completi/P_marcatomain.html
7. R = Giovanni Battista Ramusio. De I viaggi di Marco Polo, gentil'huomo venetiano. Id. Secondo volume Delle Navigationi et viaggi [...], in Venetia nella stamperia de' Giunti, L'anno MDLIX, ff. 2r-60r (ed. di Samuela Simion dalla copia Padova, Biblioteca Capitolare, 500.C5.4). URL http://virgo.unive.it/ecf-workflow/books/Ramusio/testi_completi/R_marcatomain.html
8. TA = Bertolucci Pizzorusso, Valeria (ред.) (1975). Marco Polo: Milione. Versione toscana del Trecento. Milano: Adelphi.
9. TB = Amatucci, Eleonora (1982-83). La redazione toscana B del 'Milione' di Marco Polo: edizione critica [MA thesis]. Firenze: Università degli Studi di Firenze.
10. VA = Barbieri, Alvaro; Andreose, Alvise (ред.) (1999). Marco Polo: Il «Milione» veneto. Ms. CM 211 della Biblioteca civica di Padova. Venezia: Marsilio.
11. VB = Gennari, Pamela (2009-10). «Milione», redazione VB. Edizione critica commentata [PhD thesis]. Venezia: Univ. Ca' Foscari. URL http://dspace.unive.it/bitstream/handle/10579/937/Gennari_955311.pdf?sequence=1(2019-11-09).
12. Z^{to} = Barbieri, Alvaro (ред.) (1998). Marco Polo: «Milione». Redazione latina del manoscritto Z. Parma: Fondazione Pietro Bembo/Guanda.

Марко Пологийн тухай сүүлийн үеийн сонгосон хэвлэл (2000-2019)

1. Andreose, Alvise (2015). “Marco Polo's *Devisement dou monde* and Franco-Italian tradition”. *Francigena*, I: 217-42.
2. Andreose, Alvise; Concina, Chiara (2016). “A monte di F e f. Il *Devisement dou monde* e la scripta dei manoscritti francesi di origine pisano-genovese”. In Pioletti, Antonio; Rapisarda, Stefano (eds.), *Forme letterarie del Medioevo romanzo: testo,*

- interpretazione e storia*. Atti dell'XI Congresso della SIFR (Catania, 22-26 settembre 2015). Soveria Mannelli: Rubbettino: 15-37.
3. Andreose, Alvise (2016). “«...io essendo giovanetto n'ho udito molte fiato dire...»». Alcune riflessioni sulle fonti dei *Viaggi di messer Marco Polo* di Giovanni Battista Ramusio. *Quaderni Veneti*, n.s., 6, 2: 1-14.
4. Andreose, Alvise (2017). “Marco Polo e la grant *peitere* per il vino del Gran Can”. In Iannello, Tiziana (ed.), *Est-Asia. L'interscambio culturale scientifico ed economico*. Atti del Convegno internazionale (Novedrate, June 18-19, 2015). Roma: Aracne: 77-90.
5. Andreose, Alvise (2018). “Il greco di Marco Polo”. In Andreose, Alvise; Borriero, Giovanni; Zanon, Tobia (eds.), “*La somma de le cose*”. *Studi in onore di Gianfelice Peron*. Padova: Esedra: 127-36.
6. Barbieri, Alvaro (2004). *Dal viaggio al libro. Studi sul 'Milione'*. Verona: Fiorini.
7. Bat-Uchral, G.; Ragagnin, Elisabetta; Simion, Samuela (eds.) (2019). *Marko Pologiyn ayalal. 1559 oni Ramuziogiyn huvilbar*. Ulaanbaatar: Soyombo.
8. Battaglia Ricci, Lucia (ed.) (2001). *Marco Polo: Milione*. Firenze: Sansoni.
9. Bertolucci Pizzorusso, Valeria (2011). *Scritture di viaggio. Relazioni di viaggiatori ed altre testimonianze letterarie e documentarie*. Roma: Aracne.
10. Bianchi, Vito (2007). *Marco Polo: storia del mercante che capì la Cina*, Bari, Roma, Laterza.
11. Burgio, Eugenio (2018). *Marco Polo, 'Le Devisement dou monde', II. Glossario, a cura di Eugenio BURGIO, Venezia, Edizioni Ca' Foscari Digital Publishing, Venezia: Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, vol. 1.*
12. Burgio, Eugenio; Simion, Samuela Simion (2018). “*La ricezione medievale del Devisement dou monde (secoli XIV-XV)*”, *Medioevo Romanzo*, XLII: 173-194.
13. Burgio E., Simion S. (ed.). 2015. Giovanni Battista Ramusio: Dei viaggi di Messer Marco Polo veneziano (“*Navigazioni et viaggi*”, II, 1559): Edizione critica digitale progettata e coordinata da Eugenio Burgio, Marina Buzzoni, Antonella Ghersetti. Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2015. (Filologie Medievali e Moderne 5 / Serie Occidentale 4.) (http://virgo.unive.it/ecf-workflow/books/Ramusio/testi_completi/P_marcato-main.html)
14. Busi, Giulio (2019). *Marco Polo: viaggio ai confini del Medioevo*. Milano: Mondadori.
15. Capusso, Maria Grazia (2008). “La mescolanza linguistica del *Milione* franco-italiano”. In Conte (2008), 263-85.
16. Cattaneo, Angelo (2011). *Fra Mauro's Mappa Mundi' and Fifteenth-Century Venice*. Turnhout: Brepols.
17. Cigni, Fabrizio (2017). “Rustichello da Pisa”, *Dizionario biografico degli Italiani*, 89 [online: http://www.treccani.it/enciclopedia/rustichello-da-pisa_%28Dizionario-Biografico%29/]
18. Concina, Chiara (2007). “Prime indagini su un nuovo frammento francoveneto del *Milione* di Marco Polo”. *Romania*, 125, 342-69.
19. Conte, Silvia (ed.) (2008). *I viaggi del Milione: Itinerari testuali, vettori di trasmissione e metamorfosi del Devisement du monde di Marco Polo e Rustichello da Pisa nella pluralità delle attestazioni = Atti del Convegno internazionale (Venezia, 6-8 ottobre 2005)*. Roma: Tiellemmedia.
20. Falchetta, Piero (2006). *Fra Mauro's World Map*. With a commentary and translations of the inscriptions; presentation by Marino Zorzi. Turnhout: Brepols.

21. Gadrat-Ouerfelli, Christine (2015). *Lire Marco Polo au Moyen Age. Traduction, diffusion et réception du Devisement du monde*. Turnhout: Brepols.
22. Gaunt, Simon (2013). *Marco Polo's 'Le Devisement du Monde': Narrative Voice, Language and Diversity*. Cambridge: Brewer.
23. Gennari, Pamela (2010). «Sui rapporti tra i codici della redazione VB del *Milione*». *Quaderni Veneti*, 49-50, 39-66.
24. Grisafi, Attilio (2008). «Il *Milione* nella cultura occidentale: fruizione e funzione della traduzione di Pipino da Bologna», *Schede medievali*, 46, 179-88.
25. Grisafi, Attilio (2014). «Il *Milione* di Marco Polo: aspetti testuali e linguistici della traduzione latina di Francesco Pipino da Bologna», *Itineraria*, 13, 45-69.
26. Jacoby, David (2018). *Medieval trade in the Eastern mediterranean and beyond*. London; New York: Routledge.
27. Kinoshita, Sharon (2016) Marco Polo, *The Description of the World*, translated, with an introduction and annotations, by Sharon Kinoshita; maps and genealogies by Ian Mladjov, Indianapolis et Cambridge, Hackett, 2016
28. Mascherpa, Giuseppe (2018). «Una Venezia d'Oriente. Gli splendori di Quinsai nella tradizione del *Devisement dou monde*». Mascherpa; Strinna (2018), 63-88.
29. Mascherpa, Giuseppe; Strinna, Giovanni (eds.) (2018). *Predicatori, mercanti, pellegrini. L'Occidente medievale e lo sguardo letterario sull'Altro tra l'Europa e il Levante*. Mantova: Universitas Studiorum
30. Masini, Federico; Franco, Salvatori; Schipani, Sandro (eds.) (2006). *Marco Polo 750 anni. Il viaggio, il libro, il diritto*. Roma: Tiellemedia.
31. Ménard, Philippe (2019). “Guerres entre Mongols. L'empereur Khoubilai Khan contre le prince Nayan dans le texte de Marco Polo. Essai de critique textuelle”. In Douchet, Sébastien et al. (eds.), *De la pensée de l'histoire au jeu littéraire. Études médiévales en l'honneur de Dominique Boutet*. Paris: Champion: 201-210.
32. Montesano, Marina (2014). *Marco Polo*. Roma: Salerno.
33. Pozza, Marco (2006). “Marco Polo Milion. An unknown source concerning Marco Polo”, *Medieval Studies*, 68. 285-302.
34. Racine, Pierre (2011). “Marco Polo, marchand ou reporter?”, *Le Moyen Age*, 117, 315-344 [online <http://www.cairn.info/publications-de-Racine-Pierre--1077.htm>]
35. Racine, Pierre (2012). *Marco Polo et ses voyages*, Paris: Perrin.
36. Ragagnin, Elisabetta (2017). L'ambiguità del teonimo poliano *Natigay – Načigay*. In: Crifò, F. & Rinaldin, A. (eds.), *Quaderni Veneti* 6/2(2017). Venezia: Edizioni Ca' Foscari. 103-112.
37. Ragagnin, Elisabetta (in print) Some further notes on Marco Polo's Tatar Gods. To appear in: *Acta Mongolica*.
38. Ragagnin, Elisabetta; Khabtagaeva, Bayarma (2018). Nekotorye zametki ob «arc(h)olino» / «cocolino» v zapisjax Marko Polo [Some notes on the term «arc(h)olino» / «cocolino» in the travelogue of Marco Polo]. *Sibirskij Filologičeskij Žurnal/Siberian Journal of Philology* 2018/4, 129-136.
39. Ragagnin, Elisabetta; Simion, Samuela (in print). A new tool for Mongolic studies: the critical digital edition of Giovanni Battista Ramusio's *Viaggi di messer Marco Polo* (1559). In: Rykin, P. et al. (eds.), *Mongolic Languages and Written Culture of Mongolian Peoples: Proceedings of the Second International Conference on Mongolic Linguistics (Elista, May 18–21, 2016)*.
40. Reginato, Irene (2018). «La variazione lessicale nel *Milione*. Interferenza linguistica e costanti interpretative». *Quaderni Veneti*, 6 (2), 77-102.

41. Reichert, Folker (2013). “Marco Polo und die chinesische Stadt”. In *Vieler Völker Städte. Polyethnizität und Migration in Städten des Mittelalters*: 137-158. [online: <https://stadtarchiv.heilbronn.de/fileadmin/daten/stadtarchiv/online-publikationen/12-vieler-voelker-staedte.pdf>]
42. Sangorrín Guallar, Francesco (ed.) (2016). *El libro de Marco Polo: version aragonesa del siglo 14*. Zaragoza: Institucion Fernando El Catolico.
43. Santoliquido, Vito (2018-19). *Il «Liber descriptionis» di Marco Polo nel ms. parigino BnF, lat. 3195: edizione critica e studio* [PhD thesis]. Venezia; Zurigo: Università Ca’ Foscari; Universität Zürich.
44. Simion, Samuela (ed.) (2016). *Benedetto, Luigi Foscolo: Livre de messire Marco Polo citoyen de Venise, appelé Milion, où sont décrites les Merveilles du monde*. Traduzione critica secondo le carte inedite del lascito di Ernest Gidey. Venezia: Edizioni Ca’ Foscari.
45. Samuela Simion (2019). *Marco Polo, Il Devisement dou monde nella redazione veneziana V (cod. Hamilton 424 della Staatsbibliothek di Berlino). Tomo 1*, Venezia: Edizioni Ca’ Foscari. [https://edizionicafoscari.unive.it/en/edizioni4/libri/978-88-6969-322-9/]
46. Tanase, Thomas (2016). *Marco Polo*. Paris: Ellipses.
47. Tanase, Thomas (2019). “In the heart of Asia: Marco Polo, from Venice to Tibet”. In *Menache, Sophia; Kedar, Benjamin Z.: Balard, Michel (eds.), Crusading and Trading between East and West. Studies in Honour of David Jacoby*. London: Routledge: 216-27.
48. Veneri, Toni (2012). “Il riscatto geografico di Marco Polo”, *Quaderni Veneti*, 1(2), 33-57.
49. Vogel, Hans U. (2013). *Marco Polo «Was» in China: New Evidence from Currencies, Salts and Revenues*. Leiden: Brill.

УРАН ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГАД ӨГҮҮЛБЭРИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН БҮТЦИЙН ОНОЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙХ НЬ

Б.Удвал⁶²

Abstract: *In this paper, my research was driven by the need to determine the division of thematic and rhematic elements of sentence. The main theoretical implication of my research is that the organization of the human mind influences how languages are structured. As a result logic system of sentences is similar across languages. And the logic system of thematic rhematic elements can be providing equivalence of translation. This paper also considers aspects of Chomsky's linguistic philosophy of Language universal.*

Түлхүүр үг: *Өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц, Хэлний нийтлэг, Ноам Чомский, Түгээмэл хэл зүй, Өгүүлэгдэхүүн, Өгүүлэхүүн, онцолбор мэдээлэл, дэвсвэр мэдээлэл*

Удиртгал

Аливаа хэлний өгүүлбэр нь юм ба түүний шинж, тэдгээрт холбогдох үйл хөдлөл гэсэн нэг үндсэн тогтолцоотой байдаг. Эдгээр нэгжүүд нь өгүүлбэрт бие даасан гишүүн болох бөгөөд үнэлэмж болон өгүүлбэрт гүйцэтгэх үүргээр нь өгүүлэгдэхүүн /subject/ өгүүлэхүүн /predicate/ байц /adverb/ тусагдахуун /object/ тодотгол /determination/ гэж ангилдаг.

Өгүүлэгдэхүүн, тусагдахуун хоёр нэр үгээр ихэвчлэн илэрч юмыг заадгаараа нийтлэг бөгөөд тодотгол, байц хоёр утгазүйн болон хэлзүйн хувьд нарийн ялгаатай ч шинжийг заадгаараа нийтлэг, харин өгүүлэхүүн нь аливаа хэлэнд үйлийг заадгаараа нийтлэг байдаг. Хүн төрөлхтний хэлнүүд хэлзүйн болон өөр бусад шинжүүдээрээ ялгаатай болох талаар хэл судлаачид олон төрлийн харьцуулсан болон зэрэгцүүлсэн судалгааг хийж дүгнэлт тайлбар өгсөн байдаг. Орчуулгад орчуулж буй хоёр хэлний хэл зүйн болон бусад ялгаатай шинжүүдийг үнэн зөв тодорхойлох нь орчуулга үнэн зөв дүйцэлтэй болоход тун чухал байдаг. Гэхдээ хэлнүүдэд адил төстэй нийтлэг зарчмууд бас байдаг. Үүнийг хэлний нийтлэг буюу /Language universal/ гэх бөгөөд орчин үед дэлхийн олон хэлнүүд ямар нэг шинжээрээ бие биенээсээ ялгарах нь гол биш харин нийтлэг зарчмуудаар адил төстэй талыг нь нээн гаргах явдал чухал хэмээн 1961 онд Нью-Йорк хотод Joseph Greenberg, Charles Osgood, James Jenkins нарын санаачилсан нэгэн эрдэм шинжилгээний хурлаар хэлний нийтлэгийн талаар баримт бичиг гаргаж хэл шинжлэл нь хэлнүүдийг тоочин бичих хэрэгсэл байснаа больж хэлний тухай бүрэн боловсорсон шинжлэх ухаан болсон хэмээн дүгнэжээ. Хэлний нийтлэгийн талаар Н.Чомский, Ж. Грийнберг нарын онол нь судалгааны чиглэлээрээ ялгаатай. Ж.Грийнбергийн онол маш олон хэлний баримт дээр тулгуурлаж авиа зүй, үг зүй

⁶² Орчуулга судлаач, докторант

гэх мэт бүх түвшинд антропологи, психологийн талаас авч үздэг бол, Н.Чомскийн онолын хувьд бусад хэлийг төлөөлүүлж ганц англи хэлээр загвар болгон авч зөвхөн өгүүлбэр зүйн түвшинд философи талаас нь судалсан бөгөөд хүний бүх хэлэнд байдаг нийтлэг дүрмийн цогц болох “Universal grammar” буюу “Түгээмэл хэл зүй” хэмээх ойлголтыг тодорхойлсон. Хэлний нийтлэг хэмээх ойлголт нь хэлний дотоод мөн чанарт нэвтрэн орж юмсын учрыг тайлбарлаж чаддаг гэдгээрээ орчуулга судлалд нэн чухал ойлголт юм. Н.Чомскийн “Түгээмэл хэл зүйн” онолын хүрээнд англи монгол хэлний өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцэд харьцуулсан шинжилгээ хийх замаар монгол –англи уран зохиолын орчуулгад шинжилгээ хийж болох юм.

I. ӨГҮҮЛБЭРИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН БҮТЦИЙН ТАЛААРХ ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛУУД

I.1 Прагийн хэл шинжлэлийн дэгийнхний үзэл баримтлал

Мэдээллийн бүтэц дэх онцолбор мэдээлэл болон дэвсвэр мэдээллийн талаар хэл шинжлэлд хамгийн их дэлгэрсэн томъёолол бол Прагийн хэл шинжлэлийн дэгийнхний томъёолол Халлидейн томъёолол гэсэн хоёр гол томъёолол байдаг. Аливаа хэлэнд эхийн мэдээллийн бүтэц нь өгүүлбэр доторх theme rheme –ийн /дэвсвэр онцолбор/-ын бүтэц зохион байгуулалтаар тодорхойлогддог. Хэл судлаачид үүнийг олон янзаар тайлбарласан байдаг. Тайлбар бүр ихэвчлэн тухайн судлаачийн эх хэл мөн судлаачийн хамгийн сайн мэддэг хэлэнд суурилан тайлбарласан байдаг. Дэвсвэр мэдээлэл, өгүүлбэр доторх элементүүдийн дараалал байрлалын талаарх Халлидейн тайлбар бол англи хэлний жишээн дээр хийгддэг.

Прагийн хэл шинжлэлийн дэг, Фербас нарын өгүүлбэрийн бүрэлдэхүүн хэсгүүд зөвхөн дэвсвэр-онцолбор харьцаатай байх албагүй гэсэн үзэл баримтлалыг дэвшүүлж харилцааны динамизм гэх ойлголтыг гарган ирж мэдээллийн бүтцийг байрлалаар нь хатуу тогтоож болохгүй хэмээн тайлбарладаг.

Мэдээллийн бүтэцийн энэ хоёр ангиллыг Францын сонгодог хэл, уран зохиол судлаач Хэнри Вейлл хэл шинжлэлийн судлагдахуун болгож анхны эх суурийг тавьсан гэж үздэг. Энэ ангилал дээр суурилан Прагийн хэл шинжлэлийн дэгийг үндэслэгчдийн нэг Вильям Матизиус (1928) өгүүлбэрийн бүтцийг суурь хэсэг, цөм хэсэг гэж томъёолон хос хэлбэрт хуваасныг мөн Прагийн хэл шинжлэлийн үндэслэгч Фейрбас (1964) theme, rheme гэж тус бүр өөрчлөн томъёолсон байна.

1979 онд Бабинек өгүүлбэрзүйн системийг дараах 3 түвшинд ялган ангилсан.

1. Өгүүлбэрийн утгын бүтцийн түвшин
2. Өгүүлбэрийн хэл зүйн бүтцийн түвшин
3. Өгүүлбэрийн дэс дарааллын түвшин

Эдгээрээс 3-р түвшин нь өгүүлбэрийн бүтцийн бүрдэл хэсгийг илэрхийлдэг. Үүнийг Прагийн дэгийн хэл шинжлэлд Өгүүлбэрийн Мэдээллийн Бүтэц (Эрдэнэсан, Д. 2015: 21) буюу Functional Sentence Perspective (FSP) гэж тодорхойлсон.

Өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг Хатим (1987) дараах байдлаар тайлбарласан байна.

1. Өгүүлбэрт theme буюу дэвсвэр мэдээлэл эхэнд байрлаж үүний суурин дээр rheme буюу шинэ мэдээлэл агуулсан онцолбор мэдээлэл хэлэгдэнэ.
2. Хам бичвэрээс хамааралтай (thematic) элементийн харилцаанд чухалчлагдах чанар нь хам бичвэрээс хамааралгүй (Rhematic) элементээс харьцангуй бага байдаг.
3. Хам бичвэрээс хамааралтай тематик элементүүд нь хуучин мэдээлэл агуулдаг харин хам бичвэрээс хамааралгүй рематик элементүүд нь шинэ мэдээллийг агуулдаг.

Өгүүлбэрийн хуучин мэдээлэл бүхий хам бичвэрээс хамааралтай элемент болон шинэ мэдээлэл бүхий хам бичвэрт хамааралгүй элементтэй холбоотойгоор Фербас (1964) харилцааны динамизм гэдэг ойлголтыг гаргаж ирсэн бөгөөд хам бичвэрээс хамааралтай хуучин мэдээлэл бүхий элемент нь харилцааны динамизмийн хамгийн бага зэргийг агуулдаг харин хам бичвэрээс хамааралгүй шинэ мэдээлэл бүхий элемент нь харилцааны динамизмийн хамгийн их зэргийг агуулдаг гэж үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, дэвсвэр мэдээлэл нь харилцааны **динамизмийн** хамгийн бага зэргийг агуулдаг аж.

Харилцааны динамизм гэх ойлголт нь онолын үүднээс чухал мэт харагдаж байгаа ч theme rheme –ийг нарийвчлан тодорхойлох чадваргүй учир нь харилцааны динамизм нь өгөгдсөн мэдээлэл /шинэ мэдээлэл, хам бичвэрээс хамааралтай мэдээлэл/ хам бичвэрээс хамааралгүй мэдээлэл зэрэг элементүүдтэй холилдон өгүүлбэрт байгаа theme rheme мэдээллийн зааг ялгааг нарийвчлан тогтоож чадахгүй байна гэж зарим судлаачид үздэг. Фербасын энэ хоёрдмол бүрхэг тодорхойлолтыг нарийвчлах зорилгоор Валлаури (Vallauri 1995) өгүүлбэрт theme /дэвсвэр/ rheme /онцолбор/–ыг тодорхойлох шалгуурууд гаргаж ирснээс Wh – Question test – буюу Асуух үгээр асуулт тавих арга харьцангуй боломжит хувилбар болж байсан /Vallauri 1995/

Энэ нь “Өгүүлбэр болгон ямар нэг байдлаар асуултад хариулж байдаг. /хэн, юу, хэрхэн яаж/ гэх мэтээр. Тэгэхээр тухай өгүүлбэрийн асуултад хариулт өгч байгаа хэсэг нь онцолбор мэдээлэл болно” гээд дараах жишээгээр тайлбарлажээ. (Vallauri 1995)

Өгүүлбэр: The bikers road to the coast. Дугуйчин далайн эрэг рүү явж байна.

Асуух үгтэй асуулт: Who road to the coast? Хэн далайн эрэг рүү явж байна.

Хариулт: The bikers. Дугуйчин

Энэ өгүүлбэрт road to the coast – эрэг рүү явж байна – гэсэн хэсэг бол асуултын нэг хэсэг болж байгаа учир theme харин the bikers – дугуйчин гэдэг үг

асуултын хариу болж байгаа учир theme болно гэж тайлбарлажээ. Гэхдээ прагийн дэгийнхний нөлөө бүхий хэл шинжлэлч нар (Sgall, Danes) дан ганц асуулт тавьж өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг тодорхойлох нь учир дутагдалтай тайлбар гэдэгт санал нэг байдаг.

Мэдээллийн бүтцийн байрлал, нарийвчилсан тодорхойлолтын талаар Прагийн дэгийнхэн нэлээд судалгаа хийж дүгнэлтүүд гаргаж ирсэн боловч theme /дэвсвэр/ theme /онцолбор/-ын талаар тодорхойгүй бүрхэг зүйлүүд нэлээд байгаа юм. Гэхдээ прагийн дэгийнхэн дараах тодорхойлолтод санал нэгддэг.

Theme /Дэвсвэр/ :

- Харилцааны динамизмийн хамгийн бага зэргийг агуулдаг.
- Өгөгдсөн хуучин мэдээлэлтэй холбоотой
- Хам бичвэрийн хамааралтай
- Асуух үгтэй асуултаар шалгахад асуултын хэсэг болдог.

Rheme /Онцолбор/:

- Харилцааны динамизмийн хамгийн их зэргийг агуулдаг.
- Шинэ мэдээлэлтэй холбоотой
- Хам бичвэрээс хамааралгүй
- Асуух үгтэй асуултаар шалгахад асуултын хариу болох хэ

Прагийн хэл шинжлэлийн дэгийнхний тайлбар загвар нь нэлээд нарийн төвөгтэй бөгөөд Халидейн тайлбар загвар бол хэрэглэхэд арай энгийн хялбар гэж зарим судлаачид үздэг. (Mona Baker, 1991)

I. II Халлидейн үзэл баримтлал

Халлидейн тайлбараар бол дэвсвэр мэдээлэл өгүүлбэрийн эхэн хэсэгт байрлах бөгөөд үүний дараа онцолбор мэдээлэл байрладаг гэжээ. Тэгэхээр Халлидейн загварт theme – theme буюу онцолбор – дэвсвэр гэсэн харьцаа холбоо үгүй юм.

Өгүүлбэрийн дотоод зохион байгуулалтыг тайлбарлах нэг арга зам нь хоёр хэсгээс тогтох өгүүлбэрийн бүтэц юм. Өгүүлбэрийн эхний хэсгийг дэвсвэр мэдээлэл гэнэ. Дэвсвэр нь хоёр үндсэн үүрэгтэй байдаг.

- Өмнөх өгүүлбэрүүдтэй холбогдож мэдээллийн уялдаа логик холбоог хангаж өгнө
- Дараагийн өгүүлбэр үйл явдлын дэвсвэр болж мэдээллийг өргөжүүлнэ.

In Ptolemy's model provided a reasonably accurate system for predicting the positions of heavenly bodies in the sky.

Энэ өгүүлбэрт *Ptolemy's model* - дэвсвэр мэдээлэл болж байна. Өгүүлбэр юуны тухай өгүүлэх гэж байгааг зааж байгаа учир дэвсвэр мэдээлэл болно. Өгүүлбэрийн түвшинд өгүүлэгч ярих зүйлийнхээ талаар өгч байгаа ерөнхий мэдээллийг өгүүлбэрийн эхэнд байрлуулдаг.

Өгүүлбэрийн хоёр дахь хэсгийг онцолбор мэдээлэл гэж нэрлэдэг. Энэ бол дэвсвэр мэдээллийг тодруулж өгдөг шинэ мэдээлэл. Энэ бол хам орчин уялдаа ярианы гол хэсэг юм.

Онцолбор мэдээлэл нь сонсогчид өгүүлэгчийн илгээж байгаа мэдээллийн хамгийн чухал шинэ хэсгийг агуулж байдаг болохоор өгүүлбэрийн бүтцийн хамгийн чухал хэсэг нь юм. Онцолбор мэдээлэл нь мэдэгдэлд харилцааны үүрэг гүйцэтгэдэг.

... provided a reasonably accurate system for predicting the positions of heavenly bodies in the sky.

Дээрх жишээ нь зохиогчийн өгч байгаа Птолмейн загварын талаар шинэ мэдээллийг агуулж байна. Үндсэндээ өгүүлбэр бүр мэдээллийн хоёр бүтэцтэй байдаг – хэлэх гэж байгаа мэдээлэл буюу дэвсвэр мэдээлэл, - тэр мэдээллийн тухай буюу онцолбор мэдээлэл гэсэн хоёр хэсэгт хуваагдана.

Мона Бейкер Халлидейн мэдээллийн бүтцийг задлах аргаар дараах цогцолборыг задалсан байна (Mona Baker, 2006:122-124)

(Степен Хокинг, Цаг хугацааны товч түүх 1988:2)

Aristotle thought that the earth was stationary and that the sun the moon the planets and the stars moved in circular orbits about the earth. He believed this because he felt, for mystical reasons, that the earth was the center of the universe, and that circular motion was the most perfect.

Анализ хийсэн байдал:

T₁ – Aristotle

R ₁	{	thought that:
		t ₂ – the earth
		r ₂ – was stationary (and that)
		t ₃ – the sun, the moon, the planets, and the stars
		r ₃ – moved in circular orbits about the earth.

T₁ – He

R ₁	{	believed this (because)
		t ₂ – he
		R ₁ {
		t ₃ – the earth
		r ₃ – was the center of the universe, (and that)
{	t ₄ – circular motion	
	r ₄ – was the most perfect	

Мона Бейкер энэ загвараас нэлээд хэдэн сонирхолтой зүйлийг тодорхойлсон.

- Мэдээллийн бүтцийн анализ нь шаталсан хэлбэртэй байж болох юм. Өгүүлбэрүүд нэгээр зогсохгүй гишүүн өгүүлбэрүүдтэй байдаг тул тэдгээр нь бүгд мэдээллийн бүтэц болдог. Гишүүн өгүүлбэр бүр өөрийн гэсэн дэвсвэр онцолбор мэдээллийн бүтэцтэй байдаг эдгээр нь магадгүй нэлээд том дэвсвэр онцолбор мэдээллийн бүтэцтэй гишүүн өгүүлбэр байж болох юм.
- Дээрх жишээнд хэд хэдэн элементийг тусгайд нь ялган хаалтад хийсэн. (because) Эдгээр элементүүд дээрх аргаар өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг задлахад тохирохгүй байна. Учир нь гэвэл эдгээр элементүүд нь эхийн дэвсвэр мэдээллийн үндсэн бүтцэд ордоггүй. Өөрөөр хэлбэл, мессеж болгон хэлэх мэдээллийн өгөгдсөн утгад нөлөөлдөггүй гэсэн үг юм. Эдгээр элементүүдийг хэл зүйд *холбоос үг* гэдэг. (however, nevertheless, because, moreover) гэх мэт. Мөн түүнчлэн өгүүлэгчийн хандлагыг илэрхийлэх *unfortunately, in my opinion, frankly, clearly* гэм мэт үгсийг хэл зүйд *ялгах үгс* гэдэг. Англи хэлний өгүүлбэрийн бүтцэд холбоос үгс болон ялгах үгс нь ихэвчлэн өгүүлбэрийн эхэнд байдаг. Өгүүлэгч өмнө нь мэдэгдэж байгаа байсан зүйлийн тухай мэдээлэхэд *холбоос үгийг*, эсвэл өгүүлэгч тухайн мэдээллийн талаар өөрийн санал бодлоо илэрхийлэхэд *ялгах үгсийг* мэдээллийнхээ өмнө байрлуулдаг. Ингэхээр *холбох* болон *ялгах* үгс нь дэвсвэрийн мөн чанартай хэдий ч /Халлидей. 1985/ мэдээллийн өгөгдсөн агуулгын нэг хэсэг болж чадахгүй тул эдгээр элементүүд нь өгүүлбэрийн бусад гол гишүүдтэй (**subject, predicator, object, complement adjunct**) адил дэвсвэр мэдээллийн бүтцэд орохгүй юм. Мэдээллийн бүтцийн анализад эдгээрийг оруулах аргууд байдаг.
- Халлидейн загварт онцолбор/дэвсвэр болон өгүүлэгдэхүүн/өгүүлэхүүний хооронд нэлээд онцгой коррелляц хамаарал байгааг онцолсон байна.

Ер нь бол онцолбор дэвсвэр хоорондын ялгаа нь уламжлалт хэл зүйн өгүүлэгдэхүүн өгүүлэхүүн хоорондын ялгаа хоёр нь харьцангуй их эсвэл харьцангуй бага байдлаар ижил төстэй юм. МЭӨ 4-р зуунд Плато өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн /subject/, өгүүлэхүүн /өгүүлэхүүн/ -ийг онома, рема буюу *нэршил, хэлсэн зүйл* гэдэг нэр томъёог ашиглан хоёр ангилж байсан. Орчин цагийн онцолбор дэвсвэрийн ангилал нь Платогийн анхны ангиллаас нэг чухал шинжээрээ өөр юм. Онцолбор дэвсвэрийн ангилал бол эхэд суурилдаг учир нь салангид өгүүлбэрийн бүтэц дээр тайлбар хийдэггүй.

Өгүүлбэрийг өгүүлэгдэхүүн өгүүлэхүүнээр зааглахаас илүүтэйгээр онцолбор дэвсвэрээр зааглах мэдээллийн дарааллын хувьд ч тухайн хам сэдвийн хүрээнд тохиромжтой зүйл юм. Онцолбор дэвсвэр бол хэлзүйн ойлголт биш юм. Хэдийгээр дэвсвэр мэдээлэл ихэвчлэн мэдээллийн эхэнд онцолбор мэдээлэл төгсгөлд дэвсвэр мэдээлэл дээр тулгуурлан шинэ мэдээллийг илэрхийлэх дараалалтай байдаг ч энэ нь хэлзүйн огт холбоогүй юм.

Хэлзүйн дараалал бол хэлний хийсвэр онолын системийн нэг хэсэг юм. Мэдээллийн хам орчинд хэл зүй нь мэдээллийн уялдаа холбоо, нийцлийг бүрэн дүүрэн хангаж чаддаггүй.

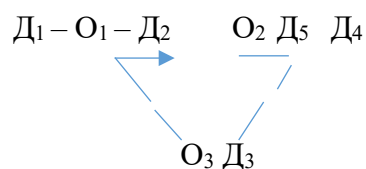
I.III Монгол эрдэмтдийн үзэл баримтлал

Монгол хэлний эхийн мэдээллийн бүтэц нь түүний утга ба хэлбэрийн бүтцийн асуудалтай нэгэн адил (Цогцолбор, үглэмж)– ийн мэдээллийн бичил бүтэцтэй холбоотой юм. Орчин цагийн монгол хэлэнд эхийн мэдээллийн бүтцийг Б.Пүрэв-Очир, Г.Жамбалсүрэн, Э.Дашдондог, З.Гулираанз, М.Базаррагчаа, А.Цог-Очир, Д.Эрдэнэсан, Ц.Баярмаа нарын эрдэмтэд монгол хэлний өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц, түүний гишүүдийг илрүүлэх зарим арга хэрэглүүр, мөн монгол хэлний өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг англи хэлний өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэцтэй харьцуулсан судалгаа зэргийг өгүүлбэрийн түвшинд судалж дэвшүүлсэн санал, хийсэн ажлын дүгнэлт нэлээд байдаг. Эрдэмтэн А.Цог-Очир “Холбосон орчин, хам сэдэвт үндэслэн ямар нэг өгүүлбэрийн доторх онцолсон буюу утгын өргөлттэй аль нэг үг, холбоо үгээс эхлээд төгс эхийн доторх цогцолборуудыг хүртэл дэвсвэр онцолборын харьцаагаар чухалчилж онцлон ялгаж хэсэглэж болно” гэжээ. (А.Цог-Очир, 2006, № 1.36) Мэдээллийн бүтцийн хоёр гишүүнийг Э.Равдан “Суурь-тулгар”, М.Базаррагчаа, Б.Пүрэв-Очир, З.Гулираанз, Д.Эрдэнэсан нар “Дэвсвэр - Онцолбор”, Г.Жамбалсүрэн “Сэдэх мэдээлэл- Шинэ мэдээлэл” гэж нэрлэсэн байдаг. (З.Гулираанз, 1993: 75)

Эх судлалд түүний бүрдүүлбэрүүдийн эхний үглэмжийг суурь үглэмж (Констатирующее высказывание) гэх бөгөөд суурь үглэмж нь хойших үглэмжүүдийнхээ мэдээллийн бүтцийг нөхцөлдүүлэх бөгөөд үглэмж бүрийн онцолбор гишүүн дараах үглэмжийнхээ дэвсвэр гишүүн болох замаар хоорондоо холбогдож “Эх”-ийн мэдээллийг бүтцийг цогцлуулдаг гэж томъёолсон байна. Харилцааны үүргийн талаасаа “Онцолбор гишүүн нь мэдээллийн бүтцийн цөм бол дэвсвэр гишүүн нь “Эх”-ийн бүрдүүлбэрүүдийн мэдээллийн бүтцийг зангидаж байдаг чухал хэрэглүүр” гээд эх судлалын ном зохиолд дор дурдсан 3 хэв маяг утга зохиолын хэлний найруулгын олон хэв маягт харьцангуй түгээмэл тохиолддог гэснийг онцолжээ. (З.Гулираанз.1993.76-77)

1. Шугаман цуваа бүтэц О – Д – О – Д

2. Цацраг маягийн бүтэц

3. “Үүсмэл” дэвсвэр гишүүнтэй цуваа бүтэц $D_1 - O_1 \quad D_2 - O_2 \quad D_3 - O_3$

Мөн эрдэмтэн М.Базаррагчаа мэдээллийн бүтцийг бүрдүүлэгч дэвсвэр онцолборыг хэлэхүйн үзэгдэлд хамааруулан авч үзэхдээ хэлний нэгжийн талаас онцолсон ба дэвсвэр гишүүн нь хэлний ба хэлний бус орчноос шалтгаалан өөр хоорондоо сэлгэж байдаг. Онцолбор гишүүн нь өмнөх өгүүлбэрээ бодвол шинэ

мэдээ агуулах боловч төдхөн хуучин мэдээ болжээ. Бусад гишүүдээс нэг нь шинэ мэдээ бүхий онцолсон гишүүн болно. Энэ онцолсон гишүүн нь дараагийн шинэ мэдээнд түрэгдэн хуучин мэдээ бүхий гишүүн болно. Иймд хэлний талаас өгүүлбэрийн бүтэц нь тогтвортой, хэлэхийн талаас тогтворгүй байдаг гэж тайлбарлажээ. Эрдэмтэн Б.Пүрэв-очир, З.Гулираанз (1993.66-67) нар монгол хэлний ерөнхийлөн хамаатуулахын ай нь зөвхөн хэл зүйн төдийгүй мэдээллийн бүтцийг тодорхойлдог өвөрмөц ай болох талаар сонирхолтой санаа дэвшүүлж хэлний баримтын жишээ болгож “Тунгалаг Тамир” зохиолын нэг хэсэгт эхийн бүтцийн задаргааг орос орчуулгатай нь харьцуулан хийгээд монгол хэлний энэхүү өвөрмөц хэлбэр нь “Эх”-ийн утга мэдээллийн бүтэцтэй нарийн учир холбогдолтой байна. Өөрөөр хэлбэл монгол хэлний эзэнд хамаатуулах нөхцөлүүд субъектийг илэрхийлэх өвөрмөц хэрэглүүр, онцолбор гишүүнийг “Эх”-ийн түвшинд илэрхийлэх онцлог арга гэж үзэх үндэстэй байна гэж дүгнэжээ.

1. Олноо өргөгдсөний дөтгөөр оны зуны эхэн сарын нэгэн өдөр Их Тамирын хойгуур гарсан замаар гуч орчим насны хар хүн¹ нилээд ачаатай морин тэрэг хөтлөөд явж байв.
2. (с) Нар салхинд гандаж, хир хөлсөнд нэвтэрч урагдсан дээл~~ээ~~ мөн өнгийн юмаар нөхсөн болохоор ямар эдээр хийсэн нь мэдэгдэх аргагүй ажээ.
3. (с) Ханхар дөрвөлжин мөрөнд~~өө~~ утаа болсон цахиур буу хөндлөн үүрч, (с) даахирсан бүдүүн хар гээг~~ээ~~ дарайсан хөх ямбуу алчуураар шуужээ.
4. (с) Шороонд буурал болсон өтгөн хар хөмсгөн доорх том гэгчийн дүрлэгэр нүд нь удаан удаан цавчивч,
5. (с) хөлс дааварласан хүрэн нүүрэнд нь урт замын алжаал илэрч, гүн бодолд автагдан хүрлийхийг харвал ядарсан болон уурласан болох нь мэдэгдэмгүй ажээ⁰¹.

1. В первых числах первой летней луны четвертого года царствования богдо-гэгэна по дороге вдоль северного берега Тамира двигалась одноконная телега. Коня за повод вел статный монгол лет тридцати.
2. Одет он был в грязный, пропахший потом, выгоревший от ветра и солнца, залатанный разноцветными заплатами терлик.
3. За широкой спиной у него висело старинное кремневое ружье.
4. Свальявшаяся черная коса была подвернута и стянута на затылке синим бязевым платком.
5. Его густые брови и припухшие веки были запорошены пылью, большие выпуклые глаза блестели как-то мрачно, смуглое утомленное лицо казалось хмурым.
6. Трудно было разгадать, отчего он хмурился: то ли от усталости, то ли от раздражения.
7. Время от времени мужчина оборачивался и глядел на дорогу, иногда он останавливался и поправлял груз.

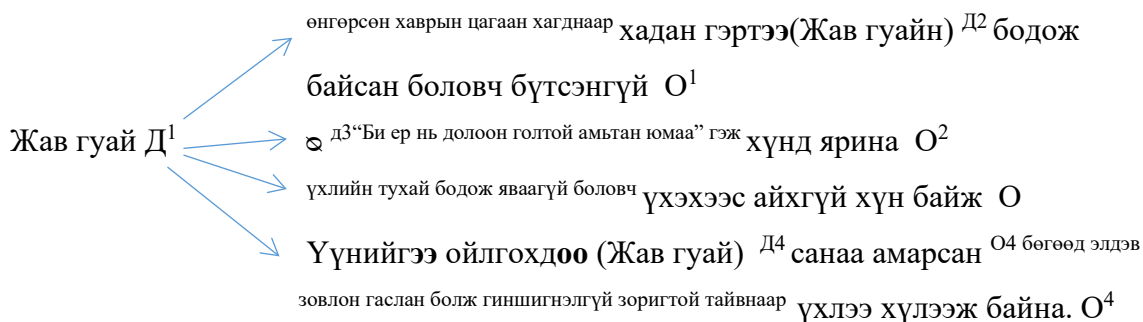
II.1 Орчуулгад хийсэн өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийн шинжилгээ

Эхийн мэдээллийн бүтцийн онолын судалгааг орчуулгын баримт дээр тулгуурлан судлахдаа орчуулгазүй болон орчуулгад тохирох хамгийн тохиромжтой тодорхойлолтыг тогтоохоос илүү эх материал болон орчуулгын мэдээллийн дэвсвэр, онцолбор мэдээллийн зааг ялгааг нь зөв тогтоож харьцааг нь хадгалан орчуулах боломжийг нь судлах зорилгоор нэг ерөнхий дэвсвэр гишүүнээр зангидагдсан олон онцолбор гишүүн бүхий цацраг маягийн бүтэц бүхий нэг цогцолборыг сонгон авч орчуулгын хувилбартай нь харьцуулан судалгаа хийлээ.

Монгол хэлний энгийн хүүрнэх өгүүлбэрт онцолбор мэдээлэл нь ямагт дэвсвэрийн дараа байрладаг бөгөөд дэвсвэр нь өгүүлбэрт өгүүлэгдэж буй юм, онцолбор нь дэвсвэрийн тухай өгүүлж буй хэсэг гэж ихэнх судлаачид үздэг.

Жав гуай^{д1} өнгөрсөн хаврын цагаан хагднаар хадан гэртээ харина гэж бодож байсан боловч бүтсэнгүй^{о1}. “Би ер нь долоон голтой амьтан юмаа” гэж хүнд ярина.^{о2} “Үхэхийн тухай бодож яваагүй боловч үхэхээс нэг их айхгүй хүн байж.^{о3} Үүнийгээ ойлгохдоо санаа амарсан бөгөөд элдэв зовлон гаслан болж гиншигнэлгүй зоригтой тайвнаар үхлээ хүлээж байна.^{о4}

ӨМБ-ийн цацраг маягийн бүтэц (З.Гулираанз, 1993: 76)

Эх бичвэрийн энэ цогцолбор нь 4 үглэмжээс бүтсэн бөгөөд сэдэв нь “Жав өвгөн, ирж буцах ертөнцийн жамыг ойлгосон хүн”. Суурь үглэмж нь “Жав өвгөн хадан гэртээ харина гэж бодож байсан” 2 болон 3-р үглэмжийн дэвсвэр мэдээлэл хоосноор илэрсэн 4-р үглэмжийн дэвсвэр нь ерөнхийлөн хамаатуулах нөхцөл

бүхий заах үг, үйлийн хамаатуулах нөхцөл бүхий үйл үгээр илэрч онцолбор мэдээллийг хамаатуулах нөхцөлөөр ерөнхий дэвсвэрт зангидсан байна.

Монгол хэлэнд хамаатуулахын ай нь зөвхөн хэлзүйн төдийгүй мэдээллийн бүтцийг тодорхойлдог учир холбогдолтой өвөрмөц ай юм. (З.Гулираанз, 1993: 66)

Англи орчуулга:

Jav guai had been, *during the fall of the previous spring's withered grass*, thinking to return to the earth, but in vain. “It seems like I have seven lives,” **he** would say to people. Never, in the back of his mind, had he really thought about death, but **he** seemed not be afraid of it. Understanding this brought him relief, and **he** calmly awaited his end with no moaning in grief.

Халлидейн загвар (М.Бейкер, 2006: 122)

Th₁ – Jav guai

R ₁	[	Had been:
		th ₂ – <i>during the fall of the previous spring's withered grass</i> , (thinking)
		rh ₂ – to return to the earth (but)
		rh ₃ – in vain

Th₁ – He

Rh ₁	[	Say to people		
		th ₂ – it seems like		
		rh ₂ – I have seven lives		
		R ₁	[	Never, in his mind (had)
				th ₃ – he really thought
				rh ₃ – about death, (but)
th ₄ – he				
	rh ₄ – seemed not be afraid of it			

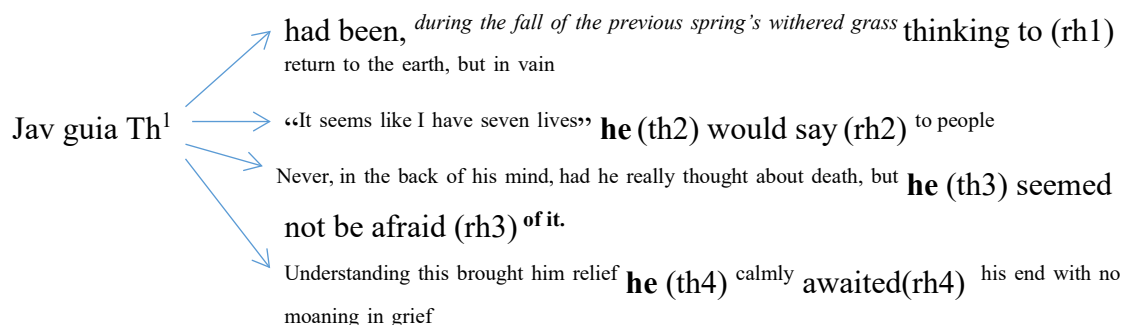
Th₁ – understanding this /he/

Rh ₁	[	th ₂ - Brought him		
		rh ₂ – relief (and)		
		th ₃ – calmly awaited		
		Rh ₁	[	rh ₃ – his end (with)
				th ₄ –
				rh ₄ – no moaning in grief

Мэдээллийн бүтэц нь шаталсан хэлбэртэй байна. Гишүүн өгүүлбэрүүд нь бүгд мэдээллийн бүтэц болсон бөгөөд бүгд өөрийн гэсэн дэвсвэр онцолбор мэдээллийн бүтэцтэй байгаа нь монгол хэлний ӨМБ-тэй ойролцоо байна.

Дээрх жишээнд хэд хэдэн элементийг тусгайд нь ялган хаалтад хийсэн. (but, and, with) Учир нь гэвэл, эдгээр элементүүд нь эхийн дэвсвэр мэдээллийн үндсэн бүтцэд ордоггүй өөрөөр хэлбэл мессеж болгон хэлэх мэдээллийн өгөгдсөн утгад нөлөөлдөггүй гэсэн үг юм. Эдгээр элементүүдийг хэл зүйд *холбоос үг* гэдэг. (however, nevertheless, because, moreover,) гэх мэт. Ингэхээр *холбох* болон *ялгах* үгс нь дэвсвэрийн мөн чанартай хэдий ч /Халлидей. 1985/ мэдээллийн өгөгдсөн агуулгын нэг хэсэг болж чадахгүй тул эдгээр элементүүд нь өгүүлбэрийн бусад гол гишүүдтэй (**subject, predicator, object, complement adjunct**) адил дэвсвэр мэдээллийн бүтцэд орохгүй юм. Харин англи хэлний үндсэн чанар бүхий туслах үйл үгс болох be, have нь төгс цагийн хэрэглээнд гол үйл үгтэй /main verb/ хамт хэрэглэгдэж байж утга илэрхийлдэг. Англи орчуулгад thinking гэдэг үгийг хугацаа заасан байцын ард салган оруулсан нь ӨМБ-ийг загварчлахад холбоос үгийн адил үүрэгтэй болох магадлалтай байна. Халлидейн тодорхойлсноор англи хэлэнд байр заасан болон хугацаа заасан байцаар дэвсвэр мэдээлэл илрэх боломжтой ч төгс цагийн туслах үйл үг болон гол үйл үгийн дундуур таслан орох нь мэдээллийн бүтцийн тохиромжтой дараалал биш юм. Мөн 3-р өгүүлбэрт had he really thought about death гэсэн дараалал ч мөн адил юм.

ӨМБ-ийн цацраг маягийн бүтэц (З.Гулираанз, 1993: 76)

Англи орчуулгыг монгол хэлний цацраг маягийн бүтцээр загварчилж үзэхэд дээрх загвар гарч ирж байна. Энэ нь монгол мэдээллийн бүтцийн дарааллын хувьд монгол эхтэй нэлээд төстэй болсон байгаа нь харагдаж байна.

Дүгнэлт

Монгол англи хэл нь хэдийгээр төрөл бус хэлнүүд боловч мэдээллийн бүтцийн шаталсан хэлбэр болон өгүүлбэрийн мэдээллийн дарааллын хувьд хувьд нийтлэг байх магадлалтай байна. Монгол хэлний өгүүлбэр энгийн хүүрнэх хэлбэрт хэл зүйн бүтцийн хувьд SOV гэсэн дараалалтай харин англи хэл SVO гэсэн дараалалтай байдаг. Хоёр хэлний subject буюу өгүүлэгдэхүүн өгүүлбэрийн эхэнд орж байгаа нь Халлидейн өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц “theme rheme” гэсэн дараалалтай байна гэдэг тодорхойлолтод тохирсон нийтлэг шинжтэй байна. Мөн англи хэлний гишүүн өгүүлбэр бүр өөрийн гэсэн дэвсвэр онцолбор мэдээллийн бүтэцтэй байдаг эдгээр нь магадгүй нэлээд том дэвсвэр онцолбор мэдээллийн бүтэцтэй гишүүн өгүүлбэр байж болох юм гэсэн Халлидейн таамаг монгол хэлний ӨМБ-д бас байж болох талтай юм. Монгол хэлний ерөнхийлөн хамаатуулах, биед хамаатуулах, үйлийн хамаатуулах нөхцөлүүд нь өгүүлбэрийн

мэдээлэл дамжуулах талаас эзнийг ялган онцлох тал дээр өвөрмөц бас нэлээд түгээмэл байдаг бол англи хэлэнд биеийн төлөөний үг эзнийг ялган онцлох хэрэглээ нь өвөрмөц бас нэлээд түгээмэл байна. (Орчуулгад энэ нь бие биенээ орлох боломжтой). Нийлэг бүтэц бүхий монгол хэлэнд утгын харьцаанд орж буй нэр үгс нь үйл үгэндээ захирагдах дараалалтай тул монгол хэлний цөм хэмжигдэхүүн нь (head last) буюу хойноо байдаг энэ хэмжигдэхүүний дүрэм зөрчигдөхгүй. Англи хэлний хувьд утгын харьцаанд орж буй гишүүд мөн үйл үгэндээ захирагдаж цөм хэмжигдэхүүн нь (head first) буюу урдаа байдаг. Хэлний цөм хэмжигдэхүүний хамаарлыг ӨМБ –ийг тодорхойлоход ашиглаж болох бөгөөд энэ нь орчуулгын дүйцлийг хангасан эсэх бас орчуулгын найруулгад шинжилгээ хийхэд чухал ач холбогдолтой байж болох юм.

Ном зүй

1. Аюурзана.Г Өлзийтөгс.Л (2005), Монголын сонгомол өгүүллэгүүд, УБ., Гүн паблишн
2. Гулираанз. З Пүрэв-Очир. Б (1993) Монгол хэлний өгүүлбэр зүйн онол, УБ., УБИС
3. Пүрэв-Очир.Б (2007), Монгол хэлний бүтэц, утга, үүрэг, хэрэглээ, Уб., МУБИС
4. Оюунцэцэг.Ж (1993), Англи хэлний зүй, Уб., Урлах эрдэм
5. Эрдэнэсан. Д (2015), Монгол хэлний эхийн онол судалгаа, УБ., Адмон Принт
6. Oyulun-Undraa. N, (2009) “The Old bird”. Mongol Survey № 22
7. Mona Baker. (2006) In other words a course book on translation, London, Taylor and Francis group
8. Burlaga, Christine Marie, "A contrastive approach to the thematic analysis of text and genre: An examination of lead news articles in Le Monde, Al-Ittihad, and The New York Times" (2004). Theses Digitization Project. 2578. <http://scholarworks.lib.csusb.edu/etd-project/2578>

ХАЙКУ ШҮЛГИЙН МОНГОЛ ОРЧУУЛГАД ХИЙСЭН АЖИГЛАЛТ

С.Долгор⁶³

Д.Будсүрэн⁶⁴

Abstract: Poetry expresses things of nature and feelings in human life as rhythmic linguistic form. The message is conveyed not only by the superficial meaning of words, but also by aesthetic and evocative property of words. Subtle emotions or beauty of nature scenery can be expressed in long writings, but they can also be expressed as poems. Even if poems are short, however, it can record the atmosphere of the place by the profoundness of words. In my report it will be shown that I did some observation to the translation. It tends that the poetry translation is directly connected with the interpreter's experience of recognizing things and his/her own feature of receiving and knowing things and datas.

Түлхүүр үг: Хайку, киго, кирэжи, харьцуулалт, сэтгэлгээний онцлог

Удиртгал

Ертөнцийн юм үзэгдэл, хөдөлгөөний санамсаргүй нэрлэлт болон олон хэлнээ байх түгээмэл чанартай үг хэллэг аль ч улс түмний хэлэнд бий ч өөр өөрийн үндэсний сэтгэлгээний өвөрмөц онцлогийг хадгалсан хэлний нэгжүүд тухайн хэлний нандин өв болон оршсоор үеэс үед дамжин хадгалагдаж хөгждөг. Шүлгийг цогцлон бүтээхэд эгшиг дуун бол аль ч ард түмний хэл яриаг урнаар өгүүлэхэд гол шалгуур болдог аж.

Уран сайхны, тэр дундаас шүлэглэсэн яруу найргийн орчуулга хийх гэдэг нь маш их бэрх хөдөлмөр. Үндэстний сэтгэлгээ, аж байдал, соёлын өвөрмөц байдал, хэлний байгуулалт, бүтэц, түүнээс үүдсэн үндэстэн бүрийн шүлгийн давтагдашгүй өвөрмөц арга зүй, юмс үзэгдлийг томъёолсон үгсийн өөр өөр байдал гэх мэт олон зүйл үүнд шууд нөлөөлдөг билээ. Яруу найргийн орчуулга нь аливаа улс үндэстний соёл, урлагийг баяжуулан хөгжүүлэхэд үлэмж нөлөө үзүүлсээр ирсэн юм. Хүн төрөлхтний түүхэнд улс үндэстнүүд орчуулгын бүтээлээр холбогдож байсан.

Манай орны хувьд эрт дээр үеэс харь хэлнээс зохиол бүтээл, судар номыг орчуулан монгол хэлнээ буулгасаар ирсэн. Улс орны хөгжил, соёлт нийгмийн жам ёсоор ХХ зуунаас дэлхийн сор бүтээлүүдийг монгол хэлнээ орчуулж уншигч олондоо хүргэсээр байна.

Үндэсний сэтгэлзүйн онцлог, тэрхүү үндэстэн ястны сэтгэл бодол, зан ааль хэлээр дамжин илэрдэг. Хэлнээ тухайн ард түмний аж төрөл, ахуй үйлийн

⁶³ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхим

⁶⁴ МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Ази судлалын тэнхимийн докторант

туршлага хадгалагдаж байдаг учраас хэл нь ард түмний соёлыг үеэс үед дамжуулдаг хэрэглүүр мөн. (Равдан Э, 2005:191-193)

Түгээмэл хэлзүйн онолын үүднээс өгүүлэгч хүн хүмүүний нийт хэлний түгээмэл зарчмууд, тухайн тодорхой хэлний онцлогийг тусгасан хувьсах хэмжихүүний цогц бүрдлийн мэдлэгтэй байдаг гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл, хэл эзэмших гэдэг нь сурах тодорхой хэлэндээ олон хэлний нийтлэг зарчмуудыг хэрэгжүүлэх, нөгөөтэйгүүр уг тодорхой хэлэнд хадагдсан олон хэмжихүүнийг мэдэх гэсэнтэй агаар нэг юм. Уг онолын ерөнхий үзэл баримтлал нь тэр бүр хялбар нарийвчлан тогтоох боломжгүй хүмүүний уураг тархи, танихуйн үйл, түүний олон ухагдуунтай холбоотой. Хэдий тийм ч түгээмэл хэлзүйн онолыг хэлзүйн, хүмүүний ой ухаан, хэлийг нэгтгэн зангидах шинжлэх ухааны нарийн үндэслэл бүхий сав ухаан хэмээн үзвэл зохино. (Равдан Э, 2013:25)

Иймд хэл тус бүрийн бүтцийн өвөрмөц онцлогоос шалтгаалж олон улс үндэстний шүлэглэх ёс, шүлгийн тогтолцоо өөр өөр юм. Шүлгийн тогтолцоо бол эгшиг гийгүүлэгч авиа, тэдгээрийн шинж, урт богино, өргөлт, үе зэрэг тухайн хэлний авианы бодитой онцлогоос шалтгаалан олон янз байх бөгөөд энэ бүхэн бол шүлэг судлалын гол судлагдахуун мөн.

Б.Ринчен - Шүлэг гэдэг зохиол бол бас үг найруулга нь жирийн үргэлжилсэн үгийн зохиолоос өөр тул, монгол уншигч олныхоо өмнө соёлын хариуцлага хүлээсэн шударга журамт орчуулагч хүн орчин дэлхий нийтийн уран орчуулгын арга хэрэглэх үүрэгтэйгээ агшин зуурч үл умартах аваас биеийн алжаахыг үл бодон цаг хүчин үлэмжхэн орохыг үл хэмнэн, гагцхүү сайхан зохиолыг монгол болгохдоо зэрэмдэглэхгүйг нэнд хичээ ... (Ринчен Б, 1991:144)

Шүлэглэл зохиолыг монгол болгохдоо, баян элбэг үгтэй зохиолыг монгол болгохдоо маш баян монгол хэлнийхээ үгсийн сангийн эрдэнээс цаад зохиолын сайхан үгтэй чадал санаа эн чацуу үг хэрэглэхээс гадна бас уг зохиолч нь цаад хэлнийхээ үгийн сангаас сонгон хэрэглэсэн үг нь судрын хэлний үг байвал монгол судрын хэлнээс түүнтэй дүйх сайхан үг сонгон олж, номын хэлнээс хэрэглэсэн үг байвал, монгол номын хэлний зохих үг шигшин шилэн сонгож хэрэглээд, бичгийн хэлний үг хэрэглэсэн байвал, монгол бичгийн хэлний үг хэрэглэж, хар үг хэрэглэсэн газар, мөн түүнтэй амт санаа дүйх хар үг тэнсэн олж хэрэглээд, эх зохиолын хуучин үгий нь монгол хэлнийхээ хуучин үгээр тааруулаад, уншигчийнхаа үгний мэдлэгий нь агуу болгохын үүднээс тайлбар зүүлт зүүх газар нь зүүн тайлбарлаж, оюуны нь амыг нээж өгөх хэрэгтэй байна. (Монголын уран зохиолын дээжис. Билгийн толь – 1. Ринчен, 1998:42)

Гадаад утга зохиолын шилдэг сайн бүтээлүүд өөр орны утга зохиолын санд нэвтрэн орж ямар нэгэн хэмжээгээр утга зохиолын салшгүй хэсэг болдог. Энэхүү нэвтрэх зам нь орчуулга юм. (Долгор С., *Японы уран зохиолын Монгол хэлнээ орчуулсан тойм*, “Японы утга зохиолын симпозиум”, 2004 :25)

Орчуулга хэлний бүтээлч үйл ажиллагааны онцгой төрөл зүйл мөн бөгөөд хэл шинжлэгч, угсаатны зүйч сэтгэл судлаач утга зохиол судлагчдын анхаарал татдаг олон талт ажил юм. Хэл шинжлэгчдийн хувьд орчуулга нь ерөнхий болон

харьцуулсан хэл шинжлэлийн чухал эх сурвалж болж, хэл шинжлэлийн ухааны хүрээ царааг тэлж, тусгай хэлнүүдийн түгээмэл шинжийг болон өвөрмөц байдлыг дэлгэн харуулах бололцоо олгодог. (Орчуулах эрдэм, 1976:14)

Орчуулгын онолч, шүлэг судлаач нар өргөлтгүй шүлгийг өргөлттэй болгох гэж үйлээ үзэж, монгол шүлгээ европ хэлний прокрустын оронд тааруулах гэж тамаа цайж байсанд орвол монгол шүлгийн айзам үүсгэдэг, үеийн тоог тэнцүүлэх, улмаар толгой холбох, сүүл холбох, авиа ижилсүүлэх, эн зэрэгцүүлэх, хөгжмийг буулгах, өгүүлбэр зүйн уран маягийг гаргах гээд өдий төдий аргыг судалж, орчуулагчид нь энэ л аргаар шүлгээ орчуулж байвал монголын яруу найраг гадаадын сайхан сайхан шүлэг найргаар баяжихсан даа. (Мэнд-Ооёо Г. “Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр” - “Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг орчуулгын онолын үүднээс тодорхойлох оролдлого” Аким Го, 2006:76)

Яруу найргийн орчуулга хийхэд орчуулагчийн бүх авьяас билэг, мэдлэг, чадвар онцгой шаардлагатай юм. Тухайлбал, “Сэтгэл судлалын шинжлэх ухаан бол хүний хэл сэтгэхүй зайлшгүй холбоотой гэдгийг нотолдог. Хүн зөв ойлголтоос, зөв бодомжид хүрч, зөв бодомжуудаас зөв дүгнэлт гаргадаг. Зөв дүгнэлт гэдэг нь зөв танихуй бөгөөд энэ нь хэлэхүйд хүргэнэ.” (Бямбаа Б, 2006:14)

“Бүтээлч орчуулга үндэсний соёлыг баяжуулаад зогсохгүй заримдаа үндэсний утга зохиол бүтээлүүдээс ялгарахгүй болох тал ч бий. Тухайлбал, А.С. Пушкины “Алтан загас”- ны үлгэрийг эрдэмтэн зохиолч Ц.Дамдинсүрэн орчуулсан нь монгол шүлэг мэт монголчуудын сэтгэлд хоногшиж үеийн үед уншиж, ярьсаар иржээ.

Энэхүү шүлгийг / “Сказка о рыбаке и рыбке” / 1938 үүнд орчуулсан байна. Тэрээр хэлэхдээ - Шүлэг болоод үргэлжилсэн үгийн зохиол орчуулах нь өөр өөр юм. Үргэлжилсэн үгийн зохиолыг орчуулахад гол төлөв утгыг нь чухал болгоно. Гэтэл шүлэг бол тийм биш шүлгийг зохиох ба засахад утгаас нь гадна бас шүлгийн хэмжээ, уншигдах аялгууг чухал болгоно.” гэжээ. (Мандах Д, 2008:4)

Хэл бичгийн ухааны доктор Б.Магсаржав хэлэхдээ: - Гадаад хэлнээс шүлэг орчуулахад хэдэн зүйл мөрдлөг байна уу гэж боддог. Үүнд -

- Утгыг ухаж олох
- Утгыг олохын тулд аялгууг мэдрэх
- Аялгууг буулгахын тулд үгийг онож сонгох
- Үгийг сонгохдоо шүлгийнхээ хэмжээ, хэмнэлд тохируулах
- Хэмжээ хэмнэлийг тохируулахын тулд гадаадын шүлгийн холбоцыг монгол шүлгийн холбоцоор буулгах.

Тэгэхлээр яруу найраг бол сэтгэлийн илэрхийлэл, яруу найргийн орчуулга бол гадаад хүний сэтгэлийн илэрхийллийг монгол хүний сэтгэлд нэвтрүүлэхдээ үг, өгүүлбэр, тэдгээрийн цогцыг хүлээн авч байгаа хүний сэтгэлд гүн нийцэхүйц аргыг олох хэрэгтэй юм. (Утга зохиолын орчуулгын хэл найруулга, 2010:48)

Орчуулгын хэл шинжлэлийн онол нь хоёр хэлний үгсийн бүрэлдэхүүн, хэл зүйн байгуулал, найруулга зүйн онцлогийг харьцуулж, орчуулгын практикийг

задлан шинжилдэг утга зохиол судлал орчуулгын гоо зүйн талыг голлон анхаардаг байна. Орчуулгад сэтгэхүйн зүйн үүднээс хандана гэдэг бол орчуулга хийх үйлдлийн сэтгэхүйн процессыг судална гэсэн үг. Харилцааны онол орчуулагчийн тусламжтайгаар мэдээлэл дамжуулах онцлогийг судалж байна. Ер нь орчуулгыг аль ч талаас нь судаллаа гэсэн эх, орчуулга хоёр дүйж байна уу, үгүй юү гэдгийг авч үздэгийг онцлон тэмдэглэвэл зохино.

Үүнийг доорх хэдэн баримтлалаас тодорхой харж болно.

- Хэлбэрийг тохируулах үзэл баримтлал - Энэ нь эх зохиолын агуулгыг харгалзахгүйгээр хэлбэрийг нь буулгана, өөрөөр хэлбэл эх хэлнийхээ үг найруулах ёсыг баримтлалгүй, гадаад хэлний үг үсэгт баригдан махчилж орчуулна гэсэн үг.
- Хэм хэмжээ – агуулгыг тохируулах үзэл баримтлал - Энэ нь дээрх үзэл баримтлалын эсрэг гарч ирсэн чиглэл юм. Энэ үзлийг баримталдаг орчуулагчид нь гадаад хэлээр байгаа агуулгын бүхий л чухал элементийг буулгах эх хэлнийхээ хэм хэмжээг харгалзах зэрэг гэсэн хоёр шаардлагыг биелүүлэх гэж эрмэлзэж байсан байна.
- Төгөлдөр орчуулгын тухай үзэл баримтлал - Төгөлдөр орчуулгын ялгарах онцлог нь эх бичгийн агуулгыг бүрэн гаргах, агуулгыг гаргахдаа эх хэлний хэрэглүүртэй яг таарах хэрэглүүр ашиглах явдал мөн. Яг таарах хэрэглүүр гэдэг нь бүтцийн хувьд төсөөтэй байхыг бус, харин үүргийн хувьд дүйж байхыг хэлнэ.

Үүргийн хувьд дүйлгэх үзэл баримтлал - Орчуулга дүйж байна уу үгүй юү гэдгийг ихэвчлэн эх, орчуулга хоёрыг харьцуулж баймааж нь тогтоодог. Тэгвэл энэ үзлийг баримтлагчид нь орчуулгыг уншигч, эх бичгийг уншигч хоёрын сэтгэгдлийг харьцуулахыг санал болгож байна. (Аким Г, 1984:10)

“... Бичиг зохиолыг хөрвүүлэхдээ нүд хэдий гадаад бичгийг үзэвч утгыг найруулан хөрвүүлэхэд нэг эгшин хэмээн монгол үгийн ёс зүйгээс ангижрахгүй байх” зарчмыг Ринчен гүүш өөрөө томьёолон орчуулах үйлдээ ягштал баримталснаар түүний орчуулгыг уншихад гадаадын зохиолчийн зохиолын эрдэнийн утгыг зүрх догдлон танихын зэрэгцээгээр монгол хэлнийхээ яндашгүй далайд дураар сэлж, гүнд нь өнгө бүрээр солонгорох үгийн нь сувдын тансгийг сэтгэлээрээ мэдэрч байдаг билээ. (Адьяа О, 2008:62)

Өмнөх зууны хоёрдугаар хагасаас японы зохиол бүтээл орчуулах болсон ба ялангуяа яруу найраг зонхилж байсан юм. Японы яруу найргийн нэгэн төрөл болох хайкү шүлгийг хагас зуун жилийн тэртээгээс монгол хэлнээ буулгаснаар хайкүг сонирхон судлах, зохиох нь элбэгшсэн юм. 1960–аад оны эхээр нэрт яруу найрагч Б.Явуухулан японы хайкү шүлгийн гол төлөөлөгч Мацүо Башёогийн шүлгийг монгол хэлнээ орчуулсан ба түүнээс хойш Ж.Лхагва, Д.Одонхорлоо нар хайкү шүлгийг монгол хэлнээ орчуулснаар монголын утга зохиолд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан. Анх хайкү шүлгийг орос хэлнээс орчуулж байсан бол сүүлийн үед эх хэлнээс нь буюу япон хэлнээс орчуулах явдал ихэсжээ.

Хайкү шүлгийн бүтэц, киго, кирэжи

Монголчууд шүлгийнхээ арга маяг, хэв загвар, нэр томъёог түүхийн явцад, энэтхэг төвдийн яруу найруулгын онол, барилаар баяжуулж иржээ. Харин япончууд хятадын ханз үсгийн нөлөөгөөр шүлэг дуугаа ханзаар бичин утгыг илэрхийлдэг байна.

Хайкү шүлэг байгалийн үзэсгэлэн гоо, хүний сэтгэлийн өнгө аясыг хослуулан илэрхийлдэг, үеийн шүлэг юм. Түүнчлэн хайкү шүлгийг гүн ухааны шүлэг гэж тодорхойлдог. Өөрөөр хэлбэл далд утга агуулсан өгүүлэмж бүхий зохион бичих маяг, зохиолч шүлэг бүтээхдээ гол утгыг нууж, өгүүлэмжээ зориудаар өөр хэлбэрт шилжүүлэн урлахдаа үндсэн утгыг илэрхийлэн бодож нээхийг шаардсан зохиолууд ерөнхийдөө далд өгүүлэхүйн аргаар бүтдэг байна.

Хайкү нь вакагийн дээд 5-7-5 болоод доод мөр 7-7 гэх олноороо зохиодог рэнкагийн дээд хэсгийг нь авч Эдогийн үед яруу найрагч Мацүо Башёо хайкай шүлэг гэж үүсгэн бие даасан төрөл болгон нийтэд түгээжээ. Хайкай гэх нэрийг Эдогийн үед хэрэглэдэг байжээ. Хайкай шүлэг гэх оноосон нэрний кай –г нь хасаад шүлэг буюу кү- г залган хайкү болгосон нь одоогоос 100 гаруй жилийн өмнө Масаока Шикигийн хүрээний найрагчид юм.

Японы шүлэг хэд хэдэн төрөл байдаг ба түүний дотроос хайкү нь 5-7-5 гэх 17 үетэй 3 мөрт шүлэг юм.

Хайкү шүлэг нь дараах гурван онцлог шинжтэй.

1. Дээд мөр 5 үетэй, дунд мөр 7 үетэй, доод мөр 5 үетэй байдаг.
2. Хайкү шүлэгт киго 季語 буюу улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үг байдаг. Уг бэлгэдэл үгээр тухайн хайкүг илэрхийлсэн улирлыг хялбархан мэдэх боломжтой.
3. Хайкүд кирэжи 切れ字 нь багадаа нэг орсон байдаг. Кирэжиг махчилан орчуулвал таслах үсэг гэх ба кирэжи бичигдсэн мөрөөр таслал болгон, ард орсон мөрийг тодотгож өгдөг. Хайкү шүлэгт や、かな、けり、なり、ぞ、がも、もがな、らん、し、か、よ、せ、や、つ、れ、ぬ、ず、に、へ、け、じ гэх мэт кирэжи байдаг бөгөөд ихэвчлэн や、かな、けり нь хэрэглэгддэг.

Киго буюу улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үгтэй хайкүг тогтсон загвартай хайкү гэж нэрлэдэг бол мөн тогтсон загвараас гажсан хайкү зохиогддог. Түүнийг чөлөөт арга барилтай хайкү, тогтсон загваргүй улирлын бэлгэдэл үггүй хайкү гэж нэрлэдэг байна.

Тухайлбал,

1. Озаки Хоүсай шүлэгчийн дараах хайкү шүлгүүд нь чөлөөт арга барилаар зохиогдсон юм. (太田揺子, 平成 30 年:7)

Япон эх	Монгол галиг	Монгол орчуулга
い な 入れものが 無い	и-рэ-мо-но га на-и (7)	Хийх сав байхгүй
りょうて 両手 で	рио-ү-тэ-дэ (4)	Хоёр гартаа
う 受ける	ү-кэ-рү (3)	Авах

Япон эх	Монгол галиг	Монгол орчуулга
こんなよい	ко-н-на ё-и (5)	Ийм сайхан
ひとり つきを一人 で	цү-ки о хи-то-ри-дэ (7)	Сарыг ганцаараа
み ね 見て寝る	ми-тэ нэ-рү (4)	Хараад унтана

Энэ мэт хайкү шүлгийн тогтсон загварыг баримтлаагүй зохиогдсон алдартай хайкү шүлэг олон бий.

Хайкү шүлэгт киго буюу улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үг ганцаас илүү орсон байх тохиолдолд байдаг. Хэрэв нэг улирлыг илэрхийлж буй хоёр ба түүнээс дээш киго орсон хайкүг улирал давхцуулсан хайкү гэж нэрлэдэг бол нэг хайкүд улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үг хэд хэд орсон бол түүнийг улирал өөр гэж нэрлэдэг байна.

Тухайлбал,

2. Ямагүчи Содоү шүлэгчийн дараах хайкү шүлэг нь улирал давхцуулан зохиогдсон. (太田揺子, 平成 30 年:8)

Япон эх	Бэлгэдэл үгийн тайлбар	Монгол галиг	Монгол орчуулга
め あおば 目に 青葉	Ногоон навч нь зуны улирыг илэрхийлсэн бэлгэдэл үг	мэ-ни а-о-ба	Нүдэнд ногоон навч
やま 山 ほととぎす	Хөхөө шувуугаар зуны улирлыг илэрхийлсэн бэлгэдэл үг	я-ма хо-то-то-ги-сү	Ууланд хөхөө шувуу
はつがつか 初鰈	Толбот жад загас нь мод ногоорох цагаар өмнө зүгийн далайгаас ирдэг байсан учир түүнийг анхны толбот жад загас гэж нэрлэн зуны улирлыг бэлгэддэг болсон байна.	ха-цү ка-цү-о	Анхны толбот жад загас

3. Кобаяши Исса шүлэгчийн дараах хайкү шүлэгт хоёр өөр бэлгэдэл үг орсон байна. (太田揺子, 平成 30 年:9)

Япон эх	Бэлгэдэл үгийн тайлбар	Монгол галиг	Монгол орчуулга
ねこ こ 猫の子が	Муурын зулзага хаврын улирлыг илэрхийлсэн бэлгэдэл үг.	нэ-ко но ко га	Муурын зулзагын
て 手でおとすなり	-	тэ-дэ о-то-сү-на-ри	Гараараа унагаах
みみ ゆき 耳の雪	Цас бол өвлийн улирлыг илэрхийлсэн бэлгэдэл үг.	ми-ми но ю-ки	Чихний цас

Хайкү шүлэгт хоёр өөр бэлгэдэл үг орсон хайкү шүлгийг аль улирал нь илүү тодотгон илэрхийлж байгаа нь тухайн хайкү шүлгийн бэлгэдэл үг болдог. Дээрх хайкү шүлгийн хувьд “Муурын зулзага”-аас илүүтэйгээр “Цас” гэсэн үг нь илүү хүчтэй өвлийн улирлыг илэрхийлж байгаа учир энэ шүлгийн бэлгэдэл үг болно гэж бодож байна.

Монгол шүлэг ба монгол яруу найрагч, эрдэмтэд хайкү шүлгийн тухай

Улс үндэстэн бүрийн хөгжим аялгуу нь байгаль орчин, аж амьдрал, ахуй нөхцөлийн өвөрмөц байдал, зэргээс шалтгаалан өөр өөрийн онцлог намба төрхтэй байх нь мэдээж хэрэг юм.

Монгол шүлгийг хармагц эсвэл сонсмогц таних тэмдэг нь “толгой холболт” юм. (Л.Түдэв, 2002:389) Монгол шүлгийг тусгайлан үеэр бичдэггүй ч үеэр бичиж болох юм. XIV зууны яруу найрагч эрдэмтэн Чойжи-Одсэр шүлэгтээ аажим давшуулан тааруулах арга хэрэглэсэн байна.

Дөрвөн гартай нигэн нигуртан (9)

Дүгүриг улаган гурван нидүтэй (10)

Төрүлки ургусан шира үсүтэй (11)

Түгэл күмүүн- н жагугсан араг-а- тай (12)

Хэрэв 9 үеийн дараа шууд 12 үе орвол шүлгийн хэмжээ доголдох учиртай. Аажмаар ахиулж байгаа нь шүлгийн хэмжээнд төдийлөн өөрчлөлт орсонгүй. (Монгол шүлгийн онцлог түүхийн зарим асуудал, 1977:76)

Монгол шүлгийн үеийн тоо дунджаар 5 – 15 орчим байхад аман зохиол ерөөл магтаал, тууль зэргийн шүлэг голдуу 6, 7, 8 гэсэн тоо ихэвчлэн тохиолдоно.

Монгол шүлгийн тогтолцооны талаар гэвэл ардын аман яруу найраг хийгээд дундад эртний бичгийн шүлгийн үндсэн хэрэглэгдэхүүнд хийсэн ажиглалт судалгаанаас үзвэл үеийн тоог тэгшитгэх зарчмыг баримталдаг хэмнэлтэй дүйцүүлэн үзэж болмоор байгаа юм. Гэхдээ монгол шүлгийн үеийн тоог тэнцүүлэх зарчим нь долоон үет, арван нэгэн үет гэхчлэн яг таг хатуу тогтоох аргагүй бөгөөд нэлээд чөлөөтэй гүйлгэн байдаг нь монгол хэлний байгууллын онцлогоос гадна холбоцын олон арга, эн зэрэгцүүлэх ёс, цэглэлт мөр тэргүүтэн ч чухал нөлөөтэй байдаг.

Монголчууд хайкү шүлгийг мэддэг болсноос хайкү шүлгийг өөр өөрсдийн байр сууринаас тайлбарлан, орчуулж, зохиох болсон нь манай уран зохиолыг өргөжих нэгэн үндэс болж байна.

Б.Явуухулан - “Хайкү шүлэг эгзэгийн шүлэг учраас түүнийг ойлгохын тулд өгүүлэгдэж байгаа үзэгдэл, юмсын мөн чанар, орчин тойрных нь холбогдол зэргийг сайн мэддэг байх ёстой” гэжээ. Хайкүг бичихэд гойд чамин хэллэг, гоц ондоо зүйрлэл шаардлагагүй, харин ямар нэгэн үзэгдэл юмсын нэгээхэн эгзэгтэй өчүүхэн хэсэг мөртлөө, тэрхүү үзэгдэл юмсынхаа хөрөг зургийг төлөөлөн гаргаж чадахуйц, мөнөөхөн эгзэгийг олж энгийн үгээр зурагладаг байна. Тэрхүү өчүүхэн зураглал нь үзэгдэл юмсын бүхэл бүтэн дүр зургийг нүдээр үзэж, биеэр мэдрэх адил хүний сэтгэл санаанд буулгадаг ажээ.

Нэрт зохиолч Б. Явуухулан дөрвөн улирлыг хайкү шүлгээр илэрхийлсэн байдаг.

1. Хавар

Хашаа бууцны хөлөөр
Хар турлиах сүрэглэн ирж
Хөлдүүс ховхлон гүйлдэнэ

2. Зун

Амаа өдөржин ангайж
Атан тэмээ нүцгэн биендээ
Хүйт мөрөөдөн зогсоно

3. Намар

Бургаст голын тохойн
Буруу эргэсэн цөөрөм дээр
Өнчин шар навч эргэлдэнэ

4. Өвөл

Өвөр нөмөрт бараантах
Өвөлжөө бууцны хөл өөд
Малын жим яарна. (Б.Явуухулан, 1985:293)

Нэрт найрагчийн зохиосон хайкү шүлэгт хөлдүүс, тэмээ нүцгэн биендээ, шар навч, өвөлжөө зэрэг киго буюу улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үг оновчтой тусгагдсан байна.

Япончууд суурьшмал соёл иргэншилтэй, газар тариалан эрхэлдэг бол монголчууд нүүдэлчин соёл иргэншилтэй, мал аж ахуй эрхэлдэг. Амьдралын хэв маягаараа ялгаатай боловч улирлын хувьд адилхан дөрвөн улиралтай. Үүгээрээ киго буюу улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үгийг ашиглан хайкү зохиох боломжтой нь харагдаж байна.

Ж.Лхагва - “Арван долоон үенд
Алтан дэлхийг багтаах нь
Алгын чинээ хайкү аж”

Д. Одонхорлоо - Хокку буюу Хайку (тансаг шат) гурван мөрт, Танка (богино дуу) таван мөрт хоёр урсгалаар хөгжлийнхөө үе шатыг өвлөн дамжиж Ази төдийгүй Өрнөдийн оронд дэлгэрсэн богино шүлгийн энэ сонгодог хэлбэр манай монголын тал нутагт сакура –тай хамт цэцэглэх цаг нэгэнт иржээ .

Монголын үндэсний зан үйл, сэтгэлгээний өвөрмөц онцлогийг тусгадаг “Ертөнцийн гурав” гэдэг богино шүлэг нь зөвхөн уран үгээр бус дүрийг уран санаагаар илэрхийлэх, ертөнцийн үзэгдлийг гүн ухааны бясалгалаар тайлах зэрэг сонгодог шинжээрээ японы Хайку – тай төстэй ажгуу.

Б.Нарандэлгэр - “Япон хайкү шүлгийн онцлог, монгол гуравт шүлэгтэй харьцуулах нь” сэдэвт хэл бичгийн ухааны магистрын зэрэг горилсон зохиолдоо “Хайкү нь японы үндэстний уламжлалт зан заншил, гүн ухаан, гоо зүйн

ойлголттой нягт холбогдож утга санаа нь байгаль, улирлын байдалтай бэлгэдэлт үсгээр утга санаа нь тайлагдана” гэжээ.

Утга зохиол судлаач Д.Цэдэв - “Уламжлалт хайкү бол бясалгал эргэцүүллийн охь ханд, байгаль хүний харилцааны торгон агшин, япон хэлний 5 – 7 – 5 үеэр бүтдэг шүлэг мөн.”

Т.Галсан - “Агуу их далайн дундах өчүүхэн арлыг үзээд, уйлах загасны нулимс гашуун гэх мэт соцоодог сэрэл сэхээрлийн шүлэг юм.”

Л.Дашням - “Японы хайкү танкаг дуурайн шүлэг бичих оролдлого хийж байснаа дурсан, нэг юмнаас нөгөөг олж харах юм уу, ухаарах нь оюуны гайхамшигтай сайхан соёл доо” хэмээн өгүүлсэн байна.

Монгол яруу найрагч, эрдэмтдийн хайкү шүлгийн орчуулга

Монголын зохиолч эрдэмтдийн Мацүо Башёогийн алдарт хоёр хайкү шүлгийг монгол хэлнээ хэрхэн орчуулан буулгасныг ажиглаж үзье.

1. ^{ふるいけ}古池 ^{かわず}や ^と蛙 ^こ飛び ^{みず}込む ^{おと}水の音
 кирэжи хаврын улирлыг илэрхийлсэн киго буюу бэлгэдэл үг

Япон эх	Монгол галиг	Монгол орчуулга	Англи орчуулга (R.H. Blyth, 1981:246)
^{ふるいけ} 古池 ^や や	хү-рү-и-кэ яа (5)	Хуучин цөөрөм	The old pond;
^{かわず} 蛙 ^と 飛び ^こ 込む ^む む	ка-ва-зү то-би-ко-му (7)	Мэлхий үсрэн орох	A frog jumps in,
^{みず} 水 ^{おと} の音	ми-зү но о-то (5)	Усны чимээ	The sound of the water

“Хаврын өдөр” хайкүг мөр бүрээр дээрх япон, англи хэлнээс махчлан орчуулвал:

Япон эх	Япон хэлнээс	Англи хэлнээс
^{ふるいけ} 古池 ^や や	Хуучин цөөрөм ^や бол кирэжи	Хуучин цөөрөм
^{かわず} 蛙 ^と 飛び ^こ 込む ^む む	Мэлхий үсэрч орох	Нэг мэлхий дотогшоо үсрэх
^{みず} 水 ^{おと} の音	Усны дуу, чимээ	Усны дуу чимээ

Орчуулга 1

Б.Явуухулан (орос хэлнээс)

Хуучин цөөрөм уруу
 Хөөрхий мэлхий дэвхрэхэд
 Усны чимээ гарав.

Орчуулга 2

Т.Аюурзана (орос, англи хэлнээс)

а) Хуучин цөөрөм
 Мэлхий үсэрч
 Ус намжлаа

- б) Хөгшин цөөрөм
Усанд мэлхий үсэрлээ
Аниргүйн дунд цүлхийв
- с) Эртний цөөрөм
Мэлхий үсрэв
Усны чимээ

Орчуулга 3

Т.Болдбаатар (япон хэлнээс)

Хуучин цөөрөм
Мэлхий үсрэн орох
Усны чимээ

2. ^か枯^{えだ}れ^{からす}枝に鳥のとまり^{あき}け^くり秋の暮れ

өвлийн улирлыг илэрхийлсэн киго буюу бэлгэдэл үг → кирэжи

Япон эх	Монгол галиг	Монгол орчуулга	Англи орчуулга (R.H. Blyth, 1981:330)
^か 枯 ^{えだ} れ枝に	ка-рэ э-да-ни (5)	Нүцгэн мөчир дээр	On a withered branch
^{からす} 鳥のとまりけ ^り	ка-ра-сү но то-ма-ри-кэ-ри (7)	Хэрээ сууна	A crow is perched
^{あき} 秋の ^く 暮れ	а-ки но кү-рэ (5)	Намрын үдэш	An autumn evening

“Нүцгэн мөчир” хайкүг мөр бүрээр дээрх япон, англи хэлнээс махчлан орчуулвал:

Япон эх	Япон хэлнээс	Англи хэлнээс
^か 枯 ^{えだ} れ枝に	Навч нь хагдран унасан мөчир дээр	Хувхайрсан, хатсан мөчир дээр
^{からす} 鳥のとまりけ ^り	Хэрээ суух кери бол кирэжи	Нэг хэрээ амарна, сууна
^{あき} 秋の ^く 暮れ	Намрын харуй бүрий, бүрэнхий үе	Намрын үдэш

Орчуулга 1

Б.Явуухулан (орос хэлнээс)

Нүцгэн мөчир дээр
Навсгар хэрээ сууж байгаа нь
Намрын үдэш санж

Орчуулга 2

Ж.Лхагва (орос хэлнээс)

Хоосон цулгуй мөчир дээр
Хон хэрээ суух нь
Намрын орой санж

Орчуулга 3

Д.Цэдэв (япон хэлнээс)

Хувхай мөчир дээр

Хар хэрээ сууж

Намрын орой санж

Орчуулга 4

Г.Аюурзана (орос, англи хэлнээс)

Нүцгэн мөчир дээр

Ганц хэрээ сууна...

Намрын үдэш.

Мацүо Башёогийн “Хуучин цөөрөм ” гэх хайкүг 3 орчуулагч 5 янзаар орчуулжээ.

“Хуучин (古^{ふる})” гэхийг Б.Явуухулан, Г.Аюурзана (а), Т.Болдбаатар нар “Хуучин” хэмээн орчуулж, Г.Аюурзана (b), (c) –д “Эртний”, “ Хөгшин” гэж орчуулсан байна. Эдгээр нь утга санааны хувьд ойролцоо утгатай ч үнэлэмж, цаад санаа, цаг хугацааны хувьд ялгаатай юм.

“Мэлхий үсрэн орох” гэхийг Б.Явуухулан “Хөөрхий мэлхий дэвхрэхэд”, Г.Аюурзана “Мэлхий үсэрч”, “Усанд мэлхий үсэрлээ”, “Мэлхий үсрэв”, Т.Болдбаатар “Мэлхий үсрэн орох” гэж орчуулжээ. Эх хэлнээс харахад мэлхий - 蛙^{かわず} (кавазү), нисэх, хөөрөх - 飛^と び(тоби), дотогш нэвтрэн орох - 込^こ ん(комү) гэсэн санаа бөгөөд 飛^と び 込^こ ん (тобикомү) гэж нийлүүлж хэрэглэхэд ямар нэгэн зүйлийн гүнрүү, дотогш үсрэн орох гэсэн санааг илтгэнэ.

“Усны чимээ” гэхийг Б.Явуухулан “Улсны чимээ гарав”, Г.Аюурзана (а)“Ус намжлаа”, (b) “Аниргүйн дунд цүлхийв”, (c) “Усны чимээ” Т.Болдбаатар “Усны чимээ” хэмээн хөрвүүлсэн байна. Ус - 水^{みず} (мизү), の-ны, ийн (монгол хэлний харьяалахын тийн ялгалтай утга дүйнэ), дуу чэмээ, чимээ - おと^{ото} 音^か (ото) гэсэн утгатай .

Мацүо Башёогийн “Нүцгэн мөчир” хайкүг 4 орчуулагч өөр өөр янзаар орчуулсан байна.

“Нүцгэн мөчир дээр” гэхийг Б.Явуухулан “Нүцгэн мөчир дээр”, Ж.Лхагва “Хоосон цулгуй мөчир дээр”, Д.Цэдэв “Хувхай мөчир дээр”, Г.Аюурзана “Нүцгэн мөчир дээр” хэмээн орчуулжээ. Нүцгэн мөчир – 枯^か れ 枝^{えだ} に (карэ эдани) - 枯^か れ (карэ) - хоосон, үгүй болох, 枝^{えだ} (эда) - мөчир, салаа, гишүү, に—д, -т (өгөх оршихын тийн ялгал) монголчууд бид энэ үгийг ойлгохдоо намрын сүүл сар навч нь хагдран унасан модны мөчир, хаврын эхэн сар болон цас ороогүй үеийн модны мөчир зэргээр төсөөлөн гурван ч улирлыг дүрсэлж болох юм. Гэвч хайкү шүлэгт 枯^か れ (карэ) нь өвөл цагийг илэрхийлдэг кигу буюу улирал илэрхийлсэн бэлгэдэл үг ажээ.

“Хэрээ суух нь” гэхийг Б.Явуухулан “Навсгар хэрээ сууж байгаа нь”, Ж.Лхагва “Хон хэрээ суух нь”, Д.Цэдэв “Хар хэрээ сууж”, Г.Аюурзана “Ганц хэрээ сууна...” хэмээн орчуулсан байна. Орчуулгаас харахад орчуулагч нар хэрээний үнэлэмжийг тусгаж өгсөн байна. Хэрээ - 鳥^{からす} (карасү), の (но) -ийн, -ны (харьяалахын тийн ялгал), зогсох - とまり (томари), けり (кэри) нь өмнө орсон мөрийг төгсгөх үед (вака болоод хайкү шүлэгт хэрэглэгдэх нь элбэг) хэрэглэдэг.

Эх хэл дээрх хайкүг үзэхэд хэрээний талаарх үнэлэмжийг тусгаагүй байна. Зохиогч навч нь хагдран унасан мөчир дээр ганц хэрээ суун, намар орой сэрүү орсон цагийн нар жаргасан бүрэнхий үеийг дүрслэн байгааг нь уншихад ганцаардал, гуниг мэдрэгдэж байгаа юм.

Намрын үдэш гэхийг Б.Явуухулан “Намрын үдэш санж”, Ж.Лхагва “Намрын орой санж”, Д.Цэдэв “Намрын орой санж”, Г.Аюурзана “Намрын үдэш” гэж орчуулжээ. Намар – 秋^{あき} (аки), の (но) -ийн, -ны (харьяалахын тийн ялгал), 暮^く ㄱ(күрэ) - үдэш (нар жаргахаас цагаан гэгээ тасрах хүртэл хугацааг хэлнэ) гэх утгатай юм.

Орчуулагч эх зохиолын тэрхүү айзам нугалаа, уянгалаг аясыг олж таниагүй, гаргаж чадаагүй бол, зүйрлэн хэлэхэд, лимбийн яруухан эгшиг хөрөөний хяхтнасан дуугаар солигдох адил болно. Ялангуяа эх зохиолын байгалийн зураглал, баатруудын сэтгэлийн хөдлөл, хайр дурлалын тухай хүүрнэл тэр аяараа уянга байдаг. Яруу найргийн орчуулга нь орчуулгын үйл ажиллагааны нэн хүнд нэг салбар юм. Учир нь хэл хэлний зүй тогтол уялдаж шүлэглэх ёс журам өөр өөр байдгийн дээр шүлгийн утга агуулга, үзэл санааг төдийгүй хөг айдм, зохиомж бүтцийн талыг буулгах шаардлагатай байдаг. Иймээс авьяас билигтэй, хашир туршлагатай орчуулагч нар шүлгийг орчуулахдаа үгийг хэрхэн сонгож, уран сайхныг нь яаж буулгаж, өөрөөр хэлбэл ямар арга зарчим хэрэглэж вэ гэдгийг үзэхэд сонин билээ. Шүлэг орчуулахад үг бүрийг санасны зоргоор чөлөөтэй хэрэглэх боломж бага байдгийн улмаас орчуулгад үгийг дүйх үгээр нь оноож тавих чадвар маш чухал байдаг байна. Мөн шүлэглэх ёс журмын дагуу үгийг яг дүйлгэн буулгаж болохгүй үе гардаг. Ийм үед үгийн утгыг уул эхтэй нь харьцуулахад ялихгүй бууруулах буюу хүч оруулах, өөрөөр хэлбэл үгсийн сангийн хувиргалд оруулахаас өөр аргагүйд хүрдэг. Үүнийг үгсийн сангийн утгаараа заримдаг тохирсон үг гэж нэрлэдэг. (Аким Г, 1984:90)

Мөн танихуйн яруу найргийн зүйрлэлд найрагчийн сэтгэн бодох, дүр бүтээх, уншигчийн уг дүрийг танихын тулд сэтгэн бодох чадвар чухал. Тиймээс яруу найрагчийн шүлэг найраг нь тэрээр ертөнцийг үзэх үзлийг мөн л өөрийнхөөрөө ухааран ойлгож авч буй бөгөөд өөр нэгэн огт өөрөөр ухаарч хүлээж авахыг огтхон ч үгүйсгэх аргагүй юм. Найрагчийн ертөнц түүний шүлгийн хэлээр илэрч байгаа бол уншигч энэ ертөнцийг хэрхэн хүлээж авч ойлгож байгаа нь мөн л түүний танихуйн туршлага, дотоод ертөнцөөс хамаарна.

Шүлэг яруу найраг зөвхөн мэдээлэл дамжуулаад зогсохгүй, найрагчийн бодол санаан дахь ертөнцийн түмэн зүйлийн холбоо хэлхээг шинэ дүрд амилуулж,

юм үзэгдэл ухагдахууныг цоо шинээр харж шинэ дүр, дүрслэл бүтээдэг. (Долгор С, Нансалмаа Н, 2014:155)

Дүгнэлт

Яруу найргийн орчуулга тухайн орчуулагч хүний аливаа зүйлийг танин мэдсэн туршлага, юмс үзэгдлийг өөртөө тусган авах хувь хүний онцлог зэрэгтэй шууд холбоотой нь харагдаж байна.

Хоёр өөр соёлын аль нь илүү оновчтой оновчгүй гэх мэтээр хэлэлцвэл тун учиргүй зүйл болно. Гагцхүү тухайн соёл хэлтний уламжлалт аж төрөх ёс, зан заншил, ертөнцийг таньсан байдал, ертөнцийг үзэх үзэл түүнийг үнэлэхдээ ямар зүйлийг тогтсон хэмжүүр болгож айлчилж ангилдгийн өвөрмөц онцлог нь хэлнийхээ адилтгал, зүйрлэлд тодорхой туссан байдгийг дээрх орчуулгаас харж болмоор.

Хайкү шүлэгт далд утга санаа агуулсан зүйрлэлийн бэлгэдэл үгийг оруулж өгөх нь чухал байдаг байна. Үүнийг сайн мэдэхгүй бол хайкүг орчуулах нь учир дутагдалтай гэж үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл тухайн бэлгэдэл үгийн тусламжтайгаар цөөхөн хэдэн үгэнд багтааж бүхэл бүтэн агуулгыг илэрхийлдэг. Энэхүү бэлгэдэл үг нь байгаль, цаг уур, тухайн агшныг илэрхийлээд зогсохгүй японы соёл, ертөнцийг үзэх үзэл, сэтгэлгээний онцлог гүн шингээстэй байдаг тул эх хэлнээс нь орчуулсан орчуулга илүү оновчтой нь ажиглагдлаа.

Хайкү шүлэг хэдийгээр гүн ухааны өнгө аястай боловч сонсож буй хийгээд орчуулж буй хүний сэтгэлгээний онцлог, ертөнцийг үзэх үзэл танин мэдрэх хувь хүнтэй шууд холбоотой тул орчуулгын олон хувилбар байж болох талтай. Хэдийгээр Хайкү нь гүн ухааны шүлэг гэгддэг боловч дэлхийн ихэнх хэлнээ орчуулагдан гарсан нэг онцлогийг Киго буюу Бэлгэдэл үгийн тайлбар толь бичгийн ач хэмээн олон эрдэмтэд онцлон тэмдэглэсэн байдаг.

Хэлний хувьд ч монгол япон хэл ч адил төст тал олон. Иймээс яруу найргаараа дамжуулан илэрхийлэх энэ хоёр ард түмний сэтгэлгээнд ч адил төст зүйл цөөнгүй байгаа юм биш байгаа.

Ном зүй

- 1) Адьяа О. (2008), Орчуулга: Онол, туршлага, сургамж, УБ.
- 2) Аким Г. (1984), Орчуулгын санг уудлахад, УБ.
- 3) Аюурзана Г. (2002), Дурлалгүй ертөнцийн блюз, УБ.
- 4) Гаадамба Ш. (1989), Утга зохиолын үндэс, УБ.
- 5) Гүрбазар Р. (1996), Орчуулгын онол, дадлагын үндэс, УБ.
- 6) Дулам С. (1977), Дундад эртний дорно дахины уран зохиолын тойм, УБ.
- 7) Дэмбэрэл С. (2010), Япон монгол толь бичиг, УБ.
- 8) Комиссаров В.Н. (2008), Орчуулгын онол, УБ.
- 9) Лодой Г. (2002), Философи ба шинжлэх ухааны арга зүй, УБ.
- 10) Лхагва Ж. (1974), Японы яруу найраг, УБ.
- 11) Мандах Д. (2010), Японы сонгодог яруу найргийн орчуулгын асуудалд - Хайкү шүлгийн орчуулгын жишээн дээр, УБ.

- 12) Мандах Д. (2008), Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан судалгааны зарим шинэлэг асуудал, /хэл бичгийн ухааны дэд докторын зэрэг горилсон бүтээл/, УБ.
- 13) Мэнд-Ооёо Г. (2006), “Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр” – Аким Го. Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг орчуулгын онолын үүднээс тодорхойлох оролдлого, УБ.
- 14) Нансалмаа Н, Долгор С. (2014), Танихуйн хэл шинжлэл, УБ.
- 15) Нансалмаа Н. (2011), Хэлшинжлэлийн судалгааны арга зүй, УБ.
- 16) Равдан Э. (2013), Хэрэглээний хэл шинжлэл (хэл сурахуйн онол), УБ.
- 17) Равдан Э. (2005), Орчин цагийн хэл шинжлэл, УБ.
- 18) Ринчен.Б. (1991), Марк твений минь махы нь идэж дээ..!”, УБ.
- 19) Туяа Ж. (2014), Хэл , соёл судлал - Онол болоод дадлагын хичээл, УБ.
- 20) Түдэв Л. (2002), Шүлэглэсэн туульс, УБ.
- 21) Уэллек Р, Уоррен О. (1998), Уран зохиолын онол, УБ.
- 22) Хасбаатар Ц. (1989), Уран зохиолын тэмдэглэл, УБ.
- 23) Хөвсгөл С. (2003), Дорно дахины уран зохиол, УБ.
- 24) Хүрэлбаатар Л. (2005), Дуун утгын яруу зохист, УБ.
- 25) Цэдэв Д. (1976), Орчуулах эрдэм, УБ.
- 26) Явуухулан Б. (1996), Японы хайкү хэмээх сонгодог яруу найргаас, УБ.
- 27) Явуухулан Б. (1985), Түүвэр зохиол, УБ.
- 28) Япон утга зохиолын симпозиум. (2005), УБ.
- 29) Blyth.R.H. (1981). Haiku volume 1”, The Hokuseido Press Tokyo
- 30) 太田 揺子、深層学習による俳句の自動生成.,平成 30 年
- 31) デイリーコンサイス-国語辞典,中型版.,株式会社三省堂.,2010 年
- 32) 俳句への一歩 .社団法人俳人協会.,平成 20 年
- 33) 浜島栄一 -常用国語便覧. 株式会社浜島書店.,昭和 61 年

УРАНЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГАД СОЁЛ, СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ОНЦЛОГИЙГ ИЛЭРХИЙЛЭХ НЬ

(Харүки Мураками “1Q84” зохиолын жишээн дээр)

Л.Сүрэнбаатар⁶⁵

Б.Хишигдэлгэр⁶⁶

Abstract: *The purpose of the research study is to determine the characteristics of a nation's culture and mentality on the basis of a sematic study of how literary translations express languages, culture, personal outlook on life, aesthetics, and moral and inner values. The novelty of the research lies in the semantic interpretation using original novel and the translation to explain how Haruki Murakami's worldview, his writing style, the depth of the tone that reaches many hearts of the readers, and the emotional tone and the artistic expression of the translator altogether establish a harmony in depth of meaning of literature.*

Түлхүүр үг: *утга, дүрслэл, үндэстний сэтгэлгээ, соёл, дотоод ертөнц*

Оршил

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь уран зохиолын орчуулгад хэл соёл, хувь хүний ертөнцийг үзэх үзэл, гоо зүйн болоод ёс суртахууны үнэлэмж, дотоод сэтгэл, мөн чанар зэргийг хэрхэн илэрхийлсэн тухай утга зүйн судалгааны үндсэн дээр тухайн үндэстний соёл, сэтгэлгээний онцлог шинж чанарыг тодорхойлох явдал юм. Судалгааны ажлын шинэлэг тал, ач холбогдол нь Харүки Муракамигийн өөрийн бүтээлээр дамжуулах ертөнцийг үзэх үзэл, бичлэг найруулгын арга барил, өнгө аясын гүнд нэвтрэн, хүний сэтгэл хөдөлгөх өнгө аяс, уран сайхны амт шимтийг орчуулагч хэрхэн илэрхийлсэн зэргийг эх ба орчуулгын жишээн дээр утга зүйн талаас авч үзэн тайлбарлах оролдлого хийсэнд оршино.

Японы постмодерн уран зохиолын гол төлөөлөгч болох Харүки Муракамигийн “Норвегийн шугуй ノルウェイの森”, “Хонинд учирсан адал явдал 羊をめぐる冒険” зэрэг олон арван алдартай бүтээлүүдээс манай уншигч олны хүртээл болсны нэг нь орчуулагч О.Жаргалсайханы орчуулсан “1Q84” цуврал романы нэгдүгээр дэвтэр юм. Хүний дотоод мөн чанар, сэтгэлгээ, соёлын онцлогийг хэрхэн илэрхийлсэн тухай утга зүйн судалгаанд аливаа улсын хэл нь соёлыг тээн түгээж, хэлний аливаа махбод нь соёлын тодорхой агуулгыг хадгалж байдаг бол, сэтгэлгээ нь хэлэнд тусч, хэлээр дамжин илэрдэг гэсэн ойлголтыг энэхүү орчуулгын бүтээлийн тодорхой жишээн дээр тайлбарлахыг зорьсон болно.

⁶⁵ Доктор /Ph.D/, Хүмүүнлэгийн Ухааны Их Сургууль, Гадаад хэлний тэнхим

⁶⁶ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Ази судлалын тэнхим

Ингэхдээ уг орчуулгын бүтээлд уран яруу хэрэглүүр, метафор 隱喩 (いんゆ), зүйрлэл 直喩 (ちよくゆ), төлөөлөл 換喩 (かんゆ), хэтрүүлэл 誇張法 (こちようほう), багасгал 緩叙法 (かんじょほう), эсрэг хэлхэц くびき法, хүншүүлэл 擬人法 (ぎじんほう), ёгтлол 提喩 (ていゆ), тойруулал 婉曲法 (えんきよくほう), чимэг үг 曲言法 (きよくげんほう) зэргийг хэрхэн буулгасан болохыг авч үзье.

Харүки Мүраками зохиолчийн онцлог нь энгийн хялбар үг хэллэгээр нарийн төвөгтэй утга санааг илэрхийлэх арга барилаар зохиол бичдэг бөгөөд зохиомж дүрслэл нь нэн өвөрмөц байдаг. Зохиолч энэхүү зохиолын санааг 1995 онд болсон бодит явдлаас сэдэвлэсэн бөгөөд нийслэл Тоокёо хотын метронд хорт хийгээр олон хүнийг хордуулж, амь насыг нь бүрэлгэсэн аймшигт хэргийн түүхээс санаа авчээ. “1Q84” зохиолын “Q” үсэг нь “кюү” буюу 9-ийн тоог илэрхийлсэн нь зохиолчийн нэгэн үгэн дүрслэл юм. Уг романд орчин үеийн залуучуудын амьдралын хэв маяг, дотоод ертөнцийн илрэл, хайр сэтгэлийн тухай өгүүлнэ. Зохиолын гол дүр болох Тэнго, Аомамэ хэмээх охин, хүү хоёр 10 настай бага сургуулийн сурагч байх үеэс өөр өөрийн замаар салан одно. Тэд хоорондоо огт холбоо харилцаагүй байсаар хоёул “1Q84 он” хэмээх өөр ертөнцийн элдэв сонин адал явдалтай учирна. Тэд 1984 оны 12 сард 20 жилийн дараа уулзалдан эх дэлхийд буцаж ирснээр зохиол төгсөнө.

Зохиолын агуулгыг тоймлон өгүүлбэл, спортын дасгалжуулагч багш Аомамэ гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдлэгч эрчүүдийг устгах санал хүлээн авна. Тэрээр нас барсан хүнийг зүрхний дутагдалд орсон мэтээр харагдуулдаг, хүний эмзэг цэг буюу үхлийн газар нь зүүгээр хатгаж үгүй хийх чадвартай нэгэн аж. 1984 оны 4 сард ээлжит захиалгат ажлаа дуусгаад тэрээр өөр ертөнц буюу “1Q84 он”-д амьдарч буйгаа мэдэрнэ.

Нөгөөтээгүүр бага сургуулийн тооны багш Тэнго үргэлжилсэн үгийн зохиолч болохоор шийдэж, утга зохиолын шинэ уран бүтээлийн шагналын төлөө зохиол бүтээлээ цөхрөлтгүй бичнэ. Тэрээр сэтгүүлийн эрхлэгч Комацүтай танилцан, шинэ уран бүтээл сонгон шалгаруулах ажлын санал хүлээн авна. Тэнго сэтгүүлийн зөвлөлд ирсэн бүтээл дотроос Фүкаэри охины бичсэн “Агаарын авгалдай” хэмээх зохиолыг шагналд нэр дэвшүүлэх талаар Комацүд санал болгоно. Комацүгийн зөвлөснөөр Тэнго уг зохиолыг сайжруулан бичиж дуусган, уг бүтээл шинэ уран бүтээлийн шагнал хүртэж, зах зээлд их хэмжээгээр амжилттай борлогдоно. Гэвч Тэнго өөрийн эргэн тойрон, ертөнцийн юмс үзэгдэл өөр болж “Агаарын авгалдайн” ертөнц мэт болж буйг мэдэрнэ.

Ийнхүү зохиолд үйл явдалууд өрнөх ба хүний дотоод мөн чанар, сэтгэлгээ, үндэсний соёл зан заншил, хувь хүний нийтлэг болоод онцгой шинж чанар зэргийг зохиолч хэрхэн шигтгээ болгон өгүүлсэн нь орчуулгад ямархуу байдлаар буусан талаар энд дурьдах хэрэгтэй болов уу. Ялангуяа тухайн улс үндэстний соёл сэтгэлгээг орчуулгын бүтээлээр аливаа өөр үндэстэн, энгийн уншигчдад хэрхэн ойлгомжтой утга санаа нэгдмэл байдлаар хүргэх нь нэн чухал юм. Иймд

орчуулгын бүтээлд үндэсний соёл сэтгэлгээг хэрхэн илэрхийлснийг тодорхой жишээн дээр тулгуурлан утга зүйн талаас нь тайлбарлахыг оролдсон болно.

Уран зохиолын орчуулгад соёл, сэтгэлгээний онцлогийг илэрхийлэх нь

Зохиолын тодорхой хэсгүүдэд Япон хүний дотоод мөн чанар, биеэ авч яваа байдал, зан төлөв, үзэл бодол, нийгмийн байр суурь зэргийг тодорхой дүрслэн харуулсан бөгөөд тухайн үндэстний хэл соёл, сэтгэлгээг хэрхэн илэрхийлсэн байдлыг утга зүйн талаас нь дараах жишээнүүд дээр авч үзэж болох юм. Үүнд:

- ① タマルが青豆を玄関で迎えた。暗い色合いの 夏物のスーツを着て白いシャツに 無地の ネクタイをしめていた。そして汗ひとつかいていない彼のような大柄な男がどんな暑い日にも汗をかかないというのは青豆に常に大きな 不思議だった。

Тамарү үүдний хонгилд Аомамэг угтлаа. Зуны хар бараан хослол өмсөж, цагаан цамцан дээр зангиа зүүсэн бөгөөд хөлс ер үзэгдсэнгүй. Түүн шиг лагс зузаан биетэй эр ямар ч халуун өдөр хөлөрдөггүй нь Аомамэд их хачирхалтай санагддаг.

Энд “үүдний хонгил” гэдэг ойлголт бидэнд гадаа орц гэсэн утгаар буух болов уу. Япон хүмүүсийн орон сууцны зохион байгуулалт, орон зайн ойлголтоор “玄関” нь үүдний хонгил гэхээс илүү өрөө коридор гэсэн утга юм. Зочиндоо хүндэтгэл үзүүлэн үүднээс хүлээн авах гэдэг нь нийтлэг хүндлэл учраас үүдний хонгил гэдэг үгийн сонголт хэр оновчтой вэ гэсэн шүүмжлэл байж болох юм. Мөн хар халуунд бараан хослол өмссөн лагс биетэй эр огт хөлсгүй байх гэсэн ойлголт хачирхалтай санагдах нь хэвийн зүйл мэт байж болно. Гэхдээ энэ нь улирал, цаг агаарын онцлог, тухайн орны уур амьсгалд дасан зохицсон хүний бие организмын онцлог зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалсан байж болох хэдий ч зохиолын дүр, гайхан хачирхах байдал нь оньсого мэт санагдавч хөлс багатай хүн гэж хувь хүний онцлогийг харуулсан байж болох талтай. Нөгөө талаас хар бараан өнгөтэй зуны хослол гэж буй ч түүний материал нь биед хөнгөн салхи сайн нэвтрүүлдэг чанартай гэсэн цаад логик санааг ч энд орхигдуулах боломжгүй юм.

Энэ хэсэгт хүний дасан зохицох чадвар, хувь хүний бие организмын онцлог зэргийг зохиолч харуулахыг эрмэлзсэн нь тодорхой юм. Япон хүний сэтгэхүйд оршдог халуун өдөр ханцуйтай хувцас өмсөх нь сэрүүхэн байдаг гэсэн ойлголт ч үүнтэй холбоотой гэж үзэж болно.

- ② 彼女はジュンコ・シマダのグリーンの薄いウールのスーツの上に、ベージュのスプリング・コートを着て、黒い革のショルダーバッグをかけていた。肩までの髪はきれいにカットされ、よく手入れされている。装身具に類するものは一切つけていない。

Бүсгүй “Жүнко Шимада” фирмийн саарал ноосон даавуун хослол дээр хавар намрын цайвар цув өмсөж, арьсан цүнх барьжээ. Дал мөр хүртлээ тайрсан үсээ нилээд янзалсан бололтой харагдана. Элдэв янз чимэг зүүлт ер хэрэглээгүй аж.

Ажил хэрэгч эмэгтэйн дүрслэл нь даруухан, илүү дутуу гоёл чимэглэл зүүгээгүй гэдэг ойлголт сэтгэлгээ орчин үед олон талтай болж ирсэн. Ажлын хэрэгцээ шаардлага дотоод дүрэм журмаар илт нүдэнд тусаж хүний анхаарал татах байдлаар гоёлын зүүлт, үнэт эдлэл хэрэглэх боломжгүй байдал их байдаг. Япон ажил хэрэгч эмэгтэй бүхэн даруухан хувцаслаж, элдэв чимэг зүүдэггүй гэсэн ойлголтыг уншигчдад хүргэх гэхээс илүүтэй чанартай хувцас нь ажил хэрэгч эмэгтэйд төлөөлөх болсон гэдгийг энд харуулах нь чухал байсан байж болох юм.

Хавар намрын цайвар цув, өвлийн булган шуба гэх мэт хувцас бүрийг улирлын зориулалтаар нь тодорхойлох нь 4 улирлын эрс тэс уур амьсгалд амьдардаг бидэнд ойр дөт байгаа болов уу. Үүнээс гадна, гадаад дүр төрхөөр зогсохгүй хүний дотоод мөн чанар, сэтгэлгээний ялгааг дараах эх ба орчуулгын жишээ дээр авч үзье.

- ③ 中年の運転手は、まるで 舳先^{へさき}に立って 不吉^{ふきつ}な 潮目^{しおめ}を読む 老練^{ろうれん}な漁師のように、前方に途切れなく並んだ車の列をただ口を閉ざして見つめていた。

Хижээл насны жолооч эр амаа жимийн, өчүүхэн ч зай завсаргүй эгнэн зогсоод машины цувааг завиныхаа хамар дээр зогсоод тэнгисийн түрлэгийг бүтэл мүүтэй шинжтэй нүд салгалгүй ширтэх чадмаг загасчин мэт ажиглаж суулаа.

Энэ хэсэгт япон хүний тэсвэр тэвчээр, аливаа юманд хүлээцтэй байдал зэргийг илэрхийлэхээс гадна өнөөгийн нийгэмд хүний хүчин зүйлээс үл хамаарах давагдашгүй нөхцөл байдал үүсэж буйг харуулжээ. Монгол хүн моринд эрэмгий гэдэгтэй адил далайг шүтэж, арал дээр амьдрах ард түмний илэрхийлэл яах аргагүй “чадмаг загасчин” байх болов уу.

Мөн аливаа зүйлийг тойруулан, эерүүлэн зөөлрүүлж хэлдэг, эсвэл өөрийн хэлэх үгээ чөлөөтэй шулуун хэлэх, шүүмжлэх зэрэг нь хэн нэгэнд эмзэглэл төрүүлнэ хэмээн аль болохоор зайлсхийдэг, юмыг яг байгаагаар нь шууд хэлдэггүй үндэстний зан араншинг дараах жишээн дээр жолоочийн дүрээр илэрхийлжээ. Энэ нь дотоод сэтгэл, бодол санаагаа тэр болгон ил шулуун илэрхийлдэггүй япон хүний нийтлэг мөн чанар, аливаа зүйлд хандах үнэлэмж нь тодорхой шууд бус тойруулсан байдаг харилцааны соёл, сэтгэлгээний нэг илрэл гэж үзэж болох юм.

- ④ 運転手の話し方には何かしらひっかかるものがあった。常にものごとをひとつ言い残したようなしゃべり方をする。たとえば（あくまでたとえばだが）トヨタの車が 遮音^{しゃおん}に関しては文句のつけようがないが、他の何かに関しては問題がある、というような。

Жолоочийн ярианд яагаад ч юм татагдах зүйл байлаа. Их л чухал зүйл хэлэхгүй үлдээчихсэн мэт өнгөөр ярих ажээ. Жишээлбэл Тоёотагийн өсгөгч төхөөрөмжийн тухайд үнэндээ өө хэлэхээргүй ч өөр ямар нэг зүйлд асуудал байж л байдаг гэдэгчлэн.

Энэ хэсэгт ч бас япон хүний нийтлэг шинж болох зожигдуу ганцаардмал, бусадтай хувийн амьдрал, зовлон жаргалаа тэр болгон ярьдаггүй зэрэг дотоод мөн чанарыг утга зохиолын сэтгүүлийн редактор Комацүгийн дүрээр илэрхийлжээ. Гэхдээ орчин үед хувь хүний амьдрал, мэдээлэл тэр болгон ил тод байх нь ёс зүй, хүний эрх талаасаа зохисгүй гэсэн ойлголт нийтлэг болж буй тул зөвхөн япон хүн л хувийн амьдралынхаа тухай бусдад ярьдаггүй гэж тодорхойлох нь учир дутагдалтай юм. Монголчуудын хувьд ч олон жил хамт ажилласан, ойр дотно байсан хүмүүс бие биедээ хувийн амьдралаа тэр болгон ярьдаггүй тохиолдол байдаг. Харин энэхүү хүмүүс хоорондын харилцааны халуун дулаан бус уур амьсгал япончуудын дунд нийтлэг ажиглагддаг байж болохыг үгүйсгэх аргагүй юм.

- ⑤ 小松は天吾より十六歳年上で、四十五歳になる。文芸誌の編集一筋でやってきて、業界ではやり手としてそれなりに名を知られているが、その私生活について知る人はいない。仕事上のつきあいはあっても、誰とも個人的な話をしないからだ。彼はどこで生まれて、どこで育ち、今どこに住んでいるのか、天吾は何ひとつ知らなかった。長く話をしても、そんな話題は一切出てこない。

Комацү Тэнгогоос 18 насаар ах 45 тай. Утга зохиолын сэтгүүлийн газарт ажилладаг. Утга зохиолын ертөнцөд чадварлаг нэгэн хэмээгдэн бас гайгүй ч нэр хүндтэй бөгөөд харин түүний хувийн амьдралын талаар мэдэх хүн үгүй. Ажил хэргийн нөхөрлөл тогтоох хэдий ч хувийн амьдралынхаа тухай ам нээдэггүй. Тэрээр хаана төрж өссөн, хаана боловсрол эзэмшсэн, хаана амьдардаг тухай Тэнго ер мэдэхгүй. Урт удаан ярилцаж суувч тэр тухайд ер ам нээхгүй.

Аливаа нийгэмд хувь хүний нэр төр, өөрийн болоод гэр бүлийн гишүүдийн ажил мэргэжил, амьдралын түвшин, эрүүл мэндийн байдал зэргээс нь болж ялгаварлан үзэх, гадуурхах, доог тохуу хийх үзэгдэл ямагт байсаар байгааг дараах хэсэгт харуулжээ. Японы нийгмийн талаарх ойлголт багатай манай уншигчдын хувьд NHK телевизийн хураамжийг телевизийн ажилтан айл өрхүүдээр явж хураадаг нь тэгтлээ хүн доог тохуу хийгээд байх хэмжээний ойлголт төрүүлэхгүй байж магадгүй.

Түүнчлэн японы нийгэмд тухайн хүний гадаад дүр төрх, бусдаас онцгой шинж болон сул талуудыг нэрэнд нь орж буй ханзны утгатай нь холбон доог тохуу хийх, нэр хоч өгөх үзэгдэл хүүхэд залуусын дунд түгээмэл байдаг. Үүний жишээг зохиолын гол дүр Аоэмамэ “хөх буурцаг” (шош) гэсэн нэрээр төлөөлүүлэн шош буурцагны нэр төрлүүдээс жишээ татан тухайн хүний нүүр царай дүр төрхтэй холбон доог тохуу хийх байдлаар дүрсэлжээ.

- ⑥ 小学校三年生のときに、彼の父親が NHK の集金人をしていることは、クラスでも周知の事実となった。たぶん 父親と集金に歩いているところを見られたのだろう。…… 誰かに目撃されるのは当然の成り行きである（父親の陰に隠れるには、彼はもう大きくなりすぎていた）

そして、彼は「NHK」というあだ名で呼ばれることになった。ホワイトカラーの中産階級子供たちが集まっている社会では、一種の「異人種」にならざるを得なかった。

Бага сургуулийн 3-р ангид байхад нь Тэнгогийн эцэг NHK телевизийн мөнгө хураагч хийдэг болох нь хавь ойрынхонд нь, ангийн найз нөхдөд нь ил боллоо. Магадгүй эцэгтэйгээ явж байхыг хэн нэгэн харсан биз. Хэн нэгэнд харагдах нь мэдээж хэрэг (эцгийнхээ араар нуугдавч тэр нэгэнт том болсон болохоор) ...

Түүнээс хойш түүнийг NHK гэж хочлох болов. Хар цагаан дундаж давхаргын хүүхдүүд цугларсан газар тэрээр нэг төрлийн “харь хүн” болохоос аргагүйд хүрчээ.

- ⑦ そのたびに「いいえ、枝豆、空豆ではなく、青豆です。まあ、似たようなものですが」と訂正した。

Тэр бүр “үгүй ээ Эдамамэ, Сорамамэ биш Аомамэ, үсэг нь адилхан болохоор” гэж залруулна.

Япон хүний соёл сэтгэлгээний онцлог байдлыг илтгэх орчуулгын дараах жишээнээс үзвэл хий хоосон чанар зэргийг “будааны зэлгий зутан” гэсэн ойлголттой адилтган зүйрлэсэн байна. Тэр болгон будааны зутан хоол хүнсэндээ хэрэглэдэггүй бидний хувьд энэ зүйрлэл адилтгал тэр болгон санаанд бууж ирэхгүй байх талтай.

Дараагийн жишээ ч мөн ялгаагүй хоол хүнстэй холбоотой соёл сэтгэлгээг хөнджээ. Энд “...уран бүтээлийн ертөнцөд 20 гаруй жил ажиллалаа” гэсэн утгаар “хоол ご飯 (агшаасан будаа гэсэн утга илэрхийлж болно) хороолоо” гэсэн дүрслэлд хоол гэдэг нь “будаа” бол гол хоол хүнс гэсэн далд утга байж болох юм.

- ⑧ 世界はゆるい粥（かゆ）のようにどろどろとして骨格を持たず、捉えと
ころがない。それは脳内に記憶を形成することなく、窓の外を過ぎ去っ
ていく。

Хорвоо ертөнц гэдэг зэлгий зутан шиг нялцгар биетэй байдаггүй тул барьж тэмтчих юмгүй. Тэр нь тархин доторх ой санамжийг бүрдүүлэхгүй, цонхны гадна талаар дайрч өнгөрөхөөс цаашгүй.

- ⑨ 俺もふつつかながら、この世界で二十年ご飯を食ってきた。

Миний бие уран бүтээлийн ертөнцөд 20 гаруй жил хоол хороолоо.

Эх зохиолд дүрслэн гаргасан зүйрлэл, адилтгал зэргээр үндэсний соёл сэтгэлгээг илэрхийлсэн дараах жишээг авч үзье. Орчуулгад сайн ч муу ч гэсэн утга бүхий хэллэгийг “байнд ч банзанд нь ч ойртохгүй” хэмээх утгаар төлөөлүүлсэн бол эх зохиолд “савх ч саваа ч биш” гэсэн үг хэллэг хэрэглэсэн байна. Энэ нь тухайн ард түмний амьдрал ахуйд хамгийн ойр зүйлээр аливаа зүйлийг төлөөлүүлэн зүйрлэн адилтгах, өвөрмөц утга илэрхийлэхтэй холбоотой аж.

- ⑩ 比較的良く書けた作品もあれば、箸も棒にもかからないものももちろんあとの方が圧倒的に多いんだけど--- ありました。

Яах вэ харьцангуй сайн бүтээл ч ирэх л юм, байнд нь банзанд нь ч ойртохгүй бүтээл илүү олон байлаа л даа.

Хэл яриа, нутгийн аялга зэргээс болж гадуурхагдах, доог тохуу болох, эсвэл тэр нутгийн хүн гэдгээ бусдад мэдэгдмээргүй байх хандлага аль ч улс оронд ажиглагддаг. Гэхдээ хүн төрж өссөн нутаг ус, хэлд орсон аялга зэргээс хэн нэгний өмнө ялгаварлан гадуурхагдах, эс бөгөөс өөрийн гарал харьяаллаас ичиж зовох зэрэг нь нийгмийн нэг сөрөг үзэгдэл юм. Үүнийг хичнээн хичээж байгаа ч төрөлх аялга хэл ярианы хөг нь тухайн хүнийг өөрийг нь илтгэж буйг дараах жишээнээс харж болно.

- ⑪ とりわけ関西で生まれ育った人間が東京に出てきて無理に東京の言葉を使おうとしている時の、いかにもそぐわない落差。

Ялангуяа Кансайд төрж өссөн хүн Токиод ирээд өөрийгөө албадан байж токио (төв) аялгаар ярих гэж оролдовч яагаад ч юм нэг л болж өгөхгүй байв.

Бид япон хүнийг ажилч хичээнгүй, хөдөлмөрч, үнэнч шударга гэсэн нийтлэг ойлголттой байдаг. Эх зохиолд япон хүний энэхүү дотоод мөн чанарыг Тэнгогийн эцгийн дүрээр төлөөлүүлэн гаргажээ. Харин дараах жишээнээс үзэхэд ажил мэргэжлээ голохгүй, сэтгэл зүрхнээсээ ханддаг, хөдөлмөрч эгэл жирийн япон хүний төлөөлөл манай уншигчдын сэтгэлд бууж байгаа болов уу.

- ⑫ 天吾の父親は職務をきわめて熱心に果たした。社宅に入り、健康保険に加入することもできた。ほとんど使い捨てに近い一般の委託集金人の待遇とは雲泥の差がある。それは彼がその人生において巡り合った最大の幸運だった。

Тэнгогийн эцэг ажил хөдөлмөртөө туйлын хичээнгүй ханддаг нэгэн байлаа. Компанийн байранд нүүн орж, эрүүл мэндийн даатгалд ч багтжээ. Бараг л ашиглаад хаядаг байсан гэхэд хилсдэхгүй жирийн гэрээт мөнгө хураагчийн хувь зохиолтой эрс тэс ялгаатай ажээ. Тэр явдал түүний амьдралдаа учирсан хамгийн том хувь заяа билээ.

Ийнхүү Харүки Муракамигийн “1Q84 “ зохиолын нэгдүгээр дэвтэрт Япон хүний соёл сэтгэлгээг хэрхэн илэрхийлсэн тухай тодорхой жишээн дээр тулгуурлан утга зүйн талаас тайлбарлах оролдлого хийлээ. Цаашид цуврал зохиолуудыг орчуулан уншигчдын хүртээл болгохоос гадна орчуулга судлал, орчуулгын шүүмж, утга зүйн судалгааг улам эрч хүчтэй явуулах цаг үе иржээ гэдгийг эцэст нь тэмдэглэн хэлэх нь зүйтэй болов уу.

Дүгнэлт

Орчуулгын төрөл зүйлүүд дотор уран зохиолын орчуулга нэн төвөгтэй, тааварлах аргагүй бэрхшээлтэй байдаг бөгөөд уран зохиолын эх нь хэдэн зуун жил амьдрах чадвартай ажээ. Хүн төрөлхтөн өнгөрсөн зууны алдарт бүтээл, уран зохиол руу эргэн хандаж сэтгэл санаа, оюуны таашаал авсаар хэдэн мянган жилийг үдэхэд уран зохиолын орчуулга багагүй үүрэг гүйцэтгэсэн гэж үзэж болно. Мөн уран зохиолын орчуулга хийх үед орчуулж буй хэлний хэлзүйн бүтэц, үг хэллэгийн өвөрмөц нарийн онцлог, бичгийн хэлний хэм хэмжээ, найруулга зэрэг хэлний бүхий л онцлогт тохируулан буулгах ба орчуулагч нь өөрийн орны төдийгүй мөн тухайн эх зохиолд дүрслэгдэж буй орны түүх, соёл, шашин шүтлэг, зан заншил, ахуй амьдралын тухай сайтар судалж, мэдэх хэрэгцээ шаардлага гарч ирнэ.

Энэхүү өгүүлэлд уран зохиолын орчуулгаар дамжуулан япон хүний сэтгэлгээ, ахуй амьдралын хэв маяг, хүний дотоод мөн чанар, нийгмийн харилцаа ба хувь хүн зэрэг утгын хүрээнд эх зохиол ба орчуулгын зохиолыг утга зүйн талаас нь харьцуулан авч үзсэнээр дараах дүгнэлтэд хүрэв. Үүнд:

Нэгдүгээрт: Эх зохиолын үндсэн текстийн агуулгыг бүрэн дүүрэн гаргах үүднээс үндэсний онцлогийг илэрхийлсэн үг, өвөрмөц хэллэг зэргийг ойлгомжтой зөв оноон орчуулах

Хоёрдугаарт: Уран зохиолын хэрэглүүр, метафор, зүйрлэл, төлөөлөл, ихэсгэл, багасгал зэрэг аргуудыг зүй зохистой хэрэглэх

Гуравдугаарт: Экспрессив, конататив болон тухайн соёлд илрэх бэлгэдэл зүй, зохиогчийн хэл найруулгыг хадгалан утга санааг буулгах

Дөрөвдүгээрт: Эх зохиолын утга төдийгүй прагматик утгыг мөн адил бүрэн дүүрэн буулгах

Тавдугаарт: Эх зохиолд гарч буй хуучин үг хэллэг, нутгийн аялгууны үг хэллэг, этгээд бүдүүлэг үг хэллэг, хар ярианы үг, гадаад үг, утга зохиолын хэлний идэвхгүй үгс зэргийн үгсийн сангийн онцлог талуудыг анхаарах

Зургаадугаарт: Уран зохиолын найруулга түүний онцлог, утга шилжүүлэх яруу хэрэглүүр зэргийг орчуулахдаа тухайн ард түмний сэтгэлгээ соёлын онцлог, үндэсний уламжлал зэргийг харгалзан үзэх

Долоодугаарт: Зохиолын гол дүр, үйл явдлыг хам бичвэрээс салган ганц нэгээр үгчлэн орчуулах бус бүхэл бүтэн хэллэг, өгүүлбэр, нийт зохиолын зангидмал санаа, агуулга найруулгын ур чадварыг харгалзан бүтээлч сэтгэлгээгээр орчуулгад хандах

Ном зүй

1. Мандах Д. (2010) Япон уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг тал, УБ. Бемби сан
2. Мүнэюки М, Баттогтох Р (2008) Японыг ойлгож монголд буулгах нь, УБ. МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр
3. Харүки Мүраками (2014) 1Q84, УБ. Монсудар хэвлэлийн газар
4. Haruki Murakami (2009) 1Q84, 新潮社

ДИПЛОМАТ БАРИМТ БИЧГИЙН ОРЧУУЛГЫН АСУУДАЛД

Д.Долгорсүрэн⁶⁷

Abstract: *Since 1990s, in the developing international relations, cultural and diplomatic exchanges between Mongolia and the world community, the linguistic contact, especially the diplomatic language skills between Mongolian and English languages has been increasingly expanded. In diplomatic and legal documents many words have Latin and French origin. There are a lot of abbreviations and conventional symbols, and the most noticeable feature of grammar is the compositional pattern. Every diplomatic document has its own stereotyped form. Therefore, through this article, we look into how those stereotyped forms, abbreviations and conventional symbols are used in diplomatic documents. This article presents a number of issues concerning teaching principles of diplomatic translation, and gives examples based on some documentation.*

Keywords: *diplomatic documents, stereotyped forms, abbreviations and conventional symbols*

XX зууны сүүлч, XXI зууны эхээс Монгол Улсын гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаа улам эрчимжиж, олон улсын харилцаанд гүйцэтгэх үүрэгтэй нь холбогдуулан дипломат баримт бичиг боловсруулах, орчуулах хэрэгцээ шаардлага нэмэгдсээр байна. Олон улсын харилцааны гол хэлний нэг болох англи хэлийг сайн сурах, эзэмших боломжтой болохын хирээр зөв оновчтой орчуулахад анхаарч, орчуулгын чанарт тавигдах шаардлага нь илүү өндөрсөж байна. Өнөө цагт англи хэлнээс монгол хэл рүү, монгол хэлнээс англи хэл рүү аливаа бичвэрийг, ялангуяа дипломат баримт бичгийг орчуулахад, мөн орчуулах аргыг заахад анхаарах зарим асуудлыг энд авч үзье.

Дипломат баримт бичиг нь аливаа улс орны дотоод гадаад харилцаанд нөлөөлдөг, олон улсын тавцанд тухайн улсын байр суурь, нэр хүндийг илтгэдэг ихээхэн ач холбогдолтой зүйл бөгөөд улс орны тусгаар тогтнол, аюулгүй байдал, оршин тогтнохуйд нөлөө үзүүлдэг чухал албан бичигт тооцогддог. (Цолмон, 2010) Тийм учраас дипломат баримт бичгийн орчуулгын асуудал багш, орчуулагч, судлаач, хэл шинжээчдийн анхаарлыг татаж, орчуулгын чанарт анхаарч, ихэд нухацтай ул суурьтай хандаж ирсэн билээ.

Дипломат баримт бичгүүд дэх зарим үг хэллэг, нэр томьёо, товчлол зэргийг орчуулах арга аргачлалын тухай авч үзэхийн өмнө дипломат баримт бичиг гэдэгт чухам юуг хамааруулж авч үздэгийг товч тайлбарлая.

⁶⁷ Доктор /Ph.D/, МУИС, ШУС, ХУС-ын ГХТ

Дипломат баримт бичгийн түгээмэл хэлбэрүүдэд дараах баримт бичгүүдийг оруулж тооцдог. Үүнд:

- Ноот бичиг – Notes /A Note Verbale (first person’s note, third person’s note, protest note, collective note, identical note, etc.,)
- Меморандум – A Memorandum
- Санамж бичиг – Aide-memoire
- Албан захидал – Official letters (letter of introduction, letter of protection, letters of commission, letters of credence, letters of recall, letter of request, letter rogatory, etc.)
- Тунхаглал/тунхаг бичиг – Declaration
- Хамтарсан мэдэгдэл/Хамтарсан албан мэдээ – Коммунике – Communiqué
- Демарш – мэдэгдэл (/дипломатчид суугаа улсдаа аливаа асуудлын талаар /аман болон бичгийн хэлбэрээр/ эсэргүүцсэн, гомдоллосон, эсвэл, тулган шаардсан байдлаар мэдэгдэл хийхийг/гаргахыг энэ нэр томъёогоор илэрхийлдэг.) /албан ёсны байр суурь, үзэл бодлоо илэрхийлсэн баримт бичиг/ (Цолмон, 2010)

Эдгээр баримт бичгүүд нь тус бүрдээ өөр өөрийн бичлэгийн хэв маяг, онцлог, эхлэл төгсгөлтэй, тогтсон үг хэллэгийн хувьд багагүй ялгаатай байдаг. Өөрөөр хэлбэл, дипломат баримт бичиг, албан захидлыг үйлдэх, бичих тодорхой дараалал, хэв загвар гэж байдаг.

Дипломат баримт бичгийг боловсруулахад дараах үндсэн шаардлагуудыг тавьдаг. Үүнд:

- ❖ Эрэмбэ дараалалтай, утгын авцалдаатай байх
- ❖ Санаагаа энгийн агаад даруу үг хэллэгээр илэрхийлэх
- ❖ Үнэн бодит байдалд нухацтай нийцүүлсэн байх
- ❖ Тааламжтай, боловсон үг хэллэгээр эхэлж, дуусгадаг байх
- ❖ Тохирох үг хэллэгийг оновчтой зөв сонгох

Аливаа бичиг баримт, бичвэрийг орчуулахдаа ямар чиглэлийн, аль салбарын орчуулга болох эсэхээс нь хамаарч орчуулгын төрөл зүйлийг нь тодорхойлдог. Ерөнхийдөө орчуулгын дараах төрөл зүйлүүд байдаг. Үүнд:

- Нийгэм, улс төрийн зохиол бүтээлийн орчуулга
- Сонин сэтгүүлийн өгүүлэл, нийтлэл, мэдээллийн хэрэглэгдэхүүний орчуулга
- Шинжлэх ухаан техникийн зохиол бүтээлийн орчуулга
- Уран зохиолын орчуулга
- ❖ Дипломат албан бичиг баримт ба хууль эрхийн актын орчуулга

Дипломат баримт бичгийн орчуулгын онцлог

Орчуулгын төрөл зүйл дотроо хамгийн сүүлд буюу “дипломат албан баримт бичиг ба хууль эрхийн актын орчуулга” гэсэн ангилалд ордог дипломат албан бичгийн хэл найруулга нь дараах онцлогтой. Үүнд:

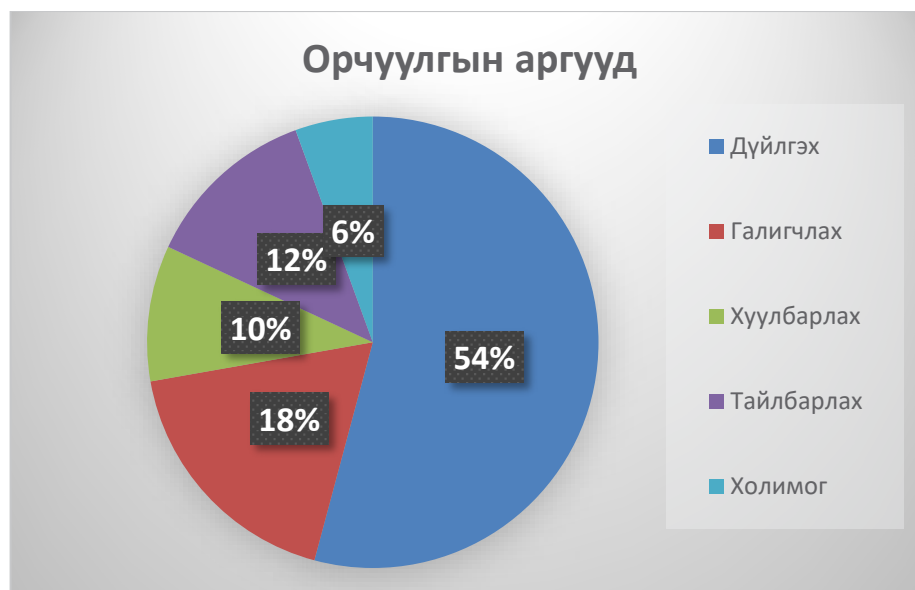
- Үе үеийн турш тогтсон хатуу стандарчлалтай
- Тодорхой нэр томьёо, нэрийн цогц, хураасан үгс ихтэй /үндсэн дээр, зорилгоор, ... -тэй холбогдон г.м/
- Товч тодорхой хэв загвартай /иргэний үнэмлэх, диплом, төрсний гэрчилгээ г.м/
- Хэл найруулгын өнгө аяс, үгсийн зохилдлого нь нягт, хэлний хэмнэлийн зарчмыг баримталдаг бөгөөд логик дараалал чухал үүрэгтэй байдаг.
- Бичлэгийн аяс хүүрнэлийн шинжтэй боловч угсруулан тоочих арга зонхилдог
- Сэтгэл хөдлөлийн өнгө аяс бараг илэрдэггүй

Дипломат баримт бичигт төлөөллийн аргыг түгээмэл хэрэглэдэг. Жишээ нь: “Downing Street” гэвэл энэ нь Их Британий засгийн газрыг /тэр гудамжинд Их Британий ерөнхий сайдын өргөө, Гадаад явдлын яам байрладаг/ хэлж байгаа ба “White House” гэвэл АНУ-ын ерөнхийлөгчийн байр суурийг, эсвэл, засгийн газрынх нь тухай өгүүлж байгаа хэрэг юм. Дипломат баримт бичгийн үг хэллэг, найруулгын онцлогийг орчуулга нь тусган харуулахуйц байх шаардлагатай байдаг. Дипломат баримт бичгийн орчуулга нийгэм улс төрийн орчуулга болон бусад төрлийн орчуулгаас ялгагддаг гол ялгаа нь:

- Эрхэмсэг дээд найруулга бүхий хүндэтгэлийн үг хэллэгээр илэрхийлэн бичигддэг онцлогтой. /“гүн хүндэтгэл”, “хүлцэл өчих”, “айлтгах” зэрэг/
- Үндэсний онцлог үг хэллэг, товчлол болон бичлэгийн өвөрмөц шинжтэй
- Шууд бус буюу далд /давхар утгыг өөртөө агуулж байдагт оршино. (Алтангэрэл, 2007)
- Тодорхой нэр томьёо, нэрийн цогц их хэрэглэдэг. Тухайлбал, дипломат албан баримт бичигт хураасан үг их байдаг.

Аливаа орчуулга үнэн зөв байх зарчимд тулгуурладаг бөгөөд хүний бүтээлч үйл ажиллагаа, сэтгэн бодох болон мэргэжлийн ур чадварыг илэрхийлэн харуулдаг нарийн үйл явц юм. Орчуулгыг зөв агаад оновчтой хийх нэг чухал арга зам нь хоёр хэлний хэлзүй, үгсийн сангийн утгыг сайн мэдэх явдал байдаг. Ялангуяа төрөл бус хэлүүд болох монгол, англи хэлний тухайд анхаарах ёстой бөгөөд англи хэлнээс монгол хэл рүү мэргэжлийн нэр томьёо, үг хэллэгийг орчуулахдаа аливаа үгийг үгийн сангийн утгын талаас нь авч үзэх хэрэгтэй байдаг. Ер нь ямар ч орчуулгад нийлэмж үгс, хоршоо үгс, өвөрмөц хэллэг, өгүүлбэрийн бүтэц зэргийг яг байгаа хэлбэрээр нь буулгавал, өөрөөр хэлбэл, үгчилбэл алдаа гаргах магадлал ихэсдэг.

Орчуулгын онолд үгчлэх, утгачлах, тайлбарлах гэх мэт олон аргууд байдаг. (Амар-Амгалан) Орчуулгын аргуудын харьцааг тоогоор илэрхийлэхэд дараах байдалтай байна.

Ерөнхийдөө орчуулагчид үгчлэх, хуулбарлах аргаас аль болох зайлсхийж, дүйлгэх, утгачлах, тайлбарлах аргуудыг түлхүү хэрэглэх нь аливаа орчуулгыг чанартай, оновчтой болоход ач тустай юм.

Хэл бол санааг хэлбэржүүлж, томъёолох хэрэгсэл гэдэг онолын үүднээс үзэхэд дипломат баримт, ноот бичгүүдэд тогтсон өвөрмөц үг хэллэгүүд, нэр томъёо элбэг тохиолддог билээ. Жишээлбэл: үндсэн утга нь ямар нэг зүйлийг/боломжийг алдалгүй ашиглах гэсэн утгатай **Avail yourself of sth** (formal) /– to make use of sth, especially an opportunity or offer: *Guests are encouraged to avail themselves of the full range of hotel facilities.* / гэсэн англи хэллэгийг дипломат баримт бичигт өргөнөөр хэрэглэдэг бөгөөд монгол хэл рүү орчуулахдаа гол төлөв “**энэ завшааныг ашиглан**” гэж буулгадаг.

Бүтэн өгүүлбэрээр жишээ авъя:

“The Ministry of Foreign Affairs of China avails itself of this opportunity to renew to the Ministry of External Affairs of Japan the assurances of its highest consideration” гэсэн өгүүлбэрийг орчуулахдаа “Хятадын Гадаад Хэргийн Яам нь энэ завшааныг ашиглан Японы Гадаад Явдлын Яаманд нэн өндөр хүндэтгэлээ дахин илэрхийлж байна”. (**энэ завшааныг ашиглан** – avails itself of this opportunity) гэж болох бөгөөд “to have the honor to inform” гэснийг “**мэдэгдэх завшаан тохиох**” гэж орчуулдаг. Энэ “to have the honor to inform” гэсэн хэллэгт боломж, завшаан буюу *avail, opportunity* гэсэн үгс огт байхгүй хэдий ч монгол хэл рүү буулгахдаа завшаан гэдэг үгээр дүйлгэн орчуулдаг. To have the honor to inform гэснийг “**мэдэгдэх завшаан тохиох**” гэж орчуулдаг боловч to have the honor to intimate гэсэн хэллэгийг “хичээнгүйлэн айлтгах” гэж тун ч хүндэтгэлтэй байгаагаа илэрхийлсэн маягаар орчуулдаг бөгөөд **honor** гэсэн үгийг орхидог. Энэ мэт жишээ олныг дурдаж болно.

Дипломат баримт бичигт мэргэжлийн нэр томъёоноос гадна латин, грек, франц зэрэг хэлнээс авсан үг хэллэг түгээмэл хэрэглэгддэг. Ялангуяа XVI зууны сүүлээс XVIII зууныг дуустал олон улсын харилцааны гол хэл байсан франц

хэлнээс маш олон үг, хэллэг, нэр томьёонууд дипломат баримт бичигт хадгалагдан үлдсэн байдаг бөгөөд тэдгээр нь өнөөг хүртэл олон улсын харилцааны талбарт, дипломат баримт бичигт өргөнөөр хэрэглэгдсэн хэвээр байна. Тэдгээрийг англи, монгол хэл рүү орчуулахдаа тайлбарлах, утгачлан орчуулах аргуудыг ашиглах нь зүйтэй байдаг. Дипломат баримт бичиг, албан захидлууд болон хууль эрхийн акт, гэрээ, тогтоол тогтоомжуудыг орчуулахдаа олон улсын харилцаанд хэвшил болсон, байнга хэрэглэгддэг үг хэллэгийг зөв, зохистой сонгон хэрэглэхийн зэрэгцээ албан ёсоор тогтсон нэр томьёоны стандартыг баримтлах нь зүйтэй юм.

Дипломат баримт бичигт болон дипломат албанд өргөн хэрэглэгдэж буй түгээмэл нэр томьёо, товчлолоос түүвэрлэн авч үзэхэд тэдгээрийн дийлэнх нь франц үг байгааг харж болно. Тухайлбал:

RSVP – (явуулсан урилгад) хариу өгнө үү гэсэн утгатай франц товчлол

UTC – (Coordinated Universal Time) – Greenwich Mean Time

Inst / instant – of this month – энэ сарын; as in ‘Thank you for your dispatch of the 19th instant’.

Ultimo – of last month – өнгөрсөн сарын; as in ‘Thank you for your dispatch of the 19th ultimo’.

De jure (from Latin, law) - according to the law: He held power de jure and de facto (= both according to the law and in reality)

De facto – existing as a fact although it may not be legally accepted as existing

Entente – friendly relationship – эвсэг байдал / найрсаг харилцаа

Détente – намжмал байдал / харилцаа сайжрах – détente /dei'ta:nt/

Laisser passer – /travel documents/ ≈ **diplomatic passport** - чөлөөтэй зорчих эрхийн бичиг

Nul et non avenue – (Literary) null and void/ (Traditionally) the phrase used in refusing to accept an offensive message and returning it to the sender

UNO-City – A popular name for the Vienna International Centre, opened in 1979, where the UN system has a significant presence.

Tour d’horizon /exchange of views/ – санал солилцох (Дипломатууд тодорхой асуудлаар санал солилцох гэсэн утгатай франц үг)

Red memo – a message of rebuke sent to one of its diplomats by a ministry of foreign affairs – сануулга /донгодсон бичиг/

Buffer zone – дундын / аюулгүй бүс

Ratification – соёрхон батлах

NO DIS – it stands for ‘No Distribution’;

CHOGM /summitry, or Commonwealth Heads of Government Meeting/ - Хамтын Нөхөрлөлийн Орнуудын Төрийн Тэргүүнүүдийн уулзалт

First poster /a diplomat preparing for, or already at, his or her first overseas posting/ – анхны гадаад томилгоогоо аваад буй дипломат ажилтан

Benelux – Belgium, the Netherlands, and Luxembourg

Цаашилбал дипломат албанд түгээмэл байдаг баримт бичгүүдийн нэршил болон тэдгээрт бичигддэг тогтсон зарим үг хэллэг, нэр томъёог монгол хэл рүү хэрхэн орчуулж болохыг дараах жишээгээр харуулъя.

Exequatur – Консулын газрыг нээн ажиллуулахыг зөвшөөрсөн албан баримт бичиг/ Консулын зөвшөөрөл

Collective Note - хамтарсан ноот бичиг

First person's note - хувийн ноот

third person's note - төлөөний ноот

acte finale /final act/ - төгсгөлийн баримт бичиг

Chief of Protocol - Төрийн Ёслолын Албаны дарга

Career diplomat - мэргэжлийн дипломат

Ёслолын Хэлтэс – Protocol Department

to request to kindly assist in . . . - . . . - д туслахыг хүсэх

presents its compliments - талархал илэрхийлэхийн ялдамд

to take a firm line on . . . - . . . – ны талаар/тухайд хатуу байр суурьтай байх

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary - Онц бөгөөд Бүрэн Эрхт элчин сайд

Civilian police – Энхийг сахиулах ажиллагаанд оролцож буй цагдаагийн бие бүрэлдэхүүн

Blue Berets – НҮБ-ын энхийг сахиулагчид (Монгол хэлэнд энэ холбоо үгийг “хөх дуулгатнууд” хэмээн тун ч сонирхолтой агаад уран яруу орчуулдаг)

Мөн нэмж хоёр жишээ авч үзье:

1. Eleventh hour /deadline/ – stopping the clock – хэлэлцээрийн цаг дууссаныг илэрхийлдэг хэллэг

2. to renew to . . . the assurances of its highest consideration - . . . –д нэн өндөр хүндэтгэлээ дахин илэрхийлэх

Монголоос англи руу орчуулсан дараах жишээнүүдийг харья:

- олон нийтийн зүгээс их дэмжлэг хүлээх – to have a lot of support on the ground
- итгэмжлэх жуух бичиг өргөн барих – to present /one's/ letter of credence (credentials)
- ижил байр суурьтай байх – to take the same line
- иж бүрэн түншлэл – comprehensive partnership
- тохиролцоонд хүрэх – reach an agreement
- цаг хугацаа болон газрыг товлох – designating the date and place
- хүлцэл өчих – to send one's regrets and apologies

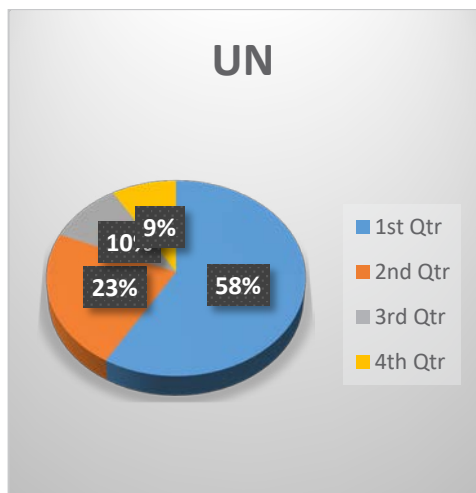
Энэ мэт маш олон жишээ дурдаж болно.

Дипломат орчуулга бол маш онцгой чухал орчуулга юм. Энэ нь зөвхөн орчуулагчийн мэдлэг чадварыг харуулдаг төдий биш, харин улс эх орны нүүр царай, нэр хүндийг илтгэдэг. Тиймээс дипломат орчуулагчдад, ер нь дипломат баримт бичгийн орчуулга хийж буй хэнд ч бай хатуу шаардлага тавьдаг. Тэд орчуулга хийх хэлээ маш сайн мэддэг байх ёстой бөгөөд тухайн хэлүүд дэх олон янзын аялгыг сайтар эзэмших ёстой төдийгүй, олон улсын харилцааны нэр

томьёо, дипломат ажиллагаатай холбоотой латин үг хэллэгүүд, мөн дэлхийн түүхэнд холбогдох гол үйл явдлуудыг сайн мэддэг байх шаардлагатай болдог. Аман орчуулга хийх үед сэргэлэн овсгоотой байх чадвар нэн хэрэг болдог. Учир нь шууд орчуулж болохооргүй үг хэллэгүүдтэй их таардаг бөгөөд ялангуяа маш хэцүү асуудлыг хэлэлцэх, мэдээлэх үед хэлц үг, өвөрмөц хэллэгүүд, шинээр үүсэн бий болсон үг хэллэг, нэр томьёонууд гарч ирдэг. Түүнчлэн, тогтсон үг хэллэгийг орчуулах амаргүй байдаг. Хэлц үг, зүйр цэцэн үгс, онигоо, тоглоом шоглоом болгосон үг хэллэгүүдийг орчуулах нь хамгийн хэцүү. Барууны улс төрчид Библиээс ишлэл татах дуртай байдаг. Тэгтэл орчуулга хийж буй нэгэн нь Библийг мэдэхгүйгээр, огт уншиж үзээгүй байгаад орчуулбал инээдтэй, эвгүй байдалд орох нь олонтаа. Тиймээс бичгийн болоод аман орчуулгын аль алинд нь өргөн мэдлэг, уужуу ухаан, их чадвар дадал шаардлагатай байдаг ажээ. Аль ч үед дипломат баримт бичиг нь харилцан хүндэтгэлийн илэрхийлэл болж байв. (Цолмон, 2010)

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага болон түүний төрөлжсөн байгууллагуудаас гаргасан баримт бичиг, заавар зөвлөмжүүд, мөн олон улсын байгууллагуудын, жишээ нь Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын заавар зөвлөмж, дэлхийн улс орнуудын төр засгийн тэргүүнүүдийн хэлсэн үг, мэндчилгээ, төр засгийн болоод өндөр дээд албаныхны солилцсон бичиг, хэлсэн үг зэргийг дипломат баримт бичгүүдийн төрөл зүйлд мөн хамааруулж авч үздэг.

НҮБ-ын албан ёсны буюу ажлын 6 хэл байдаг бөгөөд англи хэлийг одоогоор олон улсын харилцааны гол хэл гэж үзэж байна. Хэл шинжээчдийн тооцоолж буйгаар одоо дэлхий дээр хятад хэлээр хамгийн олон хүн ярьж байгаа боловч ирээдүйд араб хэл олон улсын харилцаанд хүч түрэн орж ирнэ гэсэн таамаглал дэвшүүлдэг.

Arabic				
Chinese				
English				
French				
Russian				
Spanish				

Дүгнэлт

Дипломат баримт бичиг, дипломат албаны үг хэллэг нь түүхэн тодорхой цаг үе, үйл явдал болоод олон улсын харилцаа, аливаа улс гүрний хүчин чадал, соёлтой холбогдон шинэ хэлбэр, агуулгаар баяжиж ирсэн бөгөөд энэ нь олон улсын харилцааны уур амьсгал, дэлхийн эрх зүйн тогтолцоотой уялдаатай агаад шинэ нэр томьёо үүсч, шинэ үг хэллэг, санаа төрж төлөвшдөгтэй холбоотой юм.

Аливаа орчуулгыг зөв, оновчтой хийх нэг чухал арга зам нь тухай орчуулга хийж буй хоёр хэлний хэлзүй, үгсийн сангийн утгыг сайн мэдэх явдал байдаг. Англи хэлэнд ганц хоёр үгээр, эсвэл, товчилсон цөөн үсгээр илэрхийлж байгаа олон нэр томъёо, товчлол зэргийг монгол хэл рүү орчуулахдаа дээрх жишээнүүдэд дурдсан маягаар, өөрөөр хэлбэл, дүйлгэх, тайлбарлах аргаар хөрвүүлэн буулгах нь зүйтэй юм. Ялангуяа дипломат албаны, дипломат баримт бичгийн үг хэллэг, нэр томъёог орчуулахдаа зөвхөн үгийн утгыг төдийгүй, тухайн үг хэллэг үүсэн гарсан үеийн түүхэн үйл явдлуудыг сайтар судалж, мэдэж байж орчуулбал оновчтой, зөв орчуулах бүрэн боломжтой юм.

Ном зүй

1. Ц. Алтангэрэл “Дипломат баримт бичгийн орчуулга”, УБ., 2007
2. Н. Амар-Амгалан “Орчуулгын зарчмын асуудалд”, “Орчуулах Эрдэм III” Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл
3. G.R. Berridge and Alan James “A Dictionary of Diplomacy”, second edition, Palgrave Macmillan, Great Britain
4. Д. Цолмон “Дипломат ёс горим, ёслол, баримт бичиг” (Гадаад бодлого, дипломат ажиллагааны зарим асуудал), УБ. 2010.

ДИСКУРС АНАЛИЗЫГ УЛС ТӨРИЙН ОРЧУУЛГЫН ТЕКСТЭД АШИГЛАХ НЬ

О.Мөнхчимэг⁶⁸

Abstract: *Procedures of translating and interpreting unto different languages from source are existed since the origin of first language. Language itself and the usages in the process of development highly influenced to others on purpose as well as are essentially inseparable with translation and has become the most important tool for expressing opinions and thoughts up to the present. The written format for languages is less much weaker comparing to the spoken ones on persuasion as observed. For one and certain example, the people, citizens and voters tend to not spend time with reading political journals, articles and so forth, but would rather watch television, radios, social medias in modern time as the paper is focused on translation methods in political contexts, and mostly they are willing to express view of political status through those medias – brought much impact on political environment, election procedures or decisions of policymakers.*

All those processes are vitally relevant to whether speaker fulfills the aims of the speech or influenced or not, the percentages of influences to the targeted audiences. Directly, the speaker is being responsible carefully for using the most appropriate words, phrases and expressions, more, the body language says what he says and what he emphasize. For instance, any speeches may consist of numbers of hand gestures, movements, sounds or voices, intonations, rhetorical speech acts and facial expressions to the public. In which speeches reach to the people meant success for accomplishing the aims for voters. Those help strengthen political status, attracting the supporters orally and written ways, at the same time, those and both texts and speeches are with discourse having certain aims of speakers to the audiences; thus in order to translate those materials or the interpretation itself must keep the precise disciplines, complying with practical situations while having deep knowledge of own culture and language with respect by introducing wide and diverse range of world cultures to the people – the issue what emphasized in the paper based on the examples of political texts under the topic of translation methods and discourse analysis.

When translating properly the mental and cognitive understandings of the texts, accurate and disciplined duties nationwide are highlighted. Furthermore, in the process of interpretation and translation, the aims hidden in the text or speech must be well informed to the audiences – that is the discourse what we are exploring currently – meaning beyond the word, expression, phrases, and sentences and all those say how the translation qualifies.

Key words: *Translation methods, and techniques, political discourse, translation experience, discourse analysis, speech with purpose.*

⁶⁸ О.Мөнхчимэг

E-mail: Munkhchimeg.O@Humanities.mn

Албан тушаал: ХИС, Хэл, соёлын сургууль, Англи хэлний тэнхимийн багш, Докторант

Удиртгал

Орчуулга судлалын үүднээс дэлхий нийтийг холбох улс төрийн харилцааны үндсэн хэрэгсэл нь хэл болсон цагаас аваад улс төрийн шинжлэх ухаан нь хэлтэй салшгүй холбоотой байсаар иржээ. Улс төрийн хөгжил, өөрчлөлтийг дагаж, хэл, хэлний хэрэглээ даган өөрчлөгддөг хэмээн үзсэн байдаг. (Fairclough 2000).

Зөвхөн илтгэл нийтлэл, ярилцлагыг ойлгохоосоо илүүтэйгээр хэлэх гэсэн санааны үндсэн агуулга, төгсгөл хэсэг нь сонсогчдод хэрхэн хүрч байгаа нь таамаглал дагуулсаар иржээ. Энэ нь зөвхөн нэг хэлээр ярилцагчдын хувьд төдийгүй, олон хэл дамжсан, орчуулгын үүрэг оролцоотой үед аливаа текст бичвэр, аман илтгэл нь бусдад яг яригчийн хэлсэнтэй ижил хэлний хэрэглүүрийг ашигладаггүй тул хүн бүрийн санаа бодлоо илэрхийлэх байдал өнгө аяс, үгийн сонголт, хэлэхүйн үйлдлүүд сонсогчдод хүрэхдээ харилцан адилгүй. Энэ ч утгаараа сонсогчид нь яригч, илтгэгчдийн илэрхийлэл, санаа бодлыг ойлгохгүй байх дискурсын үл зөрчил үүсэх нь бий.

Учир нь яригч, илтгэгч, тэр дундаа улс төрийн зүтгэлтнүүд нь өөрийн үзэл санааг яриа, өгүүлэмжээрээ илэрхийлж, бусдад ойлгуулах, тухайн нийгмийн үйл явцыг өөрийн өнцгөөс тайлбарлан, түүнд нөлөөлөх оролдлого хийдэг. Ихэнхдээ тэдний дискурс нь нийгэмд болж буй үйл явдлыг эерэг тал руу хандуулах гэсэн оролдлого гэж харагдах бөгөөд үүндээ тэд хэлийг өөрсдийн улс төрийн байр суурийг илэрхийлэх, үндсэн хэрэгсэл, зэвсэг болгон ашигладаг. Харин энэхүү өгүүллээр зөвхөн Монгол хэлэнд үүсэх асуудал төдийхнөөр хөндөн авах бус, даяарчлагдаж буй энэ нийгэмд дэлхийн улс үндэстний хэмжээнд, тэдгээр хүчирхэг их гүрнүүдийн асуудлыг ойлгоход хүртэл бидэнд орчуулгын асуудал чухлаар тавигдах тул хэл, дискурс илэрхийлэл, орчуулгазүйн асуудал нь салшгүй уялдаатай болж ирнэ. ‘Дискурс шинжилгээ’ хэмээх ойлголтыг Австрийн хэл шинжээч Рут Водакын үзэж буйгаар өөр өөр журам, зарчимд баригдсан нэр томъёог багтаасан нэгэн бүхэл утга гэж үзжээ. (Wodak, Krzyżanowski 2008: 4). Дискурс нь гол объект биш авч, тухайн дискурс яриа явагдахад харилцаа бүрэлдэн тогтож, текст бичвэр, утга, яригчид нөлөөлөх гол хүчин зүйлийг дискурс судална. (Ibid., p.5).

Дээрх ойлголтоос үзэхэд аливаа нэг сэдвийн хүрээнд явагдаж буй зорилготой илтгэл, хэлэлцүүлэг, ярилцлага нь дискурс гэж ойлгож болохоор байна. Түүнчлэн энэхүү шинжилгээг явуулахад тусгайлсан илтгэлийг задлан шинжилж, тухайн илтгэлийг олон нийтэд хүргэж буй шалтгаан, нөхцөл, тухайн агуулгыг сонсогчдод хүргэж буй илэрхийлэл, бусад орчуулга, найруулга зүйн асуудлыг хамтатган үзнэ. Энэ ч үүднээс дискурс бүтээх, түүнийг ойлгох тухай ойлголт нь тухайн контекст/санаа гэдэг ойлголтоос салшгүй хамааралтай болж ирэх юм. (Van Dijk in Wodak & Chilton, 2005, p. 71).

Ван Дейк, Водак, Чилтон нарын эрдэмтдийн үзэж буйгаар тухайн хэлээр ярилцагч ард түмний хувьд зөвхөн “дэлхий ертөнцийн мэдлэг”-ийг түгээхээс

гадна, тусгайлсан нөхцөл байдалд мэдлэгээ амилуулах, уг мэдлэг нь бусдын мэдлэгийн хүрээнд хэрхэн ойлгогдох байдлаар тайлбарлана. Өөрөөр хэлбэл яригчийн илтгэлийг сонсогч, хүлээн авч буй тал мэдлэгийн хүрээнд дискурс утгыг ойлгон, хариу үйлдэл үзүүлж буй байдлаар харилцаа бий болж, дискурсын үндсэн зорилго биелж буй гэж үзнэ. (Van Dijk in Wodak & Chilton, 2005, p. 72)

Орчин цагт дискурс анализ судлалын өнөөгийн судалгаа нь сонгуулийн компанит ажил, сонгуульд нэр дэвшигчдийн илтгэл, хэлэмж, уриа, лоозон, бусад үзэл суртлын асуудалд илүүтэй авч үзэх болжээ. Тиймээс энэхүү судалгааны ажлаас өөр өөр академик боловсрол, ажлын туршлага, түүхэн намтар, зан байдал, ертөнцийг үзэх үзэл, хандлагаараа ялгаатай, хоорондоо ижил бус улс төрчдийг судлагдахуун болгон авч үзэж болно. Энэ дагуу шаардлагатай дата мэдээллийг цуглуулан, зэрэгцүүлсэн байдлаар судалгааг эхлүүлж, тэдний хэлэмжийн түвшинд гарсан үзэл суртал, сонсогчдыг ухуулан сэнхрүүлэх, санаа бодлоо илэрхийлэхдээ ашиглаж буй үзэл суртлын дискурс бүтцийг шинэчлэн тавилаа. Үүний гол асуудал нь Монголын төдийгүй дэлхийн нэрт улс төрчдийн тавьсан илтгэл, нийтлэл, ярилцлага, хэлэлцүүлэг дээр ажилласан гэдэг утгаараа орчуулгын үүрэг нөлөө нэн тэргүүний асуудал болон тавигдаж буй юм. Тэгвэл энэхүү өгүүлэлд монгол, англи хоёр хэлний онцлох ялгаа, тэдгээрийн онцлог шинжийг улс төрийн орчуулгад тусгах нь тухайн хэлний үг хэллэг сонгох, найруулга зүй, хэлзүйн зөв бүтцийг тогтоож, орчуулгын хэм хэмжээг боловсронгуй болгох тал дээр чухал гэдгийг олон судлаачдын хувийн туршлага, эрдэмтэн мэргэдийн санал, судалгаанд хөндөн тавьдаг. Аливаа эх материалыг орчуулахад чухлаар онцлох нэг зүйл бол дискурс буюу зорилготой яриа, далд утга, хэлэхүйн үйлдлийн тусламжтайгаар илэрхийлж гаргаж буй санааг яг тухайн яригч, илтгэгчийн хувилбар байдлаар орчуулгад шингээх асуудлыг онцгойлон анхаарах нь чухал юм. Түүнчлэн энэхүү судалгааны гол зорилго болсон тэдгээр нэр бүхий улс төрчид, нэр дэвшигчдийн ашиглаж буй үзэл суртлын стратеги, эрх мэдлийн холбоо хамаарал, ятган сэнхрүүлэх арга техник зэргийг судалсны үндсэн дээр тэдний хүрсэн амжилт ололт, ялагдал уналтад нөлөөлж буй хамгийн чухал хүчин зүйлсийг тогтооход оршино. Аливаа эх мэдээллийг орчуулахдаа утга санааг гээгдүүлэхгүй, нэмэлт шинэ санааг илэрхийлэхгүй байх нь орчуулгазүйн үндсэн зарчим билээ. /НьюМарк, 2008./

Иймээс дискурс шинжилгээ нь хэлний хэрэглээнд өөрчлөлт оруулах, өөрийн эрх мэдлээ ашиглан нийгэмд нийгмийн хийгээд соёлын өөрчлөлт бий болгоход чиглэгддэг, иймд дискурс анализ нь салбар хоорондын шинжлэх ухаанд тусгайлсан үүрэгтэй (Fairclough, 1992:72). Дискурс анализ нь улс төрийн ярианы хийгээд бичгийн текстийг задлан шинжлэх дискурс судлалын салбар ухаан юм (Fairclough, 1995).

Үүнээс дүгнэн үзэхэд дискурс шинжилгээ нь аливаа илтгэлийн хам сэдвийн хүрээнд гаргах дискурсын нийгэмд үзүүлж буй практик үзэгдэл, үйл явдал, эх бичвэр, нийгэм, соёлын өргөн хүрээний асуудлыг судлах хэл шинжлэлийн нэгэн арга хэрэгсэл гэж хэлж болохоор байна. Улс төр, нийгмийн хүрээнд авч үзвэл дискурс судалгаа нь орчуулгазүйтэй уялдсанаар олон хэлний эх

бичвэр, хам сэдвийн хүрээнд илтгэлийн агуулгаас тухайн яригчийн эрх мэдэл, манлайллын хүрээ, зүй тогтлыг бичгийн болоод ярианы орчуулгын төвшинд судлан шинжилж, хэл хоорондын илэрхийллийн ялгаа, соёлын өвөрмөц онцлог, дискурс задлал зэргийг нэгэн дор судлах боломжийг олгодог гэж хэлж болох юм.

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Дээрх дискурс анализ (ДА) нь аливаа улс төрийн сонгуулийн үр дүнг тайлбарлах, задлан шинжлэх арга техник байдлаар хэрэглэгдсээр ирсэн. Дискурс анализын арга техникүүд нь сонгууль, улс төрийн нөхцөл байдалд тодорхой нэг асуудал, зөрчилдөөн, хүндрэлтэй байдлыг хөндөн, чиг шугамыг тогтооход чиглэгдсэн хэл шинжлэлийн үүднээс тухайн өгүүлэмж, илэрхийлэлд гаргаж буй санаа, утгыг тайлбарлах арга хэрэгсэл болгон ашигласаар иржээ. Үүнд: уриа, үзэл суртлын хувьд аваад үзвэл дискурс судлал нь илүүтэй хөндөгддөг. Орчуулгын арга зүйн техник хуучрахгүй, харин орчуулагчийн бүтээлээр улам бүр арвижин тэлж байдаг. Тэгвэл улс төрийн текст орчуулгад тавигдах ерөнхий шаардлага нь эх хэлний нөлөө, хоёрдогч хэлний хэлзүйн мэдлэг, нэн ялангуяа, найруулга зүй, үг сонголт зэргийг түлхүү онцолж үздэг ч энэ удаагийн судалгааны өгүүллээр улс төрийн сэдэвтэй бичвэрүүдийг судалгааны объект болгон авч үзээд тухайн бичвэрийн дискурс ойлголтын шаардлагыг онолын үндэстэй тодорхойлж байна. Гадны бүтээлүүд болон бусад судалгааны ажлаас үзэхэд орчуулах үйл явц нь тухайн өгүүлбэр, санаагаа илэрхийлэл, сэтгэл хөдлөл, цаад эх материалын хэлэхийг хүссэн далд утгыг/дискурс/ гаргах нь зөвхөн уран зохиолын орчуулгын өнгө аяс, амт, аялгуу, сэтгэл хөдлөлөөр зогсохгүй, бүхий л орчуулгын тухай бүрийн санаа сэдлийг илэрхийлсэн далд утгыг мэдэрч, мэдэж орчуулахын чухлыг онцлов. Орчуулгын техникээс голчлон энэхүү судалгаандаа жишээгээр тодорхойлон оруулснаас гадна орчуулга нь гол санааг орчуулахаас илүүтэй зөв дараалалтай, санаа бүрийг орхигдуулахгүй гаргах асуудал хөндөгдөнө. Ийнхүү орчуулга нь ойлгосноо ярихаас өөр, илүү цогц ойлголт буюу үгийг амилуулах урлаг гэж болж байна. Таамаглалаас авч үзвэл бусдын дискурсээр өөрсдийн дискурсын давуу талыг тогтоож буй улс төрийн нам, нэр дэвшигчид тухайн улс төрийн тэмцэлд ялалт байгуулж, сонгуульд ялагдсан тал сонгуулийг орхидог хуультай. Тиймээс эргээд дискурс нь сонгуульд хамгийн зөв шийдвэрийг гаргаж, нэр дэвшигчдийн чадвар, чадамж, тэдний жинхэнэ мөн чанарыг олоход ард олон сонгогчдод тусалдаг. Энэ ч утгаараа, бидэнд улс төрийн ойлголт, улс орны өнөөгийн нөхцөл байдал, чухлаар тавигддаг. Монголын орчуулгын олон зууны түүхэн хугацаанд орчуулан буулгах арвин туршлага, сан хөмрөгөөс уудлан, орчин цагийн орчуулгын арга техник, хандлагатай хослуулан дэлхий нийтийн орчуулгын зөв хандлагыг төлөвшүүлэхэд олон талын сэдэв, чиглэл, салбарыг хамарч уян хатан байдлаар судалгааг явуулахад улс төрийн текст илүү байсан нь энэхүү ажилд орчуулгазүйн асуудлыг дискурс судлалтай холбох туршлагыг бий болгосон юм.

Улс төрийн салбар ухаанд авч үзвэл илүү олны саналыг хүртэж буй дискурс гэдэг нь нийгэм олон нийтийн шалгуур, нийгэмд үүсээд буй голлох асуудлыг хөндөн

тавьж буй илтгэгчийн санаа бодол гэж үздэг бөгөөд түүнд ямар хариу арга хэмжээ авах мөрийн хөтөлбөр дэвшүүлж буй гэдгээс сонгуулийн үр дүн шууд нөлөөлнө. Иймд сонсогчдыг өөртөө итгүүлэх, дискурс санааг ойлгуулах тал дээр сэтгэлгээний түвшинд дискурс шинжилгээ боловсруулахад орчуулгын хэрэгцээ зайлшгүй гардаг. Энэ утгаараа дискурс буюу зорилготой эх бичвэрийг орчуулахад зөвхөн хэлшинжлэл төдийгүй, нийгэм судлал, улс төр судлал, сэтгэл судлал зэрэг салбар дамнасан шинжилгээ явуулах шаардлага үүсдэг. Улмаар энэхүү дискурс судалгаагаар хэлшинжлэлийн үүднээс үгээр илэрхийлэн гараагүй хэлэхүйн үйлдлийг тухайн нөхцөл байдалд шинжлэн судлах боломжийг эрэлхийлэн нэр бүхий улс төрчдийн илтгэл, хэлэлцүүлгийг монгол хэлэнд орчуулж, задлан шинжилж, хэл шинжлэлийн зарчмын үүднээс үндсэн тухайн улс төрчдийн уугуул гарал, мэргэжлийн онцлог, нас хүйс, хүүхэд ахуй өссөн орчин, боловсрол, мэдлэг туршлага, хувийн амьдрал, зан байдал, хэнд зориулан ямар сэдвийн хүрээнд юуг хөндөн тавьж буйгаас хамаарч тухайн бичвэрийн өнгө аяс бүхэлдээ өөрчлөгдөх, энэ нь ч эргээд орчуулгын хоёрдогч, гуравдагч хэлэнд хамт буух ёстойг судалгааны явцад илрүүлсэн болохыг үүгээр дурдав. Энэ дагуу судалгааны олж мэдсэн агуулгын хүрээнд онолын үндэстэйгээр тайлбарлахаар оролдсон болно.

Судалгааны явцад буюу орчуулга хийх явцад тухайн сонгон авсан эх бичвэрийн зохиогчийн талаарх үзэл бодлыг уг бичвэр текстээр гаргаж, мөн энэхүү судалгааны материал нь улс төрийн нөхцөл байдлыг тодорхой хүрээнд орчин үеийн улс төрийн нэр томъёо болон бусад дүйцэхүйц тайлбар дээр үндэслэсэн текстийг ойлгох, ойлгуулах, нарийн тодорхой орчуулах аргачлалын дагуу хийгдэж, улс төрийн үзэл баримтлалыг танин мэдэхүйн үүднээс орчуулгын эквивалент хувилбарыг сонгох мэргэжлийн түвшинд орчуулахад чиглэгддэг.

Бичгийн, аман, дохионы хэлний хэрэглээ /нүүрний хувирал, гарын хөдөлгөөн, харц, үйл хөдлөл, дадал зуршил болсон биеийн хэлэмж ярианд хэрхэн илэрч байгаа байдал/ болон бусад чухал тэмдэгтийн хэрэглээ судлалын ерөнхий нэр томъёоллын дагуу боловсруулах нь орчуулгад мөн тавигдах прагматик /хэрэглээний/ ойлголтоос илүүтэй дискурсын түвшинд судлагдах асуудлыг орчуулгын стандартад жишээгээр үзүүлж буй хэрэг юм. Өгүүлбэр, утга санаа, яриа, харилцан яриа зэргийн уялдаа холбоог судалж, уламжлалт хэл шинжлэлийг бодвол, зөвхөн хэлзүйн бус, өгүүлбэрийн цаад утга санааг боловсруулах бичгийн хэлний өгүүлбэрийн хэлзүйн бүтцээс илүүтэй тухайн хүний/яригчийн нийгэм-сэтгэл судлалын онцлогч шинжийг ил болгон, судалгаандаа тусгах нь чухал. Бүх шинжлэх ухааны болон нийгмийн ухааны чиглэлд дискурсийг авч үзэж болох боловч улс төрийн салбар нь хөрвөх боломжтой, өргөн хүрээний чиглэл гэдэг утгаар нь энэхүү улс төрийн бичвэр дээр дискурсын хэрэглээг орчуулгын арга техниктэй харьцуулан боловсруулсан байдаг.

Дүгнэлт

Орчуулгазүйн үүднээс авч үзвэл орчуулгын дадал, мэдлэг, техник зэргийг чухалчлан авч үздэг ч зөвхөн гол санаа орчуулах, ойлгосноо ярихаас илүүтэй, орчуулгын дадал, мэдлэг, аргазүйд зорилготой яриа, эх бичвэрт гаргасан

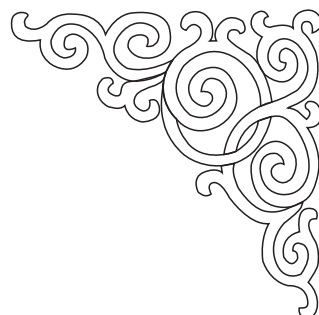
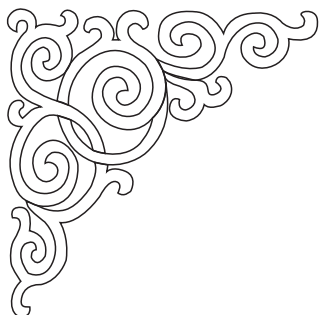
дискурсын утгын үнэлэмжийг тодотгон тухайн орчуулгадаа шингээх боловсруулахад суралцах нь чухал төдийгүй зөвхөн мэдээлэл, эх бүтээл, яриа, бичвэрийг орчуулах асуудлаас гадна илүү эмх цэгцтэй, үнэн бодит байдлаар, дэс дараалалтайгаар орчуулах хэлэнд буулгахад асар чухал нөлөөтэй гэдгийг үүгээр дурдах нь зүйтэй. Улс төрийн бичвэрийн орчуулгатай холбоотой асуудалд утгыг нарийвчлах, утгыг ерөнхийлөх, санааг эсрэгээр гаргах, утгыг нэмэн дэлгэрүүлэх байдлаар эсвэл эх бүтээлд үг нэмэх, үг орхих, бүхлээр нь өөрчлөх, орхих зэрэг аргууд хөндөгдөхөөс гадна дискурс буюу зорилготой бичвэр, зорилготой яриаг орчуулах асуудлыг орчуулгазүйд тусгайлан авч үзнэ.

Энэхүү судалгаа нь орчуулгын судалгааны салбарт судлаачдын авч үзсэн онолтой уялдуулан холбогдох асуудлууд англи хэл дээрх улс төрийн ярианы, бичгийн бүтээлийг орчуулах арга техник, эргээд орчуулгад улс төрийн дискурсыг ойлгох тухай авч үзсэн. Улс төрийн бичвэрийг орчуулах талаар нарийн жор, тогтсон дэг гэж байхгүй болохыг онцлох нь зүйтэй бөгөөд орчуулгыг хийхдээ соёл, түүх, улс төрийн нөхцөл байдал, тэдгээрийн ач холбогдлыг ойлгож байгаа эсэх нь чухал. Олон төрлийн эх бичвэрийн хувьд “Орчуулга” гэх нэршлийн талаарх судалгаа ихэд хийгддэг ч нийгмийн олон судлаачдын үзэж буйгаар практик ач холбогдол, төрөл зэргээс хамаарч харилцан адилгүй ач холбогдолтой байх нь бий. Ерөнхий мэдлэгийн хүрээнд дискурст ашиглагдах холбоо хамаарал, улс төрийн дискурс, орчуулгын хоорондын харилцааг энэхүү өгүүллээр чухалчлан авч үзлээ. Шинжлэх ухааны судалгаанд орчуулга, хэлмэрчлэхүй, хөрвүүлгийн асуудал нь орчуулагчийн бүтээлч оюуны үйл ажиллагаа, тухайн эх бүтээлийн өөр хэл дээр буусан шууд тусгал болдог тул аливаа мэдээлэлд орчуулгын алдаа мадаг гаргахгүй байх нь амин чухал байдаг тул үүнийг дискурсын судалгаатай уяж өгсөн болно. Иймд орчуулга хийнэ гэдэг нь тэр дундаа улс төрийн текст бичвэр, илтгэл, ярилцлага, хэлэлцүүлэг зэргийг орчуулахдаа хоёр хэлийг сайн мэдээд зогсохгүй, тухайн үндэстэн, ард түмний соёл, сэтгэлгээний онцлогоор зогсолтгүй олон салбарын мэдлэг мэдээлэлтэй, эх агуулгаас хөрвүүлэхдээ хам сэдвийн онцлогоос хамааран орчуулах арга техникт суралцах, хэрхэн эх мэдээллийг анх тавьсан зохиогчийн зорилготой уяж бусад хэл рүү хөрвүүлэх вэ гэсэн асуудлыг хөнддөг тул энэ нь зөвхөн хэлзүйн асуудал төдийгүй, орчуулагчийн мэдлэг туршлага, тухайн зохиогчийн санаа, зоригийг бүрэн ойлгосон эсэхийг илтгэн харуулах чухал үйл явц юм.

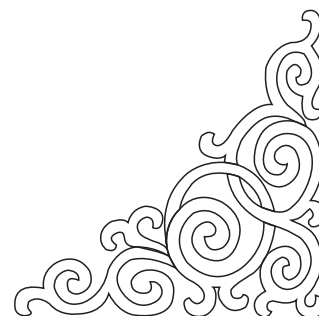
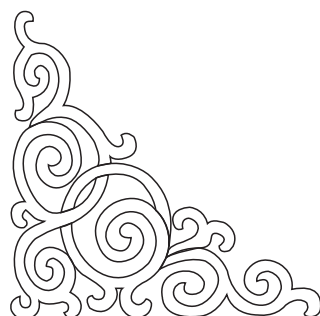
Монгол эх сурвалж, материал

1. Батчулуун Д.(2016). Хэлшинжлэлийн удиртгал. Улаанбаатар.
2. Бадамдорж Д.(1997). Орчин цагийн монгол хэлний утга судлал. Улаанбаатар.
3. Б.Бирваа, (2009) Монгол хэл минь хэл биш сэг болох нь ээ хэмээх нийтлэл [3]-ээс түүж бичлээ. Үндэсний шуудан 2009.04.14 № 089
4. Баярсайхан Ё (1989) Монгол хэлний реалийн орчуулгын зарим асуудал (Орчуулах эрдэм №6).
5. Л. Бямбасүрэн (ХИС) Эдийн засгийн дискурс дэх метафор (Монгол,англи хэлний жишээгээр). 2012. 5 дугаар сар

6. Гүрбазар Р. (1996) Орчуулгын онол дадлагын үндэс. Улаанбаатар.
7. Дамдинсүрэн Ц., Лувсандэндэв А. (1983) Орос монгол толь. Улаанбаатар.
8. Дашдаваа Д. (1972). Үндэсний онцлог бүхий үг, хэлц үгийг орчуулах нь. Орчуулах эрдэм №1.
9. Хонгорзул. Т. (2012) Дискурсын үндсэн ойлголтууд
10. Д.Туул, Г.Туяа, Ц.Тунгалаг. (2012) Орчуулгын онол, дадлагын үндэс. Улаанбаатар.
11. Туяа Г. (2004) Хэл соёлын шүтэлцээг цагийн утгаар илэрхийлэх нь. Улаанбаатар, 2004.х.84
12. Туяа Г. (2004) Хэл соёлын шүтэлцээг цагийн утгаар илэрхийлэх нь. Хэл бичгийн ухааны докторын (Ph.D) зэрэг горилсон бүтээл. Улаанбаатар.
13. Туул Д., Туяа Г., Тунгалаг Ц. (2001) Орчуулгын онолын дадлагын үндэс. Улаанбаатар.
14. Томтогтох Г.(2013) Монгол хэлний үндэсний онцлог үгийн үгийн сан-утгазүйн судалгаа.
15. Хэл бичгийн ухааны докторын (Ph.D) зэрэг горилсон бүтээл. (2012). Хэл шинжлэлийн удиртгал. Улаанбаатар.
- 16. Гадаад эх сурвалжаас**
17. Álvarez, Román and Vidal, M. Carmen-África (eds.). (1996.) Translation, Power, Subversion.. Clevedon: Multilingual Matters..
18. Baker, Mona. (2006) Translation and Conflict. A Narrative Account. London and New York: Routledge.
19. Bánhegyi, Mátyás.. (2009). The translator's ideology and the reproduction of superstructure.. Working Papers in Language Pedagogy 3: 28–56..
20. Bell, Allan. (1998). The Discourse Structure of News Stories. In Bell, Allan and Garrett, Peter (eds.), Approaches to Media Discourse, 64–104. Oxford: Blackwell.
21. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis-The Critical Study of Language. London: Longman.
22. Bărbuleț, G. (1918). Discourse Analysis with Michel Foucault & Critical Discourse Analysis with Norman Fairclough. Universitatea, Alba Iulia.
23. Komissarov, Vilen N. (2004). On Linguistic Basis of Creativity in Translation. - La Traduzione.
24. Lyngbak Fogh Holst, June. (2010). Creativity in translation: a study of various source and target texts. PhD thesis. http://pure.au.dk/portal/files/11416/Creativity_in_Translation.pdf
25. Pym, Anthony. (1992). Translation and Text Transfer – An Essay on the Principles of Intercultural Communication. Frankfurt am Main: Peter Lang.
26. Savory, Th. H. (1968). The Art of Translation. - London: Jonathan Cape, Thirty Bedford Square.
27. Schäffner, Christina. (2004) Political Discourse Analysis from the point of view of Translation Studies., Journal of Language and Politics. 3(1): 117–150.
28. Soltani, S. A. A. (2004). Discourse Analysis as a Theory and Method
29. Tang, Jun. (2007) Encounters with Cross-cultural Conflicts in Translation. In Salama-Carr, Myriam (ed.), Translating and Interpreting Conflict, 135–147.. Amsterdam and New York: Rodopi.
30. Ubozhenko, I. V. (2012). The Theoretical Basis of a Linguo-Didactic Model of Developing Creativity in Translation: “Push-Word” Methodology, Prospects for the Neurolinguistic Approach. In: Abstracts of 4th UK Cognitive Linguistics Conference (London: King’s College).

ГАДААД ХЭЛ ЗААХ АРГАЗҮЙ

МОНГОЛ ХЭЛНЭЭС АНГЛИ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛАХ “ОРЧИЛ” ХЭМЭЭХ НЭГЭН ЗАГВАРЫГ АШИГЛАХ НЬ

Т. Мягмарсүрэн⁶⁹

Abstract: *When starting translation classes at school, students majoring in English language encounter numerous problems. Those can be a/ putting their native and foreign language knowledge in real practice; b/ identifying their positive and negative factors influencing translation practice; c/ to finding out their own translation techniques etc. Students, learning translation theory, methods and techniques first time, have to be supported and mentored by their teachers who will provide good systematic knowledge on doing translation and instruct them in a good way. Based on my own teaching experiences and practice on Mongolian to English translation which is one of the major subjects for English majoring students, I developed a model called “Cycle” and started testing it at class.*

Түлхүүр үг: орчуулах онол арга зүй, системтэй мэдлэг, заах арга

Сэдвийн зорилго: Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулж сурч буй оюутнуудад орчуулгын онол арга зүйн системтэй ойлголт, мэдлэг олгох, оюутныг хөгжүүлэх, бие даан суралцах чадварыг нэмэгдүүлэхэд оршино.

Оршил

Англи хэлний орчуулагч мэргэжлээр суралцаж буй оюутнууд сургалтын хөтөлбөрийн дагуу мэргэжлийн хичээлийн хүрээнд монгол хэлнээс англи хэл, англи хэлнээс монгол хэлнээ орчуулах дадлага хичээлийг судалдаг. Хичээлийн явцад оюутнууд эх болон гадаад хэлний үгийн нөөц, хэлзүйн мэдлэг, найруулах чадвар, тухайн орчуулж буй мэдээллийн талаарх ерөнхий ойлголт, мэдлэг гэх мэт олон бэрхшээлтэй тулгардаг тул багш нэг бүрчлэн тулж ажиллах зайлшгүй шаардлагатай болдог. Гэвч оюутан бүрийн сурах арга барил, мэдээлэл хүлээн авах харилцан адилгүй байдал, хичээл зүтгэл, хэлний суурь мэдлэг зэрэг янз бүрийн шалтгаануудын улмаас багш нар оюутан бүрд нийцсэн арга барилаар тааруулж ажиллаж байдаг ч ингэж суралцагчдаа зүглүүлж чиглүүлэх нь тийм ч амар биш. Хамгийн наад зах нь орчуулах дадлага хичээлийн онцлогийн улмаас нэг зүйлийг олон дахин давтан тайлбарлах нь зарим оюутанд, багшид ч бэрхшээл болох үе бий. Учир нь монголоос англи хэлнээ орчуулах хичээлийг заахад олон зүйлийг харгалзаж чамгүй цаг зав гаргаж багш тайлбарлаж, оюутан тайлбарлуулахад хүрдэг билээ. Хичээлийн агуулга хоцорсон нэг л оюутантай тулж ажиллахад бусад оюутанд зарцуулах цаг багасах жишээтэй. Энэ мэтчилэн олон асуудлыг шийдвэрлэхэд энэ хичээлийг зааж буй багшийн хувьд орчуулах арга зүйн тогтсон, цэгцтэй нэг арга, загварыг боловсруулж, суралцагчдад жигд мэдлэг, мэдээлэл өгөх шаардлагатай тулгарсан. Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулга хийхэд ашиглах

⁶⁹Доктор /Ph.D/, Олон Улсын Улаанбаатарын Их Сургууль, Англи хэлний тэнхим

тогтсон, системтэй загвар боловсруулснаар багшийн хувьд хичээлийн агуулгаа уламжлалт танхимын болон өнөөгийн цахим сургалтын арга зүйн аль ч хэлбэрээр оюутан бүрт тэгш, хүртээмжтэй хүргэхийн зэрэгцээ нэг оюутанд зарцуулах цаг заваа илүү нэмэгдүүлэхээс авхуулаад өөр олон боломжийг бий болгож байгаа юм.

Нэг хэлнээс нөгөө хэлэнд орчуулга хийхэд хоёр хэлний авиа зүй, үг зүй, үгсийн сан, өгүүлбэр зүй, найруулга зүй гэх мэт хэл шинжлэлийн салбар шинжлэх ухаан болон тухайн хэлээр яригч хоёр ард түмний соёл, ёс заншил, уламжлал, үндэсний сэтгэлгээ гээд бусад олон зүйлсийн ялгаатай байдал, онцлогийг харгалзах хэрэг гарна. Түүн дундаас орчуулгын хичээлийг дөнгөж судалж эхэлж байгаа оюутан суралцагчдад эх хэл (source language), орчуулах хэл (target language)-ийнхаа өгүүлбэрийн бүтэц, үгийн бүтэц, хэлзүйн хувирал зэргийг юуны урьд анхаарч судлах нь зүйтэй байдаг. Учир нь эдгээр асуудал нь орчуулж сурч буй оюутан суралцагчдад тулгардаг гол бэрхшээл юм.

Орчуулгын хичээл заадаг багш нар өөрт тохиолддог бэрхшээлээ шийдвэрлэх арга замыг хайж, олж, хичээлээ зохион байгуулдаг. Тухайлбал судлаач багш Ц.Отгонсүрэнгийн хийсвэрлэх аргыг энд дурдаж болох юм. Өөр өөрийн гэсэн онцлог бүхий арга, загварыг бий болгон хичээлдээ ашиглаж байгаагийн нэгэн жишээ бол энэхүү монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулга хийхэд ашиглах “Орчил” загварыг боловсруулсан оролдлого минь билээ. Энэхүү загварын дагуу орчуулгын онол, дадлага бүхий сурах бичгийг бэлтгэж, 2 дах улиралдаа хичээлдээ туршилтаар ашиглаж байгаа бөгөөд энэ нь орчуулж сургахад туслах энгийн бөгөөд хялбархан арга зам болж байна. Учир нь энэ загварыг орчуулж сурч эхэлж байгаа суралцагчдад зориулсан бөгөөд ийм суралцагчдад тулгардаг хамгийн эхний бэрхшээл нь хэлзүй байдаг тул энэ талын ойлголтыг дэлгэрэнгүй оруулсан. Гэхдээ тавдугаар үе шатанд орчуулгын аргуудыг, долоод орчуулсан мэдээллээ буцаан орчуулж утгыг магадлах, наймд орчуулсан мэдээллийн алдаа мэдгийг хянах, найруулах зэрэг орчуулга хийхэд зайлшгүй шаардлагатай бүх ажиллагааг дэлгэрүүлэн авч үздэг.

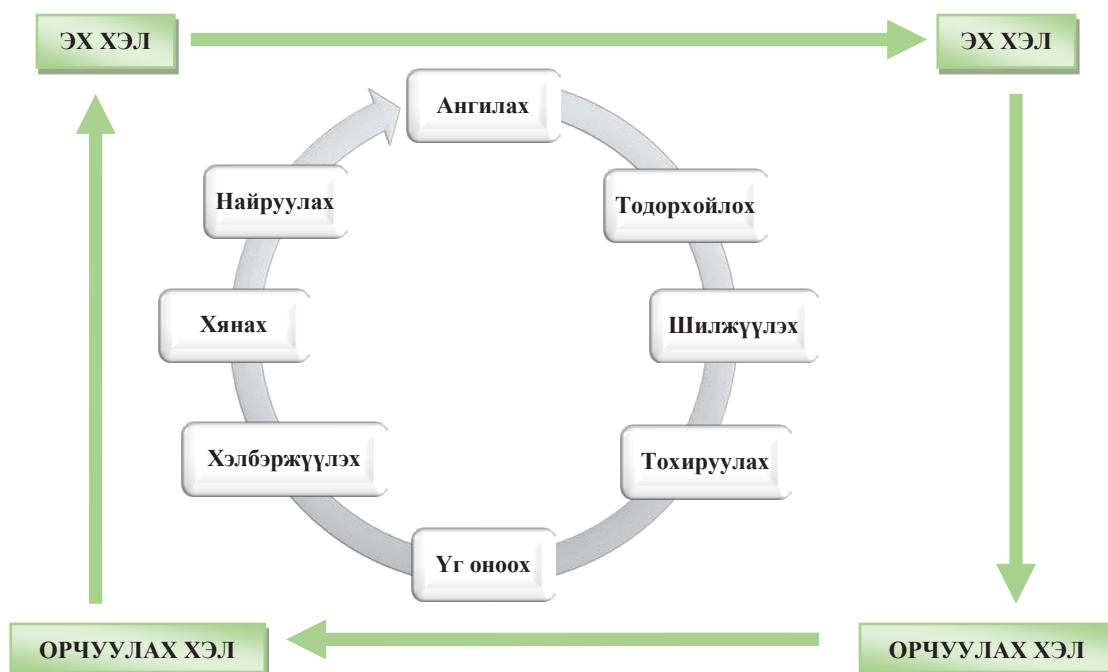
“Орчил” загвар, монголоос англиар орчуулах онол, арга зүй

“Орчил” загвар нь өнөөгийн холимог сургалтын арга зүй /blended learning/-гээр хичээлийн агуулыг хүргэх боломжийг бий болгож байгаа бөгөөд үүнийг танхимын болон цахим хичээлийн аль алинд хэрэглэж болно. Энэхүү загвараар

- оюутан бүрт монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулах арга зүйг эзэмшүүлэх,
- оюутанд орчуулах аргачлалын талаар эмх цэгцтэй суурь мэдлэг олгох,
- оюутан өөрийгөө хөгжүүлэх, бие даан суралцах,
- оюутан өөртөө үнэлэлт дүгнэлт өгөх чадвараа сайжруулах,
- судлаач, шинжээч болох бололцоотой.

“Орчил” загварыг Зураг 1.-т үзүүлье.

Зураг 1. Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулах “ОРЧИЛ” загвар

Энэхүү загварыг орчил хэмээн нэрлэсэн нь орчуулж буй мэдээлэл эхэлсэн газартаа ижил эргэж буухаар үйлдэл хийнэ гэсэн санаа. Өөрөөр хэлбэл, эх мэдээллийн утга санаа, ойлголт, ухагдахууныг алдагдуулахгүйгээр орчуулсан хэлэндээ бүрэн буулгаж байх тухай юм. Бүр энгийнээр тайлбарлавал бидний орчуулах гэж буй монгол мэдээлэл гэсэн дүрс байлаа гэж бодъё. Тэгвэл англиар орчуулсны дараа энэ дүрс ийм хэвээрээ л байх учиртай. Энэ дүрснээс аль нэг тэмдэгт нь дутсан, илүүдсэн, хазайсан байх учиргүй. “Орчил” загвар нь 8 үе шатаас бүрдэнэ. Үүнд, нэгд- ангилах, хоёрт – тодорхойлох, гуравт – шилжүүлэх, дөрөвт – тохируулах, тавд – үг оноох, зургаад – хэлбэржүүлэх, долоод – хянах, наймд найруулах. Бүх найман үе шат өөр хоорондоо бүрэн уялдаатай. Энэхүү загварын тайлбарыг хүснэгт 1-д үзүүлье.

Хүснэгт 1. “ОРЧИЛ” загварын тайлбар

Үе шат	Хийх ажиллагаа	
I	Эх хэлний (монгол) өгүүлбэрийн гишүүдийг ангилах	} ЭХ ХЭЛ
II	Эх хэлний өгүүлбэрийн төрлийг ангилж, тодорхойлох	
III	Эх хэлний өгүүлбэрийг орчуулах хэлний (англи) өгүүлбэрийн бүтцэд шилжүүлэх	} ЭХ & ОРЧУУЛАХ ХЭЛ
IV	Эх, орчуулах хэлний өгүүлбэрүүдийн үйл үгийн цагийг тохируулах	
V	Үг оноох	} ОРЧУУЛАХ ХЭЛ
VI	Орчуулах хэлний (англи) өгүүлбэрийн бүтцэд шилжсэн гишүүдийг хэлзүйн харьцаагаар хэлбэржүүлэх	

VII	Орчуулсан өгүүлбэрийн утгыг эх хэлний өгүүлбэртэй нь тулгаж хянах	}	ОРЧУУЛАХ & ЭХ ХЭЛ
VIII	Орчуулсан (англи) өгүүлбэрийг найруулах		

Энэ нь монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулга хийхэд зориулсан загвар тул эх хэл нь монгол хэл, орчуулах хэл нь англи хэл юм. Тус загварын нэг, хоёрдугаар үе шатанд эх хэлний өгүүлбэрийн гишүүд болон төрөл ангиллыг олж тогтоох ажлыг хийх бол, гурваас тавдугаар шатанд эх хэлнээс орчуулах хэлний өгүүлбэрийн бүтцэд байршуулах бэлтгэл ажил хийх, үйл үгийн цагийг тохируулах, өгүүлбэрт орсон үгсийг нийцэх орчуулгын аргын дагуу зөв оновчтой үгсээр оноох ажлуудыг гүйцэтгэнэ. Зургаадугаар үе шатанд англи хэлний бүтцэд шилжүүлэхэд бэлэн болсон өгүүлбэрийн гишүүдийг өгүүлбэр болгохын тулд хооронд нь холбож, нийлүүлж нэгтгэнэ. Энэ үе шатанд зөвхөн орчуулах хэлний хэлзүйтэй холбоотой ажил өрнөнө. Харин долоодугаар шатанд нэгэнт орчуулсан өгүүлбэрийнхээ утга санаа бүрэн гарсан эсэхийг шалгаж магадлах ажлыг хийнэ. Ингэж орчуулсан өгүүлбэрийнхээ утга санааг эх хэлнийхтэй нь тулгасны дараа алдаа гарвал дахин сайжруулж орчуулна. Эцэст нь наймдугаар үе шатанд орчуулсан өгүүлбэрээ дахин шалгаж магадлан. Энд орчуулсан өгүүлбэрт найруулгын алдаа бий эсэхийг хянах ба илүү ойлгомжтой, тодорхой, оновчтой болгох өөр арга зам бий эсэхийг шүүн тунгаана. Орчил загварын энэхүү товч тайлбарыг дараах Хүснэгт 2-т дэлгэрүүлбэ.

Хүснэгт 2. “ОРЧИЛ” загварын дэлгэрэнгүй тайлбар

Үе шат	Хийх ажиллагаа	Тайлбар
I	Эх хэлний (монгол) өгүүлбэрийн гишүүдийг ангилах	Гол гишүүд – өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүн, Дэд гишүүд - шууд ба шууд бус тусагдахуун, тодотгол, байц
II	Эх хэлний өгүүлбэрийн төрлийг ангилж, тодорхойлох	1) Энгийн, нийлмэл, холимог өгүүлбэрийн аль нь болохыг олж тогтоох 2) Нийлмэл болон холимог өгүүлбэр бол гол ба гишүүн өгүүлбэрүүдийн тоо, төрлийг тодорхойлох 3) Нийлмэл болон холимог өгүүлбэрийн утгыг зөв, оновчтой илэрхийлэх холбоосыг сонгох
III	Эх хэл дээрх өгүүлбэрийг гадаад хэлний (англи) өгүүлбэрийн бүтцэд шилжүүлэх	Англи хэлний өгүүлбэрийн үндсэн бүтцийн дагуу монгол өгүүлбэрийн гишүүдийг түүнд нийцүүлэн байрлуулах (SOV→SVO)
IV	Эх болон гадаад хэлний өгүүлбэрүүдийн үйл үгийн цагийг тохируулах	Монгол өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн (verb/predicate) –ийн цагийг тодорхойлоод, англи хэлний тохирох цагийг олж тогтоох Монгол хэлний үйл үгийн цаг → англи хэлний

		үйл үгийн цаг (active, passive) → (simple, continuous, perfect → (past, present, future, future in the past)
V	Үг оноох	Орчуулж буй мэдээллийн утгыг оновчтой илэрхийлэхийн тулд өгүүлбэрийг бүрдүүлэгч үгсийг англиар зөв олж сонгох
VI	Гадаад хэлнээ орчуулсан өгүүлбэрийн бүтцэд шилжсэн гишүүдийг хэлзүйн харьцаагаар хэлбэржүүлэх	Англи хэлний өгүүлбэрийн байгууламж “SVO”-д шилжсэн өгүүлбэрийн гишүүдийг үгзүйн болон өгүүлбэрзүйн харьцаагаар хэлбэржүүлэх, Үүнд үг бүтэх ёс, хэлзүйн нөхцөл, дагавар, өгүүлбэрийн хэв, гишүүдийн байрлал гэх мэтийг зохицуулах
VII	Гадаад хэлэнд (англи) орчуулсан өгүүлбэрийн утгыг эх хэлний өгүүлбэртэй нь тулгаж хянах	Энэхүү монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулга хийх “Орчил” загварын дагуу эхний зургаан үе шатыг гүйцэтгэсний дараа орчуулсан англи өгүүлбэрээ буцааж монголоор орчуулна. Англиас монгол хэлнээ эргэж орчуулсан монгол өгүүлбэрийг анхны эх монгол өгүүлбэртэй нь утгыг тулгана. Ингэж эх мэдээлэл (монгол өгүүлбэр)-ийн утга, санаа бүрэн гүйцэд, зөв, ойлгомжтой гарсан эсэхийг шалгаж магадлана.
VIII	Гадаад хэлээр орчуулсан (англи) өгүүлбэрийг найруулах	Эх (монгол) өгүүлбэрийн утгыг англиар илүү зөв, оновчтой, ойлгомжтой тодорхой гаргахын тулд 1) хэлний ба хэлний бус найруулгын алдаа гарсан эсэхийг нягтлах 2) орчуулсан англи өгүүлбэрийн тоо, төрөл, хэв, үг, өгүүлбэрийн холбоос болон гишүүд хоорондын харьцаа, үг үүсгэх болон хэлзүйн дагавар нөхцөлийг өөрчлөн хувиргах боломжийг эрэлхийлж, эх өгүүлбэрийн санааг илтгэх англи өгүүлбэрийн ямарваа нэг тогтсон бүтэц, үг хэллэг, өөр бусад онцлог байдаг эсэхийг сайтар харгалзах

Монгол хэл нь алтай язгуурын хэлний ангилалд, англи хэл нь энэтхэг-европ хэлний ангилалд тус тус багтдаг бөгөөд энэхүү төрөл бус хоёр хэлний өгүүлбэрийн бүтэц нь хоорондоо адилгүй. Англи хэлний өгүүлбэрийн бүтэц **өгүүлэгдэхүүн + өгүүлэхүүн + тусагдахуун** [SVO] байдгаараа монгол хэлнийхээс ялгардаг. Жишээлбэл:

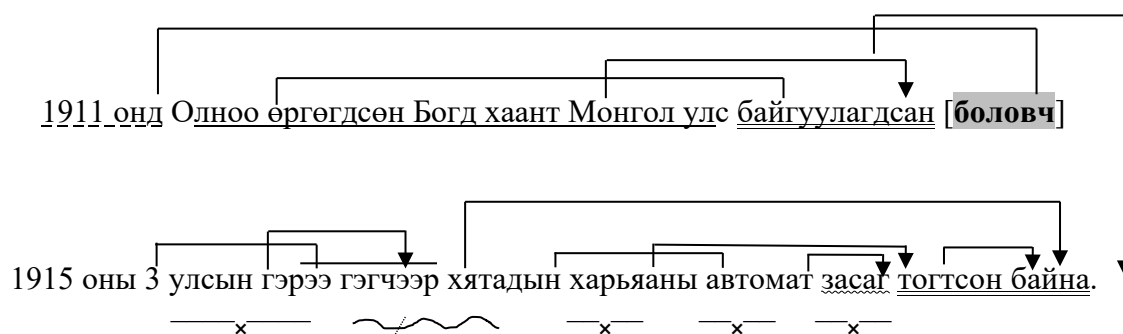
- I draw the sun.
- Би зурдаг нар.

Гэхдээ “Орчил” загварыг сургалтад хэрэгжүүлэхдээ монгол, англи төрөл бус хоёр хэлийг Universal Grammar буюу Түгээмэл Хэл Зүй хэмээх хэл шинжлэлд нэрлэгддэг, хүн төрөлхтний ямар ч хэлний бүтэц ерөнхий зарчим дээр суурилдаг гэсэн шинжлэх ухаанч хандлагыг баримтлав (Д. Гүн-Үйлс, 2007). Тус загварын дагуу суралцагчдад зориулан орчуулж үзүүлсэн нэгэн жишээ өгүүлбэрийг “Монгол англи орчуулга II” сурах бичгээс эш татан үзүүлье. (Т. Мягмарсүрэн, 2019)

“Орчил” загвар, монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулах аргачлал

Жишээ өгүүлбэр: 1911 онд Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс байгуулагдсан боловч 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр хятадын харьяаны автомат засаг тогтсон байна.

ҮЕ ШАТ I: Эх хэлний (монгол) өгүүлбэрийн гишүүдийг ангилах

ҮЕ ШАТ II: Эх (монгол) өгүүлбэрийн төрлийг ангилж, тодорхойлох

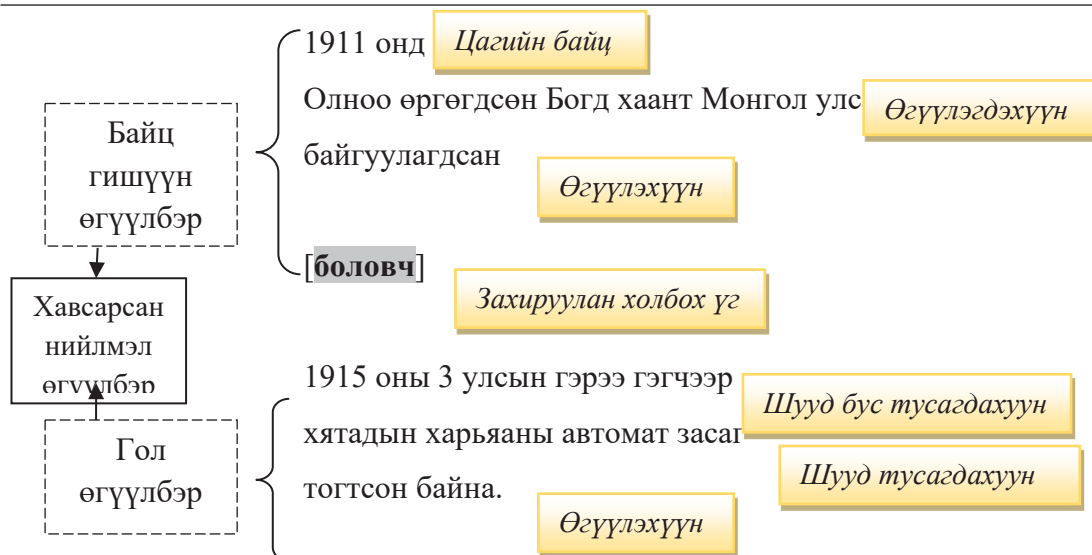
Гол өгүүлбэр:

1. Цагийн байцын бүлэг: 1911 онд
2. Өгүүлэгдэхүүний бүлэг: Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс
3. Өгүүлэхүүний бүлэг: байгуулагдсан

Гол ба гишүүн өгүүлбэрийн холбоос: боловч

Гишүүн өгүүлбэр:

1. Шууд тусагдахууны бүлэг: хятадын харьяаны автомат засаг
2. Шууд бус тусагдахууны бүлэг: 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр
3. Өгүүлэхүүний бүлэг: тогтсон байна.

ҮЕ ШАТ III: Эх өгүүлбэрийг орчуулах (англи) өгүүлбэрийн бүтцэд шилжүүлэх

SOV → SVO

(Монгол хэлний өгүүлбэрийн бүтэц → англи хэлний өгүүлбэрийн бүтэц)

Subject = өгүүлэгдэхүүн

Verb = өгүүлэхүүн

Object = тусагдахуун

Монгол өгүүлбэр

SOV: 1911 онд → Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр → хятадын харьяаны автомат засаг → тогтсон байна.

Англи хэлний өгүүлбэрийн бүтцэд оруулан байршуулах хувилбарууд

SVO 1: 1911 онд → Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч, 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр → тогтсон байна → хятадын харьяаны автомат засаг.

SVO 2: Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1911 онд, 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр → тогтсон байна → хятадын харьяаны автомат засаг.

SVO 3: 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр → тогтсон байна → хятадын харьяаны автомат засаг, → Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1911 онд.

SVO 4: Хятадын харьяаны автомат засаг → тогтсон байна → 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр, → Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1911 онд.

SVO 5: Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1911 онд , хятадын харьяаны автомат засаг → тогтсон байна → 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр.

SVO 6: Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1911 онд , хятадын харьяаны автомат засаг → тогтсон байна → 3 улсын гэрээ гэгчээр → 1915 оны.

ҮЕ ШАТ IV: Эх, орчуулах өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн гишүүний цаг тохируулах

Эх өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн /гол өгүүлбэр/:

тогт + сон → өнгөрсөн цагийн –*сон* нөхцөл

Орчуулах өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн /гол өгүүлбэр/ :

establish + ed → энгийн өнгөрсөн цаг –*ed* /past simple tense – passive voice/

Эх өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн /гишүүн өгүүлбэр/:

байгуулагдах + сан → өнгөрсөн цагийн –*сан* нөхцөл

Орчуулах өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн:

formalize + ed → энгийн өнгөрсөн цаг –*ed* /past simple tense – passive voice/

ҮЕ ШАТ V: Үг оноох

1911 онд Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс байгуулагдсан боловч 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр хятадын харьяаны автономит засаг тогтсон байна.

- 1) **Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс** → The Bogd Khanate of Mongolia / state of Mongolia Elevated by the Many
- 2) **3 улсын гэрээ гэгч** → so called Tripartite Agreement
- 3) **хятадын харьяаны автономит засаг** → Chinese autonomous government

ҮЕ ШАТ VI: Орчуулах өгүүлбэрийн бүтцэд шилжсэн гишүүдийг хэлзүйн харьцаагаар хэлбэржүүлэх

Үе шат гурав дээр гаргасан зургаан хувилбарын зургаа дах хувилбарыг авч ажиллая. Энэ хувилбар нь гол ба гишүүн өгүүлбэрээс тус тус бүтэж байгаа бөгөөд гол өгүүлбэр нь өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүн, цагийн байц гэсэн үндсэн 3 бүлэгтэй бол, гишүүн өгүүлбэр нь өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүн, шууд бус тусагдахуун, цагийн байц гэсэн 4 бүлгээс бүрдэж байна.

SVO 6: Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс → байгуулагдсан боловч → 1911 онд , → хятадын харьяаны автомат засаг → тогтсон байна → 3 улсын гэрээ гэгчээр → 1915 оны.

SVO: боловч* → Богд хаант Монгол улс Олноо өргөгдсөн → байгуулагдсан → - д 1911, → хятадын харьяаны автомат засаг → тогтсон байна → гэгчээр 3 улсын гэрээ → -ы 1915.

* **боловч → боловч:** Монгол хэлний “- боловч” хэмээх холбох үг нь хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрт гишүүн өгүүлбэрийг гол өгүүлбэрт холбох үүрэг гүйцэтгэдэг “дутагдан холбох –вч” нөхцөлтэй ижилхэн утга болон үүрэгтэй.

Монгол хэлний “- боловч” хэмээх өгүүлбэрийг захируулан холбох үг болон англи хэлний сөрөл заасан байц гишүүн өгүүлбэрийн нийтлэг шинж

Монгол хэлний “дутагдан холбохын –вч” нөхцөл нь нэг үйлийг нөгөө үйлтэй утга эсрэгцүүлэн холбох үүрэгтэй байдаг тул “–вч” холбох нөхцөл болон үүнтэй ижил утга илэрхийлж байгаа “- боловч” хэмээх холбох үгс орсон гол ба гишүүн өгүүлбэрүүдийн нэгийг нь утга эерэг байхад нөгөөх нь сөрөг байна. Жишээлбэл,

- Эрдэнэ эхнэр, хүүхдээ **үгүйлэвч** буцаад явахыг бодсонгүй. /Ч.Л/

Энэ утгыг “- боловч” хэмээх холбох үгээс гадна “-үл хайхран”, “- гэсэн хэдий ч”, “- хэдий ч”, “хэдийгээр ...ч” хэмээх үгс үйл үгтэй хамт илэрхийлдэг. Мөн үйл үг нь сул “- ч”- тэй хамт илэрч болно.

Англи хэлний сөрөл заасан байц гишүүн өгүүлбэр

Монгол хэлний “дутагдан холбохын –вч” нөхцөлөөр холбогдсон гишүүн өгүүлбэрийг англи хэлэнд сөрөл заасан байц гишүүн өгүүлбэр гэж нэрлэдэг. Англи хэлний сөрөл заасан байц гишүүн өгүүлбэр нь бусад төрлийн өгүүлбэрүүдээсээ ялгарах холбох үгтэй. Эдгээрт “*in spite of the fact that*”, “*though*”, “*even though*”, “*although*”, “*even if*”, “*while*”, “*whereas*” г.м орно. Эдгээр холбоос нь гишүүн өгүүлбэрийнхээ өмнө байрлаж, гишүүн өгүүлбэрээ гол өгүүлбэртээ холбодог. Монгол хэлний хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрт гишүүн өгүүлбэрээрээ эхэлж, гол өгүүлбэрээ төгсөх нь олонтаа тохиолддог бол англи хэлний гол ба гишүүн өгүүлбэрийн аль алинаар нь ч хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрээ эхлүүлж, төгсгөж болдог онцлогтой. Жишээ нь:

- **Though** he is poor, he is always neatly dressed. (Тэр ядуу **ч гэсэн** үргэлж цэвэрхэн хувцастай явдаг.)
- I would like to go out **although** it is raining. (Бороо орж **байсан ч** хамаагүй, би гармаар байна.)
- I will go **even if** you forbid me to. (Чи намайг **хориглосон байлаа ч** би явна.)
- I enjoyed the film **even though** I had a headache. (**Хэдийгээр** толгой өвдөж **байсан ч** тэр киног үзэх сайхан байв.)
- **While** it is true that I have some lands and houses, I do not have liquid cash to invest in industry. (**Хэдий** надад хэд хэдэн газар, байшин гээд үл хөдлөх байгаа нь үнэн **боловч** үйлдвэрт хөрөнгө оруулахаар түргэн борлогдох актив алга.)

- **Whereas** John had more enemies than friends, his brother was extremely popular. (Жон найз нөхөдтэй гэхээсээ илүү олон дайсантай хүн явдаг **байхад** түүний ах нь/дүү нь олон түмнээр хүрээлүүлсэн алдар нэртэй хүн байх юм даа.)

SVO: Орчуулсан өгүүлбэр

Even though The Bogd Khanate of Mongolia, Elevated by the Many, was established in 1911, the Chinese autonomous government was formalized according to the so called Tripartite Agreement (China, Russia, and Mongolia) in 1915.

ҮЕ ШАТ VII: Орчуулсан (англи) өгүүлбэрийн утгыг эх өгүүлбэртэй нь тулгаж хянах

Монгол хэлээр	1911 онд Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс байгуулагдсан боловч 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр хятадын харьяаны автономит засаг тогтсон байна.	
	Even though The Bogd Khanate of Mongolia, Elevated by the Many, was established in 1911, the Chinese autonomous government was formalized according to the so called Tripartite Agreement in 1915.	Англи хэлээр
	1911 онд Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улс байгуулагдсан боловч 1915 оны 3 улсын гэрээ гэгчээр хятадын харьяаны автономит засаг тогтсон байна.	Монгол хэлээр

Орчуулсан өгүүлбэрээ буцаагаад монголоор орчуулахад эх өгүүлбэрийн утгатайгаа дүйцэж байна.

ҮЕ ШАТ VIII: Орчуулсан (англи) өгүүлбэрийг найруулах

Even though The Bogd Khanate of Mongolia, Elevated by the Many, was established in 1911, the chinese autonomous government was formalized according to the so called Tripartite Agreement in 1915.

Энэ өгүүлбэрийн гишүүдийг байршлын хувьд зургаан хувилбар гаргасан тул эдгээрийн аль ч хувилбараар бичих боломжтой. Түүнчлэн үг сонголтыг өөрчлөх бүрэн боломж бий.

Оюутан энэхүү “Орчил” загварын найман үе шатыг баримтлан монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулга хийж эхэлснээр орчуулж сурах арга барилаа хялбар олж, цэгцтэй суурь мэдлэгтэй болж чадах ба орчуулгын аливаа алдаа мадаг гаргахгүйн төлөө хичээнгүйлэн ажиллах чадварт суралцах бол багш нь суралцагч бүрийн онцлог ялгаатай байдалд нийцсэн сургалтыг зохион байгуулж хамтран ажилласнаар оюутнаа хөгжүүлнэ.

Дүгнэлт, санал

Сургалт зохион байгуулах, хичээлийн агуулга хүргэх явцад тохиолддог янз бүрийн бэрхшээлтэй нөхцөл байдлыг шийдвэрлэхийн тулд оюутан бүрт хүртээлтэй, танхимын хичээлийн хуваарьт цагаар хэмжигдэхгүй, илүү чөлөөт байдлаар монголоос англиар орчуулах арга зүйн нэгдсэн системтэй мэдлэг олгоход “Орчил” загварыг ашиглах нь өнөөгийн холимог сургалтын арга зүйд нийцнэ.

“Орчил” загварыг зөвхөн монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулга хийхэд хязгаарлах төдий бус бөгөөд төрөл бус бусад аль ч хэлний орчуулгад авч ашиглах бүрэн боломжтой.

Оюутан тус загвараар орчуулж сурснаар бие даан суралцахад суралцаж, өөрийгөө хөгжүүлж, цаашид судлаач шинжээч болох бололцоотой.

Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулах онол арга зүйг тусгасан “Орчил” загварыг бүрэн хэмжээнд тайлбарласан, түүний дагуу үндсэн зургаан сэдвийн хүрээнд арван таван дэд сэдвээр орчуулах дадлага хийх дасгал ажлуудыг багтаасан сурах бичгийг оюутан суралцагчдад зориулан гаргасан. Орчил загвараа хоёр улирлын хугацаанд хичээлдээ туршаад явж байгаагаас гадна илүү сайжруулахаар хэл шинжлэлийн эрдэмтэн судлаачдаас зөвлөгөө авч ажиллаж байгаа тул цаашид энэ загвараа улам боловсронгуй болгоно.

Ном зүй

1. Гүн-Үйлс, Д. (2007). *Англи монгол зэрэгцүүлсэн хэл зүй*. Улаанбаатар.
2. Мягмарсүрэн, Т. (2019). *Монгол англи орчуулгын дадлага II*. Улаанбаатар. Амжа принтинг.
3. Толя, М. (2013). *Монгол улсын түүхийн лекцүүд. Монголын түүхийн үечлэл*.
4. Төмөртоогоо, Д. Санжаа, Ж нар. (2004) Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Монгол судлалын сургууль, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим. *Орчин цагийн монгол хэл*. Улаанбаатар.

DEVELOPING NOTE-TAKING SKILLS IN CONSECUTIVE INTERPRETING WHICH SHOULD BE INTRODUCED IN THE INTERPRETING CURRICULUM (IN THE UNDERGRADUATE STUDENTS)

Sh.Serchmaa⁷⁰

Товч утга: Гадаад хэл зааж байгаа их, дээд сургуулиудын сургалтын хөтөлбөр нь тухайн гадаад хэлний эзэмшвэл зохих мэдлэгийг эзэмшихийн зэрэгцээ тодорхой ур чадвар, хандлагыг эзэмшүүлэх нийгмийн хэрэгцээ шаардлага тулгарч байна. Гадаад хэл зааж байгаа их, дээд сургуулиудын хичээлийн хөтөлбөрт бичгийн болоод аман орчуулгын хичээл нь мэргэжлийн судлах хичээлд багтдаг. Эндээс аман орчуулгыг авч үзвэл, нэг хэлээр илэрхийлсэн санааг өөр хэлээр дамжуулахдаа дагаж хэлмэрчлэх, зэрэгцэж хэлмэрчлэх гэсэн хоёр аргыг хэрэглэдэг. Дагаж хэлмэрчлэх аргыг тодруулан авч үзвэл орчуулагч тухайн яриа (speech)-г сонсонгоо тэмдэглэл хөтлөөд тэмдэглэлээ ашиглан хэлмэрчилдэг. Дагаж хэлмэрчлэх явцад тэмдэглэл хөтлөх арга нь тухайн ярианы (speech) гол хөтөч болдог. Тухайн сэдэвт гарч байгаа үг хэллэг, илэрхийлэл, гол санааг нь микро түвшинд, илтгэлийн бүтэц, хүрээг нь макро түвшинд нь авч үздэг. Хэлмэрчлэхүй хичээлийн хөтөлбөрт дагаж хэлмэрчлэх орчуулгын аргачлалыг тусгах нь тэмдэглэл хөтлөх, тэмдэгт болон товчилсон үг, хураангуйллыг стандартын дагуу зөв бичиж сурах дадлагыг хөтөлбөрөөр нь дамжуулан оюутанд олгосноор аман орчуулга хийх дөртэй болох юм. Цаашиаад бид хэлмэрчлэхүй хичээлийн хөтөлбөрийг боловсронгуй болгоход анхаараад зогсохгүй хичээлийн хэлбэр, заах арга зүйд анхаарах шаардлага зайлиггүй байна.

Key words: *consecutive interpretation (CI) - дагаж хэлмэрчлэхүй, simultaneous interpretation (SI) -зэрэгцэж хэлмэрчлэхүй, speech- яриа/илтгэл, note-taking techniques- тэмдэглэл хөтлөх аргачлал, symbol- тэмдэгт, short-term memory (STM)- түр зуурын ой санамж, long-term memory (LTM)-урт хугацааны ой санамж*

Theoretical background

The history of interpreting is not well documented, although it is generally agreed that as an activity it is older than written translation. Firstly, the communication skills, which it requires are clearly different, as interpreters need to be expert oral communicators. Secondly, while translators often have relatively unlimited opportunity to make alterations and improvements before submitting a final version, interpreters are required to create a finished product in ‘real time’ without the possibility of going back and making revisions; in other words interpreting, unlike written translation, is both non-correctable and non-verifiable. Thirdly, interpreters must ensure that any background knowledge, which they are likely to need has been acquired in advance;

⁷⁰ Ph.D, English Language Department, International University of Ulaanbaatar

seeking colleague's advice or consulting reference works is not generally possible during the actual process of interpreting. Fourthly, interpreters are performers who are constantly making split-second decisions and taking communicative risks; consequently, they typically experience higher stress level while on the job than most translators. Various types of interpreting can be distinguished either by the context in which it occurs (conference interpreting, court interpreting, community interpreting, liaison interpreting) or in the way in which it is carried out (consecutive interpreting, liaison interpreting, simultaneous interpreting).

Consecutive interpreting involves listening to a speech delivered in one language in front of an international audience, taking notes and then giving the same speech in another language, making sure it is as close to the original as possible in terms of content, delivery and style. The activity is taught and practiced through memory exercises, listening comprehension, summarizing, abstracting and note-taking. There is some very useful literature on note-taking for consecutive interpreting aimed both at trainee interpreters and at interpreter trainers. The most frequently cited works are Jean Francois Rozan, (1956) *Note-taking in Consecutive Interpreting*; Roderick Jones, (2002): *Conference interpreting explained* Andrew Gillies, (2017): *Note-taking for consecutive interpreting*. Even though note-taking constitutes an integral part of the interpreting process, it may detract interpreters from active listening. This means that the note-taking task involves filtering and ruthless selection, as well as translation, so that the speech can be then delivered in another language. Because of the bilingual nature of the task, shorthand would not be effective in helping to reproduce the original speech verbatim and thus eschew the process of filtering, as shorthand is based on standardized symbols of sounds, not meaning. More importantly, the role of interpreters' notes should be to "relieve memory" (Jones, 2002: 42) and to outsource tasks that cannot be performed by memory alone. In other words, notes should be an aide-memoir, not a schematic representation of the entirety of the speech. Because of the mutual dependence of memory and notes and the highly contingent nature of memory, notes are highly personalized to the extent that "no two interpreters will ever produce an identical set of notes" (Andrew Gillies, 2017) for the same speech. At the same time, the majority of speeches tend to be formulaic to the extent that they "present the interpreter with a limited range of the same problems, for which effective solutions have already been worked out and are applied by many, many interpreters" (ibid.). This means that despite the contingent and subjective nature of notes, there exist basic principles of note-taking in consecutive interpreting that *can* be taught. Despite this, there is no one-size-fits-all note-taking system, which poses a particular challenge for learning and teaching. The basic principles mentioned above are supposed to become "internalized" (Andrew Gillies, 2017) and ultimately individualized to follow a personal style as well as the requirements of any given speech, speaker or setting. This is easier said than done. The current learning experience involves teaching students some basic note-taking symbols and abbreviations of terms that occur in most speeches, as well as strategies in noting down numbers, links, tense and how to separate ideas. Learners practice interpreting speeches based on no notes, minimal notes, only symbols,

only numbers etc. They are also encouraged to share their notes to see examples of different note-taking styles and even to try to reproduce the original speech based on other people's notes. However, they do not get an insight into *how* different styles of notes are produced – how quickly the interpreter takes notes, how much of a time lag there is in producing these notes, how selection of information takes place, which language is chosen for note-taking etc. Class time is too limited for carrying out these activities and for helping learners develop the creativity required to assimilate the techniques taught and make them their own. Maybe uploading pre-recorded videos of real-time note-taking on a virtual learning environment such as Blackboard would be useful for learner practice. The videos would not be prescriptive, but they are meant to trigger reflection and generate ideas. It would save class time and create the space necessary for students to be creative, experiment and develop a personal note-taking style. It would also offer an insight into the professional world by demonstrating different types of real-time note-taking. The opportunity for reflection is important, as students can go back and deconstruct the process while exploring and developing their own efficient system. In this way, they are encouraged to be “active makers and shapers of their own learning” (JISC, 2009: 51).

Note-taking in Consecutive Interpreting

Memory plays an important role in interpreting. There are two types of memory for human beings. The first one is short-term memory (STM) which keeps the information for a short period of time (up to 30 seconds) and no neural mechanisms for later recall is created in it. The second is long-term memory (LTM) which creates neural pathways to save information which can be recalled weeks, months or years later. LTM is a learning process and is an important element in interpreting, since Review of Applied Linguistics Research information stored in LTM may last for minutes to weeks, months or even an entire life. Having powerful memory is very important in interpreting, and students of interpreting should be taught to empower their memory. But which of these two kinds of memory should be trained? The answer is STM. Since in interpreting memory lasts for a short time and when the job is finished the interpreter moves on to another conference with different subjects, speaker and audiences. Therefore, he doesn't need to keep the information of a specific conference to his mind. Each interpreter needs two kinds of qualifications to do his best in the challenging work of interpreting: a good short-term memory to retain what he or she has just heard and a good long-term memory to put the information into context. Interpreting is based on short term memory. The notes can support memory to restore more information. CI of speeches longer than two or three minutes, note-taking is necessary. It has been proved that note-taking is useful in CI due to several reasons. First, notes facilitate the reception and analysis of the SL speech by improving concentration and preventing distraction. Second, notes decrease the burden imposed on memory, as interpreters can resort to their notes for remembering names, dates, numbers, etc. Third, notes can be used to highlight missing details and anything that requires latter attention. In consecutive interpreting, the speeches are divided into several segments. The interpreter listening to what is being said and taking notes while the speaker finishes the segment. When the

speaker stops speaking, the interpreter then renders the portion of the message or the entire message, depending on how it was delivered, into the target language. If the speaker talks in a sentence or two, it is easier for the interpreter to translate. However, when the speaker talks longer, the interpreter has to take notes in order to deliver the message accurately. A speaker can talk for five minutes before pausing. A consecutive interpreter has to have an excellent memory aside from being fluent in the source and target languages. Moreover, the interpreter needs excellent note-taking skills. They use a special note system, wherein they use symbols to represent words that denote emphasis, negation, entailment, consistency and more. More often, the consecutive interpreter is required to recreate, rather than memorize, the meaning of the speech. It takes times even years of experience and practice for interpreters to develop their own efficient, tried and tested system of note-taking for consecutive interpreting. In order to be a good consecutive interpreter the students must be able to listen very actively, analyze what the speaker is saying, make useful notes which will jog your memory of the speech as you give it back, and then be able to make the speech as if it were your own in your active language. There are three main actions are:

1. *Listen actively (understand)*
2. *Analyze (take structured notes)*
3. *Reproduce (communicate)*

Let us consider about the followings:

1. *Listen actively (understand)*

A number of different skills are involved – beyond the understanding of the passive/foreign language. A consecutive interpreter first has to learn how to 'listen actively'. This might sound straightforward but interpreters listen in a very different way to other people (just as a psychoanalyst also has a special way of listening to people talk) – because the purpose of the listening is different. Interpreters are not listening to react or join in the conversation, they are listening to be able to remember and reproduce accurately and faithfully in another language what was said (and psychoanalysts are listening for clues as to the mental state of their patient). In order to learn this special skill interpreters are first taught how to be able to reproduce a speech without taking notes.

2. *Analyze (take structured notes)*

Note-taking is part of the second phase of 'analysis' – this necessitates the ability to prioritize information and distinguish between primary and secondary information, to be able to clearly note down who has said what, when something happened, (who, what, when, where, how) the speaker's opinion and so on.

3. *Reproduce (communicate)*

The third and final phase of 'reproducing' what you have heard requires again a number of different skills – the ability to access short-term memory, understand your notes, communicate in an engaging way to name but a few. Stress management and voice care are an important part of this too. All of these different skills need to be learnt.

You are not an interpreter just because you happen to speak more than one language; it is much more complex than that.

There are several reasons why having a considered and consistent system for taking notes in consecutive interpreting is useful. In economics micro means looking at the individual, the small scale, whereas macro means examining the workings of the whole national or international economy. Macro means looking at the bigger picture. Whereas words, expressions and ideas are part of the micro-level, the structure, framework and way the speech is built up from the macro-level. Notes taken in consecutive interpreting are a representation of the skeleton structure of the speech. The original speech is a group of ideas in a certain order; it is not an arbitrary muddle of the unrelated ideas. In the speaker's mind at least, the ideas that make up a speech are related to one another, be it logically, chronologically or by their relative importance. These relationship and the structures used to express them are limited in number and occur repeatedly in all sorts of speeches, so once have learnt to recognize them, you will need a quick and consistent way of noting them. In this way, notes become the visual representation of your analysis of the source speech. The notes must be at least as clear as the analysis preceding them; otherwise the analysis is wasted, and usually the notes will be clearer in structure than the original speech, so that the interpreter can easily transmit the same message to the audience. You will be listening at two levels; to the words of the speech in order to understand them but also to the overall speech, to how the bits fit together. This is what we mean by a macro- approach. Consecutive interpreting involves a number of different tasks that have to be completed at the same time with finite and competing intellectual capacities- multitasking. These tasks as follows:

Phase1: While the speaker is speaking

Listening and analysis, note- taking, short –term memory operations, coordination of these tasks

CI= L (listening) + M (Short-term Memory) + N (Note-taking)

Phase2: While the interpreter is speaking

Note- reading, remembering and production

CI= R (Remember) + R (Read the notes) + P (Produce the speech in the target language)

In Phase 1, the most common problem for student interpreters is that it is difficult to do all these things at the same time. We have finite intellectual capacity. If you are thinking too much about how to note something, you will listen less well. In fact not hearing something is much more common among student than not understanding something. You do not hear because you are concentrating too much on deciphering the original or on taking notes. Note also that these four tasks are inextricably linked to one another. Listening makes analysis possible, but good analysis in turn means quicker, clearer notes. And vice versa: a sound note-taking system helps you to analyze the source speech. Finally good analysis and note taking will promote

effective short term memory operations. If your notes are unclear or illegible, your production will suffer because you will put too much effort into reading them. Clear notes, on the other hand, offer something stage directions. Telling the interpreter when to pause, when to add emphasis and when not to. Note-taking system is not a system in the way shorthand is a system. There is no single right way to note a source speech. The note-taking system has its roots in the Indo-European languages of Europe. It reads from left to right and is built around word order of these languages. There are historical and practical reasons for it: conference interpreting was born in Europe and much of its literature was written there.

There is a question what to note? Interpreters should be aware of the fact that in the process of note taking, they should note ideas rather than isolated words. Words of language are just containers for concepts and ideas. Interpreters cannot write down every single word they hear in a speech, since the speed of writing is always slower than that of speaking. Consequently, the interpreter should have the ability to detect and keep the main idea but delete any irrelevant element. The second thing that interpreters should keep in mind while note taking is paying attention to the links between ideas. Ideas are connected to each other by means of links and connectors. Jones (2002) divided these links into three groups. a) The logical consequences expressed by: consequently, as a result, accordingly, or therefore. b) The logical cause showed by words like: because, due to, as or since. c) Opposition showed by: but, yet, however or nevertheless. While note-taking, the interpreter should simply write down links, as he can use them to join the written ideas on his notes later in his turn for rendering the message. Links can really prevent confusion for interpreters. Paying attention to non-contextualized information in a speech is another important thing in note-taking. They are elements that cannot be recalled by analyzing a text and logical thinking. Proper names, terminologies, lists of things and numbers are examples of non-contextualized elements. There is a difference between these elements and main ideas of a speech. The interpreter can easily remember main ideas as they form a kind of mental image in his mind. Whereas, non-contextualized information are easily disappear, if they are not written down by interpreters. The final thing that should receive attention in note-taking is tenses of verbs. Jones (2002) explained that "when noting verbs, interpreters should thus take care to the tense correctly, and if appropriate the mode, in particular conditional". This is due to the effect of mode and tense of verbs on meaning.

The second question is how to note? It is obvious that notes are aimed at helping the interpreter to recall much more information while rendering the speech. Therefore, they should be taken in an organized way to reach their aim. Otherwise, notes not only are not helpful for interpreters but also they waste his time and distract his attention from concentrating on the speech. Thus, notes should be economical and short to save interpreter's time on writing. That's why using abbreviations and symbols is one of the curtail features of note-taking. Abbreviations help interpreters take notes quickly. They should be "unequivocal and unambiguous". Abbreviations should be used automatically and this is possible only when interpreters develop their own system of

abbreviations beforehand. Although, abbreviations may be meaningless for others, they must be meaningful for interpreters. Abbreviations can be classified into three groups:

- a) Common abbreviations: which are most derived from Latin. Such as:

C.F.	compare
i.e.	that is
e. g	for example
NB	note well
No	number
etc. (et cetera)	and so on

- b) Discipline-specific abbreviations: as the term reveals are technical abbreviations used in specific fields of study. Every interpreter depending on his interest in different subjects, should be familiar with the common abbreviations of that discipline. For example,
in chemistry: **Au** is an abbreviation used for gold, **GM** is an abbreviation used for magnesium.
- c) Personal abbreviations: these kinds of abbreviations are created by interpreters themselves and will vary from one person to another. For example, an interpreter may use the following abbreviations:

pres → president

countr → country

poli → policy

According to Rozan (2005) interpreters can follow a principle in creating abbreviations.

- a) Write what they hear just by recording the sounds of that word. For instance, interpreters should write the abbreviated form hi for the word high

- b) Drop medial vowels. For example, the word **legal** can be abbreviated as **lgl**,

- c) Write initial and final vowels. Thus, **office** can be written as **ofs**.

Interpreters to avoid ambiguity in writing abbreviations. Therefore, if they have an abbreviation such as prod in their notes it could be read as: production, producer, product, or productivity. Whereas, if written this way the ambiguity is removed: pr^{on}, pr^{er}, pr^{ct}, pr^{vity}. Moreover, the tense of verbs should also be stated clearly, thus, for future tense ^{ll} and for past tense ^d should be used. To avoid writing long expressions in notes and saving time, it is recommended to use a shorter word with the same meaning.

The final question is when to note? The final question regarding note taking is making decision about the correct time for taking notes. Interpreters have been advised to take notes as soon as possible, and they have been recommended not to wait for a

complete unit of meaning. Since, if they hesitate in writing down the information immediately after they have been uttered by the speaker and wait for more chunk of information, then they may not be able to jot down what they have heard, the result of which is loss of some parts of the uttered information. Consequently, when the interpreter can get the meaning of a sentence, even if it is not completed yet he should write it down. As the interpreter has the ability to forecast the upcoming information, he can write that part latter. In addition, notes should not necessarily be presented in exactly the same way as uttered by the speaker, thus he is not obliged to wait for the end of the sentence to take notes. It should be mentioned that, interpreters should start their rendering of the message immediately after the end of the speech. Finally, interpreters should be cautious to stop taking notes instantly after the end of speech. In other words, right after the speaker's speech, it is interpreter's turn to start his task and he should not be busy taking notes in his time.

Basic principles of note-taking

Noting ideas- Noting ideas and not words is one of the most important principles in the literature on note-taking. What is important is the translation of the idea and not the word. This is even truer of interpretation since the interpreter must produce a version of the text in another language immediately. Andrew Gillies refers to this type of ideas as "concepts". He (2005:35-36) suggests that the answer to the question "who did what to whom", which helps us determine the idea of the message, is the sentence, thus its basic units- subject, verb and object. In other words, Gilles suggests that the idea which interpreter should note down always consists of SVO group.

Table: 1

	Subject	Verb	Object
	Subject	Verb	Object

For example:

S V O

American Culture may be slightly more prevalent in the UK, not least given our common language, than in other European countries.

S V

But **countries like Spain** are certainly **catching up-** be it through the media, television, films, music or food.

S

O

V

Symbols	<i>are quicker and easier to write than words.</i>
	<i>are quicker and easier to read on the page than words.</i>
	<i>represent concepts not words; they are not one- to-one translations, so they help us avoid source language interference when we interpret.</i>
	<i>can save space on the page, leaving the structure of your notes clearer.</i>

What to note with symbols?

Concepts that come up again and again. In all sorts of speeches, there are concepts and expressions that are the stock and trade of every speaker, things that come up every time, such as verbs like *agree, decide, discuss, propose, or think*. Symbols for these concepts will be used repeatedly. One symbol for a group of more or less synonymous words and expressions, not one symbol per word. According to the Andrew Gillies things that must be noted are the following: ideas; links; who is speaking; verb tense and modal verbs; proper names, numbers, dates, lists; terms to be trans coded (certain words that the speaker is using, e.g. technical terminology) and the last sentence of the speech (often conveys an important message).

There are several general rules for the use of symbols. Above the mentioned:

- Symbol must be convincing both in form and meaning.
- Where possible, a symbol should be independent of any language
- Symbols that derive from a language should be derived from the mother tongue.
- Notes can be taken in the language of the interpreter's choice
- A symbol should represent not just a word but a whole field of meaning
- Symbols should be combinable with other symbols

Frequently occurring Verbs Table 3

<i>speak, say, announce, declare etc</i>	“
<i>want, wish, desire, hope for</i>	☞
<i>think, consider, hold the view, be minded to</i>	Ö

Frequently occurring Nouns Table4

<i>support, backing, endorsement, etc</i>	S
<i>consequence, result, end-effect, ramifications</i>	→
<i>problem, difficulty, hindrance, stumbling block</i>	M
<i>country</i>	□
<i>policy</i>	π
<i>finance, money, payment</i>	£

Organic symbols

Organic means that one symbol should be starting point for other related symbols. A group or family of symbols will grow from a common root. One of the most commonly used symbols is a simple square that denotes *country, nation, land, state*, depending on the context.

Country, nation, state- □ Table5

□ ^{al}	<i>national</i>
□ ^{aly}	<i>nationally</i>
□ ^{ze}	<i>nationalize</i>
□ ^{zth}	<i>nationalization</i>
□ ⁰	<i>national (noun) citizen</i>

Arrows

The arrow is most versatile and most useful of all symbols. It is ultimate distillation of meaning. This versatility leaves the interpreter with great freedom to choose the vocabulary of their version of the speech. Here is showed was possible with just one arrow.

Table6

country's ↑	country's development
↑duties	an increase in duties
↑science	scientific progress
↑patient	the patient's recovery
↑salaries	a rise in salaries
↑living st ^{ard}	an improvement in the standard of living
↑prices	inflation

Conclusion

As we mentioned interpreting is based on short term memory. It is of such great importance that the issue of empowering STM should be considered in training students of interpreting. Systematic exercises designed to develop cognitive and interactive processes for translation and consecutive interpreting, we could help students master the interpreting process. Such training, whether in the classroom or workshops, includes the memory development through structured practice exercises designed to enhance short-term memory and note-taking and mapping techniques. However, due to the undisputed role of note-taking in consecutive interpreting, students of interpreting should be taught this skill. Finally we offer the programs that structure the teaching of consecutive interpreting from integrated approach across their curriculum and throughout the entire program contribute to shifting practices in our profession toward incorporating research and best practices.

Works-cited

Books and E book

1. Andrew Jillies. (2017) *Note –Taking for consecutive Interpreting A short course*.2nd ed.New-York. USA. Print
2. Andrew Jillies. (2013) *Conference Interpreting 1st ed*. New-York. USA. Print.

3. James Nolan. (2011) *Interpretation: Techniques and Exercises (Professional Interpreting in the Real World)* E-book. Edition Texas. USA.
4. Jean Francois Rozan. (1956) *Note-taking in Consecutive Interpreting*, Geneve,
5. Georg, Tertium, E-book. Cracow.2005.
6. Jean Francois Rozan. (2002) *Language and Communication 3. Note –Taking in Consecutive* E-book. Poland.
7. Roderick Jones. (2002) *Conference Interpreting Explained (Translation Practices Explained)* 2nd ed. E-book. New-York. USA.

Online Source:

1. Debra Russell. (2005) *Consecutive and simultaneous interpreting*. University of Alberta. January. Accessed 1 March 2020.
2. Jean Francois Rozan. *Note-taking in Consecutive Interpreting* -Seven Principles. Accessed 1 March 2020.
3. Kurt Kohn & Michaela Albl-Mikasa. *Note-taking in consecutive interpreting. On the reconstruction of an individualized language*. University of Tübingen, Applied English Linguistics. Accessed 1 January 2020.
4. Maria T Sanchez, *Note-taking in consecutive interpreting. International Journal of English Language & Translation Studies Journal*. Vol6. Published 2018. Accessed. 1 April 2020.
5. Sijia Chen. *Note-taking in consecutive interpreting: New data from pen recording* Macquarie University, Australia The International Journal for Translation & Interpreting Research. Accessed. 20. October 2020.
6. Tea, Tosenberger. Citation: *Development of note-taking systems for consecutive interpreting*.2013. Accessed. 15 April. 2018.
7. Yashyuan Jin (Michael). *Consecutive interpreting in The Routledge Handbook of Chinese Translation*. Consecutive Interpreting Newcastle University. October.2017. Accessed. 20 May 2018.

BRAIN AND MEMORY: LEARNING FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY

D.Shinebayar⁷¹

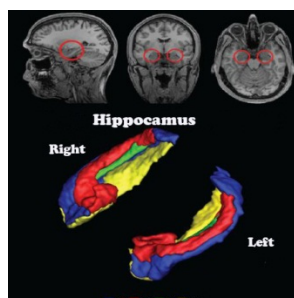
Товч утга: Энэхүү өгүүллийн гол зорилго нь гадаад хэлний шинэ үгийг түргэн хугацаанд үр дүнтэй цээжлэх, түүнтэй холбоотой тархины бүтэц, урт болон богино хугацааны санах ой зэргийг нейро хэлиинжлэлийн үүднээс авч үзнэ. Өгүүллийн эхний хэсэгт шинэ ой санамжийг бий болгоход чухал үүрэгтэй хиппокампусын талаар танилцуулах бол дараагийн хэсэгт ой санамж, сэтгэл хөдлөлийг бий болгогч амигдалагийн талаар үзнэ. Өгүүллийн сүүлийн хэсэгт Японы хэлиинжлэлийн эрдэмтэн Юүжи Икэяагийн гадаад хэлний шинэ үг сурах арга, тус аргад тулгуурласан судалгааны үр дүнг танилцуулна.

Key words: *Hippocampus, brain, memory, vocabulary learning, amygdala, Yuji Ikeya's technique*

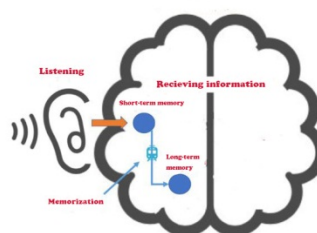
The hippocampus (via Latin from Greek *ἵπποκάμπος*, “seahorse”) is a major component of the brain of humans and other vertebrates. Humans and other mammals have two hippocampi, one in each side of the brain. The hippocampus is part of the limbic system, and plays important roles in the consolidation of information from short-term memory to long-term memory, and in spatial memory that enables navigation. The hippocampus, about 2.5 cm in size (Figure 1) is located under the cerebral cortex in the allocortex, and in primates it is in the medial temporal lobe. It contains two main interlocking parts: the hippocampus proper (also called Ammon’s horn) and the dentate gyrus. Over the years, three main ideas of hippocampal function have dominated the literature: response inhibition, episodic memory, and spatial cognition. The behavioral inhibition theory (caricatured by John O’Keefe and Lynn Nadel as “slam on the brakes”) was the popular up to the 1960s. It derived much of its justification from two observations: first, that animals with hippocampal damage tend to be hyperactive; second, that animals with hippocampal damage often have difficulty learning to inhibit responses that they have previously been taught, especially if the response requires remaining quiet as in a passive avoidance test. Jeffrey Gray developed this line of thought into a full-fledged theory of the role of the hippocampus in anxiety. In short, hippocampus has a major role in learning and memory and traces of episodic memory acquired during wakefulness and initially stored in the hippocampus is progressively transferred to the cortex as long-term memory during sleep. Let us take an unfamiliar English word as an example. The English word “aggrandize (v) *enhance power, wealth or status*” and what happens in the brain when you try to remember is; first of all, it directly jumps into a short-term memory place-hippocampus (Figure 2). If you think

⁷¹ М.А, МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын ГХТ

you have just memorized “aggrandize”, but remember it until tomorrow morning, and if it does not make any sense to you, you might forget it. If it is not important to you, hippocampus will be cut off it without your permission. Besides, if you remember all the information without forgetting, it would be too large and you will become lazy and sluggish, and it becomes a disease called “hyperthymesia” (www.medicalnewstoday.com).

(Figure 1. Source: Bonnici 2012)

(Figure 2. Source: www.chiya-eng.com)

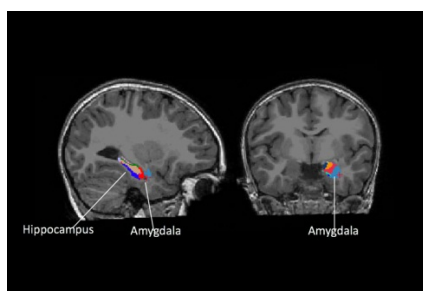
We forget about 50% of what we hear in the first hour. (Figure 3). Therefore, it is a good idea to review what you are learning every 4 hours. Because of new information acts on the brain's reward system in the same way as money or food, the brain likes interesting and fresh information, a foreign language learner can easily get bored, search for easy ways to learn, and buy new books. Linguists, on the other hand, recommend that you should study the foreign language textbook and finish it to the end, and move on to the next one (Ehri, L. C., & Wilce, L. S. (1980). Do Beginners Learn to Read Function Words Better in Sentences or in Lists? Reading Research Quarterly 15, 451-476). The more the information is repeated or used, the more likely it is to be retained in long term memory. What it means, the hippocampus considers it as an important information and transfers it to long-term memory.

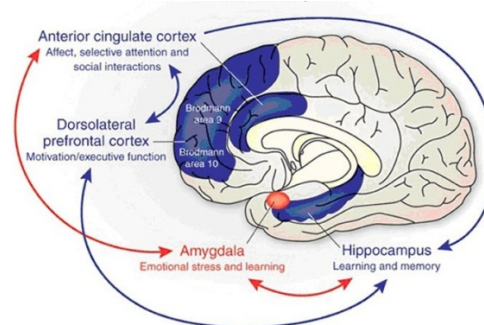
(Figure 3. Source: Bunkyo University, Japan)

The amygdala or amygdalas (/ə'mɪɡdələ/; plural: amygdalae /ə'mɪɡdəli, -laɪ/ also corpus amygdaloideum: Latin from Greek, ἀμυγδαλή, amygdalē, 'almond', 'tonsil' is one of two almond shaped clusters of nuclei located deep and medially within the temporal lobes of the brain in complex vertebrates, including humans. Shows in research to perform a primary role in the processing of memory, decision-making and emotional responses (including fear, anxiety, and aggression), the amygdalae are considered part of the limbic system and such emotions have a substantial influence on the cognitive processes in humans, including perception, attention, learning, memory, reasoning, and

problem solving Atkinson and Shiffrin (1968) first proposed a systematic and comprehensive information processing model (Barcroft, J. (2002). Semantic and Structural Elaboration in L2 Lexical Acquisition. *Language learning* 52, 323—363). The effects of emotion on learning and memory are not always univalent, as studies have reported that emotion either enhances or impairs learning and long-term memory retention, depending on a range of factors (Figure 4, 5). It is commonly assumed that amygdala exerts directional influence onto the hippocampus during processing of salient information. This network model of salience processing is primarily based on rodent data. For example, the amygdala receives direct subcortical inputs thought to facilitate rapid detection of salient information, consistent with a proposed role of the amygdala in early cognitive engagement that may influence in humans has only been indirectly inferred from behavioral and neuroimaging studies showing that memory enhancement for emotionally arousing stimuli is positively associated with markers of endogenous norepinephrine release from the basolateral amygdala. However, there is no direct electrophysiological evidence for amygdala-hippocampal connectivity in humans and thus their directional relationship is unknown. Recent neuroimaging findings have indicated that the amygdala and prefrontal cortex cooperate with the medial temporal lobe in an integrated manner that affords the amygdala modulating memory consolidation and, the prefrontal cortex mediating memory encoding and formation and, the hippocampus for successful learning and retention (www.ncbi.nlm.nih.gov).

(Figure 4. Source: Roger Harris / Science Photo Library)

(Figure 5. Hippocampus and amygdala interaction. Source: www.researchgate.net/)

The influence of emotional arousal on memory formation has been attributed in part to stress hormones, including catecholamines (e.g., noradrenaline) and glucocorticoids (corticosterone in rodents; cortisol in humans). During an emotionally arousing event, stress hormones released via the HPA axis may influence memory by stimulating noradrenergic, glucocorticoid, or mineralocorticoid receptors in the brain. Following release from the periphery, corticosterone readily crosses the blood brain barrier and thus may modulate brain function directly. In contrast, adrenaline cannot cross the blood brain barrier and instead influences brain function by activating the vagus nerve, which enters the brain and innervates the nucleus of the solitary tract. The nucleus of the solitary tract then projects to the locus coeruleus, which releases noradrenaline in multiple brain areas, including the amygdala. Reciting out aloud or mumbling the information or writing it on a piece of paper and repeating it over and over again helps

the information move from the hippocampus to long-term storage in the cortex (www.intechopen.com). While you are asleep, the brain is busy forming new memories, consolidating older ones, and linking more recent with earlier memories, during both REM (Rapid Eye Movement) and non-REM sleep. Study results appear in the Journal of Neuroscience. According to the biologically realistic network model the researchers used, input from the hippocampus reaches the cortex during deep sleep and influences how the slow oscillations are initiated and propagated in the cortical network. "Input from the hippocampus -- the sharp-wave ripples -- determines the spatial and temporal pattern of these slow oscillations," she said. "By influencing the nature of these oscillations, this hippocampal input activates selective memories during deep sleep and causes a replay of specific memories (Randall, Mick. (2007). Memory, Psychology, and Second Language Learning. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company). During such memory replay, the corresponding synapses are strengthened for long-term storage in the cortex. These results suggest the importance of the hippocampal sharp-wave ripple events in transferring memory information to the cortex" (Lightbown, Patsy M., & Spada, Nina (1999). How Language are Learned. Oxford: Oxford University). Thus, lack of rest could have a significant affect the hippocampus. For this reason, sleep plays a very important role in learning - it helps us to cement the new information we're taking in for better later recall (www.howtolearn.com). Learners do not usually memorize a new word as soon as they first meet the word. Memorizing a new word requires a process. Yuji Ikeya, a well-known Japanese linguist, developed a vocabulary learning strategy taxonomy on the basis of the four stages. In order to remember and retrieving new information later, the linguist suggests that information should be recalled: (1) In every 4 hours after learning; (2) In every week; (3) In every two weeks; (4) In a month. The study investigates the influence of Yuji Ikeya's technique and chose 120 participants, same language background (Mongolian) and randomly assigned to two groups, each has 30 participants (the English and Japanese language learners) and given flash cards contained 200 academic English and Japanese words to gain larger vocabulary base through the Yuji Ikeya's technique a duration of one- month-time (March 2019-April 2019). The purpose of the study is to test whether the different vocabulary learning ways have different effect on retention (duration). Participants were ranging in age from 18 to 22 years students and recruited on a voluntary basis. A pre-test was given to all participants one week before the memorization session. All the participants were given a test, that is, they were given 100 academic words to see how many words they could recognize, and provide the meaning of those words. All the participants were given 20 minutes to finish the test. Hence no differences in English and Japanese proficiency were expected between the participants in the two groups (Group 1 and 2). (Table 1, 2)

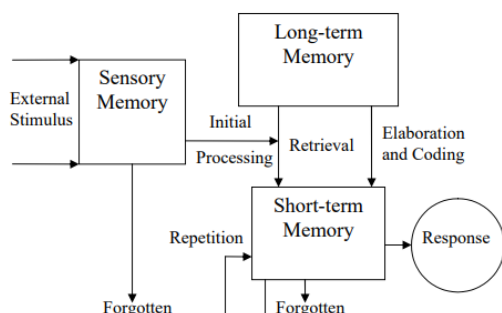
English		Japanese	
Group 1	200 words (upper-intermediate)	Group 1	200 words (beginner)
Group 2	200 words (upper-intermediate)	Group 2	200 words (beginner)

(Table 1. Group 1 memorized the words their own way and group 2 memorized the words by Yuji Ikeya's technique)

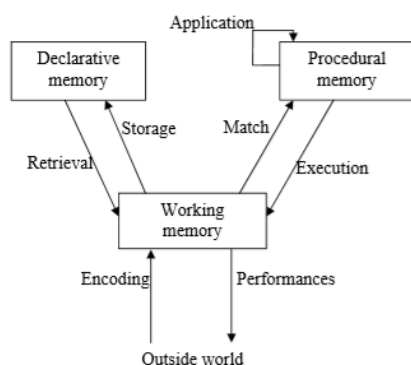
English			Japanese		
	their own way	Yuji Ikeya's technique		their own way	Yuji Ikeya's technique
Groups	72%	90%	Groups	78%	93%

(Table 2)

In the experiment words were taken from 400 must-have words for the Toefl by McGraw-Hill and Japanese proficiency test N5 and N3 vocabulary list. There are two reasons to choose TOEFL vocabulary to test participants. First, TOEFL vocabulary list is suitable for students; second, Nagy and Anderson (1984) claimed that people could learn almost 8 words per day from context; word acquisition is not a 3 once-in-a-while thing (1984: 304). In the tests, in order to avoid a serial learning effect, keep changing the order of the words in the pack. This will avoid serial learning where the meaning of one word reminds you of the meaning of the next word in the pack. Learners can use many strategies to promote memory of vocabulary, as already established (see Schmitt, 1997). Memory refers to the mental processes of retaining information for later use and retrieving (R. Loftus & F. Loftus 1976). That model includes a three-scale processing model of memory: sensory memory, short-term memory, and long-term memory, as demonstrated in the following figure. (Figure 6, 7)

(Figure 6. Stage model of information processing based on the work of Atkinson and Shiffrin (1968))

(Figure 7. A schematic diagram of the major components and interlinking processes in Anderson's (1983, 1993) ACT models. From Eysenck & Keane, 1995, p. 386

The above table (Table 2) shows that 90% of the “group 1” participants, memorized English and Japanese words by Yuji Ikeya's technique, managed to get the required score by memorizing them on time, while 78% of the “group 2” participants who memorized English and Japanese words by any methods (Table 2). The score achieved in learning by Yuji Ikeya's technique is 13% higher than the score achieved in learning by any methods; in the active recall test, so learning by Yuji Ikeya's technique got better effect on remembering the meaning and spelling of words than learning by any methods do. Moreover, knowledge that is processed more deeply is retained for a longer period of time and has a greater chance to enter into the long-term memory than knowledge that is processed for a shorter period of time. The main conclusion of the present study is: Yuji Ikeya's 4 technique (mentioned above) is effective in the long-term memory, however, there is no answer to the question of which method is most effective for memorizing foreign words, and we need to continue to study and put it into practice.

References

1. Barcroft, J. (2002). Semantic and Structural Elaboration in L2 Lexical Acquisition. *Language learning* 52, 323—363.
2. Ehri, L. C., & Wilce, L. S. (1980). Do Beginners Learn to Read Function Words Better in Sentences or in Lists? *Reading Research Quarterly* 15, 451-476
3. Laufer, Batia, & Girsai, Nany (2008). Form-Focused Instruction in Second Language Vocabulary Learning: A Case for Contrastive Analysis and Translation. *Applied Linguistics* 29(4), 694-716.
4. Lightbown, Patsy M., & Spada, Nina (1999). *How Language are Learned*. Oxford: Oxford University.
5. Randall, Mick. (2007). *Memory, Psychology, and Second Language Learning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
6. Schmitt, Norbert, & McCarthy, Michael (1997). *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Webb, Stuart (2005). Receptive and Productive Vocabulary Learning: The Effect of Reading and Writing on Word Knowledge”, *Studies in Second Language Acquisition* 27(1), 33-52.
8. The construct of language proficiency in the study of bilingualism from a cognitive perspective. Hulstijn, J.H, University of Amsterdam
9. *Learning Vocabulary In Another Language*. I.S.P Nation, second edition
10. Танихуйн хэл шинжлэл, Н.Нансалмаа, С.Долгор
11. www.medicalnewstoday.com
12. www.chiya-eng.com
13. www.radiopaedia.org
14. www.researchgate.net/
15. www.intechopen.com

TRANSLATION TEACHING PRACTICES AND CHALLENGES

J.Erdenebat⁷²

Товч агуулга: МУИС-ийн гадаад хэлний сургалтын салиггүй нэг хэсэг нь орчуулгын хичээл юм. Орчуулгын хичээлээр оюутан орчуулах ур чадвар төдийгүй хэл-соёлын мэдлэгийг хослуулан эзэмшдэг давуу талтай бөгөөд орчин цагийн гадаад хэлний сургалтад “*translation for specific purpose*” буюу зорилтот орчуулгын хэлбэрээр түлхүү хөгжиж байна. Эдийн засаг хурдацтай хөгжиж, олон улсын бизнесийн үйл ажиллагаа нэмэгдэхийн хэрээр их дээд сургууль орчуулгын хөтөлбөрөө зах зээлийн эрэлтэд нийцүүлэн зорилтот орчуулгын сургалт уруу түлхүү чиглүүлж байна. Жишээ нь, МУИС-ийн 2014 онд баталсан орчуулгын хөтөлбөрт бизнес-эдийн засгийн орчуулга, техникийн орчуулга, хууль эрх зүйн орчуулга, анагаахын орчуулга зэрэг зорилтот орчуулгын олон шинэ хичээл нэмэгдсэн юм. Иймд орчуулгын шинэ тутам хөгжиж буй сургалтын өнөөгийн байдлыг судлах, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлох нь орчуулгын хөтөлбөрийн цаашдын хөгжилд ач холбогдолтой юм.

Түлхүүр үг: *translation for specific purpose, translation teaching approaches, challenges, field knowledge*

1. Introduction

Translation course has always been an integral part of foreign language teaching at the National University of Mongolia. The course enables students to improve their translation skills, language commands, as well as their cultural awareness which is an essential aspect of foreign language learning today. Due to changing market demand with rapid economic development and increasing international business activities, significant reforms in our translation program and curriculum have been made; creating new translation courses including business–economic translation, technical translation, legal translation and medical translation among other subjects. With the new courses come new challenges for our teaching staff as the courses are more of inter-disciplinary – entailing special field knowledge both for teaching staff and students. In addition, faculties with various teaching backgrounds and experience have different views of the courses resulting different curriculum settings. With respect to this general consideration, it is the objective of this paper to analyze current setting and challenges for the translation courses at our department for the development of the program in the future.

⁷² МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбар, ИБАСТ, докторант

2. Translation teaching practice in the past and today

Ever since the establishment of language department at the National University of Mongolia, translation has played an important role in foreign language teaching as it is considered a teaching methodology for advanced learners to enrich their vocabulary, stylistics, and most importantly their knowledge of culture of the language they study. The importance of translation teaching has been set by theorists including Schaffner (1998) who claims that the translation and related exercises could be beneficial to foreign language learning to improve verbal agility, expand the students' vocabulary, develop their style, improve their understanding of how languages work and monitor and improve the comprehension. In addition, with the practice of translation, students develop both creative and critical thinking that provide a fuller understanding of texts. Teaching translation takes creativity and it is important to encourage students about the process and prospects of translating texts.

Translation courses at our department in the past played more of supplementary role for the purpose of Teaching English as Foreign Language; these courses in nature and content were more general – bearing nonspecific titles such as English – Mongolian translation or vice versa. The purpose of the translation in this context is more of developing reading and writing skills where the translation practices focus more on the target language.

With the new economic and social demand requiring specialized translators, universities had to reform their translation curriculum, programs as well as the traditional mode of teaching. Our school, for instance, has introduced a new translation program with courses for specific purposes including business–Economic Translation, Technical Translation, Legal Translation and Medical Translation in 2014. The new translation program is designed to provide students with translation practices in specific areas – to work on with specialized language, resources, and corpus and terminology analysis. Compared to the traditional translation courses, where the word to word or literal translation prevalent, the new translation courses for specific purpose focus on constructive as well as functional knowledge of the specific field in addition to good command for both source and target languages to provide the best possible interpretation of concepts and terminologies.

In the past, translation teaching centered in teachers with students passively accepting the knowledge and training which, in most cases, ignored communicative purpose of learning language. Students considered translation course as uncommunicative and difficult. However, with the introduction of new translation courses for specific purposes, communicative approach is given more priority with task based teaching – integrated with demonstration method, case method among other methods today. According to this perspective, meaning must be translated, not language. Language is nothing more than a vehicle for the message and can even be an obstacle to understanding. In fact, translation for specific purpose is closely connected with communicative role of languages and their functional style due to the emphasis on using mother tongue as resource for the promotion of foreign language learning.

Translation for specific purpose is complex and multifaceted task as it requires the translator not only to comprehend the contents, including linguistic features pertaining to the source and target languages but also principles and systems of the specific field. For instance, due to the specific purpose of any contract in legal translation, the legal language within, needs no ambiguity or figures of speech. In legal translation, written legal documents are characterized by their conciseness and neatness. This neatness and clarity is intended to prevent fraud, additions, omissions or alterations in the text.

Translation for specific purpose is to adapt to the language requirements in the workplace, with its content involving field knowledge – thus, the characteristic of the translation lies in the professional field knowledge along with strong language command. In a word, practicability and business nature is the primary characteristics of translation for specific purpose.

3. The Challenges

Compared to other programs, translation is one of our successful programs with average enrollment of approximately 50 students every year. However, with the new program come new challenges for our teaching staff as it requires not only a good command of English but also up-to-date field knowledge. For the non-specialized teachers, usually with English major or linguistic background, the new translation courses for specific purpose add more pressure to provide students with basic field concepts, principles, and major terminologies along with proper application of the knowledge, not to mention the linguistic proficiency of source and target languages. In addition, course content and teaching focus vary as teachers have different experience and background. Some focus on syntactic features, some put an emphasis on terminology use, some on the grammar or system of the language, and so on.

Here are some of the challenges observed over the years of teaching translation courses for specific purposes. First of all, the faculties, responsible for teaching translation courses, are not specialized in the specific fields such as economics, law and medicine; however, they may have limited field knowledge based on their translation experience. In addition, teachers with experience of teaching translation as part of EFL have different views and approaches to these newly introduced courses. As a result, the course content vary depending on teacher's experience and focus – creating less productive outcome for the students whose knowledge lack theoretical framework and inadequate to provide interpretation of technical terms; and are merely reflections of their personal or limited experiences. In a word, a little attention is paid to the teacher training while designing and introducing new programs. Programs which are more academic rather than professional produce graduates who are inefficient to pursue professional career to meet the needs of the workplace and the rapid development in global communication. Therefore, the most pressing issue for the faculty today is thorough training in translation for specific purposes.

Secondly, although translation courses for specific purpose are open to students from other disciplines, majority of the students enrolled are from linguistics and translation related fields – creating an additional task to provide them with basic field concepts, principles, systems and major terminologies along with proper application of the knowledge which is more pressure for non-specialized teachers. Students with low language capacity are a further complication as "ordinary" words, for example, acquire specific meanings, and these meanings tend to be quite different from what they are in other general context. Moreover, in translating economic and business texts, the difficulties encountered by students are of semantic, lexical and syntactical aspects. Considering linguistic factors, course content, to a certain extent, needs to be adapted to the level of the group, which is also to reflect the students' field knowledge. Otherwise, students are not only able to convey the original text message but also fail to construct the acceptable expressions in translation.

Taking everything into consideration, it is highly recommended to provide students with the required theoretical foundational knowledge of translation for specific purpose, basic notions and terminology of the specific fields and other related issues, problems and up-to-date techniques of translation. Adopting interpretive approach in teaching translation after investigating translation theories and covering as much domain as possible is of a practical and systematic importance for translation teaching to establish link between theory and practice.

Conclusion

Translation for specific purpose is often more challenging than general translation because of the system-bound nature, special terminologies, abbreviations, formal and rigid words and expressions which are essential in conveying the concepts both in source and target languages. Students need to have access to observe more and more parallel corpus which enables them with the opportunity to conduct comparative and contrastive analysis of linguistic features. Technically, the most difficult part in teaching specific purpose translation is the field knowledge or the system knowledge while struggling with the linguistic elements. Thus, supplementary materials, such as brief introduction to the field or system, theoretical articles on the principles and translation, as well as basic explanatory glossary would greatly enhance the students' competence in translation.

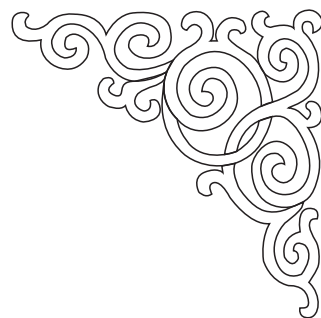
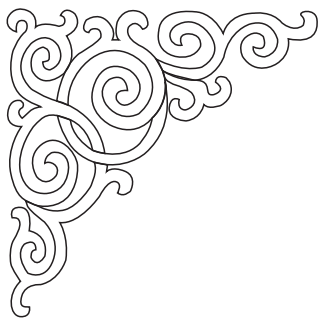
Furthermore, teaching staff for specific purpose translation must always endeavor to have the up-to-date information of the field at their disposal through regular training, reading of newspapers, journals and articles, which is essential for the development of the program to provide students with deep understanding of concepts, technical terms and their relationship in the source and target languages employed in a particular field.

Finally, for the translation teachers it is noteworthy to adopt the very methodologies that best serve the process of teaching the translation for specific purpose and to motivate students of translation to have foundational knowledge of the

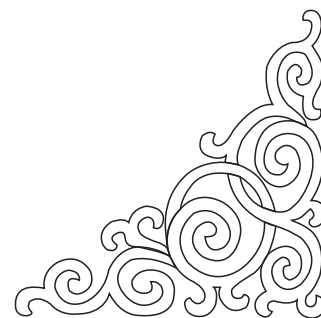
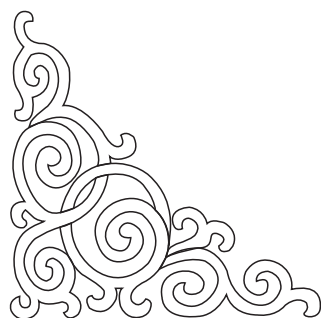
discipline along with learning foreign language. It is said that good teaching is not about giving correct answers, but it is about encouraging and inspiring the learners. Therefore, teachers involved in specific purpose translation are essentially advised to explore and to seek methodologies to accelerate translation learning process for their learners. After all, students as well as employers are interested in skills that are to be applied to work areas upon completion.

Номзүй

1. Anne Curzan, Michael Adams, *How English Works: A Linguistic Introduction*, PEARSON, Longman Edition, 2006, pg. 132
2. Christina Schaffner (Editor) *Translation and Quality (Current Issues in Language and Society)* Hardcover, 1998
3. *History of Foreign Words in English* by Mary S. Serjeantson, New York, E.P. Dutton & Company, 1936
4. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, A.S. Hornby
Seventh Edition, Oxford University Press
5. *Word and Phrase Origins* by Robert Hendrickson
Fourth Edition, Facts on File Publishing, 2008
6. <http://www.etymonline.com/index.php?search=hurrah&searchmode=none>
7. <http://sci.tech-archive.net/Archive/sci.lang/2005-11/msg01153.html>
8. <http://www.freeweb.hu/etymological/>

ОРЧУУЛГЫН ШҮҮМЖ СУДЛАЛ

ИХ ГҮҮШ Ц.ДАМДИНСҮРЭН АБУГАЙН ОРЧУУЛГЫГ ХЭН “ОЙЛГОМЖТОЙ БОЛГОН САЙЖРУУЛАВ”?

С.Эрдэнэмаам⁷³

Аннотация: В настоящей статье автором выражается возмущение по поводу того, что в последние годы наблюдается резкое ухудшение качества перевода с иностранных языков на монгольский художественной литературы, в том числе и с русского. Более того, на прилавках книжных магазинов стали появляться детские сказки, ранее уже переведенные на монгольский язык, причём переведенные лучшими умами отечественного переводоведения, т.е. нашими классиками, в их так называемом отредактированном и улучшенном варианте, что, на наш взгляд, никоим образом недопустимо как в морально-эстетическом плане, так и в плане угрозы дурного влияния на интеллектуальное развитие подрастающего поколения.

Түлхүүр үг: алтан загас, гучин жил тэнэх, дөчин жил суух, хөрст алтан дэлхий, ойлгомжтой болгон сайжруулах

Саяхан номын дэлгүүрт явж байтал “Зураач Б.Төрмөнх. Алтан загасны үлгэр” гэсэн, бага насны хүүхдэд зориулан хэвлэсэн зурагт ном нүднээ тусав. Гэтэл гадна хавтсан дээр нь алдарт А.С.Пушкины ижил нэрт үлгэрийн өвгөн, загас хоёрын зураг байна. Нээж үзэхэд, хавтасны ард зохиогчийн болон номын нэр, хэвлэлийн газрын тухай тайлбар сэлт бичдэг хэсэгт “А.С.Пушкин. Алтан загасны үлгэр” гэжээ. “Их гүүшийн орчуулсныг л шинээр хэвлэсэн юм байна, зургийг нь Б.Төрмөнх гэдэг хүн зуржээ, харин зохиогчийн нэр байдаг газарт зураач тэр гэж бичдэг нь яаж байгаа юм бол доо” гэсэн бодол төрөөд, жижиг үсгээр жирийтэл бичсэн тайлбарыг уншсан чинь “... Энэхүү номын зураг дүрслэл, текстийн *үг хэллэг, найруулга нь бүрэн шинэчлэгдсэн* тул эхийг хэвлэлийн газрын зөвшөөрөлгүйгээр хэсэгчлэн болон бүтнээр нь дахин хэвлэх, хайлтын системд байршуулах, ... түгээн тараахыг хориглоно” гэсэн байв. Үүнийг уншаад “ихэд цочиж”, арын хавтасны гадна талд бичсэнийг сонирхон үзвэл “... Монгол хэлнээ академич Ц.Дамдинсүрэн яруу сайхнаар буулгасан байдаг бөгөөд бид энэ удаа *зарим нэг үг хэллэгийг ойлгомжтой болгон засварлаж*, анх удаа бие даасан зурагт ном болгон уншигч багачууддаа хүргэж байна. Сувдаг шунахай сэтгэл эцэстээ юунд хүргэдгийг өгүүлэх “Алтан загасны үлгэр”-ийг та хүүхдэдээ уншиж өгч, харилцан ярилцаарай. ... бяцхан үрдээ үдэш бүр ... уншиж өгч байгаарай” гэжээ. Гайхах сэтгэл туйлдаа хүрч, “Хэн гуай нь ингэж ойлгомжтой болгон засварласан юм бол, Ц.Дамдинсүрэн гуайгаас илүү сайн орчуулагч төрж дээ” гэж бодоод эхний хуудсыг дахин нээж үзэхэд “дахин орчуулсан”, “засаж сайжруулсан” хүний нэрийг бичээгүй байна, тэр ч атугай редакторын нэр ч алга.

⁷³ МУБИС-ийн профессор, доктор

Яг юуг нь, чухам яаж засч сайжруулсныг даруйхан олж харах хүсэл төрөөд, эхний хуудсыг эргүүлэн уншвал, хүүхэд бүрийн цээжээр мэдэх “Хөрст алтан дэлхийн Хөвөө хязгаар нутагт” гэсэн энгүүн бөгөөд уран яруу тансаг хоёр мөрийг “Хөрст алтан дэлхийн Хязгаар нэгэн нутагт” гээд, “Хөх цэнхэр далайн Эрэг ирмэг газарт” гэдгийг “Хөх цэнхэр далайн Хөвөө зах газарт” болгочихжээ. Ер нь бадаг бүрийг “сайжруулсан” бололтой. “Газрын агуйд хоргодож, Галын элчинд шүтэж, Гучин жил тэнэж, Дөчин жил суужээ” гэсэн амтат сайхан домогт мөрүүдийг “Газар гэрт хоргодож, Гучин гурван жил, Айл болон амьдарч, Аж төрөн суужээ” гэснийг үзээд бухимдах сэтгэл минь ч бас туйлдаа хүрлээ.

Арын хавтасны ард байрлуулсан сурталчилгааны хэсэгтээ энэ номыг хэвлэгч “Сувдаг шунахай сэтгэл эцэстээ юунд хүргэдгийг өгүүлэх “Алтан загасны үлгэр”-ийг та хүүхдэдээ уншиж өгч, харилцан ярилцаарай” гэж бичсэн тухай дээр өгүүлсэн билээ. Чухамхүү сувдаг шунахай сэтгэл эцэстээ юунд хүргэдгийг “засан сайжруулсан” хүмүүс яруу тод харуулаад өгчээ. Уран зохиол, бизнес хоёрыг хольж хутгаж болохгүйг сувдаг шунахай сэтгэлтнүүд ухаараагүй бололтой. Уран зохиол, түүний дотор яруу найраг гэж чухам юуг хэлдэг, зохиолыг яагаад уран гэдэг үгээр тодотгодог тухай анхны мэдэгдэхүүнгүй, уран сайхны мэдрэмжийн үнэр ч үгүй байж, сонгодог зохиолын сонгодог орчуулгыг сувдаг сэтгэлдээ хөтлөгдөн ийнхүү сэглэж болно гэж үү? Ийм зүйлийг “бяцхан үрдээ үдэш бүр уншиж өгөөд” байвал бидний ирээдүй хойч чухам хэн болж хүмүүжих вэ?

“Ровно тридцать лет и три года” гэсэн “олон жил, их удаан” хэмээх утга бүхий хэллэгийг их гүүш “Гучин жил тэнэж, Дөчин жил суужээ” гэж утгыг бүрэн хадгалан сайхан буулгасан байхад, энэ номыг хэвлэгч “Гучин гурван жил” гэж их л “точно” “орчуулжээ”. Ц.Дамдинсүрэн абугай “тридцать лет и три года” гэдэг нь нийлээд “гучин гурав” болно гэдгийг мэдээгүй хэрэг үү? Олон сайхан төгс орчуулга хийсний дээр шинэ үеийн уран сайхны орчуулгын туршлагыг буй болгосон төдийгүй, орчуулгын онолыг хөгжүүлэхэд их хувь нэмэр оруулж, монголын орчуулгын түүхэнд онцгой байрыг нэгэнт эзэлсэн [5] их эрдэмтэн үүнийг мэдэхийн дээдээр мэдэж байсан хэдий ч, “хэлбэрийг өөрчилж болох ч, агуулгыг хөндөж яахин болно” [3] гэсэн өөрийн онолын байр сууриндаа бат зогсож, тухайн хэллэгийн утгад дүйх, монгол үлгэрийн жишгээр ийнхүү “гучин жил тэнэж, дөчин суужээ” хэмээн чадварлаг оноосон хэрэг юм. Дашрамд тэмдэглэхэд, “Гучин гурав” нь оросуудын хувьд зүгээр ч нэг тоо биш, энэ бол Иисус Христ гэгээрлийг олж, түмний нүглийг наманчлан, хүмүүн төрөлхтнийг сайн сайхны замд хөтлөөд, өөрөө цовдлогдсон буюу түүний насалсан нас. Ер нь оросын ард түмэн гурвын тоог эрт дээр үеэс ихэд шүтэж, сайн сайхны бэлгэдэл болгосоор ирсэн түүхтэй, “Бурхан гурвын тоонд дуртай” хэмээн үздэг, энэ бол ид шидийн хүчтэй тоо гэдэг. “Гурван хүү, гурван гүнж, гурван баатар, гурван хүслээ хэл, хүссэн зүйлээ авахын тулд гурван сорилгыг давах” гэх зэргээр эрт үеэс уламжлагдаж ирсэн үлгэр домогт маш олон гардаг шидэт тоо юм. Харин “Тридцать лет и три года” гэдэг нь гурвын тооны бэлгэдэлд улам хүч оруулж, “маш олон, их удаан жил” хэмээх утгыг илэрхийлж буй болохоос биш, түс тас гучин гурав гэж тодорхой яв цав хугацааг илэрхийлсэн хэрэг огтхон ч биш болой.

Орчуулахдаа зохиолын хэлбэрт гар хүрч болно, харин агуулгыг хөндөж яавч болохгүй гэсэн, өнөөгийн орчуулагчдад онолын баримжаа болсоор ирсэн, болсоор байгаа зарчмаа тодорхойлсон түүний өгүүллийг утга зохиолын шүүмж судлаач эрдэмтэн Ц.Магсар өндрөөр үнэлж, “Олег сэцний дуулал” орчуулсан ба тайлбарласан нь” өгүүлэлдээ тэрбээр орчуулж буй зохиолоо унших гэж буй ард түмнийх нь сэтгэл зүйд зохицуулан тохируулах нь чухал болох тухай орчуулгын онолын салбарт өөрийн дэвшүүлсэн үзэл баримтлалаа нотлон харуулсан” хэмээн цохон дурьдсан байдаг билээ [5].

Нөгөөтэйгүүр, их гүүш энэ үлгэрийг одоогийн залуус шиг барьж аваад л, шуудхан шударчихсангүй. Эхэлж орчуулснаа бусдаар шүүлгэж, гадаадын өөр хэлэнд хэрхэн буулгасныг судалж, дүн шинжилгээ хийж байж сая түмэнд толилуулсан гэдэг. Тэрээр энэ тухайгаа орчуулгын онолын хувьд одоо ч үнэ цэнтэй гарын авлага, хэрэглэгдэхүүн болсоор байгаа нэгэн өгүүлэлдээ “Би юу ч нэмж, хасалгүй яг үгчлэн орчуулах гэж оролдов. Тэгээд энэ орчуулгаа монгол хүнд уншиж өгөхөд, миний орчуулга тэдэнд сонин биш байв. Энэ нь надад сургамж боллоо. Би төдий л сайн орчуулсангүй гэдгээ ойлгож, орчуулгаа сайжруулах зорилт тавилаа. Эхлээд би Буриадын Дашнямын Цэдэндамбын орчуулсан “Алтан загасны үлгэр”-ийг анхааралтай уншив. Дараа нь Позднеевын халимагийн тод үсгээр хэвлүүлсэн “Алтан загасны үлгэр”, мөн Сайнбилэгийн Хасарын орчуулж, 1937 онд Элистэд хэвлүүлсэн “Алтан загасны үлгэр”-ийг уншив. Энэ гурван орчуулгаас надад Сайнбилэгийн Хасарынх илүү таашаагдав...” [3] хэмээн бичсэн байдаг.

Алдарт эрдэмтэн, их гүүш Ц.Дамдинсүрэн гуайн аль 1940 онд эх хэлнээ эгээ л монгол үлгэр мэт болгон яруу тансгаар буулгасан энэ сайхан зохиолыг өдий олон жилийн турш монголын хэдэн арван үеийн хүүхэд залуус шимтэн уншиж, бүгдээрээ шахуу цээжээр мэддэг, зарим нь түүний зохиол ч гэж андуурдаг болсон билээ. Үнэхээр л орчуулгын зохиол гэж бодохын аргагүй, яг л монгол үлгэр лүгээ адил болгосон нь тэр эрхмийн гавьяа юм. Энэ олон жил болоход дотоод, гадаадын үе үеийн эрдэмтэн судлаач, утга зохиолын шүүмжлэгчид магтан сайшаасаар ирсэн болохоос биш, ийнхүү “ойлгомжтой болгон засварлаж” байсан удаа байхгүй. Аль 1949 онд Ленинградын улсын их сургуулийн аспирант Н.О.Шаракшинова “Пушкины монгол орчуулгуудын тухай” хэмээх эрдэм шинжилгээний шүүмжлэлт өгүүлэлдээ “Ц.Дамдинсүрэнгийн орчуулсан “Алтан загасны үлгэр” бол угтаа орчуулга төдий зүйл биш, уран сайхны хувьд дахин боловсруулсан, үлгэрийн агуулгыг бүхэлд нь хадгалсны зэрэгцээ монгол ахуй, монгол байгаль дэлхийг шингээсэн шинэ бүтээл юм. Монгол уншигч эгээ л монгол үлгэр хэмээн хүлээн авахуйц уран сайхнаар найруулж, туйлын гарамгай, чадварлаг сайн буулгажээ” хэмээн өндөр үнэлсэн байдаг [6: 78].

Их гүүш ч орос судлаачийн энэхүү дүгнэлтийг нотлох мэт “Би энэ үлгэрийг монгол хүн монгол үлгэр шигээ хүлээж авахуйцаар орчуулахыг зорьсон... ..Хэдийгээр би Пушкины “Алтан загасны үлгэр”-ийн яг үгчилсэн орчуулга хийгээгүй боловч, уран сайхны хэлний дүрслэгдэхүүний нь хувьд түүнийг огтхон ч бууруулаагүй гэж боддог. Пушкины “Алтан загасны үлгэр”-ийн монгол хөрвүүлэг нь яг үгчилсэн орчуулга биш, харин ямар нэг хэмжээгээр

дууриалган зохиосон бүтээл болсон юм. Ингэхлээр түүнийг үгчилсэн орчуулга биш, “монголчлон” зохиомжилсон орчуулга гэх нь зохимжтой биз. Ингэх нь сайн уу, муу юу гэж асууваас, би сайн ба муу гэж эрс тууштай хариулж чадахгүй. Сайн муу аль аль нь буй байх” хэмээсэн байдаг [4].

Шүүмжлэхийн тулд шүүмжилдэг зарим нэг нь дэндүү урт, нуршуу болгосон, дур мэдэн их зүйл нэмсэн л гэх төдийгөөс хэтэрдэггүй, илүү ойлгомжтой болгож засварлаж байсан түүх бүр ч үгүй билээ. Бид үүгээрээ Ц.Дамдинсүрэн абугайн орчуулгыг төгс төгөлдөр болсон, түүнийг хэн ч шүүмжлэх ёсгүй гэж хэлэх гэсэнгүй, ямар ч сайн орчуулагчийн бүтээлийг түүнээс гарамгай нэг нь засч залруулж болохыг огтхон ч үгүйсгэхгүй. Төгс төгөлдөр орчуулга гэж байдаггүй, төгс төгөлдөрт тэмүүлсэн, түүнд дөхсөн орчуулга л гэж ярьж бичдэгийн учир ч үүнд орших биз. Харин хэлний болон орчуулгын онолын ямар ч үндэслэлгүй, чухамхүү зах зээлийн сэтгэлгээгээр уран зохиолд хандах, халдахыг зөвшөөрч боломгүй. “Ойлгомжтой болгон засварласан” энэ “бүтээл”-ийг уншихад нэрт шог зохиолч агсан Ж.Барамсайн нэгэн өгүүллэг санаанд өөрийн эрхгүй бууж байна. Тэр өгүүллэгт нэгэн албан газрын залуу ажилтан байгууллагынхаа тэргүүний бичээчийн тухай ханын сонинд тавих болж, “Бичгийн цэнхэр машины товгор товгор товчлуур дээр үегүй юм шиг үсчин дэгдэх савхан хуруунууд нь нугын цагаан эрвээхэй нисэн буух адил аа...” хэмээн дүрслэн бичээд, тасгийн даргадаа хянуулахад дарга нь: “Хуруу нь үегүй байх уу даа? Хүний хуруу үетэй шүү дээ... Залуу хүнийг дэврээж хэрэггүй ээ, дарж л байхгүй бол болохгүй” гэх зэргээр шүүмжлээд, ингэж бичих ёстой хэмээн “ойлгомжтой болгон засварлаж” өгснийг нь аваад уншвал “Бичгийн машиныг цохихдоо хуруунууд нь хурдан хөдөлж байдаг” [2: 39] гэсэн байсан тухай гардаг билээ.

Их гүүшийн орчуулгыг ойлгомжтой болгон засварласан нь ч мөн нэг иймэрхүү зүйл болжээ. Тухайлбал, хамгийн эхний мөрийг аваад үзье. “Хөрст алтан дэлхийн Хөвөө хязгаар нутагт” гэснийг “... хязгаар нэгэн нутагт” болгосон нь болхи гэхэд дэндүү болхи аж. Чухамдаа “хөвөө хязгаар” гэсэн тодотгол бол монгол үлгэрт гардаг “газрын мухарт”, “эндээс маш хол нутагт” гэсэн утга бүхий уран дүрслэл билээ. Манай хэвлэгч үүнийг дээрх маягаар сольсон нь дээр өгүүлсэнчлэн бичээчийн хуруу “нугын цагаан эрвээхэй нисэн буухын адил аа”-г “түүний хуруу хурдан хөдөлдөг” болгон зассантай агаар нэгэн бөлгөө.

Уран зохиол бол үгийн урлаг, тийм ч учраас үг бол уран сайхны дүр бүтээх, аливаа зүйлийг уран сайхнаар яруу тансаг илэрхийлэх үндсэн хэрэглүүр юм. Ямар нэгэн утга үүрэг оноож, зориудаар хэрэглэсэн тэр хэрэглүүрийг “засварлан сайжруулах” боломжгүй бөгөөд хэрвээ аливаа нэгэн этгээд тэгж зүрхэлбээс “толгойдоо булуу хурааж буй” хэрэг болно. Бидний хэлэлцэн буй энэхүү “бүтээл”-д “... Гучин жил тэнэж, дөчин жил суужээ” (орос эхэд “Ровно тридцать лет и три года” гэж буй) гэсэн, “маш олон жил” гэсэн утга бүхий яруу дүрслэлийг “Гучин гурван жил ... аж төрөн суужээ” гэсэн нь тухайн утгыг ойлгомжтой болгосон хэрэг огтхон ч биш, харин ч орос хэлний тухайн хэлцийн утгыг гадарладаггүй гэдгээ нийтэд тунхаглан зарласан хэрэг болжээ. Нэг хэлнээс нөгөөд уран зохиол орчуулж байгаа хүн тухайн тэр зохиолд юуны тухай өгүүлж байгаа агуулгыг төдийгүй, энэ агуулгаа

чухам яаж, уран сайхны ямар арга хэрэглүүрээр дамжуулан гаргасныг эх хэлээрээ дүрслэн буулгах учиртай тухай манай нэрт эрдэмтэн, орчуулга судлаач, доктор, профессор А.Шархүү гуай нэгэн өгүүлэлдээ [7: 57] онцлон тэмдэглэсэн байдаг. Гэтэл манай хэвлэгч зохиолын агуулгын талаар, тэр тусмаа түүнийг илэрхийлж буй хэлний уран яруу хэрэглүүрийн тухайд ч ямар ч ойлголтгүй нэгэн бололтой. Тэр ч атугай яруу найраг, шүлэг хэрхэн бүтдэг тухай мэдэхийг ч нэг их хүсдэггүй нь илт. Эс тийм бөгөөс “Өвгөн нь загас барьж, Далайн хөвөө сахина” гэсэн товч бөгөөд тодорхой мөрүүдийг мөн л “сайжруулж”, “Өвгөн нь загас барьж, Өдөржин далайн хөвөө сахина” хэмээн юунд нуршихсан билээ.

Энэ мэт “ойлгомжтой болгон сайжруулсан” “засвар” маш олон байна. Энэ юү болж байна вэ? Уран зохиолд, улмаар өсвөр хойч үеийнхээ оюуны боловсролд яаж хандаад байна вэ? Сайн зохиол бичиж, яруу сайхан орчуулга хийж мөнгө олж болох ч, нийт олноор нэгэнт хүлээн зөвшөөрсөн дэлхийн сонгодог зохиолын шилдэг орчуулгуудыг “ойлгомжтой болгон засварлах” замаар ийнхүү эрэмдэглэж, түүгээрээ хүүхэд багачуудын тархийг угааж, түрийвчээ зузаалах нь зөв үзэгдэл, зүйтэй хандлага мөн үү?

Иймэрхүү сөрөг үзэл хандлагыг таслан зогсоох үүрэг хариуцлага бүхий орчуулгын шүүмж судлал хаахна явна вэ? Монгол улсад орчин үеийн орчуулгын онол, орчуулгын шүүмж судлал 1930-аад оноос эхлэлтэй бөгөөд нэрт дуун хөрвүүлэгч Б.Ринчин, Ц.Дамдинсүрэн нар үндсийг нь тавьсан хэмээн эрдэмтэн судлаачид үздэг. Энэхүү шинэхэн салбар ухааныг Х.Пэрлээ, Ү.Нямдорж, М.Цэдэндорж, Ж.Бадраа, Чой.Лувсанжав, Д.Чойжил, Р.Гүрбазар, Д.Дашдаваа, Ц.Хасбаатар, Г.Аким нарын зэрэг манай нэрт орчуулагч, эрдэмтэн судлаачид залган авч, хөгжүүлэн дэвжээж, залуу хойч үедээ залгамжлуулан өвлүүлэх үйлсэд жинтэй хувь нэмэр оруулсан [1: 4-5] нь маргаангүй үнэн билээ. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд дээрх эрдэмтэн судлаачдынх шиг жинтэй, дорвитой шүүмж туурвих нь эрс ховордож, тал зассан, хий хоосон магтан дэвэргэсэн зүйл нэлээд гарах болов [8: 144-153]. Иймд орчуулгын чанарыг сайжруулъя, ард иргэддээ, нэн ялангуяа хүүхэд залуустаа орчуулгын чанар чансаатай бүтээл барих зорилго эрхэм хэмээн үзэж л байгаа бол энэ чиглэлийн шүүмж судлалд дээр дооргүй анхаарах цаг болжээ. Энэ салбарын мэргэжилтнүүдийг уран бүтээлийн зохих эвлэл, холбоодоос санаачлан захиалах замаар МУИС, МУБИС-ийн сэтгүүл зүйн салбараар тодорхой төлөвлөгөөтэйгөөр бэлтгэж эхлэх шаардлагатай байна. Эс тэгвээс “Сувдаг шунахай сэтгэл эцэстээ юунд хүргэдгийг” нотлон харуулсан энэ мэт номонцор номын дэлгүүрүүдийн лангууг дүүргээд зогсохгүй, өсвөр хойч үеийнхний маань оюун тархийг бохирдуулсаар байх нь ээ.

Ном зүй

1. Адьяа О. Орчуулга: онол, туршлага, сургамж. УБ., 2008, 4-5-р тал.
2. Барамсай Ж. Хэцүү урилга. УБ., 2009. 39-р тал.
3. Дамдинсүрэн Ц. “А.С.Пушкины “Олег сэцний дуулал” орчуулсан ба тайлбарласан нь” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, УБ., 1938.

4. Магсар Ц. Место Пушкина в истоке монгольской поэзии нового времени // [https://nccur.lib.nccu.edu.tw/bitstream/140.119/97061/1/19\(p49-71\).pdf](https://nccur.lib.nccu.edu.tw/bitstream/140.119/97061/1/19(p49-71).pdf)
5. Мөнх-Эрдэнэ Б. Эгнэгт дурсагдах их эрдэмтэн// [https://medium.com/@Mogii_haha/%D1%8D%D0%B3%D0%](https://medium.com/@Mogii_haha/%D1%8D%D0%B3%D0% Мэндэлснийх нь 110 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжигээний өгүүлэл.) Мэндэлснийх нь 110 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжигээний өгүүлэл.
6. Шаракшинова Н.О. О переводах Пушкина на монгольский язык//Вестник Ленинградского университета, 1949, №6, стр.78.
7. Шархүү А. Орос хэлнээс яруу найраг орчуулж байгаа тухай асуудалд//Туурвил зүй, орчуулга судлалын зарим асуудал. УБ., 2011, 57-р тал.
8. Эрдэнэмаам С. Ойлгох нь орчуулахын амин сүнс//Орчуулга зүй, 2013, №1, 144-153-р тал.

СОЛОНГОС ХЭЛНЭЭС МОНГОЛ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН НЭГЭН ЗОХИОЛЫН ТУХАЙД

Г. Эрдэнэчимэг⁷⁴

요약: 지난 20 여년 동안 몽골에서 한국 문학작품 번역이 매우 활발하게 이루어졌지만, 번역에 대한 비평은 거의 찾아볼 수 없습니다. 하지만 번역에 대한 심도 있는 비평이 이루어져야 번역의 수준이 향상될 수 있습니다.

저는 이번에 한국의 문학번역원 지원으로 출간된 ‘한국학의 즐거움’의 몽골어 번역본을 읽어 보았습니다. 번역본은 전반적으로 몽골어 번역이 매끄럽지 못해서 원저자의 의도를 제대로 살리지 못한 부분이 상당히 여러 군데 보였습니다. 번역이 매끄럽지 못하다는 것은 정확한 어휘 대역이 이루어지지 않았고, 번역문 몽골어의 문체가 일반 몽골인 독자들에게 생경하거나 부자연스럽다는 것입니다. 각 분야에서 왕성하게 활동 중인 필자 22 명의 원고를 몽골어로 좀 더 정확하게 번역했다면 몽골독자들이 ‘한국적인 것’을 좀 더 깊이 이해하는 계기가 되었을 것이라는 아쉬움이 남습니다.

Түлхүүр үг: Солонгос судлал, орчуулагч, орон судлаач, соёл судлал, үг оноолт, хам сэдэв

БНСУ-ын Боловсрол, Шинжлэх Ухаан, Технологийн Яамны харьяа Солонгос Судлалыг Дэмжих Албанаас Солонгос судлал (Korean Studies) гэдэг ухагдахууныг мэргэжлийн түвшинд тодорхойлох шаардлагатай гэж үзээд 2009 оны өвөл нэр хүндтэй эрдэмтэн судлаачдын дунд хэлэлцүүлэг өрнүүлжээ. Хэлэлцүүлгийн дүнд 2011 оны 8-р сард Их сургуулийн профессор эрдэмтэн, гүн ухаантан, яруу найрагч, утга зохиолын шүүмжлэгч зэрэг Өмнөд Солонгосын 22 соён гэгээрүүлэгчийн бичсэн өгүүллийг эмхэтгэсэн “Солонгосыг судлахын цэнгэл (한국학의 즐거움)” хэмээх бүтээл уншигчдын гарт очсон юм. Уг бүтээлийг БНСУ-ын их дээд сургуульд ахисан түвшинд суралцаж, мэргэжлээрээ чамгүй олон жил ажилласан, их дээд сургуулийн багш голцуу монгол судлаачид БНСУ-ын Утга Зохиолын Орчуулгын Хүрээлэнгийн ивээн тэтгэлгээр орчуулж, 2017 онд “Солонгос түмнийг тольдохуй” нэрээр хэвлэн монгол уншигчдын гарт хүргэв.

Аливаа бүтээлийг орчуулахад соёл судлалын үүднээс хандах, үг хэлний өнгөн бүтэц төдийгүй, түүний чанадад орших соёлын утга агуулгыг бүрнээ нээж илтгэхийг чухалчилж буй (Чимэдцэе.М, 2014:101-106) өдгөө үед ийм бүтээл гарсанд миний бие олзуурхсан ч уншиж үзээд урам хугарлаа. Тэгээд орчуулгын чанарын талаар хэдэн үг нэмэрлэх нь зүйтэй гэж бодов. Бичиг зохиолд уншууртай байх гэж нэг чухал чанар бий. Үг үсгийн алдаагүй, утга төгөлдөр, найруулга

⁷⁴Доктор /Ph.D./, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Ази Судлалын тэнхим

сайтай бүтээлийг унших нь автомашинаар зүйрлэвэл толь шиг замаар салхи сэнгэнүүлэн давхих мэт гацаж торохгүй хурдан байдаг. Уг номыг уншихад эхний хуудаснаасаа энхэл догол замаар элэг бөөрөө доргион сэгсчүүлэх мэт санагдлаа.

Мэдээж уг номын хорин хоёр өгүүллийн орчуулга бүгд уншуургүй биш. Эдгээр солонгос зохиолчдын бүтээл үнэ цэнээ алдахгүй бөгөөд ямар нэг зохиол бүтээлийг хэдэн ч хүн, хэдэн ч удаа орчуулж болох тул монгол уншигчдад илүү сайн хүргэхээр авьяас чадвараа сорих боломж бидэнд байна.

Энэ удаад бид уг номын хоёрдугаар өгүүлэл болох философич Кан Шинь жү-гийн “Солонгос хайр сэтгэл – Жаяа хэмээх нэгэн эмэгтэйн хайр”-ыг авч үзье. Зохиолч өгүүлэлдээ ХХ зууны эхэн үеийн Чосөн-ий алдарт яруу найрагч, орчуулагч Пэг сөг (1912-1996), дууч эм Ким Ёнхан хоёрын хайр сэтгэл, ялангуяа Ким Ёнханы дотоод ертөнцийг судалснаар солонгос хүний хайр сэтгэлийн тусгай (singularity) болоод нийтлэг шинж (universality) юу болохыг тодруулахыг зорьсон (강신주, 2011:36) ажээ.

Орчуулагч хүний гол үүрэг бол эх зохиолын агуулгыг нэмж хасахгүйгээр, утгыг нь төгс бус юм гэхэд төгс рүү дөхүүлсэн хэмжээнд уншигчдад хүргэх явдал юм. Орчуулах ажилдаа үнэнч, бүтээлч санаачилгатай хандан хичээл зүтгэл гаргаснаас нь хэр зэрэг ёс зүйтэй орчуулагч болохыг үнэлж ч болно.

Манай орчуулагч, гүүш нар эртнээс үгчилж орчуулахын болхи бүдүүлгийг шоолж, утгачилж орчуулахын эрхэм чухлыг (Оюунзаяа.Н, 2014:73-76) онцлон дурдаж ирсэн тул онолын нарийн ширийнийг нуршилгүй, засаж залруулуштай зүйлийг товч дурдъя.

Юуны өмнө үг ташаа оноосны улмаас утга учир нь ойлгогдохгүй зүйл цөөнгүй байна. Ташаа үгийг давтах тусам орчуулгын чанар муудах нь тодорхой. 33-р нүүрний эхний мөрөнд “хэнхэг сэтгэлзүйн өвчтөн”, 41-р нүүрт “... эрэгтэйчүүдийн дийлэнх нь хэнхэг өвчнөөр шаналж байдаг..., ... хэнхэг өвчтөнд хамгийн чухал нь өөрийн дур хүсэл ..., “Наташагүй явж чадахгүй гэдэг итгэл нь түүний хэнхэг сэтгэлзүйн баталгаа нурж байгааг харуулж байна” гэжээ. Үүнийг уншсан ямар ч монгол хүн ойлгохгүй. Орчуулагчийн хэнхэг сэтгэлзүйн өвчин гэж оноосон 강박증 гэдэг үгийг гар доорх толь бичиг, интернет сайт зэргээс нягталж үзэхэд нэг бодол, нэг үйлдлээ олон давтдаг, ийнхүү давтдагаа хэвийн бус гэж ойлгож байгаа ч больж чаддаггүй сэтгэлзүйн эмгэгийг хэлдэг юм байна. Жишээ нь, гэрээсээ гарч явтал хаалгаа цоожлоогүй мэт санаж, дахин дахин буцсаар үүднээсээ холдож чадахгүй байх, эсвэл өвчин халдах мэт санан гараа угааж арчсаар угаалтуураас холдож чадахгүй болох зэргээр хүн хүнд янз бүрээр илэрдэг байна. Өмнөд Солонгост урьд нь тун ховор байсан ийм эмгэг сүүлийн үед олширч байгаа ажээ. Мэдрэлийн эмч нар анх уг эмгэгийг сэтгэл түгших эмгэг хэмээн оношилж байснаа сүүлийн үед тусад нь авч үздэг болсон юм байна. Монголчууд бид энэ эмгэгийн талаар сайн мэдэхгүй тул сэтгэл түгших эмгэг гэж оноход болохгүй зүйлгүй мэт.

34-р нүүрт “Тиймээс бид өөрийн худал хуурмагийг илрүүлэх нь хэдий төвөг ярвигтай ч заавал бусадтай харилцаж байдаг. Өөрийн үнэн царайг илрүүлэн тайлж, нээж, тэвэрч өгөхийг найдангаа шүү дээ” гэж утгыг гажуудуулсан байна. Эхийг нягтлахад, бид өөрөө өөрийнхөө хуурамч төрхийг илрүүлэх бус харин бидний хуурамч төрхийг бусад хүн дор нь олоод харчихдаг тухай өгүүлсэн байх юм. Бас өөрийн үнэн төрхийг илрүүлж өгөхийг найдах тухай өгүүлсэнгүй. Харин жинхэнэ дүр төрхийг маань бусад хүн мэдсэн ч мэдээгүй юм шиг хандаасай гэж хүсч найддаг тухай өгүүлжээ.

Гарчиг гэдэг бол хам бичвэрийн утга санааг хэдэн үгээр томьёолж илэрхийлсэн, уншигчийн нүдэнд эн тэргүүнд тусдаг чухал зүйл. Орчуулагч эх бичвэрээ сайтар уншиж ойлгосны дараа гарчгийг хэрхэн оноохоо бодож тунгаах хэрэгтэй. Харин энд гарчгийг орчуулахдаа хайхрамжгүй хандсан тал байна. (35-р нүүр) “Жусоны дууч эмсийн бүлгэмийн дууч эм Ким Ёнхан”-ыг “Жусоны дуулаачийн бүлгэмийн дууч Ким Ёнхан” гэхээр утга нь бүдэг бүрхэг болжээ. Тэгсэн атлаа текст дотроо дууч эм гэж оноосноос үзэхэд орчуулсан зүйлээ эргэж харж, нягталж шалгаагүй юм уу гэлтэй. Тэгээд ч Ким Ёнхан дууч эм учраас л энэ хоёр хүний хайр сэтгэл эмгэнэлтэй байсныг зохиолч тайлбарлаад байгаа юм.

Хэлц үгийг ташаа орчуулсан байна. Мөн нүүрэнд “Илжиро нь .. тухайн үеийн Жусонд алтны уурхайн халуун салхийг дэгдээж байлаа” гэснийг ойлгоход хэцүү. Үгчилж орчуулбал халуун салхинд дайруулах 熱風에 휩쓸리다, утгачилбал ямар нэг зүйлд автах гэдэг хэлц үгийг “халуун салхийг дэгдээх” гэж ташаа оноожээ. Эх бичвэрийг нягтлахад “Ылжиро гудамж ... тухайн үеийн Жусон улс алтны ‘солоиролд’ автсаныг тод харуулах газар болоод байлаа” гэсэн утгатай байна. Соёлын агуулгатай орчуулга хийхэд орчуулагч тухайн цаг үеийн нөхцөл байдлыг олж мэдэх, тайлбар зүүлт хийх шаардлага заавал гардаг. Харин энэ орчуулгыг үзэхэд орчуулагч 1930-аад оны Солонгосын нөхцөл байдлыг мэдэхийн тулд эрэл хайгуул эс хийжээ гэж бодогдлоо. Дээр нь нэг ч зүүлт, тайлбар хийсэнгүй. Энд дурдаж буй “Ылжиро”-г Сөүл хотын төвд орших худалдааны гудамж гэдгийг тайлбарлахад илүүдэхгүй. Мөн Кёнсон(35-р нүүр)-ийг колоничлолын үеийн Сөүл хотын нэр гэдгийг жирийн уншигч тэр бүрий мэдэхгүй.

Мөн 38-р нүүрт “сурагч, эсвэл оюутны асран хамгаалагч” гэдэг үгийг “анги тэнхим” гэж ташаа оноосноос “... анги тэнхим шиг байр хөлсөлж амьдардаг байсан Пэг Сог...” гэсэн нь уншигчийг төөрөгдүүлэхээр болжээ. Энэ үеийн хорин дөрвөн настай залуу Пэг Сог, анги танхим шиг айхавтар том байр хөлсөлж амьдрах эдийн засгийн чадваргүй байлаа. Тийм ч учраас дууч эмийн хөлсний байраар эргэлддэг байсан байж таарна. Байр хөлсөлж бус харин хамаатныхаа ахынд толгой хавчуулж суудаг байсан тул орчуулагч хам сэдвээ сайтар ойлгох нь хэр чухал болохыг энэ ташаарлаас харж болно.

Газар усны нэрийг буруу орчуулсан, ерөнхий мэдлэг дутсанаас алдсан зүйл ч байна. Үүнд 37-р нүүрэнд “... Хятадын Дунжины үед” гэснийг монгол уншигч Хятадын эртний улс болох Зүүн Жинь улсын үед гэж ойлгохгүй. Мөн 40, 41, 43-р нүүрэнд Манжуурыг Манж гэж ташаа оноожээ. Орчуулагч хүн түүх, газарзүйн

тодорхой мэдлэгтэй байх шаардлагатайг сануулах юун. Өгүүлэлд 1920, 30-аад оны үйл явдал гарч байгаа бөгөөд Манж Чин улс энэ үед хэдийн мөхсөн байлаа. Колоничлолын эхэн үед солонгосчууд Манжуур руу шилжин суурьших нь ихэссэн бөгөөд залуу Пэг сог хайртай бүсгүйгээ дагуулаад Манжуур явахыг мөрөөддөг байжээ. Төстэй дуудлагаас нь болдог юм уу, манай оюутан залуус Манж Манжуур хоёрыг хольж хутгах нь их.

Үүнээс гадна сулхан найруулсан, утга гажуудуулсан зүйл байна. Тухайлбал, 33-р нүүрэнд, “*Ингээж бид өөрийн талаарх жинхэнэ үнэн ойлголтонд хүрдэг нь хууль юм*”, 37-р нүүрэнд “*Пэг Сог өөрөө Ким Ёнханд өгөх эмгэнэлт хүлээлтийг урьдчилан таамаглаж байсан болов уу?*”, 38-р нүүрэнд “*... ямар ч өөр сэвгүй хаш чулуу мэт бичиг номонд гэгээрсэн нэгэн...*”, “*Пэг Сог ... аавынхаа хүчинд автан Кёнсонд албадуулан гэрлэжээ*”, 39-р нүүрэнд “*эцэг эх мэт дээдлэн үздэг энэ орчлон хорвоо түүнд хичнээн аймшигтай байсныг харж болно*” гэх мэтээр тааруу найруулжээ.

Ялангуяа “...티 없이 옥 같은 군자로서...” гэснийг “... ямар ч өөр сэвгүй хаш чулуу мэт бичиг номонд гэгээрсэн нэгэн...” гэж оноосон нь тааруухан оноолт болжээ. 군자 (君子) гэдэг үгийг манай гүүш нар эртнээс эрдэмт сайд гэж орчуулж ирсэн уламжлалтай. Күнзийн сурталд төгс төгөлдөр ёс суртахуунтай хүнийг гэгээн, түүний удаад орох хүнийг эрдэмт сайд гэж нэрлэдэг ажээ⁷⁵. Күнз “Гэгээн хүнтэй учирч эс чадах аваас эрдэмт сайдтай учрах сан (論語, 述而篇)” хэмээн мөрөөдөж байжээ. Тэгэхээр зүгээр нэг бичиг номд гэгээрсэн хүн бус, харин ёс суртахууны хувьд төгс биш юм гэхэд сайтар боловсорсон хүнийг хэлж байна. Орчуулгын уламжлалаа гээхгүй, дагаж мөрдөхийн чухлыг давтан сануулъя.

Мөн 40-р нүүрт, “Наташа бид хоёр ба цагаан илжиг” гэдэг шүлэг дур булаам чанарыг илэрхийлж байгаа гэжээ. Солонгос эхэд буй 관능적 гэдэг үгийг “дур булаам чанарыг илэрхийлэх” гэж оноосон байх юм. Харин толь бичгээс нягтлахад “бэлгийн дур хүслийг өдөөх” гэсэн утгатай байна. Тэгэхээр дур булаам чанарыг илэрхийлсэн бус харин эротик шүлэг болж таарлаа. Тэгээд ч солонгос эхэд илжгээр “тачаангүй бүсгүй”-г бэлгэдсэн гэж тодорхой тайлбарласан байна.

Энэ өгүүлэлд 욕망;慾望 гэдэг үг нэлээд олон давтагдана. Үүнийг хам бичвэрээс нь хамааран “дур хүсэл”-ээс гадна “хүсэл эрмэлзэл”, “хүсэл шунал”, “хүсэл мөрөөдөл”, “хүслэн” гэж оноож болмоор. Гэтэл орчуулагч арваас есөд нь дур хүсэл гэж оноожээ. 41-р нүүрт, “*Тиймээс эрэгтэйчүүд өөр хэн нэгэн түүнд дур хүслээ илэрхийлэхэд яахаа ч мэдэхээ болих тийм мэдрэмжийг мэдрэх нь олонтаа*” гэсэн нь модон найруулгатай болсон байна. Ер нь монгол хүн мэдрэмж гэдэг үгийг яриандаа нэг их хэрэглэдэггүй. Харин сүүлийн үед англи хэлнээс орчуулсан тааруухан орчуулгын нөлөөгөөр залуус хэт “мэдрэг” болж, “цонхоор харах мэдрэмж”, “хоол идэх мэдрэмж” гэж ярих нь халаг боллоо. “Танд ямар санагдаж байна вэ?” гэснээс “Танд ямар мэдрэмж төрж байна вэ?” гэж асуувал их л соёл боловсролтой хүн мэт харагдана гэж боддог бололтой.

⁷⁵ <https://terms.naver.com/entry.nhn?docId=510170&cid=42126&categoryId=42126>

Цааш 43-р нүүрний “‘өнөөдрөөс эхлэн чи миний үүрдийн эхнэр’ гэж хэлсэн өөрийн амлалтаа биелүүлэх гэсэн Пэг Согын амлалтаа зөрчсөн гэмээ ухамсарласан ухаарлыг үлдээхийг Жаяа хүссэнгүй. Мэдээж түүнд хайртай эсвэл түүний дур хүслийн объект болмоор байвал шүү дээ... тэр нь өөрийн хайрт Пэг Согыг бага ч атугай тайван амгалан байлгах арга, тэгснээрээ мөн түүнийг хүсэл сонирхлын объектоор үлдээж чадах арга гэж ч бодсон учраас тэр”, мөн 45-р нүүрний “Тухайн үедээ өөрийнх нь дур хүслийн объект болохыг л хүсэж байсан тэр бүсгүйг шийдэмгийгээр тэрхүү дур хүслийнхээ эзэн нь болгох хэрэгтэй” гэсэн хэсгийг хэдэнтээ уншаад ухаж эс дийлэв. Дээр нь алдарт яруу найрагч, дууч бүсгүй хоёрын хайр сэтгэлийг дур хүсэл төдийгөөр ойлгуулаад байвал юунд ч уярч, сэтгэл догдлох билээ? Бичгийн өндөр боловсролтой, яруу найргийг ойлгодог тэр бүсгүй Пэг Сөг-ийн өдрийн бодол, шөнийн зүүд болсон хүн байсан болов уу.

Эцэст нь дүгнэхэд :

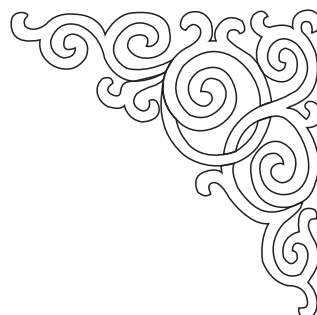
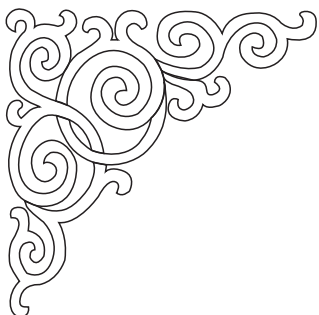
Орчуулгын ажлын үе шатыг орчуулга хийх гэж буй хүн сайтар мэдэх шаардлагатай. Чимхлүүр, нягт нямбай ажиллагаа шаарддаг энэ ажлын тодорхой үе шатыг гүйцэтгэлгүй, бэх нь хатаагүй шахам анхны нооргоо хэвлэлийн газар руу барьж гүйдэг (Гүрбазар.Р, 1996:7-9) байж болохгүй. Орчуулагчийн солонгос бичгийн хэлний мэдлэг, монгол хэлээрээ найруулан бичих чадвар, үгийн баялаг сулхан байна. Үг ташаа оноосон зүйл цөөнгүй тул нэг бүрчлэн тоочсонгүй.

Оноосон нэрийг монгол кирилл үсгээр галиглахдаа ямар галигийн журам ашигласан нь тодорхойгүй. Солонгос хэлний оноосон нэрийг монгол хэлээр галиглах журам байдаг ч улсын хэмжээнд нэг мөр мөрдөхөөр батлаагүй байгаа тул түр орхив.

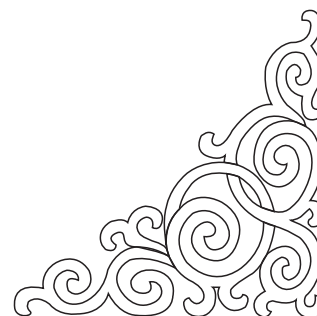
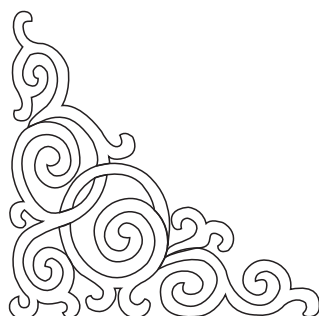
Орчуулагч хүнд орон судлаач байх хэрэг их гарна. Орчуулах гэж буй зүйлийнхээ талаар мэдлэг хомс, утга учрыг нь олоогүй бол орчуулах талаар бодох ч хэрэггүй. Орчуулагч хүн бүгдийг мэдэж чадахгүй ч зөв орчуулахын тулд эрэл хайгуул, судалгаа хийх хэрэг байнга гарна. Толь бичгээс өөр “багаж зэвсэг”-гүй ахмад үеийн орчуулагч нартай харьцуулахад интернэтийн эриний залууст эрэл хайгуул хийх нь хялбар ажил болсныг сануулах юун.

Орчуулгыг ариутган шүүх үүргээ редактор гүйцэтгэсэнгүй. Номын редактор хийх хариуцлагатай үүргийг хүлээж авсан бол нэрээ тавиад орхих бус, мэдлэг, ерөнхий боловсролоо зузаатгасны үндсэн дээр, (Ринчен.Б, (Аким.Г) 1991) ажил үүргээ үнэнчээр гүйцэтгэж, цэвэр сайхан монгол хэлээ эвдэхгүйн төлөө хичээж чармайх хэрэгтэй.

Сүүлийн хорь гаруй жилд солонгос хэлтэй орчуулагч, судлаач олширч, Солонгосын уран зохиолын 400 гаруй бүтээлийг монгол хэлээр орчуулсан ч орчуулгын шүүмж бараг гарсангүй. Цаашид чанар чансааг нь сайжруулах нэн шаардлагатай байгаа тул солонгос-монгол орчуулгын үйлсэд санаа аваасай хэмээн хэдэн үг нэмэрлэв.

НУТГИЙН АЯЛГУУ СУДЛАЛ

НУТГИЙН АЯЛГУУ СУДЛАЛЫН ТОЙМ

М.Очирцэнд⁷⁶

Товч утга: Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлал бол монгол хэл-бичгийн шинжлэх ухааны томоохон салбар ухаан болно. Одоо Монгол улсад Халх, Ойрад, Буриад, Үзэмчин гэсэн дөрвөн гол аман аялгуутан оришин сууж байна. Монголчууд бидний хэл яриаг гадаадад эрчимтэй судлах ажил 1898 оноос эхэлжээ. Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлалын 110 гаруй жилийн түүхийг эргэн үзэхэд анхандаа гадаадын монголч эрдэмтэд монгол хэл аялгуутны угсаатны бүрэлдэхүүн, оришин суух нутаг орон, зан үйлийн талаас илүү анхаарсан байдаг.

Монгол улсын ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгээс өнгөрсөн 90-ээд жилд Монгол хэл, нутгийн аялгуу, аман зохиол судлах 100 орчим эрдэм шинжилгээний хээрийн шинжилгээний ангийн хийсэн албан томилолтын тайлан, гар бичмэл, соронзон туузанд шингээн үлдээсэн баялаг эх хэрэглэгдэхүүн нь Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Дуун ухааны сан хөмрөгт хадгалагдаж байна. Одоогоор монгол хэлний нутгийн аялгууны тухай хүрэлцээтэй ганц сэдэвт зохиол, эрдэм шинжилгээний олон зуун өгүүлэл, баялаг эх хэрэглэгдэхүүнтэй байгаа явдал нь Монгол улс дахь монгол хэл шинжлэлийн нутгийн аялгуу судлалын нэгэн гол амжилт мөн билээ.

Түлхүүр үг: Нутгийн аялгуу, сан хөмрөг, эрдэмтэд

Нутгийн аялгуу судлалын тойм

Монгол хэлний нутгийн аялгууг финийн монголч эрдэмтэн Г.И.Рамстедтээс хойш хориод жилийн дараа халхын аялгууг түүхэн харьцуулах аргаар судалсан академич Б.Я.Владимирцовын сонгодог зохиол гарснаас хойш удааширч байсныг тухайн үеийн ШУХ-гийн Хэл зохиол судлах газар буюу эдүгээгийн ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн ахмад эрдэмтдийн санаачилга, хамтын ажиллагааны хүчин чармайлтаар 1952 оноос эрчимтэй эхлэн хөдөө орон нутагт аман зохиол, нутгийн аялгуу сурвалжлан судлах хээрийн шинжилгээний ангийг жилд 1-3 удаа зохион байгуулж ажилласны зэрэгцээ цуглуулан эх хэрэглэгдэхүүний сан хөмрөгийг шинээр үүсгэж, хадгалах, судалгаанд бэлтгэх зэрэг ажлуудыг үе шаттайгаар авч хэрэгжүүлсэн байдаг.

Төв Азийн өргөн уудам нутагт тархан суугаа монгол угсаатнуудын хэл аялгууны ялгаатай болон адил төстэй талыг харгалзан ангилах асуудал эрдэмтдийн анхаарлыг татсаар ирсэн байдаг. Энэ талаар хамгийн анхны ангиллыг хийсэн хүн бол оросын эрдэмтэн А.Д.Руднев юм.

А.Д.Руднев 1908 онд тухайн үедээ мэдэгдэж байсан монгол хэл аялгуунуудыг газар зүйн байрлалаар нь Дорнод, Өрнөд, Умард⁷⁷ гэж 3 хуваасан

⁷⁶ ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

- *Дорнод салбарт: Ордос, Цахар, Түмэд, Сөнөд, Хорчин, Харчин, Баарин, Хишигтэн, Горлос, Халх аялгуу*
- *Өрнөд салбар: Халимаг, Баяд, Хошууд, аялгуу*
- *Умард Салбарт: Буриад аялгууг тус тус багтаасан байдаг.*

Түүний дараа **Б.Я.Владимирцов 1929 онд Ленинград хотноо хэвлүүлсэн “Монгол бичгийн хэл ба хүрээний халхын аялгууны харшуулсан хэл зүй” номынхоо удиртгалд монгол хэл аялгуунуудыг Баруун салаа, Дорнод салаа⁷⁸ гэж хуваажээ.**

- *Баруун салаанд Асхаран болон Ховдын Дөрвөд, Торгууд, Ховдын Дүрвэд, Баяд, Захчин, Мянгад, Урианхай, Дамби, Өөлдийн хэлэлцэх Ойрад аялгуу*
- *Дорнод салаанд Буриад, Барга, Дагуур, Харчин, Горлос, Найман, Цахар, Ордос зэрэг өвөрлөг аялгууг багтаажээ.*

1953 онд профессор Г.Д.Санжеев Москва хотноо хэвлүүлсэн “Монгол хэлнүүдийн харшуулсан хэл зүй” номынхоо удиртгалд монгол хэл аялгуунуудыг Монгол хэл, Ойрад хэл, Буриад монгол хэл, Дагуур хэл, Монгол хэл, Могол хэл гэсэн 6 төрөл⁷⁹ болгон ангилсан:

- *Тэрбээр Монгол хэлэнд: Халх, Цахар, Ордос, Хорчин, Харчин, Ар Монгол, Өвөр Монгол аялгуунуудыг багтаажээ.*

Түүний дараахан 1955 онд профессор Н.Поппе “Монгол хэлний харшуулсан шинжлэлийн удиртгал” номондоо монгол хэл аялгуунуудыг Өрнөд, Дорнод гэсэн хоёр салаа⁸⁰ болгон ангилаад:

- *Дорнод салаанд Дагуур, Монгол (Монгол Дунсян, Шар, Ёгур), Дорнод монгол (Халх, Ордос, Харчин, Цахар), Буриад (Эхирит, Түнхин, Бохан, Алар, Баргузин, Хори, Ага, Барга буриад, Цонгоол)*
- *Өрнөд салаанд Могол, Ойрад, Халимаг хэлийг тус тус багтаажээ.*

1950-иад оны сүүлийн жилүүдэд Бээжингийн их сургуульд багшилж байсан профессор Ш.Лувсанвандан 1959 оны нэгдүгээр сард Б.Ринчен профессорын илгээсэн нэгэн захидалд: “Таны биеийг монгол хэл бичгийн эрдэмтдийн анхдугаар их хуралд илтгэх монгол эрдэмтний бүрэлдэхүүнд оруулсныг мэдэгдье. Таны нэг илтгэлийг “Монгол хэл аялгууны учир” гэж төлөвлөсөн. Үүнд монгол хэлийг халимаг хэл, буриад хэл гэх зэргээр хуваадгийг хэлний шинжлэлийн үндэс баримт хаашаа болохыг гаргамуй. Халимаг хэл гэж Ижил, Донын их, бага дөрвөд, торгууд аялгууг нэрлэдэг бол манай Увс, Ховдын дөрвөд, торгууд, урианхайг бас тусгай хэлтэн гэж үзэх, эсвэл орос үг олон олноор халимаг, буриад нь тусгай хэл гэх болов уу, автономит улс болохдоо аялгуу нь хэл болдог юм уу? гэж бодмоор.

⁷⁷Ш.Лувсанвандан “Монгол хэлний авиа зүйн онол практикийн асуудалд IV”.Уб 2002, 37-р тал

⁷⁸Ш.Лувсанвандан “Монгол хэлний авиа зүйн онол практикийн асуудалд IV”.Уб 2002, 38-р тал

⁷⁹Ш.Лувсанвандан “Монгол хэлний авиазүйн онол практикийн асуудалд IV”.Уб 2002, 39-р тал

⁸⁰Ш.Лувсанвандан “Монгол хэлний авиазүйн онол практикийн асуудалд IV”.Уб 2002, 40-р тал

Тус хуралд ирэх эрдэмтэн бүхэн монголын судлалд шинэ нээлт болох илтгэл хийх тул дэлхийн эрдэмтдийн сонирхол татах бөгөөд тэдний мэддэггүй зүйлээс илтгэл хийх тул Танд илтгэлийн сэдэв, хэмжээний хувьд сонгон тогтоох бүрэн бололцоо олгоё” гэжээ. Ш.Лувсанвандан багштан, Б.Ринчен гуайн энэ саналыг хүлээн авч монгол хэл аялгуу, монгол хэлний түүх, судлагч эрдэмтдийн шинжилгээ судалгаандаа дэвшүүлсэн саналаас дэлгэрэнгүй шинэ ангилал хийсэн байна. Монгол хэл аялгуунуудыг илүү бодитойгоор ангилсан хүн бол академич Ш.Лувсанвандан⁸¹ юм.

Тэрээр нийт монгол аялгуунуудыг 4 үндсэн аялгуу⁸² болгон хуваажээ. Үүнд:

- *Төв халх аялгуу*
 - a. *Халхын аман аялгуу*
 - b. *Цахарын аман аялгуу*
 - c. *Ордосын аман аялгуу*
- *Дорнод аялгуу*
 - a. *Хорчины аман аялгуу*
 - b. *Харчины аман аялгуу*
- *Өрнөд аялгуу*
 - a. *Шинжааны Ойрадын аман аялгуу*
 - b. *Ижил мөрөний Ойрадын аман аялгуу*
- *Умард аман аялгуу*
 - a. *Байгалын өмнөд буриадын аман аялгуу*
 - b. *Байгалын хойд биеийн аман аялгуу*

1960-д оны дундуур германы эрдэмтэн G.Doerfer орчин үеийн монгол хэл аялгуунуудыг Өрнөд монгол хэл, Дорнод монгол хэл, Алслагдсан монгол хэл гэж гурав хуваасан байдаг.

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгээс монгол хэлний нутгийн аялгууг судлах ажлыг жар далаад онд халх аман аялгууг нарийвчлан судлах эрдэм шинжилгээний ангийг удаа дараалан зохион байгуулж явуулсны үр дүнд Монгол улс дахь халхын аман аялгууг бүхэлд нь хамарсан судалгаа хийгдэж, түүний үр дүнд Э.Вандуй, А.Лувсандэндэв, Ж.Төмөрцэрэн, Ж.Цолоо нарын судалгааны өгүүллүүд нийтлэгджээ. Түүнчлэн халх аялгуунд багтах Дархад, Дарьганга, үзэмчин аялгууны талаар эрдэмтэн Г.Д.Санжеев, А.Лувсандэндэв, D.Kara нарын бүтээлтэй зэрэгцэн халх аялгуун дээр суурилсан орчин цагийн монгол хэлний үгсийн сангийн тайлбар толь гарсан байдаг. Тус хүрээлэн нь 1955 оноос эхлэн авиа, дуу бичлэгийн тоног төхөөрөмжөөр хангагдаж 1966 онд туршилт авиа зүйн лабораторийг байгуулснаар тухайн үеийн өндөр мэдрэмжит тоног төхөөрөмж кимограф, осциллограф, рентген аппаратаар монгол хэл, түүний олон салбар аман аялгуунуудын онцлог шинжийг судлах болсноос гадна, соронзон туузан бичлэг хийж, тагнайн хэв дардас авах зураглал үйлдэх болсон нь хэл шинжлэлийн шинжлэх ухаанд илүү дэвшилтэт ололт

⁸¹Д.Төмөртоогоо “Монгол хэлний түүхэн авиа зүйн үндэс”.Уб.,2017, 46-р тал

⁸²Ш.Лувсанвандан. Монгол хэл аялгууны учир “Монгол судлал I-р боть”,Уб 1959, 41-р тал

амжилтыг дагуулснаар “Дөрвөд аман аялгуу” (1966), “Захчин аялгуу” (1966), “Монгол хэлний авианы өгүүлэгдэх ёс” (1967), “Халхын аман аялгуу” (1967) зэрэг сэдэвт бүтээлүүд хэвлэгдсэн байна. Уг Туршилт авиан зүйн лаборатори⁸³ нь ШУА-ийн Гадаад хамтын ажиллагаа хийгээд Хэл зохиолын хүрээлэнгийн ахмад эрдэмтдийн хичээл зүтгэлээр Унгарын ШУА-тай хамтран ажиллах хэлэлцээрийн үр дүнд гарсан төлөвлөгөөний нэгээхэн хэсэг юм.

Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Туршилт авиан зүйн лабораторийн анхны эрхлэгчээр 1966 онд Ж.Цолоо томилогдон үр бүтээлтэй ажилласан байдаг. Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлалын “Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлалын тойм”-ыг Д.Цэнд 1959 онд анх удаа хэвлүүлсэн байна. Энэ үед гарсан нутгийн аялгуу судлалд холбогдолтой өөр нэг томоохон бүтээлч ажил бол академич Б.Ринчений удирдлагаар туурвисан “БНМАУ-ын угсаатны судлал, хэлний шинжлэлийн атлас”⁸⁴ юм. Б.Ринчен, Х.Лувсанбалдан, Ц.Шагдарсүрэн Монгол Ард Улсын Угсаатны судлал хэлний шинжлэлийн атласын⁸⁵ тухайд Академич Б.Ринчений томоохон суурь судалгааны нэг бол “Монгол Ард Улсын угсаатны судлал хэл шинжлэлийн 2 боть атлас” юм. Тэрбээр “Монгол ард улсын хамниган аялгуу” хэмээх бүтээл туурвижээ. *Тэргүүн ботид Монголын улс гүрэн, шавь, засаг захиргааны нэрс, угсаатны бүрэлдэхүүн, овгийн нэрс, сүм хийд, газар зүйн холбогдолтой нэрс, монгол хүний нэрс, монголын аж байдлын холбогдолтой үгс зэрэг монгол хэлний үгийн сангийн бүрэлдэхүүний идэвхтэй ба идэвхгүй хэрэглээний уугуул монгол үг, нутгийн аялгууны үг, түүхэн үгийн хувилбар дуудлагыг хамарсан түүхэн хэл шинжлэлийн судлагдахуунууд багтсан байдаг. Дэд боть нь Хэлний шинжлэл гэсэн ерөнхий гарчигтай бөгөөд монгол хэлний халх, ойрад, буриад, үзэмчин зэрэг аялгууны эгшиг авианы хувьсал, хөгжил, гийгүүлэгч авианы хувьсал, хөгжил байрлалыг тодорхойлсон байна.*

Б.Ринчен “Монгол ард улсын хамниган аялгуу” бүтээлдээ “Алтай овог хэлний нэгэн салбар хамниган-манж хэлтэн”⁸⁶ хэмээн тэмдэглэжээ. Монгол нутагт суурьшсан Ерөөгийн хамниган, Мөнгөнморьтын хамниган, Цэнхэрмандал, Мөрөн зэрэг нутгийн хамниганы хэл аялгууг нягтлан судалж, орчин тойрныхоо монголчуудтай бараг ялгаагүй хэл аялгуутай болсныг олон баримтаар нотолсон юм. Гэвч монгол хамниганы өндөр настан хэсэг хүмүүсийн аман аялгуунаа монгол хэлний түүхэнд сонин үзэгдэл болох баримт бий. Мөн маш цөөхөн нэгэн хэсэг хамниган уугуул хэлээрээ өөр зуураа хэлэлцдэг байна. Б.Ринчен академич монгол нутгийн нутгийн хамниган өтгөсийн хэлийг сурвалжлан Хамниган эвенки хэлний үгсийн зүйлийг 1. Тооны үг, 2. Хүн, хүн бусын зүйл, 3. Хүний ишийн зүйл, 4. Биеийн зүйл, 5. Биеийн эрхтэн, 6. Хувцас хунарын зүйл, 7. Гэр орон, сав хэрэгсэл, 8.тэнгэр, цаг, зүгийн зүйл, 9. Газрын зүйл, 10. Адгуус амьтны зүйл, 11.

⁸³Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Шинжлэх Ухаан, Дээд Боловсролын Хүрээлэн, Унгарын Шинжлэх Ухааны Академи хоёрын хооронд 1959 оны 10-р сарын 14-д Улаанбаатар хотод байгуулсан хамтран ажиллах хэлэлцээр дагуу 1960 оны 11 сарын 03-ны өдөр Будапешт хотод гарын үсэг зурав.

⁸⁴“Хэл шинжлэлийн асуудлууд”, УБ.2006, 111-р тал

⁸⁵Б.Ринчен “Монгол Ард Улсын Угсаатны судлал хэлний шинжлэлийн атлас”, 1979

⁸⁶ Б.Ринчен “Монгол улсын ард хамниган аялгуу”, 1969 3-4-р тал

Адгуу амьтны зүс бялдын зүйл, 12. Ургамлын зүйл, 13. Төмөрлөгийн зүйл гэж уламжлалт аргаар үгсийн бүрэлдэхүүнийг зүйл хувааж судалсан байна. Мөн хамниган аялгууны судалгаанд 1957 онд эрдэмтэн Л.Мишиг Хэнтий аймгийн нутгаар амьдарч суурьшсан хамниганы хэл аялгууг судлахаар Хэнтийн Дадал, Биндэр нэгдэл хамниганчууд бөөн нутагладаг газраар явж 40-90 насны ахмад хөгшид нийлсэн 32 хүнтэй уулзаж сурвалжилж “Монгол ард улсын хамниган аялгууг сурвалжилсан нь” хэмээх илтгэлийг Олон улсын монголч эрдэмтдийн анхдугаар хуралд хэлэлцүүлсэн нь эрдэмтдийн анхаарлыг ихэд татсан байдаг.

Академич А.Лувсандэндэв Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлалын ажлаар Хэл зохиол судлах газрын Хэл бичгийн кабинет, Хэл зохиолын хүрээлэнгээс монгол хэлний нутгийн аялгуу, аман зохиол судлах шинжилгээний анги, албан томилолт зэрэгт 1955 оноос эхлэн явж, Дорнод халхын дариганга аман аялгууг судалж, 1970-аад оноос Монгол улсын баруун хойд нутгаар оршин суудаг дархадын аман аялгуу, аман зохиол, цаатан тува урианхай хэл аялгууг Л.Болд, С.Дашцэвэл нартай хамтран амжилттай судалж 1978-1980 онд төв халхын Сэлэнгэ, Цагаантолгойн халхчууд, Төв, Дундговь аймгийн Мандал-Овоо сумын нутгаар Ж.Цолоо, Л.Болд, Я.Баатар нарын хамтаар явж үргэлжлүүлэн шинжилсэн дээр хэд хэдэн шинжилгээний ангийг удирдсан байдаг⁸⁷.

1956 онд Э.Вандуйн удирдсан эрдэм шинжилгээний анги тэр үеийн Говь-Алтай аймгийн Түмэн, Тайшир, Алдархаан, Чандмань, Эрдэнэхайрхан, Завханмандал, Идэр, Тэлмэн сумдын нутгаар явж халх аялгууны авиа зүй, хэл зүй, үгсийн сан, аман зохиолыг анкетын аргыг түүхэн харьцуулах аргатай хослуулан судалсан⁸⁸ байна.

Шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд Ш.Барайшир, Ц.Өлзийхутаг нар оролцжээ. ЭША-ийн хэрэглэгдэхүүнээ боловсруулж 1957 онд Э.Вандуй зарим нутгийн аялгууны үгсийн сангийн бүрэлдэхүүний тухай, Ш.Барайшир “Зарим нутгийн аман аялгууны авиа зүйн тухай” гэдэг хоёр товхимлыг тус тус бичжээ. Э.Вандуй энэхүү өгүүлэлдээ тухайн нутгийн халх аялгууны ерөнхий төлөв, авиабарын тогтолцоог тоймлон судалжээ. Э.Вандуйн сурвалжлан тэмдэглэж, орос, кирилл галиг, латин галигаар бичиж үлдээсэн халх, ойрад, буриад, барга зэрэг аман аялгуу, салбар аман аялгуу, аман зохиолын тайлан өв санг одоо Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Дуун ухааны сан хөмрөгт хадгалагдаж байна.

Монгол хэлний Халх, Буриад, Үзэмчин, Барга аялгуу судлахаар аялсан Монгол улсын ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэл шинжлэлийн секторын Туршилт авиа зүйн лабораториос зохион байгуулан илгээсэн хэд хэдэн шинжилгээний ангид Г.Гантогтох амжилттай оролцож, хэдэн чамбай бүтээл туурвижээ. Г.Гантогтох БНМАУ дахь “Монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг” хэмээх гурван боть зохиолын III боть Буриад аялгууны Буриад-халх-орос толь бичгийг 1988 онд туурвиж дуусгасан байдаг. Зохиогч толийнхоо оршилд “ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгээс удаа дараалан томилон явуулж

⁸⁷ Ж.Цолоо “Монгол улсын шинжлэх ухаан 11”.2009, 62-63-р тал

Ж.Цолоо “Монгол улсын шинжлэх ухаан 11”.2009, -р тал

⁸⁸ Ж.Цолоо “Монгол улсын шинжлэх ухаан 11”.2009, 82-р тал

цуглуулсан нутгийн аялгуу, аман зохиолыг судлах шинжилгээний ангийн хэрэглэгдэхүүнийг түшиглэн монголын утга зохиолын хэлнээс авиа зүй, үгийн сангийн онцлог 6000 толгой үгийг сонгон авч уг толийг зохиолоо гэсэн байна.

Халх, өмнөд монголын аман аялгуу судалсан эрдэмтэд

Академич Д.Төмөртоогоо 1966 онд Дархад аялгуу судлах эрдэм шинжилгээний томилолтоор Хөвсгөл аймгийн Баянзүрх, Улаан-Уул, Ринченлхүмбэ сумдаар явж, дархад аман аялгууны талаар цуглуулсан хэрэглэгдэхүүнээ боловсруулан шинжилж, дархад аман аялгууны авианы нэгэн гол шинж болох урт эгшгийн онцлогийг түүхэн үүднээс авч үзэх зорилт тавилаа хэмээн судалгааныхаа зорилго, арга зүйг тодорхойлсон⁸⁹ байдаг.

Профессор Ж.Төмөрцэрэн Өвөрхангай аймгийн халх аялгууг төв халх, өрнөд халх аялгуутай харьцуулж судлаад Өвөрхангайн халхчуудын хэл яриа төв халх аялгуунд их ойр байдаг боловч авиа зүй, хэл зүй, ялангуяа үгийн сангийн хувьд өрнөд халхын аялгуунаас ялгарах онцлогтой гэжээ.

Эрдэмтэн Ш.Барайшир урьд өмнө судлаагүй байсан төв, баруун нутгийн халх салбар аман аялгууны үгийн санг харьцуулах, анкетын аргыг хослон судалж, монгол бичгийн хэлэнд ховорхон тохиолддог хоёр зуу гаруй үгийг олж гэрийн эд хогшлын нэр, сав суулгын нэр, малын зүсмийн нэр хэмээн хуваан ангилж, газар нутгийн аялгууны үгсийн бүрэлдэхүүний судалгаа гаргасан юм. Энэ нь “Зарим нутгийн халх аялгууны үгсийн бүрэлдэхүүн тухай” гэдэг бүтээлд нь туссан байна.

Эрдэмтэн М.Шинэхүү нь Монгол хэлний нутгийн аялгуу, аман зохиолын сан хөмрөгийг бүрдүүлэхэд биечлэн оролцсон эрдэмтдийн нэг юм. 1958 оны зун Ховд, Увс аймагт нутгийн аялгуу, аман зохиол, зан суртахуун, соёлын өв, ховор чухал ном судар цуглуулах шинжилгээний ангид оролцон явж, захчин аман аялгууны үгийн сан, аман зохиол тэмдэглэж, үг түүвэрлэн, орчин цагийн утга зохиолын хэлнээс ялгаатай 500 гаруй үгийг судалжээ.

Профессор С.Мөөмөө 1955 онд Дариганга аялгуу судлах шинжилгээний ангид оролцож Дариганга, халх ардын олон үлгэр домог тэмдэглэн бичсэн нь одоо ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Дуун ухааны сан хөмрөгийн архивт хадгалагдаж байна.

Доктор Б.Амаржаргал нь 1983 онд Дундговь, Дорноговь, 1984 онд Увс, Завхан аймгийн нутгаар явж өрнөд халхын аялгууг судалж 2007 онд “Халх аялгууны үгийн сан, утгын судалгаа” гэдэг ганц сэдэвт бүтээлээ хэвлүүлсэн байна.

Халх, Ойрад аялгуу судалсан монгол эрдэмтэд

Эрдэмтэн Х.Лувсанбалдан бол Монгол хэлний нутгийн аялгуу, аман зохиол судлах шинжилгээний анги, албан томилолтоор халх, ойрад, буриадын нутагт олонтоо очиж, Монгол хэлний угсаатны судлал, хэл шинжлэлийн атлас зохиолцсон бөгөөд Хэл зохиолын хүрээлэнгийн тод үсгийн номын сан хөмрөгийг академич Б.Ринчен, академич Д.Цэрэнсодном, доктор Ж. Цолоо нартай гар

⁸⁹ Ж.Цолоо “Монгол улсын шинжлэх ухаан 11”.2009, -р тал

нийлэн бүрдүүлсэн байдаг. Тэрбээр “Торгууд аман аялгууны онцлог” гэдэг зохиолоо бичихээр Монгол улсын торгуудын нутагт албан томилолтоор хоёр удаа очиж, хамтарсан шинжилгээний ангид удаа дараа оролцжээ.

Доктор Д.Бадамдорж нь Өөлд салбар аман аялгууг судалж хэд хэдэн бүтээл туурвижээ. Монгол хэл аялгууны ойрадын нэгэн аман аялгуу болох өөлд салбар аман аялгууны авиа зүй, хэл зүй, үгийн сан, утга зүйн талаар 1993 онд “Өөлд аман аялгууны ойллого” нэг сэдэвт зохиол гаргасан байдаг. Энэхүү зохиолыг бичихийн тулд 1982-1993 оны хооронд Ховд аймгийн Эрдэнэбүрэн сумын өөлдүүдийн аман яриа, ардын аман зохиол, үүх түүхийг сурвалжлан судлах шинжилгээний анги томилолтод биечлэн оролцжээ.

Эрдэмтэн Ж.Санжаа багш Монгол утга зохиолын хэлний үндсэн суурь аялгуу болох халх аялгууны авиа, авиалбар зүйг судлан онол, хэрэглээний суурь судалгааг удаа дараа зохиож хэвлүүлснээс гадна өмнө бидний өгүүлсэн өөлд аялгуутны салаа тасархай болсон Архангайн халхажсан өөлд аялгууг судалсан билээ.

Эрдэмтэн О.Самбуудорж нь “Монгол хэлний Ойрад аялгууны фонемын тогтолцоо” хэмээх ганц сэдэв зохиолоо 2002 онд гаргасан бөгөөд уг зохиолдоо Ойрад аялгууны фонемын тогтолцоог нэгтгэн судалж, Ойрад-Монголчуудын түүхэн тойм, сурвалж бичгийн дурсгал, аман домог зэргийг харьцуулан Монгол улсын хилийн цаанах ойрад монголчууд, Монголд оршин суудаг дөрвөд, торгууд, өөлд, захчин, урианхай, баяд, хотон нарын гарал, түүхийг бичгийн сурвалжуудаас эшлэн⁹⁰ өгүүлжээ. 1996 онд “Торгууд аман аялгууны тэмдэглэл” хэмээх бүтээлээ хэвлүүлсэн. Ойрад аялгууг судалсан түүх, ойрадын аман аялгууг ангилан судалсан гадаад, дотоодын 13 монголч эрдэмтний саналыг шүүн хэлэлцэж ойрадын аман аялгуу юм уу? Төрөл хэлнүүд үү? гэсэн нэгдмэл биш саналыг тодруулсан⁹¹ байна.

Пхофессор Ж.Цолоо “БНМАУ-ын нутгийн аялгуу” (1987) хэмээх эрдэм шинжилгээний ганц сэдэвт бүтээлдээ орчин үеийн монгол хэлний хэл зүй, авиа зүй, үгийн сангийн судлалын монголч эрдэмтдийн судалгааг цаашид улам гүнзгийрүүлж, Монгол улсын монгол хэлний нутгийн аялгууны шинэ ангиллыг журамлан тогтоосон нь хэрэглээний чухал ач холбогдолтой болсныг онцлон дурдалтай. “БНМАУ дахь монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг” (1988)-ийг халх аялгуу, ойрад аялгуу, буриад аялгуу гэсэн гурван ботиор туурвиж хэвлүүлэх анхны санал санаачлагыг профессор Ж.Цолоо дэвшүүлэн гаргаснаар барахгүй энэхүү орос хэлний хадмал орчуулга бүхий гурван боть толь бичгийг туурвиж нийтлүүлэх судалгааны “чимхлүүр” нүсэр ажлыг биечлэн эхлүүлж, бодит ажил хэрэг болгожээ. Эл суурь судалгааны бүтээлийн I хэсэг болох халх аялгууны нэгдүгээр ботийн хянан тохиолдуулагчаар академич Д.Төмөртоогоо, доктор Г.Лувсан, II хэсэг болох ойрад аялгууны хоёрдугаар ботийн хянан тохиолдуулагчаар доктор Х.Лувсанбалдан, III хэсэг болох буриад аялгууны гуравдугаар ботийн хянан тохиолдуулагчаар судлаач Н.Шарав-Иш ажилласан нь уг гурван боть толь бичгийн чанар чансаанд сайнаар нөлөөлсөн нь дамжиггүй.

⁹⁰ Ж.Цолоо “Монгол улсын шинжлэх ухаан 11”. 2009, 172-р тал

⁹¹ О.Самбуудорж “Монгол хэлний ойрд аялгууны фонемийн тогтолцоо”. Уб., 2002, 23-р тал

Академич Л.Болд Монгол улс дахь нутгийн аялгуу судлалын тоймыг “Хэл шинжлэлийн асуудлууд”, (Уб., 2006), Д.Төмөртоого Орчин цагийн монгол хэл аялгууны тоймыг “Монгол хэлний түүхэн авиа зүйн үндэс” (Уб., 2017), Ж.Цолоо, Ж.Ганбаатар, С.Энхжаргал Монгол хэлний нутгийн судлалын асуудлыг “Монгол улсын шинжлэх ухаан 11”(Уб. 2009) зэрэг бүтээлдээ бичжээ.

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн үе үеийн эрдэмтдийн сурвалжилсан хээрийн шинжилгээний ангийн тайлан бүтээлийг нэгтгэн дүгнэх, тэдний хийсэн бүтээснийг цааш улам баяжуулан судлах, хувьсал өөрчлөлтийг цаг алдалгүй нээн илрүүлэх цаг нэгэнт иржээ.

Нутгийн аялгуу нь тухайн ард түмний түүх соёлыг тээн хадгалж байдаг өвөрмөц онцлогтой бөгөөд тухайн хэлэлцэгчдийн нийгэм соёлын өөрчлөлтийн тусгал, улиран өнгөрсөн он жилүүдийн түүхэн ул мөрийг агуулж гэрчлэх хэрэглэгдэхүүн болж үлддэг. Өнөө цагт нутгийн аялгуу судлалын талаар ихээхэн ач холбогдол өгөхөө больчихсон бөгөөд түүхэн хэл зүйн нутгийн аялгууны салбарт шинэлэг уур амьсгалыг оруулах цаг нэгэнтээ ирсэн гэдгийг өмнөх болон одоо цагийн эрдэм судлаач, багш нар минь хэлж байгаа нь үнэний ортой юм. Нутгийн аман аялгууг нийгмийн хэрэглээний түвшинд хэрэглээ хийгээд нийгэм хэл шинжлэлийн талаас нь авч үзэж болохоор байна.

Нутаг нутгийн аман аялгуугаар хэлэлцэгчдийн өвөрмөц аялгуу нь нийгэм цаг үеэ даган хувьсан өөрчлөгддөг жам ёсны асуудал тул өнөө цагт дахин өнгөрсөнтэй нь харгуулан зэрэгцүүлж авч үзвэл нэн сонирхолтой байна гэдэгт бүрнээ итгэлтэй байна.

Ном зүй

1. Ш.Лувсанвандан. Монгол хэл аялгууны учир “Монгол судлал I-р боть”, Уб., 1959
2. Д.Цэнд “Монгол хэлний нутгийн аялгуу судлалын тойм”, Уб., 1959
3. Э.Вандуй “Дөрвөд аман аялгуу”. Уб., 1965
4. Б.Ринчен “Монгол ард улсын хамниган аялгуу”. Уб., 1969
5. Ш.Барайшир “Халхын аялгуу”. Уб., 1970
6. Б.Ринчен “Монгол Ард Улсын Угсаатны судлал, хэлний шинжлэлийн атлас”, Уб., 1979
7. С.Мөөмөө, Ю.Мөнх-Амгалан “Орчин үеийн монгол хэл аялгуу”. Уб., 1984
8. Ж.Цолоо “БНМАУ дахь монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг II”, Ойрд аялгуу., Уб., 1988
9. Ш.Лувсанвандан “Монгол хэлний авиан зүйн онол практикийн асуудлууд”. Уб., 2002
10. О.Самбуудорж “Монгол хэлний ойрд аялгууны фонемийн тогтолцоо”. Уб., 2002
11. Л.Болд “Монгол хэл шинжлэлийн асуудалд”. Уб., 2006
12. “Монгол улсын Шинжлэх ухаан, 11, Монгол нутгийн аялгуу судлал” 2009
13. Г.Гантогтох “Буриад аялгууны толь”. Уб., 2010
14. Ж.Цолоо “Орчин цагийн монгол хэлний нутгийн аялгуу”, Уб., 2011
15. Д.Төмөртоогоо “Монгол хэлний түүхэн авиа зүйн үндэс”. Уб., 2017

БАРГА БУРИАД АЯЛГУУНЫ ОНЦЛОГ

Д.Содон⁹²

Хятад улс дахь монгол хэлний нутгийн аялгууг барга буриад аялгуу, өвөр монгол аялгуу, ойрад аялгуу хэмээн гурав хуваадаг бөгөөд барга буриад аялгууг бас зүүн хойд аялгуу ч гэж нэрлэдэг. Барга буриад аялгуу гэдэг нь голдуу Хөлөнбуйр хотын Шинэ барга зүүн хошуу, Шинэ барга баруун хошуу, хуучин барга хошуу болон Эвэнк үндэстний өөртөө засах хошуу, Хайлаар зэрэг газрын барга буриадуудын хэл яриаг хэлж байна. Барга буриад аялгууг үндсэндээ шинэ барга, хуучин барга ба буриад гэх гурван аман аялгуунд хувааж үздэг. Шинэ барга аман аялгуугаар Шинэ барга зүүн, Шинэ барга баруун хошууны барга монголчууд ярилцана. Хуучин барга аман аялгуугаар хуучин барга хошууны барга монголчууд ярилцана. Буриад аман аялгуугаар Эвэнк хошууны Шинэхэн зүүн сум, Шинэхэн баруун сум, Мөнгөнчулуу сум, Баянтал сумын буриадууд ярилцана.

Баргачууд XI, XII-р зууны үед Байгал нуурын зүүн этгээд Баргужин төхмөөр нутаглаж байжээ. XVII-XVIII зууны үед Оросын эзэнт гүрэн газар нутгаа тэлэхэд түрэгдэн Баргужин төхөм нутгаа орхин Халхын Цэцэн хан аймагт ирэв. XVIII зуунд Манжийн Найралт төв хаанд өргөн мэдүүлснээр Хөлөнбуйрт нүүдэллэн ирж, чингээд 1732 онд ирснийг нь Хуучин барга гэж, 1734 онд ирсэн нь Шинэ барга хэмээн нэрийддэг болов.

Буриад дотроо сонгоол буриад, агын буриад, хорь буриад гэж хуваагдана. Шинэхэн буриад нь хорь буриадаас гаралтай бөгөөд XX зууны эхээр Өвөр Монголын Хөлөнбуйрт нүүн очжээ. 2000 оны бүртгэлийг үндэслэвэл Барга буриад аялгуутан БНХАУ-д нийт 110 мянга бий.

Барга буриад аялгууны онцлог

Нэг. Авианы онцлог

1. Эгшиг авиа

А. Богино эгшиг

Барга буриад аялгуу нь а э и о у ү гэсэн зургаан богино эгшиг авиалбартай. Барга буриад аялгууны богино эгшгийн талаарх онцлогтой зүйл гэвэл:

Тус аялгуунд биеэ даасан урагшилсан богино эгшиг авиалбар байдаггүй. Жишээ нь:

аймаг aimag

хатираа хатра:

найр pair

⁹² МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн Ухааны салбар

Тус аялгуунд *õ* эгшиг байхгүй. Бичгийн хэлний *õ* эгшгийг бүр *ü* гээр авиалдаг.

Жишээ нь:

Өвөр *üwær*

Өв *üw*

Өндөр *ündær*

Бичгийн хэлний зарим үгийн эхэн ба дунд орсон “э” эгшиг хуучин барга аман аялгуунд *i*-гээр авиалагдах үзэгдэл буй. Жишээ нь:

Эзэн *idzæn*

Бэлэн *bilæn*

Хэл *xil*

Үнэн *uniŋ*

Б. Урт эгшиг

Барга буриад аман аялгуу нь *a: ɛ: i: o: u: ɔ: ʉ: e:* 8 урт эгшигтэй, *e:* нь зөвхөн үгийн эцэст илэрнэ. Жишээ нь:

та нар *ta:nar*

Чи *ʃi:*

Хээр *xə:r*

Ховоо *xowo:*

Уул *u:l*

Үзжээ *udzdʒe:*

Барга буриад аялгууны хос эгшиг нь урагшилсан хос эгшиг болоогүй. Жишээ нь:

Аймаг *aimag*

Найр *nair*

Нойр *noir*

Могой *mogoi*

Тус аялгуунд бас *-uai-* гэдэг гурамсан эгшиг байдаг. Энэ нь голдуу хуучин барга аман аялгуунд тохиолддог. Жишээ нь:

Уйлах *uailax*

Уйтгар *uaitxar*

Гуйранч *guairanʃ*

2. Гийгүүлэгч авиа

Барга буриад аялгуунд нийт *n, b, p, x, h, g, ʃ, ɕ, m, l, s, t, d, ɬ, ɟ, ɳ, j, r, ʎ, ʈ* гэсэн 20 гийгүүлэгч авиалбар бий. Барга буриад аялгууны гийгүүлэгч авианы онцлог гэвэл:

А. Бичгийн хэлний нилээд тооны үгийн “*c(s)*” гийгүүлэгчийг *x(h)* гийгүүлэгчээр авиалдаг. Жишээ нь:

Сар	har
Сайн	haiŋ
Санаа	hanaa
Сээр	heer
Нас	naɦa:
Сүүл	hù:l

Б. Бичгийн хэлний “ц” ба “ч”-ийг [s] [ʃ] [tʃ]-ээр авиалах тохиолдол байна.

Жишээ нь:

Цас	saxa~sahaŋ
Цаг	sag
Эмч	эмʃ
Ирчих	jərtʃəg
Царай	ʃarai

В. Бичгийн хэлний зарим үгэн дэх “с” авиаг t, d-гээр дууддаг. Жишээ нь:

Хөмсөг	xumtəg
Гишгэ	gitəg
Улс	uld
Бос	bod

Г. Хуучин барга аман аялгуунд “ц”-ийг -s- гээр авиалдаг. Жишээ нь:

Цоохор	so:xor
Гагц	gans
Нагац	nags
Цэцэг	səsəg

Д. Төв халх аялгуунд байдаг -з- гийгүүлэгчийг хуучин барга ба шинэ барга аялгуунд -ɖz- -ɖz- гээр авиалж буриад аман аялгуунд -z- -z- гээр авиалдаг. Жишээ нь:

Газар	gaɖzar ɢazar
Хэзээ	хэɖzə: хəzə:
Баз	baɖz baz

Е. Үгийн эцсийн -г- гийгүүлэгчийг ɢ буюу g гээр тод ялган авиалдаг.

Жишээ нь:

Бага	baɢ
Баг	baɢ
Барга	baɢaɢ
Бараг	baɢaɢ

3.Эгшгийн зохицол

Барга буриад аялгууны эгшгийн зохицол нэлээд чанга, жигд байдаг.

- (1) Үгийн эхэнд нь а а: u u: байвал, арын үед нь а а: u: i i: ai e: ui үе: гэх зэрэг эгшиг ордог.
- (2) Үгийн эхэнд нь о о: oi байвал, арын үед нь о о: oi ui а: e: i: u: үе: гэх зэрэг эгшиг ордог.
- (3) Үгийн эхэнд нь э э: e: i i: ù: ùi байвал, арын үед нь э э: e: i i: ù: ùi гэх зэрэг эгшиг ордог.

4. Авианы хувирал

А. Авиа ижилсэх

Тус аялгуунд “᠓” нь “d” авиатай ижилсээд “n” болох зэрэг авиа ижилсэх тохиолдол бий. Жишээ нь:

Оронд $oro᠓+d \rightarrow orond$

Б. Авиа гээгдэх

Зарим үгэнд -с- -саар- -сан- зэрэг дагаврын [s] авиа нь гээгдэх тохиолдол бий.

Жишээ нь:

Арьс агу:

Хус ху:

Оосор о:г

Явсан jowo: ᠓

Бодсоор bodo:г

В. Бичгийн хэлний зарим үгний -b- гийгүүлэгч гээгдэх тохиолдол бий.

Жишээ нь:

Өвчүү uᠫᠤ:

Өвч uᠫ

Г. Авиа солигдох

Цөөвтөр үгэнд бичгийн хэлний “л” авиа нь -г- болж дуудагддаг.

Жишээ нь:

Сууж байтал suudʒ baitar

Чамайг явтал ʃami: jowtor

Д. “Ч” гийгүүлэгчийг [ʃ] -гээр авиалах тохиолдол бий.

Жишээ нь:

Чи ʃi:

Чармай ʃarmai

Чадаагүй ʃada:güe:

Хоёр. Үгийн сангийн гол онцлог

1. Эртний үгс

Барга буриад аялгуунд эртний үгс олон тохиолддог. Жишээ нь:

- bədə:rex гэдэг үг нь эрэх гэсэн утгатай бөгөөд “Монголын нууц товчоон”-д тэмдэглэгдэж үлджээ.

- tuga:ɣ гэдэг үг нь саяхан гэсэн утгатай бөгөөд “Монголын нууц товчоон”-д тэмдэглэгдэж үлджээ.

2. Өвөрмөц үг

агаалж awa:xaɪ

ухна təx

ялаа borgu:

3. Утга ондоо үг

батгана ʃumu:

нүүдэл zɔːdəl

толь ɡərəl

ядах əsəx

4. Зээлсэн үг

Барга буриад аялгуунд хятад, орос, манж зэрэг хэлнээс зээлсэн үгс олон бий. Жишээ нь:

Төмс tʉːdʉːs (хятад)

Сүнх sʉŋk (орос)

Сонин ɡadʒaːd (орос)

Ном зүй

М.Баатар, Б.Сод “Монгол хэлний нутгийн аялгууны шинжлэл”

ОРЧУУЛГА БА АЛШАА ЭЗНЭЭ АМАН АЯЛГУУНЫ ОНЦЛОГ

Б.Яруу⁹³

1. Удиртгал

Дэлхийн орчуулгын өдрийг тохиолдуулж би орчуулгатай холбоотой хэдэн юм хэлмээр байна. Би бол багаасаа монгол сургуульд суусан, Өвөр Монголын монгол хүүхэд билээ. Гэтэл орчин тойрон, уулзаж учирч байгаа хүмүүс маань олонх нь хятад хүн болохоор заримдаа ямар нэг зүйлийг хятадаар унших нь надад илүү ойлгомжтой мэт бодогддог. Тэгээд Монголд ирсний дараа хичээлийн даалгаварт Галидасын “Үүлэн зардас” бүтээлийг унших шаардлагатай болов. Эхлээд би хятадаар уншсан. Дараа нь Бямбын Ринчен гуайн монгол орчуулгыг нь уншихад үнэхээр миний сэтгэлд хүрсэн гэдгийг юу нуух билээ. Сайн орчуулга гэдэг нь нэг нэг үсгээр махчилж орчуулах биш, харин тухайн үндэстний хэлэнд ойрхон, ойлгомжтой орчуулж чаддаг болохоор уншигчийн сэтгэлд хүрдэг юм байна гэдгийг мэдлээ.

Алшаа аман аялгуу бол Өвөр Монгол аялгууны баруун захын аман аялгуу болно. Алшаачууд бол алс баруунтай Шинжаан, Хөхнуураас урьд хожид нүүдэллэж ирсэн ойрад монголчууд гэдэг. Тийм болохоор Алшаа аман аялгуу ойрад аялгуутай нэлээд төстэй болж, харин Өвөр Монголын бусад аман аялгуунаас ялгарах онцлог нэлээд арвин байдаг.

2. Алшаа аймгийн тухай товч танилцуулга

Алшаа аймаг бол БНХАУ-ын Өвөр Монголын Өөртөө Засах Орны хамгийн баруун захын аймаг бөгөөд 267.574 км² талбайтай. Хойд хэсгээрээ Монгол Улсын Өмнөговь, Баянхонгор, Говь-Алтай аймагтай хиллэдэг. Өвөр Монголд хамгийн том засаг захиргааны нэгж боловч хамгийн цөөн хүн амтай аймаг юм. 2018 оны бүртгэлд үндэслэвэл, Алшаа аймаг нийт 250,000 хүн амтай. Үүнд Хятад, Монгол, Манж, Төвөд, Хотон, Монгор буюу Цагаан монгол зэрэг үндэстэн багтана. Халх, торгууд, буриад, барга зэрэг ястнууд оршин суудаг. Үүний дунд зөвхөн 22.74% нь Монгол үндэстэн билээ.

Алшаа аймаг нь Алшаа зүүн хошуу, Алшаа баруун хошуу, Эзнээ хошуу хэмээх гурван хошуутай. Алшаа зүүн, баруун хошуунд хошууд ястан, Эзнээ хошуунд торгууд ястан гол цөм нь болдог.

⁹³ МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбар

3. Алшаа гэдэг үгийн гарлын тухай

Алшаа гэдэг үгийн гарлын тухай хэд хэдэн зүйлийн тайлбар байдаг билээ. Алшааг хятад хэлний Хө Лань Шань (贺兰山) гэдэг уулын нэрээс гаралтай гэж олонх эрдэмтэд үздэг. Хө Лань Шань-г монголчууд Алшаа уул буюу Хулан уул гэдэг.

4. Алшаачуудын гарал үүсэл, түүхийн тухай

Холбогдол бүхий материалд үндэслэвэл, Алшаа аймагт суурьшин амьдарч байгаа монголчуудын зонхилох хэсэг нь 300 гаруй жилийн өмнө Гэгэн гүүш хаан Төрбайхын хойч үе болох Эрх жононгийн Алшаад дайчлан дагуулж ирсэн хэсэг бүлэг хошууд ба өөлд ястны хойч үе болно. Арваннайм дугаар зууны эхээр Манж Чингийн төрийг дагасан хэсэг бүлэг торгуудчууд Цэвээнравдангаас зугтаан зайлахын төлөө бас Эзнээ голын дунд ба доод урсгал дагуу суурьшин амьдрах болжээ. Одоогийн Эзнээ хошууны торгуудчууд бол тэдний хойч үе болно.

Бас зарим хүмүүс Алшаачууд бол 300 гаруй жилийн өмнө алс баруунтай Шиньжян, Хөхнуураас урьд хожид нүүдэллэж ирсэн ойрад монголчууд гэдэг.

5. Алшаа аман аялгуу буюу Алшаа эзнээ аман аялгуу

Алшаа аман аялгуугаар ярилцагчид одоогийн Алшаа зүүн, баруун, эзнээ хошуугаар нутаглан сууж байна. Аялгууны газарзүйн байршлаар Алшаа аман аялгууг бас Алшаа эзнээ аман аялгуу гэж нэрлэдэг. Алшаа эзнээ аман аялгуу бол монол хэлний нутгийн аялгууны доторх нэлээд өвөрмөц онцлогтой аман аялгууны нэг болох юм. Өвөр Монгол аялгууны онцлог шинж, ойрад аялгууны онцлог шинжийг зэрэг хадгалсан болохоор зарим эрдэмтэн Алшаа эзнээ аман аялгууг бас Өвөр монол аялгуу ба ойрад аялгууны завсрын шинжтэй аман аялгуу гэж үзсэн байдаг.

6. Алшаа эзнээ аман аялгууны авиазүй, үгийн сангийн онцлог

Авиазүйн гол онцлог

Эгшиг авианы талаар:

(1) Алшаа эзнээ аман аялгуу а, е, i, э, v, ө, у, æ гэх найман богино эгшиг авиалбартай. е эгшигийн талаар Алшаа эзнээ аман аялгуу өвөрмөц онцлогтой. Дуудлага нь ойрад аялгууны е -тэй адилавартай байж, голдуу үгийн эхэн ба дунд тохиолдоно. ек--эх екке:---эрхий гэх мэт.

(2) æ эгшиг бол бичгийн хэлний хоёр, гуравдугаар үеийн i эгшигийн нөлөөгөөр үгийн эхний үеийн а эгшиг урагшилсны үр дүнд бий болжээ. Дуудлага нь ойрад аялгууны æ -тай адил, үгийн эхний үед тохиолддог. Жишээ : хæг -харь tæmir - тамир гэх мэт.

Гийгүүлэгч авианы талаар:

Алшаа эзнээ аман аялгууны гийгүүлэгчийн авиалагдах байдал нь бичгийн хэл буюу бусад аялгуу, аман аялгууны гийгүүлэгчтэй үндсэндээ таарч байдаг.

Харин g, k, ts, dz дөрвөн гийгүүлэгчийн талаар онцлогтой зүйл байдаг .

⊖ Алшаа эзнээ аман аялгуунд монгол хэлний эхэнд ордог х гийгүүлэгчийг k-р авиалдаг үзэгдэл тодорхой оршдог. Голдуу эм үг буюу хөндий үгэнд тохиолддог. Заримдаа бас эр үгийн i эгшгийн өмнөх х гийгүүлэгчтэй тохиролцоно.

kel--хэл takа: -- тахиа ʃik--чих гэх мэт.

⊖ Монгол бичгийн хэлний ʃ гийгүүлэгч нь Алшаа эзнээ аман аялгуунд ʃ, ts болон салбарлажээ. Өвөр Монголын баримжаа авианд цөм ʃ-р авиалдаг бол, Алшаа эзнээ аман аялгуун дахь ʃ гийгүүлэгчийн авиалагдах байдал нь ойрад аялгуу, халх аман аялгуутай ижил байна. tsas -- цас ʃulu: --- чулуу гэх мэт.

⊗ Монгол бичгийн хэлний dz гийгүүлэгч нь Алшаа эзнээ аман аялгуунд мөн хоёр салбарлаж dz болон dz болжээ. Энэ нь ойрад аялгууны z гийгүүлэгчтэй их төлөв адил байж, Өвөр Монголын авга, сөнөд болон халх аялгуутай ч адилхан байна. Жишээ нь: dzol:--жолоо, dzol---зол гэх мэт.

④ Үүнээс гадна, Алшаа эзнээ аман аялгуунд “ G,γ ” хоёр гийгүүлэгчийг тодорхой ялган авиалдаг бөгөөд тус хоёр гийгүүлэгч нь үгийн эцэст утга ялгах үйлдэлтэй байдаг. Энэ нь кирил бичиг дэх хэлний “ г ” ба хоолойн “ г ” гэдэгтэй төстэй байна. Жишээлбэл:

Gar-гар arγal- аргал

baG - баг baγ- бага гэх мэт.

Үгийн сангийн онцлог

1. Алшаа эзнээ аман аялгуу нь бусад аман аялгуутай харьцуулбал өвөрмөц үгс харьцангуй олон байдаг.

Алшаачууд

⊖ толь гэдэг үгийг нүүрийн гэр гэж

⊖ хөөрхөн гэдэг үгийг барамхан гэж

⊗ алиа гэдэг утгатай үгийг елдэн гэдэг.

④ Үүний дунд бас ондоо утгат үг байдаг. Өвөр Монгол даяар нүдэн шил гэхэд, Монгол Улсад нүдний шил гэхэд, Алшаад саравч гэдэг.

2. Эртний зохиол, сурвалж бичигт илэрдэг зарим үгс Алшаа нутгийн монголчуудын дунд одоо болтол уламжлагдан хэрэглэгдсээр ирсэн жишээ олон байна. Жишээлбэл:

⊖ үрүүн — “ Монголын увш хун тайжийн тууж” гэх номд энэ үг өглөө гэсэн утгаар илэрсэн бол Алшаад мөн адил утгаар хэрэглэгдсээр эдүгээ хүрсэн билээ.

⊖ дэлтэр — дэлтрийг “ жангар ”номд эмээлийн хамгийн доор нь тохдог эсгийг зааж байсан бол Алшаачууд мөн эмээл тохмын доорх эсгийг дэлтэр гэж нэрлээд он уджээ.

3.Ер нь бурхны шашин Алшаа нутагт дэлгэрээд 300 гаруй жилийн түүхтэй болжээ. Яг ийм учраас Алшаа аман аялгуунд бас төвөд хэлнээс зээлсэн үг, төвөд гаралтай үг олон байдаг. Жишээлбэл:

Зэд тавих: түгээл өгөх

диграа: орос зүү

гүнцэг: лам нарын үдийн хоолны хүндэтгэл,

Цав: лам хуврагийн зоог зэрэг үгийг нь Алшаачууд өдөр тутмын амьдралдаа “та минь гүнцгээ барих юм уу?”, “Цаваа барих цаг болжээ” гэж шилжсэн утгаар нь хэрэглэдэг билээ.

4.Алшаа монголчууд нь оршин сууж байгаа орчин тойронд хятад үндэстний нөлөөнд автсанаас Алшаа аман аялгуунд бас хятад хэлнээс зээлсэн үг олон болсон байдаг. Үүнийг хотод амьдардаг монголчуудын ярианаас илүү мэдэж болно. Жишээ нь:

Пэнз (盆子) панз (盘子) ан бан (案板) хэмээн өдөр тутмын амьдралын аар саар зүйлүүдээ шууд хятадаар ярьдаг онцлогтой.

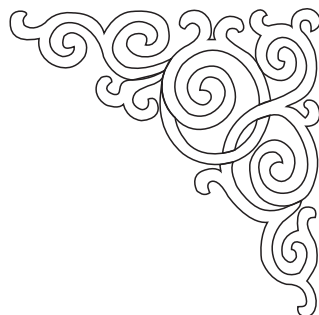
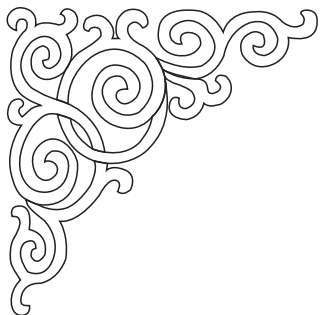
7. Дүгнэлт

Орон нутгийн онцлог шинжийг бүрэн хадгалсан ийм сайхан нутгийн аялгуугаа хамгаалж, өвлөж, хөгжүүлэх нь монгол хүн нэг бүрийн дархан үүрэг билээ. Энд Алшаа нутгийн малчин зохиолч Бармадын Улаанхүүг дурдах ёстой. Энэ хүн бол нутгийн аялгуугаараа зохиол бүтээлээ туурвидаг онцлогтой. Нэг талаар энэ нь мөн нутгийн аялгуугаа хамгаалж хөгжүүлж байгаа явдал гэж би боддог. Мэдээллийн зууны өрсөлдөөний дунд Монгол хэл, нутгийн аялгуугаа хэвээр хадгалан байлгая гэвэл орчуулгын ажилтай холбож, улам олон хүмүүст Монгол хэл, нутгийн аялгуугаа ойлгуулах нь чухал болов уу гэж би боддог юм.

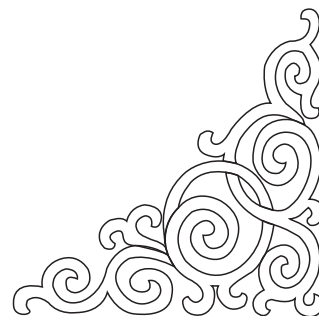
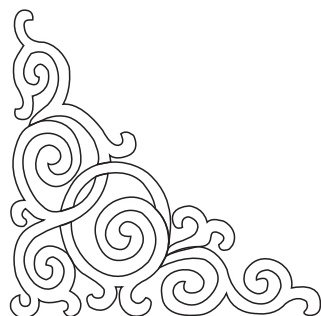
Ном зүй

1.“Монгол хэлний нутгийн аялгууны шинжлэл”---М.Баатар. Б.Сод

2.“Алшаа аман аялгууны судлал”---Н.Гэрэлт

ДУРТГАЛ

МОНГОЛ ХЭЛ, АЯЛГУУНЫ ТУХАЙ ААВЫН МИНЬ ИЛТГЭЛ

Л.Маналжав⁹⁴

(2019 оны 9 сарын 26-ны өдөр МУИС-д болсон Орчуулгазүйн Профессорын багийн их семинарыг хөтлөхдөө хэлсэн үгээс)

Өнөөдөр энэ билигт сайн өдөр их сайхан арга хэмжээ болж байна. НҮБ-аас 2019 оныг “Уугуул үндэстний хэл соёлыг хамгаалах жил” болгож зарласан. Нэгдүгээрт бол үүнд зориулсан, хоёрдугаарт бол дэлхийн орчуулгын өдөр энэ 9 сарын 30-нд юм байна. Энэ хоёр үйл явдалтай холбогдуулж МУИС-ийн ШУС-ийн Гадаад хэлний орчуулгын профессорын хамтлагаас санаачилж, өнөөдрийн энэ их семинарыг зохиож байна. Сэдэв бол “Нутгийн аялгуу судлал ба орчуулгазүй”.

Энд би хурал хөтөлж байгаа завшааныг ашиглаж бас нэг зүйлийг нэмж хэлье гэж бодож байна. Юу гэхээр одоогоос 60 жилийн өмнө 1959 онд Монголч эрдэмтдийн анхдугаар хурал болж байсан. Үүнийг ахмад үеийн судлаачид, багш, эрдэмтэд сайн мэдэх байх, залуучууд номоос олж үзээгүй бол нэг их сайн мэдэхгүй байж магадгүй. Тэр хурал бол үнэн хэрэгтээ хэл, монгол хэл бичгийн эрдэмтдийн хурал байсан. Тэр битгий хэл хурлын дараа эрдэмтдээс бичсэн тэмдэглэл, дурсамж дотор харахад, жишээлбэл Г.Д.Санжааев гуайн бичсэн дурдатгал, Ю.Н.Рерих гуайн бичсэн дурдатгал дотор юу гэж бичсэн гэхээр тэр үед нийт 33, зарим нь 33 гэдэг зарим нь 34 илтгэл тавигдсан байна гэсэн байдаг. Гадаад дотоодын эрдэмтдийн гол илтгэлийг энд хэлж байгаа юм. Үүнээс 20 нь хэлшинжлэлийнх байсан. Ерөөсөө хэл шинжлэлийнх түлхүү байжээ. Тэгээд тэр монгол хэлээ тойрсон 20 илтгэл байж. Заримыг нь дурдахад, Ю.Н.Рерих гуайн төвөд хэлэнд орсон монгол үг ч гэдэг юм уу, Ц.Дамдинсүрэн гуайн монгол хэлэнд орсон төвөд үгийн тухай. Миний аавын тавьсан илтгэл бол “Монгол хэл аялгууны тухай”, яг монгол нутгийн аялгууны тухай илтгэл байлаа. Тэгээд Г.Д.Санжааев гуай сүүлд бичсэн тэмдэглэл дотроо энэ хурал бол ерөнхийдөө хэл шинжлэлийн хурал байсан тэр дотроо монгол хэлний нутгийн аялгуунд зориулагдсан хурал болсон гэж хэлсэн байдаг юм. Яагаад гэхдээ зэрэг, тэр дотор баарин аялгууны тухай Чингэлтэй гуайн нутгийн аялгууны асуудлаар мөн илтгэл тавьсан, Ц.Б.Цэдэндамбаев гуай бас илтгэл тавьсан. Ерөөсөө цөмөөрөө бараг л тийм сэдэвтэй илтгэл тавьсан юм байна лээ. Дандаа монгол хэлтэйгээ холбоотой, тэгээд тэр дундаа нутгийн аялгуутай холбоотой илтгэлүүд байж.

Энд нэг зүйлийг мартаагүй дээрээ, хэдийгээр өөрөө илтгэл тавиагүй ч гэсэн та бүхэндээ дуулгаж санал бодлоо солилцье гэж бодлоо. Сая манай эрдэмтэн судлаачид их юм хийжээ, ялангуяа тэр Хэл зохиолын хүрээлэнд хадгалагдаж байгаа нутгийн аялгууны материал бол үнэхээр их үнэ цэнтэй зүйл. Миний багш Б.Ринчен багшийн хийж байсан юмыг би аспирант байх үедээ хажуунаас нь харж

⁹⁴ Доктор, профессор, “Боловсрол сургалтын хүрээлэн” ТББ, УЗ-ийн тэргүүн

байснаа санаж байна. Гэхдээ өөр сэдэвтэй байсан учраас даанч харамсалтай нь тэрийг их онцолж сонирхож байсангүй. Монгол хэлний угсаатны зүй, хэл шинжлэлийн атлас бол үнэхээр хосгүй бүтээл гарч байлаа. Тэрийг бол Б.Ринчен багш удирдаад ерөөсөө эрдэмтдийн, судлаачдын баг тэрийг хийсэн. Тэр дотор бол Б.Ринчен багшийн шавь Ц.Шагдарсүрэн доктор, Х.Лувсанбалдан гуай гэх мэт олон улсууд оролцсон. Тэгээд нутгийн аялгуу, аман зохиол, этнографийн маш үнэтэй цэнтэй материал бол тэр хоёр саяын М.Очирцэндийн (*ШУА-ын Хэл Зохиолын Хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, их семинарын гол илтгэгч*) дурдсан бүтээл дотор бол байгаа. Тэнд М.Очирцэнд бас нэг зүйлийг хэллээ монгол хэлний нутгийн аялгууг ангилахад академич Ш.Лувсанвандан хамгийн оновчтой санал дэвшүүлсэн гээд товчхон дурдаад өнгөрлөө. Энэ талаар би та нарт сонирхуулж нэг юм ярья. Юу гэхээр зэрэг 1959 оны монголч эрдэмтдийн хурал дээр монгол хэлний нутгийн аялгууны тухай илтгэл тавьсан академич Ш.Лувсанвандан бол миний эцэг. Тэр хуралд манай эрдэмтэд маш их чамбай бэлдсэндээ ер нь. Сэдвийг бол тэр битгий хэл Б.Ринчен багш бараг санал болгосон. Та одоо нэг ийм юм хийгээч гээд. Тэгээд энийг аав бол их нухацтай бэлдэж байсныг би оюутан байсан ч гэсэн санаж байна. Аавын ангилсан тэр ангиллыг та нарт зүгээр товчхоноор танилцуулж хэлье. Тэр нь юу вэ гэхээр ерөөсөө монгол нутгийн аялгууг дөрвөн хэсэгт хуваасан, нэг нь төв монгол аялгуу. Төв аялгуунд юу орж байсан бэ гэхээр, халх аялгуу мэдээжийн хэрэг, ордос, цахар гол төлөөллүүд нь энэ. Тэрнээс гадна өрнөд аялгуу. Өрнөд аялгуундаа бол манай нутаг дээрх ойрад аялгуунаас гадна шинжааны торгууд, шинжааны ойрад, ижил мөрний халимагуудын аялгууг оруулсан байсан. Баруунд нь тийм ээ. Дорнод аялгуу нь бол харчин, хорчин гол төлөөллийг багтаасан. Умардад бол Байгалийн өмнөд, хойд биеийн буриадуудыг гол төлөөллөө болгоод оруулсан. Мөн энэ дөрвөн том ангиллын завсрын аман аялгууны тухай ч тодорхой хэлсэн байдаг. Профессор Ш.Лувсанвандан илтгэлдээ юу гэсэн бэ гэхээр ерөөсөө монгол хэл бол нэгдмэл гэсэн тийм санал дэвшүүлсэн байдаг. Аав бүр илтгэлдээ “Их гүрэн задарснаас хойш, монгол туургатны дунд харилцаа байсан, нэгдмэл дундын бичгийн хэлтэй, чөлөөтэй харьцдагт нь тулгуурлаж, монгол хэл бол нутгийн аялгуунуудтай, тэдгээр нь төв аялгуу, өрнөд монголын аялгуу, дорнод монголын аялгуу, умард монголын аялгуу гэж ангилсан” гэж дурдсан. Ингэж хуваасан ч монгол хэл бол ерөөсөө нэгдмэл нэг хэл юм гэж үзсэн. Ганцхан зүг чигээр хувааж болох нь хэдэн учиртай. Сая М.Очирцэнд бол яг зөв ярьж байна л даа. А.Д.Руднев, Н.Поппе, Г.Д.Санжеев гээд олон эрдэмтэн монгол хэл аялгууны ангиллыг хийсэн байсан, А.Д.Руднев, Б.Я.Владимирцов хоёр бол монгол хэл аялгууг ерөнхийдөө зүг чигээр нь л бас ингээд хуваачихсан бөгөөд нэг л хэл гэж үзсэн нь хамгийн гол нь юм. Ер нь монголч эрдэмтдийн хурал их амжилттай болсон. Дараа нь гадаадын хэвлэлд хурлын талаар мэдээлэл гарсан байдаг. Зөвхөн Зөвлөлт Холбоот Улс гэхэд л “Вопросы языкознания” гэдэг маш нэр хүндтэй сэтгүүлд Г.Д.Санжеев гуай “Монголд анх удаа ийм хэл шинжлэлийн хурал боллоо, монгол хэл шинжлэл хөгжиж байна гэж бичсэн. Юрий Рерих гуай “Проблемы востоковедения” дотроо бичсэн байна лээ. За энэ хоёр эрдэмтэн хурлын тухай их сайхан бичсэнийг бид нар олж үзэж байсан. За Г.Д.Санжаев гуай бол аавтай санал нийлэхгүй байсан.

Тэр нь бол ерөөсөө онолын асуудал. Юу гэхээр зэрэг, тэр үед бид нар ч гэсэн хэл шинжлэлийн хичээлд бол яг л тэгж үзэж байсан шүү дээ, энэ нутгийн аялгуу гэдэг бол ер нь овог аймагтай шууд холбоотой, одоо ер нь засаг захиргаатай холбоотой юм шиг тийм ээ, одоо тийм овог аймаг бол тийм аялгуутай гээд тогтчихсон, ингээд засаг захиргаатай нь холбочихсон байсан. Аавын ангилал бол юу гэхээр зэрэг, Монголд ерөөсөө хэл аялгуу хоорондоо хэр зэрэг ойлгогдож байна гэдгээр нь авсан. Хэлийг нь нэгдсэн хэл, нэг хэл гэдгээс л үндэслэж хуваасан юм байна лээ. Г.Д.Санжаев гуай бол аавыг шүүмжлэх маягтай тэр дотроо бичсэн. Академич Ш.Лувсанвандан нэг ийм илтгэл тавьсан гээд, тэгсэн мөртлөө их дэлгэрэнгүй танилцуулаад байгаа юм. Ингэж 4 хуваасан, тэгээд энэ нь бол аргументаци дутагдаж байна гэж хэлсэн байдаг. Дутагдсан гэсэн утгаар л хэлсэн л дээ. Энийг бол аргументациар баталгаажуулах хэрэгтэй. Гэтэл аавын илтгэл дотор аав бол Чингэлтэй гуайн судалгаан дээр үндэслэж ерөөсөө ямар ямар юман дээр аялгуунууд хоорондоо үгийн хэдэн хувь яг таарч байна вэ, хэдэн хувь зөрүүтэй байна вэ, хэдэн хувь нь одоо бүр өөр утгатай үг байна вэ ч гэдэг юм уу тийм маягаар хийсэн байдаг. Чингэлтэй гуайн судалгаан дээр үндэслэсэн юм байна лээ. Яг илтгэлийг нь унших юм бол тийм юм гарч гарч байгаа юм. Гэтэл Г.Д.Санжаев гуай бол жаахан одоо улс төрийн ч гэдэг юм уу жаахан тийм өнгө маягтайгаар академич Ш.Лувсанвандангийн илтгэлийг тэгээд улсууд нэг их хэлэлцэлгүй өнгөрчихлөө гэж бичсэн. Аан үнэн хэрэгтээ бол Ц.Б.Цэдэндамбаев гуай ч хэлсэн, Г.Д.Санжаев гуай өөрөө шүүмжилсэн ч гэсэн бас л одоо анхаарч, шүүмжлэх маягаар анхаарсан. Гэтэл Ю.Н. Рерих гуай бол юу гэж бичсэн бэ гэхээр, академич Ш.Лувсанвандан монгол хэлийг нэг хэл гэж тооцоод шинээр ангилал гаргаж ирсэн. Энийг бол цаашаа судалж үзэх нь зүйтэй юм байна гэж илүү дипломат маягаар бичсэн байна лээ. Тэгэхээр энэ бол эрдэмтдийн хоорондын байдаг л нэг мэтгэлцээн л дээ, Г.Д.Санжаев гуай бол тэгж шүүмжилж хэлэх нь ч зүйтэй байсан байж магадгүй. Юу гэхээр зэрэг, халимаг хэлийг тэр битгий хэл одоо бие даасан хэл биш юм, монгол хэлний нэг нутгийн аялгууг хэлнэ, буриадыг тэглээ гээд бүр яг ингээд шүүмжлээд биччихсэн байсан. Тэгэхээр энэ нутгийн аялгууны асуудал бол үнэндээ бас нийгмийн хэл шинжлэлийн нэг хэсэг, ерөөсөө бас юу гэдэг юм, одоо нийгмийн ухаантай холбоотой. Нийгэм түүх хөгжихийн хэрээр энэ бол өөрчлөгдөж байдаг юм байна. Аав бол монгол үндэстний тэр улс төрийн юманд нэг их ордоггүй байсан байгаа юм. Тэгсэн мөртлөө монголчууд үргэлж хоорондоо холбоотой байсан, шашин шүтлэгийн зорилгоор мөргөлд явж байсан, тэрнээс гадна жин тээж байсан, тэрнээс гадна түүхтэйгээ бас холбосон юм байж байгаа. 1920-оод оны үед бол буриадууд хойноос, Өвөрмонголоос Ар Монголд орж ирж байсан. 1930-аад оны үед бол Монголоос дүрвэж зөндөө улсууд урагшаа гарч байсан. 1945 онд бол Өмнөд Монголоос бас Монголд хүн орж ирж байсан. Тэгээд ер нь монголчууд бол үргэлж хоорондоо холбоотой байсан. Энэ бол одоо нүүдлийн соёл иргэншилтэй маань холбоотой. Тэгээд хамгийн сүүлд бичсэн нь бол Монгол-Орос, Орос-Монголын харилцаа сайн байна, аан бас Монгол-Хятад, Хятад-Монголын харилцаа сайн байна. Энэ нөхцөлд бол монгол үндэстний соёл энэ тэр бол цаашаа бие биендээ нөлөөлөх ёстой гэсэн тийм дүгнэлт гаргасан байна лээ. Их сонин ерөөсөө одоогийн бидний яриад байгаа юмтай адилхан юм хэлсэн

нь бас энэ манай том эрдэмтэд бол юмыг түрүүлж хардаг байсан байна гэж бодогдмоор. Хойч үеийн залуу судлаачид аавын энэ ангилал, бусад судалгааг үзсэн байх нь тааралддаг, тухайлбал, 2005 онд М.Хашимото, О.Самбуудорж нар Осакагийн Гадаад хэлний Их сургуульд хийсэн “Тод монгол үсгийн бичгийн хэлний тойм” зохиолдоо мөн аавын дэвшүүлсэн монгол хэл аялгууны тухай мөн тэмдэглэж оруулсан байдаг. За энийг би нэмж хэлье гэж бодлоо.

ТААРУУ ОРЧУУЛАГЧ БОЛОХ БИ БЭЭР ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙ ЭРГЭЦҮҮЛЭН БОДОХ НЬ

Гэрэгэ / Gregory Pringle⁹⁵

Би 50 орчим жил орчуулгын ажил хийж байна. Орчуулгын сайн мууг яаж ялгах вэ, орчуулгын шинж чанар, холбоо хамаарлын талаар олж мэдэж, ажиглаж хуримтлуулсан бага сага туршлагадаа тулгуурлан энэ сэдвийг бичиж байна.

Гадаад хэл сурахад тус болох санаа

Бусад үеийнхэнтэйгээ адилхан, би дунд сургуульд гадаад хэл сурах үедээ орчуулгатай танилцсан юм. Тэр үед гадаад хэл заах нэг арга бол орчуулгыг загварчилж хийлгэдэг байлаа. Энэ талын дасгал бол үг нэг бүрийн утгыг нь ойлгож, мэдэж байгаа хэлзүйн бүтцийг ашиглан уялдаа, холбоотой өгүүлбэрийн утгыг мэдэж авахад тусалдаг байсан бөгөөд энэ нь яваандаа үгчилсэн орчуулга хийхэд хүргэдэг байв.

Энэ сурах аргад дутагдал байсан хэдий ч, ямартаа ч гэсэн гадаад хэлийг үндэс сууриар нь ойлгоход тустай арга байсан юм. Энэ нь гадаад хэлний хэлзүйн бүтцийг ерөнхийлөн ойлгох болон бага зэрэг болхи ч гэсэн гадаад хэлээр өгүүлбэр зохиох загвар болдог байсан. Тиймээс ахлах сургуульдаа би герман хэлний өгүүлбэрийн бүтцийн дарааллаар нь англи үгийг байрлуулан тогтоодог байсан билээ. Их сургуульд орсны дараа би япон хэлийг хэрхэн холбогддогийг ойлгохоор өгүүлбэрийг нь задлахад нэлээд цаг зарцуулдаг байлаа. Сурсан аргаараа япон хэлний бүтцээр англи хэлийг махчлан орчуулсан нь их хачин англи өгүүлбэр болдогсон. Харамсалтай нь би сурсан энэ зуршлаасаа одоо хэр нь ангижрахгүй байгаа болохоор, орчуулгын түвшингээ сайжруулахад үргэлж саад болсоор л байх юм.

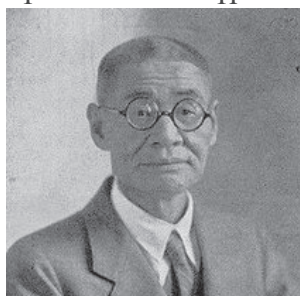
Хаттори Широо

Хүмүүнлэгийн ухааны бакалаврын дипломын ажлынхаа хүрээнд би хэл шинжлэлийн хоёр өгүүлэл орчуулсан нь жинхэнэ орчуулга хийх, анх удаагийн ултай оролдлого болсон юм. Нэг нь структуралист (бүтэцзүйн хэл шинжлэлч) болох Хаттори Широо (Hattori Shirō)-гийн дайны дараа бичсэн зүйл байсан. Нэр томъёог нь оновчтой орчуулахаас бусад нь тийм ч хэцүү байгаагүй. Нөгөө нь уламжлалт хэлзүйч болох Хашимото Шинкичи (Hashimoto

⁹⁵ Австрали улсын иргэн, орчуулагч, судлаач

Shinkichi)-гийн 1930-аад оны үед бичсэн өгүүлэл байсан. Хашимото бол япон хэлзүйн дүрмийг зохиож энэ нь сургууль болон олон нийтэд хэрэглэгддэг болсноороо алдартай хүн. Би урьд нь тийм түг тагхийсэн, тодорхой мэдээжийн зүйлийг нэг бүрчлэн тайлбарлаж бичсэн өгүүлэлтэй таарч байгаагүй юм. Би

үүнийг орчуулах гээд өгүүлбэрээр нь задлан ялгаж, бүр махчлан орчуулдаг арга барилдаа орохоос өөр аргагүй болж билээ. Хэдийгээр өгүүлбэрзүйгээр нь задалж чадсан ч, англиар нь ойлгомжтой, оновчтой найруулгатай гэж санагдахаар тийм өгүүлбэр болгон орчуулж буулгах нь хамгийн хэцүү байсан. Одоо ч гэсэн тэр орчуулгыг харах болгондоо ичиж санаа зовдог.

Хашимото Шинкичи

Анхны ажил

Би Японд их сургуулиа төгссөний дараа Токио дахь Австралийн элчин сайдын яаманд орчуулагчаар орж анх удаа жинхэнэ орчуулагчийн ажил хийх болов. Тэр ямар ажил вэ гэвэл, үдээс өмнө Японы сонины өгүүллүүдийг англи хэл рүү орчуулж, үдээс хойш элдэв янзын материал орчуулдаг байсан. Орчуулсан сонины өгүүллүүдийг элчин сайдын яамны холбогдох тасгийн түшмэлүүд эх орныхоо яаманд лавлах материал болгон хэрэглэдэг байсан гэдэг юм.

Тэр үед, Австралийн элчин сайдын яамны сонины орчуулга Америкийн элчин сайдын яамныхаас нь хамаагүй сайн гэдгээр манайхан бахархдаг байсан. Америкийн элчин сайдын яамныхны орчуулсан орчуулга нь эхийг нь үгс, бүтцээр нь үгчлэн орлуулсан нь орчуулга гэж нэрлэхэд бэрх байсан юм. Харин энэ орчуулах арга бодит үндэслэлтэй байсан. Энэ юу вэ гэвэл, япон хэл мэддэг Америкийн түшмэл тэр орчуулгыг уншвал япон хэлний эх дээр юу хэлж байгааг нэлээн зөв зүйтэй ойлгож чаддаг байсан. Америкийн элчин сайдын яаманд эхийн утгыг нь бүдгэрүүлэх гоё англи хэл бус, махчилсан орчуулга хэрэгтэй байжээ.

Манай орчуулга Америкийн элчин сайдын яамныхаас илүү уншуургатай байсан ч гэсэн, заримдаа эх дээр байхгүй зүйлийг нэмж бичдэг байсан нь хачирхалтай. Жишээ нь, тухайн үеийн Австралийн ерөнхий сайд эдүгээ талийгаач болсон Боб Хоук байсан. Японы сонинд ер нь 豪ホ一ク首相 Gō Hōku shushō 'Австралийн Хоук ерөнхий сайд' гэж бичдэг байсан ч манай нэг орчуулагч маш хүндлэн эхэд байхгүй 'the Prime Minister of Australia the Hon. Robert James Lee Hawke' болох 'Австралийн ерөнхий сайд эрхэм Роберт Жээмс Лий Хоук' гэж орчуулж байсан.

Орчуулагчийн хувьд, би япон хэлний өгүүллийн агуулгыг аль болох харуулангаа зөв найруулгатай англи хэлээр илэрхийлэх зорилготой байсан. Миний хувьд тогтсон хэлбэртэй Японы сонины өгүүллийн найруулга уншихад дадлагажсан учраас, өмнө нь хийсэн орчуулгуудаасаа илүү өсөн дэвшиж байсан гэж бодож байна.

Орчуулга хийхдээ би хоёр зүйл дээр анхаарлаа хандуулж байлаа.

Нэгд нь, техникийн үг хэллэг, байгууллагын нэр гэх мэт нэр томъёог зөв оноон тогтмол хэрэглэх зорилготой байсан. Хамт ажиллагсдын аажмаар бүрдүүлсэн үгсийн тайлбар болон тэр үеийн хоёр хэлний нэр томъёо, үг хэллэгийн толь бичгүүд надад байнгын шаардлагатай хэрэгсэл минь болж байлаа.

Байгууллагын нэрийн энгийн жишээ гэвэл, тухайн үед 通商産業省 tsūshō sangyō-shō (товчилсон нэр 通産省 tsūsan-shō) гэдэг яам байсан. Тэр яаманд Ministry of International Trade and Industry ('олон улсын худалдаа, аж үйлдвэрийн яам', товчилсон нэр 'MITI') хэмээх тогтсон англи нэр байсан юм. Орчуулагч дураараа Department of Trade and Industry ('худалдаа аж үйлдвэрийн хэлтэс') шиг өөр үгээр орчуулбал, уншиж буй хүмүүс өөр байгууллагыг зааж байгаа гэж бодно.

経済産業省
Ministry of Economy, Trade and Industry

METI

(2001 онд MITI-г 経済産業省 keizai sangyō-shō, нэрийг нь товчлон 経産省 keisan-shō, гэж өөрчлөн нэрлэсэн билээ. Англиар Ministry of Economy, Trade and Industry — 'эдийн засаг, худалдаа, аж үйлдвэрийн яам' ('METI') гэдэг.)

Техникийн үгсийн жишээ гэвэл, цахилгааны үүсгүүрт ашигладаг нүүрсийг монголоор 'эрчим хүчний нүүрс' гэдэг. Энэ төрлийн нүүрсийг японоор 一般炭 ippan-tan, бичсэнчлэн хэлбэл 'жирийн нүүрс' гэдэг. Англиар 'steaming coal' ('уур гаргах нүүрс') эсвэл 'thermal coal' ('дулааны нүүрс') гэж орчуулах хэрэгтэй.

Нүүрсээр ажилладаг цахилгаан станц (Wikimedia)

Тохирсон мэргэжлийн үгийг хэрэглэх нь чухал гэдгийг эрүүл ухаанаар ойлгох чадваргүй хүмүүс бас байгаад байдаг. Олон жилийн дараа нүүрсний төрлийг огт мэдэхгүй нэг компанийн орчуулагчийг япон, хятад түншлэгчдэд орчуулга хийж байгааг би сонссон билээ. Японоор 'эрчим хүчний нүүрс'-ийг 一般炭 ippan-tan ('жирийн нүүрс') гээд, хятадаар 动力煤 dònglì-méi ('хөдөлгөгч хүчний нүүрс') эсвэл 电煤 diàn-méi ('цахилгааны нүүрс') гэдэг. Харин тэр орчуулагч яг ижил утгатай гэдгийг анзаараагүй, хоёр талын үгийг махчлан орчуулж байсан. Тийм учраас, хэлэлцээ нь:

- *Япон тал:* Богино хугацааны эрчим хүчний нүүрсний зах зээлийг яаж харах вэ?
- *Хятад тал:* Бид нар эрчим хүчний нүүрсний үнэ нь бууна гэж бодож байна.

гэж ярих байсныг

- *Япон тал:* Богино хугацааны жирийн нүүрсний зах зээлийг яаж харах вэ?
- *Хятад тал:* Бид нар хөдөлгөгч хүчний нүүрсний үнэ нь бууна гэж бодож байна.

гэж ярьснаас болж талууд андуу ойлголцож магадгүй байсан. Аз болоход хоёр тал нүүрсний худалдааг нэвтэрхий мэддэг байсан болохоор эндүүрэл гараагүй.

Кобегийн ган төмрийн компанийн ган хайлах зуух (Steel 360)

Дашрамд хэлэхэд, коксжих нүүрсийг (заримдаа 'хүүрс' гэдэг хуучин монгол үгийг ч хэрэглэдэг) англиар 'coking coal' ('коксжих нүүрс') эсвэл 'metallurgical coal' ('металлургийн нүүрс'), японоор 原料炭 genryō-tan ('түүхий эдийн нүүрс'), хятадаар 炼焦煤 / 焦煤 liánjiāo-méi / jiāo-méi ('коксжих нүүрс / коксын нүүрс') эсвэл 冶金煤 yějīn-méi ('металлургийн нүүрс') гэдэг.

Хоёрт нь, эхийн бүтэц, үгийг хэтэрхий мөрдсөнөөс болсон эв дүйгүй өгүүлбэрийг жигдхэн уянгалаг өгүүлбэр болгох зорилготой байсан. Хашимото Шинкичигийн өгүүллийг орчуулсан үедээ ухаарсан шиг, япон хэлний өгүүлбэрийг англи хэл рүү орчуулахад байнга амаргүй байдаг. Махчлан орчуулсан болхи бүтцийг сайжруулж, өгүүлбэрийн хэлбэрийг англи хэлний хэлбэрт оруулж өөрчлөх шаардлагатай.

Жишээлбэл, тухайн үеийн томоохон асуудлын тухай Японы сонинд байнга гол санааг нь өмнө нь суурь мэдээлэл болгон тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн хэлбэрээр оруулдаг. Жишээ нь, дараах тодотгол гишүүн өгүүлбэрээр эхэлсэн өгүүлэл их түгээмэл байсан:

- АНУ, Японы харилцаанд маш том маргаантай сэдэв болсон үхрийн мах, жүржийн асуудалтай холбогдуулан, Японы хөдөө аж ахуйн сайд өнөөдөр [...] гэж хэллээ.

Англи руу үгчлэн орчуулбал жаахан болхи өгүүлбэр болсон боловч би дандаа эхийн өгүүлбэрзүйн бүтцийг баримталж орчуулдаг байсан. Гэвч манай нэг орчуулагч үүнийг ингэж орчуулсан нь:

- Үхрийн мах, жүржийн асуудал АНУ, Японы харилцаанд маш том маргаантай сэдэв болжээ. Японы хөдөө аж ахуйн сайд өнөөдөр [...] гэж хэллээ.

Тийнхүү орчуулж тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн болхи найруулгаас зайлсхийж чадсан. Харин энэ орчуулга сонины нэгдүгээр өгүүлбэрт бүх өгүүллийн гол санааг илэрхийлэх шаардлагатай гэдэг англи хэлний сэтгүүл зүйн гол дүрмийг зөрчсөн. Энэ өгүүллийн сэдэв 'үхрийн мах, жүржийн асуудал маш том асуудал болсон' бус, Японы хөдөө аж ахуйн сайд энэ асуудлын тухай саналаа илэрхийлсэн гэдэг нь чухал байсан.

Эдүгээ японы сонины бичих арга англи хэлний бичих аргыг авч хэрэглэснээр иймэрхүү маягийн бичих аргыг бага хэрэглэх болсон болохоор ийм орчуулгын асуудал бас ч багассан билээ.

Түүнчлэн 'хэт даврагч', 'алан хядлага', 'даяарчлал', 'дэлхийн дулаарал', 'цаг уурын өөрчлөлт' гэх мэт шинээр дэлгэрсэн илэрхийллүүдэд тодорхой, товчхон, ойлгомжтой дүйх үг олох нь бас чухал ажил байлаа. Энэ тал дээр өнөөгийн нэр томьёо, үг хэллэгийн толь бичиг ч маш их хэрэг болов.

1980-аад онд Японы засгийн газар эрчим хүчний хэрэглээг багасгахын тулд, эрчим хүч их хэрэглэдэг үйлдвэрлэлийн тоог цөөрүүлэх болон хаах бодлогыг батлан хэрэгжүүлсэн юм. Энэ үйл явцыг японоор 合理化 gōri-ka ('оновчтой болгох') гэж хэлдэг. Тухайн уед Англи, Америкт ч улсын үйлдвэрийн газар үр ашиггүй байсан учраас, нийт эдийн засгийнхаа үр ашгийг дээшлүүлэхийн тулд хувьчлах ёстой хэмээх үзэл хүчтэй өрнөж байлаа. Зах зээлийн үр ашиггүй талыг сайжруулахын төлөө, хүнд суртлыг халж, татварын хувь хэмжээг бууруулж, төрийн байгууллагуудын хувьд, илүүдсэн тасаг, ажлын байрыг цомхотхож, мөн компаний хувьд илүүдсэн үйлдвэр, ажлын байрыг ч үгүй хийх хэрэгтэй байсан. Энэ үйл явцыг ч японоор 合理化 gōri-ka гэж хэлдэг. Харин Англи хэл рүү 合理化 gōri-ka-г яаж орчуулах вэ гэдэг асуудал гарч ирсэн юм. Махчлан орчуулбал 'rationalise' ('оновчтой болгох') болно. Англи, Австралид эдийн засагчдын үзэл суртлыг шууд илэрхийлэхэд 'rationalise' ('оновчтой болгох') нь түгээмэл хэрэглэгддэг байсан. Харин Америк хүмүүст 'оновчтой болгох' гэдэг нь их хачин сонсогддог байсан юм шиг байгаа юм. Америкт дээрх санааг илэрхийлэхэд 'streamlining' ('шувтан хэлбэртэй болгох') гэдэг үг хэрэглэгддэг байсан. Шувтан хэлбэр гэдэг нь 'илүүдсэн юмыг хасах' гэдэг утгатай бөгөөд энэ “гоё” илэрхийлэл нь тэр үеийн нэр томьёо, үг хэллэгийн толь бичигт Америк маягийн 'streamlining' гэдэгтэй дүйж байсан. Харин би Австрали заншил ёсоор 'rationalise' ('оновчтой болгох')-ыг хэрэглэсээр л байв.

***Kūdōka*-гийн тухай**

Тухайн үед зардлаа хэмнэх зорилгоор японы компаниуд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлээ гадаад руу нүүлгэн шилжүүлэх хандлагатай болсон. Энэ үзэгдлийг японоор 産業空洞化 sangyō kūdōka ('аж үйлдвэрийн хоосрол') гэдэг үгээр хэлдэг. Манай нэг орчуулагч *kūdōka*-гийн хамгийн зөв зүйтэй дүйх үг бол 'deindustrialisation' ('үйлдвэргүй болох') юм хэмээх санал гаргасан. Одоо ч гэсэн аль алийг нь хэрэглэсээр л байна. Гэхдээ *kūdōka* уг нь Америкийн 'hollowing out' ('хоосрол') гэдэг үгийг япон хэл рүү орчуулсан хэлбэр юм. Харин тэр үеийн

дэлгэрсэн илэрхийлэл болох 'аж үйлдвэрийн хоосрол' нь илүү тохиромжтой байсан байж магадгүй.

Нэг үе би өөр орчуулагчидтай хамт орчуулгын судалгааны бүлэгт оролцож, орчуулагч хүний мэдэх ёстой арга барилд суралцдаг байлаа. Эндээс би өөрт тус болох олон шинэ юм сурч авсан юм. Одоог хүртэл Chris Holmes-ын инээдэмтэй анхааруулгыг мартаагүй явна. Япон хэлэнд *も* mo (монгол хэлний 'ч'-тэй адил) гэдэг үг маш их хэрэглэгддэг. Харин *то*-г гарах болгонд 'also, even' гэж орчуулбал байнга хачин англи өгүүлбэр болдог. Chris Holmes япон хэлний өгүүлбэрийг орчуулахдаа *то*-г тоохгүй байх тусам, *то* чамд илүү их хайртай болно шүү гэж хэлж билээ. Энэхүү арга барил нь орчуулагчийг үгчлэн орчуулахаас холдуулах зорилготой байсан нь ойлгомжтой.

Цочирдол

Тэгээд нэг өдөр элчин сайдын яамны хөдөлмөрийн хэргийн зөвлөх намайг хажуу тийш нь дагуулж яваад, миний орчуулсан юмыг гоё англи хэл болон япон маягийн хачин англи хэлний холимог гэж хэлэхэд, энэ нь намайг маш их цочирдуулсан билээ. Зөвлөх орчуулсан өгүүллийг минь надтай хамт гүйлгэн уншингаа олон үг хэллэг зааж өгч анхааруулж билээ. Тус японы сэтгүүлчийн бичсэн өгүүллийн сэдэв бол Австралийн удирдлага болон ажилчдын хоорондох харилцааны систем ба нөхцөл байдлын тухай байсан юм. Зөвлөх нэг хэллэгийг зааж, энийг 'path of industrial harmony' гэж орчуулах ёстой гэсэн.

Үүнийг махчлан орчуулбал, industrial relations 'аж үйлдвэрийн харилцаа' гэсэн үг. Харин Англиар 'industrial relations' нь ажил олгогч ажилчдын (бодитоор хэлбэл компани болон үйлдвэрчний эвлэлийн) хоорондын харилцааг заадаг. 'Path of industrial harmony' ('ажил олгогч ба ажилчдын хоорондын эв найрамдлын зам') бол тэр үеийн үйлдвэрчний эвлэлийн хөдөлгөөний, аль болох ажил хаялтаас зайлсхийж ажил олгогчтой эв найрамдалтайгаар хэлэлцэх гэсэн бодлогыг хэлнэ. Тухайн үед Австралид байнга болдог байсан хөдөлмөрийн маргаан их алдартай байсан болохоор япон компаниуд Австрали руу хөрөнгө оруулах эсэхдээ эргэлздэг байсан нь шийдвэр гаргахад нь ч их муу нөлөөлж байсан юм.

劳使関係

✗ 'management-labour relations'

✓ 'industrial relations'

Тэр сэтгүүлч 'path of industrial harmony'-г яаж илэрхийлснийг, би яаж англиар бичсэнээ мартсан байна. Харин японоор 'industrial relations'-ыг 劳使関係 rōshi-kankei, яг 'ажилчин ажил олгогч хоёрын харилцаа' гэж хэлдэг учраас, би шууд 'management-labour relations' ('удирдлага хөдөлмөрчид хоёрын харилцаа') гэж махчлан орчуулсан байсан байх. Миний хувьд Австралийн уншигчдад япон хэлний хэлбэр, утгыг дамжуулах зорилготой байсан. Нөгөө талд манай зөвлөхийн үзэл бодлоор бол энэ орчуулга нь маш оновчгүй юм байсан бололтой. Яагаад

гэвэл, тэр зөвлөх япон сэтгүүлчийг Австрали руу явуулах ажилд оролцсон байж магадгүй бөгөөд Австралийн холбогдох хүмүүст ажлаа сайн хийж байгаа мэт сэтгэгдлийг заавал төрүүлмээр байсан байх л даа. Тэр зөвлөх 'Policy of peaceful labour-management relations' ('удирдлага хөдөлмөрчид хоёрын харилцааны энх тайванч бодлого') гэдэг япон маягийн хачин англи хэлийг Австралийн холбогдох хүмүүст лавтай үзүүлмээргүй байсан бололтой.

Тэгээд би нэг чухал юм ойлгосон билээ. Миний орчуулах арга Америкийн элчин сайдын яамныхнаас бараг ялгаагүй байсан гэж. Орчуулсан өгүүлбэрийг болхи бус болгохоор засаж, уншуургатай юм болгохын төлөө хүч чармайлт гаргасан ч, эхийн утгыг онож илэрхийлж, уншигчдадаа дамжуулахыг гол зүйл гэж бодож байсан юм л даа. Австралийн уншигчдад гоё хувцасласан мэт орчуулга бус, японы уншигчдад ямар сэтгэгдэл төрөхийг дамжуулах нь гол зорилго гэж бодож байсан хэрэг. Миний тэр санаа буруу байжээ.

Шантарч байсан надад өөрийгөө хүндэтгэх, өөртөө итгэх итгэл маань хэдэн жилийн дараа л өмнө нь төгссөн Австралийн их сургуульдаа эргэн очих үед анхны япон хэлний багштайгаа уулзсан тэр үед бүрмөсөн ул мөргүй алга болсон юм.

Тэр багш хэлэхдээ "Бид нар орчуулгын хичээл дээр чиний элчин сайдын яаманд байхдаа орчуулсан орчуулгыг дандаа хэрэглэдэг байсан" гэсэн билээ.

"Тийм үү?"

"Харин тийм. Чиний орчуулга эхтэйгээ ойролцоо байсан учраас япон хэл рүү орчуулахад нэлээд амархан байдаг байсан шүү" гэж билээ.

Австралийн оюутан англиас япон хэл рүү шууд орчуулж чадах англи хэлний текст нь багшийн хувьд маш сайн материал байсан ч, орчуулагчийн хувьд махчлан орчуулах хэмээх ноцтой дутагдлаасаа ангижраагүй гэсэн үг байсан.

Өөр ажил хийсэн минь

Би элчин сайдын яамны ажлаасаа гадна зарим өөр ажлын туршлагатай болсон. Токиогийн тусгай зөвшөөрөл (патент)-ийн өмгөөлөгчийн газарт түр ажил хийж үзэхдээ өөрөө патент орчуулаагүй боловч, хүний орчуулгыг засахдаа патентын орчуулгын нарийн шинж, чанга шаардлагыг ухаарсан юм. Патентын өгүүлбэр нь өөрсдийн зохион бүтээсэн зүйлийн онцлогийг нарийн тайлбарлахаас гадна хуулийн баримт бичиг болохоор эхээсээ яльгүй л зөрвөл өндөр хохирол гарахуйц болгодог.

Мөн нэг хэсэг хугацаанд би телевизийн студид мэдээллийг японоос англи руу орчуулж унших ажил ч хийж үзсэн. Мэдээлэл нь уншихад амархан, сонсоход аятайхан байх шаардлагатай. Хамт ажилладаг нэгэн япон хүний япон хэлийг түвэггүй, аятайхан англи хэл рүү хялбархан орчуулдаг чадварыг нь би машид биширсэн. Харин би шал ондоо. Би хичнээн хичээсэн ч загварчилдаг зуршлаасаа бүрэн ангижирч чадахгүй хэвээрээ л байсан юм.

"Жинхэнэ ажил"-аа олсон минь

Би бусдын нүднээс далд тийм ч их үнэлэгдэхгүй орчуулгын ажил хийж байхдаа, нийгэм дээр идэвх зүтгэл гаргаж улс болон байгууллагадаа их хувь нэмрээ оруулж байгаа хүмүүсийг хараад үргэлж атаархдаг байлаа. Тэгээд, хэдэн жилийн дараа би зүрхээ чангалж "жинхэнэ ажил" олж элчин сайдын яамаа орхисон юм. Олсон ажлын байр маань бол Токио дахь зах зээлийн судалгааны компанийн судалгааны ажил хариуцсан менежер. Хэлний тодорхой хэв маягийг дагаж бичсэн судалгааны тайлангаас гадна би үйлчлүүлэгчийнхээ төлөө Японы улс төр, эдийн засаг, нийгмийн талаар илтгэл бичдэг байв. Би энэ ажлынхаа төлөө нийтлэл орчуулж байсан боловч, эхийг нь нарийн орчуулах шаардлагаас чөлөөлөгдөж, үйлчлүүлэгчийг сонирхоно гэж бодсон янз бүрийн мэдээллийг тодруулахад зорьж ажилладаг байсан юм. Одоо бодоход энэ нь орчуулгын ур чадварыг минь сайжруулсан болов уу гэж бодож байна. Гэхдээ одоо ч гэсэн сайн мэдэхгүй л байна.

Хятад руу явсан нь

Дөрвөн жилийн дараа би Японы үзэсгэлэнт эргээс Хятадын өргөн уудам нутаг руу явахаар шийдлээ. Нэг жил хятад хэл сурсны дараа би нэг компанийн 'даргын туслахаар' ажиллах ажлын байр олов. Хятадад байхдаа нийтдээ дөрвөн компанид ажиллажээ. Бээжин, Хайнань, Макао, Шанхай, Япон, Монгол гэх мэт хэдэн газарт ажилладаг байсан. Миний дээд тушаалтан бол зарим нь хятад хүн, зарим нь япон хүн, нэг нь ирланд иргэншилтэй пакистан хүн байсан. Хэдийгээр Хятадад мэргэжлийн орчуулга руу хэзээ ч эргэж ороогүй боловч, би ажиллахдаа ихэвчлэн хятад-англи, япон-англи, англи-хятад, япон-хятад, заримдаа хятад-япон хэлээр орчуулах үүрэгтэй байсан юм.

Ажил дээрээ заримдаа гэрээ орчуулах шаардлагатай байлаа. Гэрээ орчуулахдаа мэргэжлийн сэтгэгдэл төрүүлэхүйц хуулийн үг хэллэгээр утгыг нь зөв илэрхийлэх хэрэгтэй байдаг. Азаар, миний орчуулга ихэнхдээ дотоод лавлагаанд зориулж байсан тул би хууль ёсны баримт бичгийн хамгийн хатуу чанга шаардлагаас чөлөөлөгдөж байсан гэхэд болно.

Зочид буудлын олон нийттэй харилцах ажил дээрээ би зар сурталчилгааны материал, үйлчлүүлэгчдээ зориулсан тайлбар, рестораны цэсийг хүртэл орчуулдаг байсан. Орчуулга төрөл бүрт тодорхой зорилго байдаг байсан юм. Зар сурталчилгааны материал зочид, үйлчлүүлэгчдийг татаж зочид буудлын үйлчилгээ, төхөөрөмж, цогцолборыг хэрэглүүлэх зорилготой байсан юм. Цэс уншуулж зочид буудлын ресторанд хоол идэх дур хүслийг нь татах хэрэгтэй байлаа. Өрөөний сэйф гэх мэтийн тоног төхөөрөмжийг яаж хэрэглэх вэ гэдэг тайлбарыг ойлгоход амархнаар илэрхийлэх хэрэгтэй. Энэ зорилгод үгчлэн

орчуулах нь тохиромжтой биш.

Үүнээс гадна өөр газарт, албан тушаалаа орхисон гадаад улс төрчдөд япон-англи хэлний орчуулгыг заримдаа надаар хийлгэдэг байсан. Нэг удаа гадаадын нэг улс төрч 'entrenched attitudes' гэдэг үг хэллэгийг хэрэглэсэн юм даг. Монгол хэл рүү үгчлэн орчуулбал 'бугшсан хандлага' гэдэг утгатай. Миний ой будилаагүй бол, тэр хүн улс төрийн нөхцөл байдал өөрчлөгдөхөд тухайн орны бага ястан хийгээд гадаад хүнийг ялгаварлан гадуурхах үзэл гэдэг утгаар хэрэглэсэн билээ. Англиар энэ төрлийн хандлагыг 'prejudice' ('эчнээ бодол, үнэмшил, үзлээр ялгаварлах') гэдэг. Харин тэр улс төрч 'prejudice' гэдэг үгээс илт зориудаар зайлсхийж байсан. Харамсалтай нь тэр үед би 'entrenched attitudes' ('бугшсан хандлага') хэмээх цээрлэн илэрхийлэх үгийг шууд санаж чадаагүй, яг 先入観 sennyūkan ('буруу төсөөлөл, атгаг санаа, итгэн үнэмшил') гэж орчуулсан билээ. Тэр хүний санааг бодвол, 先入観 sennyūkan гэдэг үг бол тохиромжгүй үг байсан байх. Google Translate харвал 'entrenched attitudes' ('бугшсан хандлага')-ыг японоор 定着した態度 teichaku shita taido ('байршсан хандлага') гэж байна. Харин энэ хэллэг ч тэр хүний санааг бүрэн зөв зүйтэй илэрхийлсэн үг гэж би одоо ч гэсэн бодохгүй байна.

Японы улс төрч ихэнх нь үлбэгэр, амт шимтгүй, хэвд оруулсан үгээр ярьдаг онцлогтой, үүнтэй харьцуулбал англи хэлтэн улс төрч ерөнхийдөө хурц, тодорхой ярих хэвшилтэй. Нэг удаа, миний орчуулсан үг тус гадаад улс төрчийн хэлсэн утгыг нь зөв дамжуулж байгаа эсэхийг батлахаар орчуулсан агуулгыг буцааж англи хэл рүү орчуулсан юм. Тэр хүн "би энэ хэлбэрээр илэрхийлээгүй шүү" гэсэн боловч утгыг нь ойролцоо гэж хүлээн зөвшөөрсөн юм. Улс төрчийн хэллэгийн нарийн ялгааг онож илэрхийлэх нь хэцүү болохоор энэ бол орчуулагчийн чадварыг сорьдог ажил. Тийм болохоор би олон улсын удирдагчдад орчуулга хийх хүмүүсийн орон тоонд ажилламааргүй санагддаг юм.

Өөр зүйлийн орчуулга

Хожим нь би миний ажиллаж байсан худалдааны компаний даргад салбарын мэдээ (шаардлагатай бол улс төр, эдийн засгийн мэдээ гэх мэт) цуглуулж өгөхөөс гадна англи, япон хэлнээс хятад хэл рүү орчуулах ажилд томилогдсон. Энэ нь маш их хэцүү үүрэг байлаа. Би эцэст нь Google Translate маш ихээр ашиглаж, түүний муу орчуулгыг нь засахдаа их цаг зарцуулдаг байсан юм. Би өөрийнхөө орчуулгаар огт бахархахгүй. Манай компанид зуны амралтаар нь хөлсөлсөн их сургуулийн оюутнуудын хийсэн гялзалзсан орчуулгатай харьцуулбал миний орчуулга маш муу байсан санагддаг юм.

Харин би туршлага багатай залуу хятад оюутнуудаас хэд хэдэн давуу талтай байсан. Үүнд:

1. Би хамгийн чадварлаг оюутнуудаас ч илүү англи хэлээр төгс ойлгодог байсан. Нэгэн оюутан 'wet weather' (бороотой цаг агаар)-ыг 'чийгтэй цаг агаар' гэж орчуулсныг санаж байна. Энэ нэлээд энгийн жишээ боловч би зарим томоохон мэдээллийн агентлагаас гарсан орчуулгад ч алдаа гардаг гэдгийг олж мэдсэн.

2. Цаг хугацаа өнгөрөхөд би мэдээн доторх мэдээллийн ихэнх нь суурь мэдээлэл эсвэл нөхөөс байдаг гэдгийг мэдсэн. Жишээ нь, хятад хэл рүү орчуулахдаа би 'Австралийн зүүн хойд нутагт оршдог Квинсланд муж' гэх мэт олон нийтэд зориулан хүмүүсийн төлөө тайлбарласан мэдээллийг уул уурхайн салбарынхан нийтээрээ мэддэг зүйл учраас, энэ мэт мэдлэгийн зүйлийг орхидог байсан юм. Иймэрхүү байдлаар миний орчуулгын найруулга тааруухан байсан ч үнэн зөв, цэгцтэй болдог байв.

Гадаад хэл рүү орчуулга хийхдээ, өмнө хуримтлуулсан мэдлэгээ дайчлан ажиллах нь орчуулах чадварт тийм ч их нэмэр болдоггүй гэж би мэдсэн. Гадаад хэлнээс төрөлх хэл рүүгээ орчуулбал үгсийн сан, илэрхийлэх чадвараа дээшлүүлэх илүү их боломжийг олгодог.

Бүтэлгүйтэл

Он удаан жил бүтэлгүйтэх явдал гарсаар л байлаа. Аман орчуулга хийхдээ тэвдэж сандрахдаа алдаа гаргадаг байснаас гадна, хэлмэрч хийхдээ төдийлөн сайн биш байсан билээ. Бичгийн орчуулга хийхэд ч дутагдалтай зүйл байсаар байсан санагддаг.

Нэг удаа таньдаг япон эмэгтэй нөхөр нь болох хятад уран бүтээлчийн бүтээлийн цомгийн оршлыг орчуулахыг надаас хүсэж хятад хэл дэх эх зохиол, япон хэлний орчуулгыг хоёуланг нь надад өгсөн. Хятад хэлний эх зохиолын утга нь овоо тодорхой байсан боловч би яаж тохиромжтой сайн найруулгатайгаар орчуулахаа мэдэхгүй байлаа. Миний хувьд уран бүтээлчийн эхнэрийн орчуулсан япон орчуулга нь хоёр хэлний хоорондын ялгааг хүчээр тохируулсан, болхи бүтцээр дүүрэн, тойруу замаар найруулсан, хангалтгүй өгүүлбэр байсан. Би орчуулж дуусгаад түүнд өгсний дараа тэрээр сураггүй боллоо. Хэсэг хугацааны дараа нэг япон найз маань надад тэр эмэгтэй миний орчуулгад тун сэтгэл дундуур байсан тухай ярьж билээ. Миний бодлоор, орчуулга минь илүү хялбар, урлах мэдрэмж дутуу байсан байж магадгүй. Харамсалтай нь тэр эмэгтэй надад ямар ч үнэлэлт дүгнэлт тайлбар өгөөгүй болохоор, би жинхэнэ шалтгааныг хэзээ ч мэдээгүй бөгөөд тэр байдлаас орчуулах түвшингээ ахиулах боломжийг авч чадаагүй юм.

Газар хөдлөлтийн дараах бохир усны шугам сүлжээ

Саяхан би япон үйлчлүүлэгчийн хүсэлтээр газар хөдлөлтийн дараа бохир усны шугам сүлжээг саадгүй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх талаар хоёр орчуулгын ажил хийсэн юм. Эхнийх нь миний үйлчлүүлэгчийн олон нийтэд зориулж хэлэх үг байсан. Би эхийн үгс, бүтэцтэй нь ойролцоо маягаар орчуулсан нь үйлчлүүлэгчид овоо таалагдсан.

Дараагийнх нь эхнийхтэйгээ нь ойролцоо боловч, зарлал учраас зорилго нь маш өөр байсан. Олон нийтийн зарлалын зай хязгаартай, хялбар ойлгогдох үг хэрэгтэй болохоор, би сонгосон үгийг нь хялбарчилж үгийн тоог нь ч багасгаж

сайжруулсан. Харин энэ нь үйлчлүүлэгчийн сэтгэлийг зовоож эхийн орчуулгын хэлбэрт нь буцаан оруулах гэж шөнөжингөө нухсан гэнэ. Энэ удаад би уг нь эх зохиолыг сохроор дагадаг муу зуршлаасаа зайлсхийх ур дүй эзэмшсэн ч, инээдэмтэй нь үйлчлүүлэгчийнхээ сэтгэлийг хангаагүй хэрэг. Үйлчлүүлэгч харваас миний зайлсхийгээд байгаа тэр орчуулах аргыг хүсээд байсан юм.

Миний сурсан зүйл

Олон жилийн туршлагатай болохоор намайг орчуулгын талаар төгс гэж бодож байж магадгүй, харамсалтай нь тийм биш юм. Гэхдээ олон жилийн турш ингэж байнгын орчуулгын ажил хийх явцдаа миний олж мэдсэн, ойлгосон зүйлсийн заримыг нь доор дурдъя. Үүний ихэнх нь цэвэр эрүүл ухаан боловч 'орчуулга судлал'-ын салбарт бага зэрэг хамааралтай байж болох юм.

1. Орчуулга бол зорилгод чиглэсэн үйл ажиллагаа, зөвхөн зорилгын талаас ойлгох боломжтой.

Туйлын оновчтой зөв орчуулга гэж байдаггүй. Зөвхөн зорилгодоо нийцсэн орчуулга гэж бий. Орчуулгыг ихэвчлэн 'хууль ёсны орчуулга', 'утга зохиолын орчуулга' гэж хуваадаг. Энэ нь зөвхөн зорилгоор нь хувааж байгаа хэрэг юм.

- Хэрэв АНУ-ын элчин сайдын яам эх зохиолыг үгчлэн орчуулсан, эхтэй тодорхой холбоотой орчуулгыг хүсэж байвал, энэ нь зайлшгүй шаардлага;
- Хүмүүсийг ятгах, сэтгэгдэл төрүүлэх шаардлагатай бол, хүмүүсийг ятгах үгсийг жигд хэрэглэх ёстой;
- Бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнд сонирхогчийн сэтгэлийг нь татам болгох зорилготой орчуулгыг сэтгэл татам байдлаар танилцуулахаар бэлтгэх ёстой;
- Хэрэв орчуулга нь улс төрийн шаардлагыг хангах хэрэгтэй бол таарсан үгсийг хэрэглэх ёстой. (Жишээ нь, Хятад улсын хилийн чанадад зориулсан мэдээллийн нэг асуудал бол гадаадад байгаа уншигчдад сэтгэгдэл төрүүлэхийн зэрэгцээ, улс төрийн шаардлагыг хатуу баримтлах гэдэг хоёр зорилго нь харилцан зөрчилддөг);
- Хууль эрх зүйн орчуулга нь, агуулга нь хуулийн цоорхойгүй, эрх зүйн баримт бичгийн хэв маягтай, хууль дээр няцаагдашгүй байх ёстой;
- Улс төрчдөд зориулсан орчуулга нь тэдний улс төрийн асуудалд яаж нөлөөлөхийг мэдрэх мэдрэмжтэй байх хэрэгтэй;
- Дипломатын орчуулга нь дипломат хэлбэрийн онцлог хэлбэр, хэлийг дагаж мөрдөх ёстой;
- Гол мэдээллийг шаарддаг орчуулга нь үнэн зөв, хэрэгцээг хангадаг байх ёстой. Хичнээн ч сайхан өнгөлсөн орчуулга байсан ч тоо баримт алдаатай байвал хэрэгцээ хангахгүй муу орчуулга болно;
- Уран зохиолын орчуулга нь уншигчдад уран сайхан мэдрэмж төрүүлэх зорилготой. Гүн ухаан сэтгэлзүйн сонгодог зохиолыг сонгодог зохиол шиг уншигддаг, адал явдалт зохиолыг адал явдалт зохиол шиг уншигддаг, хошин зохиолыг хошин шог зохиол шиг уншигддаг байхаар орчуулах хэрэгтэй;

Александр Поуп (Wikipedia)

- Уран зохиолын орчуулгын шаардлага мөнхөд тогтоосон зүйл биш. XVIII зууны английн яруу найрагч болох Александр Поуп (Alexander Pope) Хомер (Гомер)-ын туулийг тэр үеийн шүлэглэсэн хэлбэрээр орчуулж, үг нэмж, хасч, сольсон боловч хүмүүст сайшаагдсан байдаг. Харин өнөө цагийн хүмүүс эртний үеийн хүмүүсийн хэрэглэдэг байсан бодит үг хэллэг, найруулгыг хүсэх болсон байна.
- Хувиараа өөрийнхөө хэрэгцээг хангах орчуулга нь хэвлэлээс гаргаж олон нийтэд түгээх орчуулгаас өөр "уншигчидтай" учраас, тавих шаардлага ч мөн тийм ажээ.
- Түүхэн баримтын орчуулга, ихэвчлэн тайлбартай, эрдэм шинжилгээний орчуулга нь утга зохиолын найруулгатай байх шаардлагагүй. Утга зохиолын орчуулга нь эрдэм шинжилгээний найруулгатай байх ч албагүй. Гэхдээ энэ хоёрын аль аль нь зохицолдолгоотой байх нь тохиромжтой.
- "Бяцхан хунтайж" шиг үлгэрийн эх зохиолыг бүгдийг нь хэвээр нь орчуулсан, бас хүүхдүүдэд зориулсан үлгэр шиг орчуулсан хоёр маягийн орчуулга байдаг. Хүүхдүүдэд зориулж орчуулахад мэдээж үг найруулгыг өөрчлөх шаардлага арвин гардаг.
- Киноны үгийг хоёр хэлбэрээр орчуулдаг. Нэг нь үгийг нь хөрвүүлээд дуу оруулагчаар хэлүүлэх, нөгөө нь хадмал орчуулга хийгээд дэлгэцний доод талд хадаж гаргах. Энэ хоёр хэлбэр хоорондоо шал өөр. Дуу оруулагчийн хэлэх үг эх үгтэй голдуу адилхан хугацаанд хэлж амжих шаардлагатай. Орчуулагч үгийнхээ утгыг харьцангуй чөлөөтэй орчуулах боломжтой байдаг. Харин хадмал орчуулга нь дэлгэцэд гардаг үсгийн тоо, гарах хурд гэх мэт хатуу шаардлагатай. Хатуу хязгаарлалтын дотор эх үгийн утгыг товч тодорхой, илэн далангүй, шууд ойлгож чадах үгээр дамжуулах хэрэгтэй.
- Харамсалтай нь бодит байдалд орчуулга хийх зорилго нь уншигчдад тохиромжтой орчуулга бус, хагас дутуу гадаад хэл мэддэг үйлчлүүлэгчийн хэрэгцээг хангах хэрэгтэй байх тохиолдол байдаг. Өмнө өгүүлсэн япон үйлчлүүлэгч шиг. Ялангуяа ийм асуудал Японд түгээмэл байдаг.
- За, нөхцөл байдлыг минийхээр ойлгосон байх аа ...

2. Хэдийгээр орчуулгын программ зохион бүтээсэн ч орчуулга бол хүний төлөө хийсэн хүний үйл ажиллагаа юм.

Хамгийн гол нь орчуулга бол орчуулагчийн орчуулахдаа хийсэн сонголтын үр дүн. Тэр сонголтууд нь орчуулгын ерөнхий хэв маяг, өнгө аяс, нарийвчлалтай байдлыг тодорхойлдог.

Орчуулагчийн олон нөхцөл байдал нь орчуулгын чанарт нөлөөлнө.

- 1 Орчуулагч хэр зэрэг эх зохиолоо ойлгож байна вэ? Орчуулагчийн үл ойлгосон байдлаас болж орчуулгын чанар муу болох нь түгээмэл байдаг.
- 2 Орчуулагчийн орчуулга, тухайн чиглэлийн туршлага. Орчуулагчид тухайн сэдвийг ойлгох, үгийн олон утга, найруулгын хэв маягийг олж авахдаа маш их цаг зарцуулах шаардлага тулгарна.
- 3 Орчуулагч арвин баялаг үг, үгийн хэрэглээтэй байвал зохино. Зарим хүмүүс сайн найруулга, баялаг үгийн сан, үг хэллэгийг мэдрэх мэдрэмж, зохиогчийн ертөнцийг үзэх үзэл зэрэг янз бүрийн хэлбэрийн уран зохиолыг судалж сайн орчуулагч болдог. Зарим хүмүүс арай үүнд хүрдэггүй.
- 4 Орчуулагчийн өвөрмөц шинж. Орчуулагч нар эх зохиолыг орчуулах өөрийн гэсэн олон аргатай. Сонины нийтлэлийг орчуулахдаа өөрийнхөө аргыг хэрэглэдэг байсан манай элчин сайдын яамны орчуулагч гэх мэт, бүх орчуулагчдад өөрийн арга барил байдаг. Энэ нь орчуулгын хэв маягт ихээхэн нөлөөлөх боломжтой.
- 5 Орчуулагчийн суурь хэвшил. Орчуулагч нарын "автоматаар" орчуулах зуршил нь тэдний сургуульд анх гадаад хэл сурч эхэлсэн үеэс л тогтдог гэж би бодож байна. Харин ийм зуршлаасаа ангижрахад хэцүү.

3. Ихэнх орчуулга чухамдаа үгчилсэн орчуулга байдаг.

Махчлан орчуулахаас зайлсхийж, аль болох эх зохиолынх нь утгыг тэр хэвээр нь уншигчдад өгөх ёстой гэж байнга уриалдаг боловч бодит байдалд эх зохиолын үгсийн сонголт, үгсийн дараалал нь бүхий л орчуулгын эхлэл юм.

Зөвхөн дадлагагүй орчуулагч эх зохиолыг анх удаа хараад үг тус бүрийг зөнгөөрөө орчуулдаг юм биш. Туршлагатай орчуулагч ч бас ингэдэг. Учир нь эх зохиолын түүхий эд бол үг юм. Бодит байдалд эх зохиолын үгсийн сонголт, үгсийн дараалал нь бүх орчуулгын эхлэл юм. Ур чадвараа дээшлүүлэхийн тулд орчуулагч эхийн нарийн хэлбэрт хэт их санаа зовохоос зайлсхийх хэрэгтэй. Энэ зуршлаа нэг шөнийн дотор засаж чадахгүй. Жишээ нь, япон хэлний ㊦ то-г автоматаар үгчлэн орчуулахаас зайлсхийхтэй адил. Нарийн бүтцийг тогтсон хэлбэрээр орчуулахаас зайлсхийх гэдэг энгийн зүйлээс эхэлж болно. Мэдээжийн хэрэг зарим хүмүүс бичих чадвартай, тэдэнд сэтгэл татам уянгалаг сайн зохиолыг бичихэд бусдаас бэрхшээл бага байдаг. Гэхдээ ямар ч орчуулга хийхэд бүтэн зохиол бичихтэй адил, хүчин чармайлт хэрэгтэй.

Цогц хүрээний судалгаа нь орчуулгын өвөрмөц онцлогийг тодорхойлж, орчуулга нь эх зохиолоосоо хэрхэн ялгарч байгааг тодорхойлж, орчуулагчийн ур чадвар, дадал хэвшил, найруулгын өвөрмөц шинжийг тодорхой болгох боломжтой байдаг гэж би бодож байна.

(Аман орчуулга нь дээрх аргаас онцгой байдаг. Хэлэлцээр болон тухайн газар дээр шууд орчуулга хийхдээ орчуулагч үг тус бүрийн утгыг бус, ерөнхий мэдээллийг нь дамжуулдаг, үг, бүтцийг орчуулах аргаас зайлсхийх шинжтэй учраас аман орчуулга хийх туршлага нь бичгийн орчуулагчдад ч тустай байна.)

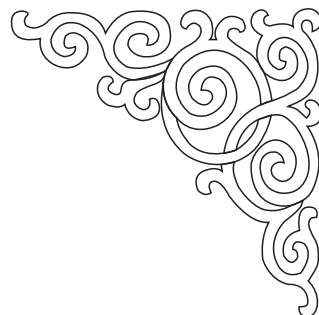
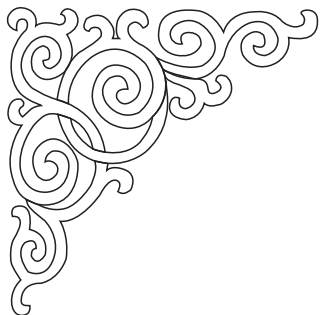
4. Стандарт болсон олон улсын нэр томьёоны үүрэг бусад анзаардагддаггүй.

Орчин үеийн "орчуулга" гэгч юм ихэнх нь стандартчилсан нэр томьёог мэдэх гэсэн үг. Дэлхийн гол гол хэлний орчуулагчид ямагт зөвхөн бэлэн үгийг л орлуулах хэрэгтэй. Жишээ нь, 'economic' гэдэг үг европын хэлээр *économique* (Франц хэл), *ökonomisch, wirtschaftlich* (Герман хэл), *económico* (Испани хэл), *экономический* (Орос хэлээр) гэх мэт тогтсон дүйх үгтэй. Азийн хэлэнд ч 經濟(的) *keizai(-teki)* (япон хэл), 經濟 / 经济 *jīngjì* (хятад хэл), *간결한 gangyeolhan* (Солонгос хэл) гэх мэт үг байна. Монгол хэлэнд түүхээс шалтгаалан "эдийн засгийн" (Монгол), "аж ахуйн" (өвөрмонгол) хэмээх хоёр үг байна.

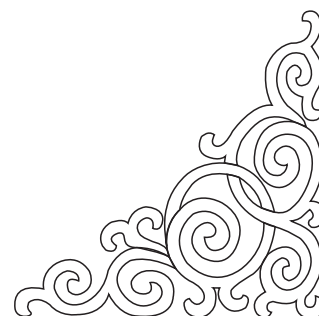
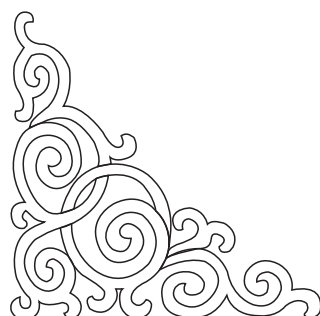
Харин 150-хан жилийн өмнө орчуулга хийдэг хүмүүст ийм тогтсон нийтлэг үг байдаггүй байсан байна. Европын хэлнээс бусад хэлэнд "эдийн засаг" гэдэг үгийн тогтсон дүйх үг байдаггүй байсан. Орчин үеийн болгон шинэчлэх (现代化) буюу өрнөджилтийн (西方化) явцын дунд XIX зууны орчуулагчид дүйх үгийг цоо шинээр зохиож, одоогийн үгийн сангийн суурийг тавьсан юм. Тиймээс, өнөөгийн орчуулагчийн хувьд, жишээ нь "Свахили хэлээр 'эдийн засгийн' гэдэг санааг яаж илэрхийлэх вэ?", "Свахили хэлээр 'эдийн засгийн' гэдэгтэй дүйх үг юу вэ?" гэдэг хоёр шал өөр асуулт болно. Одоо стандартчилсан шинжлэх ухаан, технологиос гадна спортын салбарт ч олон улсын нэр томьёог маш нийтлэг хэрэглэх болжээ. Тиймээс "орчуулга" гэдэг нь ухаан сийлэх бус, цээжилсэн дүйх үгээ гарган оноох эсвэл толь бичиг харахтай адил амархан ажил болсон. Компьютерын орчуулга ч бас энэ орлуулсан, дүйлгэсэн нэр томьёод маш их түшиглэдэг.

Төгсгөл

Сүүлийн хэдэн арван жилд орчуулгазүйн салбарт олон шинэ хандлага дэлгэрч ирлээ. Үүний дотор цогц хүрээний судалгаа ч их байна. Эдгээр нь шинэлэг ололтууд болсон юм. Америкийн хэлшинжлэлч Н.Чомскийн онол бол бодит зүйл бус оюун ухааны хийсвэр объектыг судлах зорилготой. Олон судлаач Н.Чомскийн "төгс төгөлдөр яригч, сонсогч"-той адилхан, "төгс орчуулагч" байдаг гэж бодож байгаа юм шиг байна. Харин миний хувьд "төгс орчуулагч" буюу өв тэгш орчуулагч гэдэг юм байдаггүй, эхийг орчуулах төгс арга ч бас байдаггүй. Ихэнх орчуулга зорилгоосоо хамаардгийг бодолцох хэрэгтэй гэж үзэж байна.

ОРЧУУЛГЫН САН ХӨМРӨГ

ЛАМБАГУАЙН НУЛИМС

Д.Нацагдорж, 1930 он.

Орчлонт ертөнцийг хоосон гэж хүрдийг бясалгаж, винайн ёсыг сахисан гэвш Лодон улаан шарыг тунуулсаар, гандангийн наад хүр рүү бууж ирмэгц, уран тачаангуйн хурц илдийг боловсруулахын эрдмийг судалсан хүүхэн Бай-хуа гэдэг Цэрэнлхам цагаан харыг гялбалзуулсаар, баруун дамнуурчны шавартай гудамжнаас гарч ирэх нь эсрэг тохиолдов.

Иүй Бай-хуагийн хар тамхи тасарсан учир, нэг алтан бөлзгийг бариулж, хэдэн янчаан олж хэрэглэхийг зорьж явсан нь санамсаргүй гэвш Лодон тохиолдохыг үзвэл, тэр үнэхээрийн нэг томхон хувраг сэтгэл зөөлөн, чанар хөнгөн болохыг хэдийнээ ажиглан таниад, цахилгаан мэт хурдан нэг аргыг олж, ламын дэргэд зогсож, зовлонтой бөгөөд бахардсан царай гарган: “Ламбагуай өршөө, өршөө, манай хөгшин эх өвдөөд, үхэхийг хүлээж байна. Хичээж манайд морилж, ном айлдаж хайрлана уу?” гэсэнд лам: “Зүүн хүрээнд хуралд очиж явна. Энэ удаа амжихгүй. Өөр нэг ламыг зал” гэсэн боловч, Иүй Бай-Хуа сандарсан байдлыг гаргаж, дахин давтан зовлонт үгсийг тоочин, элдэвчлэн гуйхад, аргагүй болж бас ч бахардсан байдлыг үзвэл, барьц ихээхэн өх биз гэж санаж, ном уншихаар хүүхнийг дагалдан, түүний гэрийн зүг одов.

Зуны цагт баруун дамнуурчны таван гудамжны шавар үлэмж, үнэр ханхлах нь үнэхээр түмэн багц хүжийг шатаавч үл дарагдмаар. Гэвш Лодон ам хамрыг орхимжоороо бөглөн, хүүхний хойноос намс намс алхална.

Удалгүй нэг хувхай цагаан хаалгаар орвол гангийн арьс ширийн шорвог агаар амтагдаж, зулсан үс, ноос салхинд хийсэн дээл хувцсанд наалдана.

Хоёр нурсан шавар байшингийн нарийхан завсраар өнгөрч, баруун талд зүүн тийшээ харсан нэг нүх шиг байшинд ороход хүүхэн ламыг нэг сандал дээр суулгаад: “цай авч ирье” гээд гарч явахын завсар лам ажиглавал, байшингийн өмнө этгээдэд нэг том ор байна. Хөнжил дэвсгэрийг цэмцийтэл хураан засаж, эрээн даавуугаар хучжээ. Хойт этгээдэд нэг бага дөрвөлжин ширээг цагаан даавуугаар бүтээж, дээр нь нэг том цаг ба зураг хөргийг тавьжээ.

Байшингийн дээвэр нь маш балтгар. Гэвш Лодон өндийвөл толгой нь бараг тулна. Нэг бага цонхыг хоёр давхар муутуугаар битүүлэн нааж, улаан цаасаар угалзлан чимхжээ. Байшингийн дотор өдөр байтлаа, бүрий барай байдлыг төрүүлнэ.

Цонхны буланд нэг бяцхан нүхийг гаргасан нь бодвол орж гарах хүмүүсийг ажигладаг бололтой. Удалгүй хүүхэн орж ирээд нэг аяга цай өгсний дараа ачит лам минь авралдаа тольдож, миний эхийг эдгээн соёрх гэж гуйна. Лам хүүхний зүг ажиглавал, гадна нарны гэрэлд түүний царай хувхай цагаанаар өнгөгүй

үзэгдэж байсан нь харин энэ байшингийн дотор орж ирээд, хоёр хацар нь улаанаар гэрэлтэж, өглөөгүүр залбирдаг цагаан дарь эхийн хөргийн адил үзэсгэлэнтэй гэрэлтэхэд ламын сэтгэлийн дотор ертөнцийн манан бяцхан пур пураар үүсэх бөгөөд их л эелдэг зантайгаар:”За бүсгүй ээ, ижий чинь хаана вэ?” гэж асуувал, хүүхэн энэ завсар эхээ нэгэнт хуурмагаар өвчлүүлэн хэвтүүлсэн тул “энд байгаа” гэж ламыг дагуулан нөгөө тасалгаанд оруулав. Нэг настай хөгшин хөнжлөөр хучаастай хэвтэж байна. Хоймор нь бяцхан гүнгэрваатай бурхан их л шороо тоосонд дарагдсан үзэгдэнэ. Өмнө нь хятад янзаар хоёр улаан лаа хатган тавьжээ. Түүнээс лам ном уншиж, залбирал даатгал хийснийг өгүүлэх юун. Ном уншиж сая барвал, нэгэнт шөнө орой болжээ. Эх нэлээд сэргэсэн байдалтай ламын аврал гэж залбирна. Хүүхэн нэгэн адил ламд сүсэг төрсөн байдал гаргана. Хажуугаар нь үг хэлэх ба инээн аашлах нь их л бахтай. Хоёр хар нүдээ жирвэгэнүүлэн эргэлдүүлэх бүрд Лодонгийн сэтгэлд бяцхан ширүүн гал ноцон алдана. Хүүхэн нэгэнт энэ байдлыг мэдээд “ламбугай орой болсон тул, манай гэрт хоол зооглоод морилно уу?” гэсэнд лам нэгдүгээрт бяцхан ядарсан ба хоёрдугаарт ном уншсаны хойно хоол идээд явдаг нь лам нарын тогтоосон заншил тул даруй зөвшөөрч нөгөө байшинд хүүхнийг дагалдан оров.

Хүүхэн тогоочоо дуудан, хоол бэлтгүүлж ламыг зочилсноос гадна, энэ үед хүүхний өдөх нь улам улам илүү болж шадарлах нь нэн нэн ойр тулав.

Ийн тийн ярилцсаар, ламын ертөнцийг сайшаах сэтгэл нь улам нэмэгдэж, нэг үдшийн зуур Дуйнхарын аймаг дахь дөрвөн ханатай гэр ба хэдэн гүнгэрваатай бурхнаа мартжээ.

Түүнээс хүүхэн: “өнөө нэгэнт орой болжээ. Бид энд таныг хүргэн өгөх уналгагүйгээс гадна, бас бороо орж байх тул, энэ шөнө энд морилон хоноод, маргааш харивал сайн биш үү” гэсэнд лам хойш нэгэнт зовсон боловч үнэхээр орой болж, бороо орж байгаа ба мөн ч энд баахан зугаатай болох тул, энэ шөнө дороо хонохыг нэгэнт шийдвэрлэв.

Хүүхэн ч баясаж, дэр дэвсгэрийг засав. Тус тусын ор дэвсгэр дээр унтсан хойно, мэдээжийн хэрэг хүүхэн хааяа хааяа зөөлөн ханиаж, ламын нойр үл хүрнэ. Лам хэдийгээр хүүхэнд халдахыг хүсэвч, угаас эхнэр хүүхэнтэй төдий л ихэд холилдсонгүй тул, баахан халширна.

Лам тэсэж ядахдаа шээнэ гэж шалтгаалан босож эргэж ирэхдээ хүүхний өвөрт орьё гэж сэтгэж, гадаа гарч явав. Удалгүй эргэж ирээд, гадна чагнавал, чив чимээгүй, хаалгыг татвал:

“Ламбагуай бяцхан байзнаарай” гэж хүүхэн дуу алдахад лам юу болохыг хүлцэж ядан, долоовор хуруугаа норгож, байшингийн цаасан цонхыг цоолоод, мөн л бяцхан нүхээр ажиглавал, хүүхэн хөнжил дээрээ дотуур хувцсаа тайлж байх нь дэнгийн гэрэлд үнэхээр үзэсгэлэнтэй үзэгдэж, сэтгэлийг хөдөлгөхөд, ламын хоосон чанарын бодлого хэдийнээ нөгөө ертөнцөд шилжиж винайн ёс нэгэнт баруун зууд одоод, тачаангуй гал дүрэлзэн бадрахад орж хүүхний хамт нойрсов.

Түүнээс ертөнцийн хэрэг ламын сэтгэлд тааламжтайг тоочвол барахгүй. Даруй өглөө харьсан боловч, үдэш санагдан эргэж ирсээр, нэгэнт хэд хэдэн сар болж, баруун дамнуурчны ба гандангийн дэнж хоёрын хооронд нэг нарийхан шинэ зам нээгдэв.

Түүнээс Иүй Бай-хуа, Лодонд үнэхээр дурласан бус тул энэ завсар баян гэвшийн буянгаар дэмий л тарвалзсан боловч, бас ханахгүй гэвш Лодон ертөнцийн цаламд нэгэнт урхилагдаж, хүүхэнд автагдаад юу гэвч гажуугүй болсон, яван явсаар лам гандан дахь хашаа байшин ба гавж болохын тул бэлтгэсэн юмаа бүгдийг нийлүүлж, Иүй Бай-хуад гуа сайхан элбэг дэлбэг хашаа байшин төхөөрч хорооны газар хамтран суух болов. Нэг өдөр гэвш Лодон гэртээ ирээд, Байшингийн хаалга татвал, дотроос нь түгжжээ. Цонхны булангийн завсраар нууж үзвэл, Иүй Бай-хуа нэг залуу хар хүүтэй тэврэлдэн сууна. Иүй Бай-хуагийн хуучны зузаан янаг байна гэсэн нь энэ мөн байгаа гэж лам нэгэнт таниад уур нь бадарч занчилдъя гэж байшингийн хаалгыг хэмх цохин орж, хэрүүл шуугиан гаргав. Гэтэл хүүхэн өчүүхэн ч эмээх зовох байдалгүй харин ламд дургүй учрыг хэлж хараан загнаж, хөөн гаргасанд лам заалдъя гэвч хуврагийн ёсоо эвдсэн тул аргагүй гунихран, байшингийн босгыг тэвэрч,

“Хүү минь би чамд хайртай

Одоо би хаана очих вэ? Өөр хүнтэй ханилах хамаагүй,

Гагцхүү намайг бүү орхи” гэж хоёр нүднээсээ ертөнцийн хар нулимсыг борооны дусал адил асгаруулна.

*Translated by Charles Bawden,
2003.*

THE TEARS OF THE REVEREND LAMA

A Modern Short Story

As the Bachelor of Divinity Lodon, who venerated his prayer-wheel and obeyed the Laws of the Discipline, because he saw the turning world as vain, was coming down the gully on this side of the Gandang lamasery, his robes mingling their red and yellow, the girl Tserenkhlan, also known as Yu Baihua, who had mastered the skill of fostering the sharp sword of passion, emerged from a muddy lane in the Chinese Western Pedlars quarter, flashing her eyes, black against white, and they met.

Yu Baihua had run out of opium and was on her way to pawn a gold ring and get a bit of spending money, when she chanced to see that she would run into the Bachelor of Divinity Lodon. She had marked him out some time ago as being a high cleric of mild manners and superficial nature, and quick as a flash she conceived a plan, and went up to the lama, and, putting on a show of distress mingled with confusion, she said: 'Pardon me, Your Reverence, pardon me, but my old mother is ill and likely to die. Would you be good enough to come to our place and recite some prayers?' The lama said: 'I am on my way to service in the Eastern Lamasery. I cannot manage it just now. Ask another lama to come.' But Yu Baihua pretended to be in despair, repeated her sad story, and put her case in every way she could.' He could not help seeing how upset she was, and thinking he might get a good fee he followed the girl towards her house in order to say some prayers.

There was ever so much mud in the five lanes of the Western Pedlars in the summer season, and not even ten thousand packets of incense could have overcome the stench. The Bachelor of Divinity Lodon covered his nose with his scarf and stalked along behind the girl.

Before long they went through a weather-beaten, white gate. The acrid stink of skins in the tanning-vats assailed them, and bits of fur and hair flying in the wind stuck to their clothes.

Passing through a narrow way between two tumbledown mud huts, they went into an east-facing cave-like building on the western side. The girl had the lama seat himself on a chair and went out, saying: 'I'll get some tea.' While she was out of the way, the lama looked around him. In the front part of the house there was a big bed. The bedclothes were stowed away tidily and covered with a spotted bedspread. In the rear part there was a small four-sided table covered with a white cloth, and on it a big clock and a few pictures.

The roof of the house was very low. When the Bachelor of Divinity Lodon stood upright his head almost touched it. A little window was pasted over with two layers of Chinese paper and decorated with patterns in red paper. It was still daytime, but it felt like twilight in the house. Someone had made a little hole in the corner of the window, no doubt so that they could see who was going in and out.

The girl soon came in again and gave him a cup of tea, and begged him to look mercifully on them and to heal her mother. The lama looked at the girl. Outside, in the sunlight, her face had looked weather-worn and colourless, but now that she had come inside her cheeks were gleaming red, and she shone as splendidly as the image of the Goddess Dar Ekh whom he worshipped every morning. At this the mist of worldly desire began to swirl up in his mind, and he said in gentle tones: 'Well, my dear, where is your mother?' Meanwhile the girl had got her mother to lie down and pretend to be ill, and she said: 'Here she is', and led the lama into the other room. An old woman was lying there, covered with a blanket. In the back part of the room could be seen a Buddha-statue in a frame, covered with the dust of ages. Two red candles were set on spikes before it, in Chinese fashion. We do not need to go into how the lama then recited the scriptures and recited his prayers. By the time he had finished his recitation, night had already fallen. The mother looked much restored, and confessed that it was due to the lama's help. The girl also pretended to profess her devotion to the lama. She chatted and laughed with him ever so pleasantly. Each time she flirted with her two black eyes, a fierce little flame sparked and flared in Lodon's heart. No sooner had the girl observed this than she said: 'Your Reverence, it has got late. Won't you stop and have a meal with us?' For one thing, the lama was a bit tired, and for another it was the usual thing for a lama to eat after reciting the scriptures, so he accepted at once and followed the girl into another building.

The girl called the cook and had the meal prepared, and while waiting on the lama she began to make up to him and get as cosy with him as she could.

They chatted about this and that, and the lama saw the world in a much more positive light, and within the space of an evening he forgot all about his four-section tent in the Duinkhar Quarter with its several framed Buddhas.

Then the girl said: 'It has got quite late. We have no conveyance to get you home, and besides that it is raining. Why don't you spend the night here and go home tomorrow?' The lama was a bit embarrassed, but as a matter of fact it was late, and it was raining, and it was quite jolly where he was, so he decided to spend the night there.

The girl was delighted, and made up the bed. After they had gone to their separate beds, it was only natural that the girl should give a slight cough now and again, and that the lama was not able to get to sleep. The lama wanted to try his luck with the girl, but as he had not had much experience of traffic with women, he rather fumbled it.

The lama could not bear it any longer, and he planned to go out on the pretext of making water and get into the girl's bed on the way back, and out he went. He soon came back and listened from outside. All was silence, and he opened the door. The girl called out: 'Half a minute, Your Reverence.' Unable to contain himself, he wetted his

forefinger and made a little hole in the window of the building. Looking in through this little hole he could see the girl taking off her underclothes on the blanket. She looked really pretty in the light of the lamp, and it made him excited. The lama's ideas about The Void had long since migrated to another world, and the Laws of the Discipline had by now fled to Lhasa. Up blazed the fire of lust, and he went in and slept with the girl.

From then on, nothing delighted the lama's heart more than the things of this world. He went straight home in the mornings, but would come back longing for evening, and several months went by, and a new little pathway opened between the Western Pedlars and the Gandang Terrace.

Now Yu Baihua was not really in love with Lodon, and as time went on she just exploited the generosity of the rich Bachelor of Divinity, while the unsated Lodon became ensnared in the noose of the world and infatuated by the girl, and to cut a long story short, gradually he capitalized his compound and house in Gandang and all things he had put by for taking the degree of Doctor, and fitted out a luxurious compound and house for Yu Baihua, and they began to live together in the secular district.

One day the Bachelor of Divinity Lodon came to the house, but when he tried to open the gate he found it locked. When he looked furtively in through a gap in the window, there was Yu Baihua in the embrace of a young layman. The lama realized that this was an old lover whom Yu Baihua had spoken of, and he flew into a temper and smashed the house-door open, and went in to beat him up, and kicked up a row. But the girl was not taken aback in the least, and she cursed him and scolded him, saying that she hated him, and she threw him out. The lama would have brought a case against her, but he had broken his religious vows, and there was nothing for it but to cling to the threshold of the house and lament:

‘My dear, I love you.

Where shall I go now?

You can go with someone else,

But don't reject me.’

And he shed bitter worldly tears, which dropped from his eyes like rain.

Translated by De. Natsagdorj, 1976.

TEARS OF A VENERABLE LAMA

When Father lama Lodon a master of the vinaya, who was wearing a yellow gown and a red robe, and was meditating on the fact that the world was empty, went down the eastern terrace of Gandan, he came across miss Tserenlhama, an experienced girl who was wearing shining white and black and who had just come out of the western street of Chinese Porters.

Miss Tserenlhama was about to sell a gold ring for some tugrigs for she was in need of money, and on meeting Father Lama Lodon by chance, an idea came into her mind like lightning. She already knew from experience that lamas were kind-hearted and easily led, and besides, she was told that Father Lodon was a wealthy monk. So she went straight towards him with anxiety in her face and said:

-Venerable Lama! Have mercy on us. My old mother has fallen ill and expecting to die. Be so kind as to visit her place and bestow your protection upon her.

-I am going to an important rite in the East Monastery. I am sorry, this time I'm unable to come. Go to another lama who lives nearby, he said, but he observed miss Tserenlhama standing there, panic-stricken.

Greatly worried she begged him again and again to pray over her mother. In the end he yielded to her and started walking majestically to her home, following her. He thought that he would receive substantial remuneration, for the girl seemed to be greatly alarmed.

Soon they entered a weather-bitten white gate. Passing through a narrow corridor between mud houses they went into a dark burrow-like house which was on the right facing east, and she, offering a chair to the lama, went out the house saying that she would bring "a cup of tea". In the meantime the lama looked round the room. There was a big bed along the front wall of the house. The bed was neatly made and covered with patterned chints. There was a small square table covered with white cloth at the opposite wall of the house. On the table there was a big clock and several pictures. The ceiling of the house seemed so low that if the Father Lodon stood up, he thought he would knock his head. A small window was sealed with two layers of soft Chinese paper decorated with spiral patterns cut of red paper. Although it was daytime, in the house it was very dim. A tiny hole made at a corner of the window and through it she would probably watch the visitors who came in and out.

Presently the girl came back and after giving him a cup of tea, she pleaded.

"Benevolent Lama, be so kind as to use your holy power and bless to cure mother"
The lama gave a careful look in the girl's direction.

When she was outside she had seemed very pale and colorless in the light of the sun. But when she came inside, her two cheeks seemed to burn pinkly, and she glowed just like the image of the White Tara to which lama prayed every morning. And a haze of sinful worldly thoughts began to rise in the lama's mind.

When the Father asked mildly: "Well, my girl, where is your mother?" The girl had already put her mother into bed pretending to be ill and she could say "she is here". So she led the lama into the next room. An old woman was in bed covered with a blanket. On an altar in the front part of the room there was a small flamed icons of Buddhas covered in dust. In front of it there were two red candles arranged in the Chinese manner.

Hardly had the lama finished chanting and paying homage to protective spirits, when it already became dark. The mother, somewhat revived, was praying, saying her recovery was due to the Venerable Lama's help. The girl who also gave the appearance of believing in the lama's power. Apart from that, the girl's ways of speaking and laughing were charming. Every time she flashed her shining black eyes, a tiny spark almost caught fire in Father Lodon's mind. The girl already understood this state of affairs.

Reverent lama, it is already night. Please have supper with us before you go, she said.

Firstly the lama was a little tired and secondly it is an established tradition that lamas are offered a meal after chanting prayers, so the lama immediately agreed and followed the girl into the next room. The girl summoned her servant to prepare the meal. She served the lama, and at the same time she became more and more provocative and constantly flinging ambiguous worlds in his direction.

They talked about this and that, and the lama increasingly praised the monastic way of life, but in just one evening he had completely forgotten his four-walled ger in Duinkhar district with its framed steamed statues of Buddhas. The girl said: "We have no transport to take you back, and besides it is raining. Would you do us the honor of spending the night here and go back tomorrow?" The lama, though he hesitated for a moment, could see that it was really late and that it was truly raining, and that it would be more amusing here, and therefore he decided that he would stay the night. The girl was delighted and she made up a bed for him.

After they had got into respective beds the girl naturally began to cough softly. The lama could not sleep. However, although the lama wanted to touch the girl, since reaching manhood he had hardly ever mixed with woman and girls, and therefore he was discouraged. Unable to endure this, he got up and went out under pretence of going for a walk in the fresh air with the intention of making love to the girl when he returned. Soon coming back to the house he strained his ears but there was silence. When he pulled at the door the girl uttered a sound and cried out "Reverent lama wait a bit". The lama lost his patience, wetted his index finger and made a small hole in the Chinese paper window. When he looked through the tiny hole, the girl was undressing and taking off her underclothes; it was an enchanting sight. The lama was very excited; his

lama's dogma of emptiness was consigned to the other world and the doctrines of the Vinaya had flown back to the Western Zuu. He was consumed with the fire of lust and hurriedly entering the room he went to sleep with the girl.

It is impossible to describe the welcome of worldly things, which took place in the Father lama's after that time. Although he used to go home as soon as morning broke, by evening he used to return, and so by the time several months had passed, a new path had already been worn between Gandan Monastery hill and the Western Street of Chinese porters. Meanwhile Tserenlhama greatly enjoyed herself on the proceeds of the wealthy lama.

The reverent lama gathered together his house in Gandan and all the things he had prepared for the degree of Gabji, -degree of doctor of Buddhist philosophy, and he used them to build a spacious house with a big yard for Tserenlhama. Not long after this Father Lodon one day came to the girl's place, and when he tried the door, it was holted. When he squinted through the slit at the corner of the window, he saw Tserenlhama sitting enjoying the embrace of a young layman. As soon as a lama found out that Tserenlhama's old devotion had turned to his, he flew into a rage and breaking down the door of the building he entered and threatening to hit the young man, created a great row.

However the girl, without the slightest fear, told the Lama why she did not love him. Cursing and threatening him, she drove him out. The lama wanted to sue her, but as had broken his holy priesthood vows this was impossible and he had no way out. Then lying in distress at the eshold of the house, he pleaded

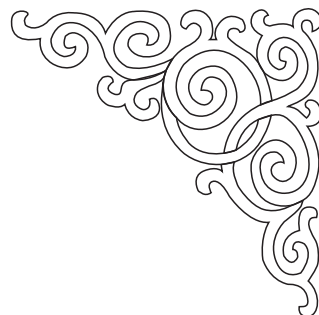
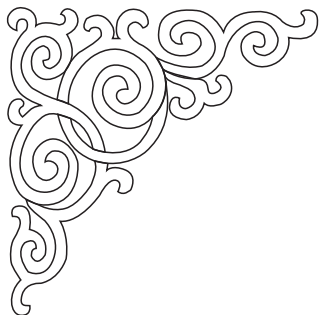
My own girl, I love you

Now, where shall I go?

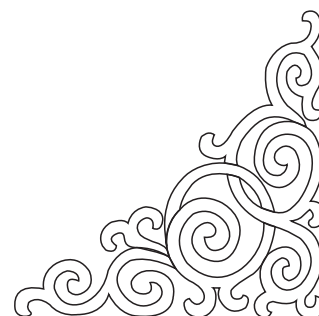
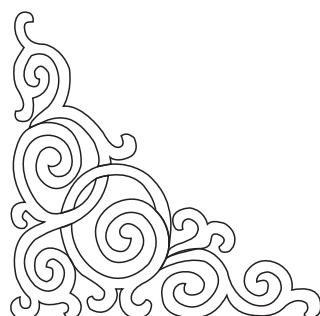
It doesn't matter if you have another man

Only don't abandon me.

When he said this, bitter worldly tears ran like rain drops down from his two eyes.

МЭДЭЭ

ОРЧУУЛГАЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ИХ СЕМИНАР БОЛОВ

Нэгдсэн Үндэстний байгууллагаас 2019 оныг уугуул үндэстний хэл соёлыг хамгаалах жил болгон зарласантай холбоотойгоор энэ оны “Дэлхийн Орчуулгын өдөр”-ийг “Орчуулга ба Уугуул үндэстний хэл соёл” сэдвийн дор тэмдэглэлээ. МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбарын Гадаад хэлний орчуулга хөтөлбөр, Орчуулгазүйн Профессорын багаас “Нутгийн аман аялгуу судлал ба орчуулгазүй” эрдэм шинжилгээний их семинар зохион байгуулав.

Семинар 2019 оны 9 дүгээр сарын 26-нд МУИС-ийн Хичээлийн 2-р байрны 439 тоот өрөөнд 15.00 цагаас боллоо.

Их семинарыг МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын Орчуулгазүйн Профессорын багаас доктор Ш.Эгшиг, МУГБ доктор Л.Маналжав нар хөтлөн явуулав. Семинарт доорхи судлаач нар нутгийн аялгууны талаар илтгэсэн юм.

1. “Монголын нутгийн аялгуу судлалын тойм” М.Очирцэнд ШУА, Хэл Зохиолын хүрээлэн
2. “Судрын орчуулга ба нутгийн хэл аялгуу” профессор Д.Бүрнээ (МУИС)
3. “Хятадын нутгийн аялгуу ба хойд нутгийнхны хэл яриа” доктор Ш.Эгшиг (МУИС)
4. “Дээд монголчуудын эх хэлээ сэргээн хамгаалж буй тухай” Б.Барс (МУИС)
5. “Орчуулга ба Алшаа аялгуу” Б.Яруу (МУИС)
6. “Цахар аман аялгууны өнөөгийн байдал” Т.Урлаг (МУИС)
7. “Барга аман аялгууны онцлог” Д.Содон (МУИС)

Хэлэлцүүлэг

МУИС-ийн докторант Э.Бумбилэг сэдэвт ажлын танилцуулга хийж хэлэлцүүлэв.

МУИС-ийн ШУС, Хүмүүнлэгийн ухааны салбарын
Гадаад хэлний орчуулга хөтөлбөр,
Орчуулгазүйн Профессорын баг

ОРЧУУЛГЫН ОНОЛ, ТУРШЛАГА

ОРЧУУЛГАЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ НАЙМДУГААР ЦАХИМ БАГА ХУРАЛ

Монгол Улсын Их Сургууль (МУИС)

Улаанбаатар
2020.04.10

Хурлын нээлт: Д.Заяабаатар , МУИС-ийн Шинжлэх Ухааны Сургуулийн захирал Хурлыг удирдан хөтлөх: Ш.Эгшиг , МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын Орчуулгазүйн Профессорын баг		
1.	<i>Их гүүш Ц.Дамдинсүрэн абугайн орчуулгыг хэн “ойлгомжтой болгон сайжруулав”?</i>	С.Эрдэнэмаам профессор, МУБИС, Орос хэл, аргазүйн тэнхим
2.	<i>Эрдэм шинжилгээний орчуулга хийсэн туршлагаас</i>	Д.Бүрнээ профессор, МУИС, ШУС, ХУС, Монгол хэл, хэл шинжлэлийн тэнхим
3.	<i>Д.Нацагдоржийн “Ламбугайн нулимс” зохиолын англи хэлээрх хоёр орчуулгын эргэцүүлэл</i>	С.Дугармаа профессор, М.Нямдолгор докторант ШУТИС, ГХС, Англи хэл судлалын тэнхим
4.	<i>Хэлний материалын сан (CL) -д суурилан өгүүлэмжид шүүмж шинжилгээ (CDA) хийх тухайд</i>	Ш.Эгшиг (Ph.D) МУИС, ШУС, ХУС, Ази судлалын тэнхим
5.	<i>Герман хэлний өвөрмөц хэлцийг гарал үүслээр нь тайлбарлах нь</i>	А.Цэрэнчулуун докторант, МУИС
6.	<i>“Орчуулгын аргазүй, дискурс анализ: Улс төрийн текстэд ашиглах нь”</i>	О.Мөнхчимэг докторант, ХУИС
7.	<i>“Солонгос түмнийг тольдохуй, Солонгос хайр сэтгэл”: Ц.Баярмаагийн орчуулгад хийсэн шүүмж</i>	Г.Эрдэнэчимэг (Ph.D) МУИС, ШУС, ХУС, Ази судлалын тэнхим
8.	<i>Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулах “Орчил” хэмээх нэгэн загварыг ашиглах нь</i>	Т.Мягмарсүрэн (Ph.D) ОУУБИС, Англи хэлний тэнхим
9.	<i>Considering Cultural Issues in Metaphor Translation</i>	Ч.Золзаяа (Ph.D), Э.Дэлгэрмөрөн (MA) ШУТИС, ГХС, Англи хэл судлалын тэнхим
10.	<i>“Өвгөн шувуу” өгүүллэгийн англи орчуулгад хийсэн өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийн анализ</i>	Б.Удвал докторант МУИС, Завхан сургууль
11.	<i>“Аман орчуулга хичээлийн хөтөлбөрт дараалсан орчуулгын аргачлалыг түсгах нь”</i>	Ш.Сэрчмаа (Ph.D) ОУУБИС, Англи хэлний тэнхим
12.	<i>“Мэргэжлийн Англи – Монгол хэлний толь бичиг боловсруулах асуудалд”</i>	Л.Энхмэнд магистр МУИС, ШУС, ХУС, ГХТ
13.	<i>Монгол хэлний хэмжилзүйн нэр томъёог орчуулгазүйн үүднээс судлах нь</i>	Н.Ууганцэцэг магистр ОУУБИС, Англи хэлний тэнхим

МУИС, ШУС, ХУС, Орчуулгазүйн Профессорын баг 2012©

Цахим шуудан: ghssorchuulgazui@yahoo.com

ОРЧУУЛГАЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ НАЙМДУГААР ЦАХИМ БАГА ХУРАЛ БОЛЛОО

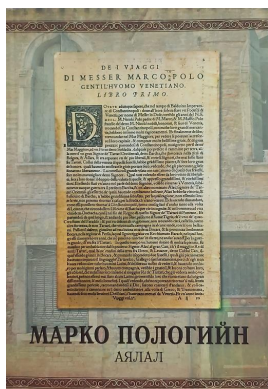
2012 оноос үйл ажиллагаагаа эхэлсэн МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын Орчуулгазүйн Профессорын багаас уламжлал болгон зохион байгуулдаг Орчуулгазүйн эрдэм шинжилгээний бага хурал энэ жил 8 дахь удаагаа “Орчуулгын онол, туршлага” сэдэвтэйгээр цахим орчинд амжилттай зохион байгуулагдлаа.

2020 оны 4 сарын 10-нд болсон энэхүү цахим хуралд МУИС, МУБИС, ШУТИС, ХУИС, ОУУБИС-ийн эрдэмтэн судлаачдын 13 илтгэл хэлэлцүүлснээс гадна орчуулгазүйн судалгаа шинжилгээ хийдэг манай нэрт эрдэмтэн орчуулагч нар болох Л.Маналжав, Ц.Магсар, Л.Чулуунбаатар, М.Чимэдцэеэ, Д.Отгонтуяа, Г.Элдэв-Очир, Ц.Онон, Ц.Оюунсүрэн, Н.Мөнх, Б.Пүрэвсүрэн мөн Япон улсаас доктор Г.Сайнбаяр, Австралийн орчуулагч судлаач Грегори Прингл (Gregory Pringle) нар цахим хурлын хэлэлцүүлэгт оролцлоо.

Дэлхий нийтээр тархсан “Ковид 19” цар тахлын улмаас улс оронд мөрдөж буй журмын дагуу олон нийтийн арга хэмжээг танхимд зохион байгуулах боломжгүй үед цахим хэлбэрээр хурлаа хийж, хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн нь цаг үеэ олсон ажил боллоо.

ШИНЭ НОМЫН МЭДЭЭ

“МАРКО ПОЛОГИЙН АЯЛАЛ” номын тухай

Эртний итали хэлнээс орчуулж, тайлбар хийсэн:

МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын Европ судлалын тэнхимийн багш, Г. Бат-Учрал,

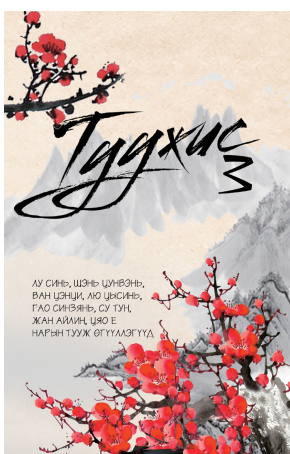
Бүгд Найрамдах Итали Улсын Венецийн Ка Фоскари их сургуулийн профессор, монголч эрдэмтэн Элизабетта Рагагнин

Марко Поло судлаач Самүэла Симион

Эрхлэн гаргасан: МУИС-ийн Монгол судлалын хүрээлэн

Марко Пологийн аяллын тэмдэглэлийн үндсэн эх уламжилж ирээгүй хэдий ч латин хэл, эртний франц-итали хэл, венец аялгууны зуу гаруй хувилбарыг харьцуулан гаргасан Рамузиогийн хэвлэл хэмээх сонгодог эхэд тулгуурлан орчуулсан байна. Энэ нь Венецийн Ка Фоскари их сургуулийн Марко Поло судлаачдын сүүлийн 15 гаруй жилийн эрдэм шинжилгээ, судалгааны бүтээлийн нэг хэсэг болох “Дижитал Рамузио” төслийн үр дүн бөгөөд Марко Пологийн аяллын тэмдэглэлийн талаар хамгийн өргөн мэдээллийг агуулсан гол эх юм.

“ТУУЖИС - 3” номын тухай

Хятад хэлнээс орчуулсан: Б.Гэрлээ

Бидний мөнхийн хөрш Хятад улсын бичиг соёл даруй гурван мянганы түүхтэй билээ. Хэл бичгийн арвин баялаг өвтэй энэ улсын нэн шинэ үеийн түүхэнд уран зохиолын хоёр том шагнал бий болсон нь алдартай зохиолч Мао Дунийн нэрэмжит, нөгөө нь орчин үеийн уран зохиолыг үндэслэгч Лу Синий нэрэмжит шагнал юм. Мао Дунийн шагналыг дөрвөн жилд нэг удаа шилдэг романд олгодог бол Лу Синий шагналыг мөн төдий хугацаанд туурвисан шилдэг тууж, богино өгүүллэгийг шилж сонгон олгодог уламжлалтай. Энэ түүвэрт Лу Синий нэрэмжит шагнал хүртсэн үе үеийн өгүүллэг, туужаас гадна гадаад, дотоодын уншигчдын таашаалд нийцсэн, Хятадын орчин үеийн уран зохиолын нүүр царай болсон нэртэй зохиолчдын бүтээлүүдээс сорчлон орууллаа.

Түүвэрт Хятадын орчин үеийн уран зохиолыг үндэслэгч Лу Синь, XX зууны арвин их бүтээлтэй эрхэм нэгэн гэгдсэн Шэнь Цунвэнь, тэнгэрийн доорх сүүлчийн эрдэмт хүмүүн Ван Цэнци, Францын иргэн болоод 2 жилийн дараа 2000 онд Нобелийн шагнал хүртсэн Гао Синзянь, найруулагч Эн Лигийн кино хальсанд буулгасан Жан Айлиний “Хүсэл хясал”, Лу Синий нэрэмжит шагналт, залуу зохиолчдын төлөөлөл Сяо Зянхун, уран зөгнөлт зохиол бүтээлээрээ нэрд гарч буй Лю Цысинь, богино өгүүллэгийн залуу мастер, мөн ялгаагүй Лу Синий шагналт Жан Чү, өнөөгийн нийгэм дэх эмэгтэйчүүдийн ээдрээт тавиланг өгүүлсэн зохиол бичдгээрээ нэртэй Цяо Е, цөөн хэдэн өгүүллэг бичсэн ч тэр бүр нь өрнө, дорнын уншигч, шүүмжлэгчдийн талархлыг хүлээсэн Сюэ Мо, Азийн шилдэг зохиолчдод олгодог Man Asian Literary Prize шагналт Хятадын алдартай зохиолч Су Тун зэрэг арав гаруй зохиолчдын хориод тууж өгүүллэг багтжээ.

Энэ дундаа зохиолч Шэнь Цунвэнийн “Боомт хот” тууж гэхэд XX зуунд бичигдсэн Хятадын шилдэг зуун зохиолын 2-т жагссан бүтээл билээ. Энэ жагсаалтыг Хятадын орчин үеийн уран зохиолыг үндэслэгч Лу Синий “Уухай” өгүүллэгийн түүвэр тэргүүлдэг. 1931 онд уншигчдад хүрсэн энэ зохиолд XX зууны эхэн үеийн Хятадын эгэл жирийн хүмүүсийн аж байдал, хайр сэтгэлийн тухай өгүүлдэг энэ туужаар 1985 онд бүрэн хэмжээний кино хийсэн байдаг.

“ДЭЛХИЙН ТҮҮХИЙГ ӨӨРЧИЛСӨН ТУЛАЛДААНУУД” номын тухай

Англи хэлнээс орчуулсан: Д.Хүрэлхүү

Эрт балар цагаас цөмийн эрин үе хүртэлх түүхэнд цуутай 90 гаруй тулааны тухай өгүүлэх онц сонирхолтой, зурагт гарын авлага юм. Энэ номд газрын зураг, уран зураг, эд өлгийн дурсгал, гэрэл зургаар дамжуулан эрин үеийн гол тулалдаануудыг дүрслэн харуулж, тактикийн чухал шийдвэрүүд түүхийн хүрдийг хэрхэн өөрчилснийг үзүүлжээ.

Дэлхийн түүхийг хэдэн тулалдаан өөрчилсөн бэ? Энэ бол тун сонирхолтой асуулт. Жишээ нь, бид өнө эрт цагт болсон тулааны талбар дахь цэргүүдийн байлдааны жагсаалын тухай уншихдаа өнөө үед хамаатай зэвсэгт мөргөлдөөн гэхээсээ илүү

зүгээр л сониуч зангийнхаа үүднээс хандах нь олонтаа билээ.

Гэвч үнэндээ түүхэн тулалдаануудын үр дүнд улс орон, эзэнт гүрэн, соёл иргэншил бий болж, тэдгээрээс бидний өвөг дээдсийн амь амьдрал шалтгаалж, өнөөгийн та бидний үе хүрч иржээ. Европ тивд дайтагч улсуудын үнсэн нурам дундаас шинэ үндэстнүүд төрж байсан бол Дорнын элчилгүй цөл, цавчим уулсын дунд эртний сөргөлдөгч гүрнүүд хилээ тогтоож, соёлоо цогцлоосон нь тэр газарт оршин суугчдын амьдралд одоо ч нөлөөлсөөр байна. Евразийн их дайдад Чингис хааны үндэслэн байгуулсан Монголын Эзэнт гүрэн дэлхийн түүхийн урсгалыг эгнэгт өөрчилж орхисон билээ. Өмнөд Америкийн үндсэн хэл испани болсон нь Кортэс Ацтэкийн нийслэл Тэночтитланыг эзлэснээс улбаатай бол өнөөгийн АНУ-ын улс төр, соёлын өв нь голчлон Америкийн Тусгаар тогтнолын дайн болон Иргэний дайны үр дагавар билээ. Арай ойрын жишээ татвал Хүйтэн дайны үед хөшигний ард болж байсан хэлэлцээрүүд орчин үеийн геополитик ба цэргийн урлагт онцгой нөлөө үзүүлжээ.

Гэхдээ энэ номд зөвхөн тулалдаанаар дамжуулан түүхийн чухал үйл явдлуудыг өгүүлэхийг гол болгосонгүй. Тулалдаан бүр тухайн үеийнхээ улс төр, соёл болоод ард түмний уур хилэн, зовлон шаналал, байлдагч талуудын зэвсэг, хэрэглэл, улс төр, цэргийн зүтгэлтнүүдийн шийдвэрүүдийн тусгал байдаг билээ. Хэдий эл ном дэлхийн түүхэнд болж өнгөрсөн бүх дайн тулааны бүрэн түүвэр, эс бөгөөс цэргийн урлагийн гарын авлага биш байж болох ч тулалдааныг өргөн өнцгөөс харуулахын сацуу хоромхон зуурт түүхийн хүрд хэрхэн эргэж болдгийг зурвасхан ч үзүүлэх зорилго тавьсан болно.

Уншигч та бидний хувьд түүхэн үйл явдлууд гэдэг улиран одсон он жилүүдийн тэртээх цуурай, уншиж таашаах нэгэн зүйл мөн боловч тэдгээрийн ард ямар их золиос гарсныг мартах учиргүй. Дайны түүх гэдэг ганц цэрэг эрсийн хатан зоригоор бус асар олон хүний амиар бичигддэг бөгөөд хүн төрөлхтөн эдгээрээс ч аймшигтай эмгэнэлтэй явдал гарахаас урьдчилан сэрэмжлэхийн тулд өнгөрсөн түүхийг эргэн харж байна.

МУИС-ийн Шинжлэх Ухааны Сургуулийн “ОРЧУУЛГАЗҮЙ” сэтгүүл

Сэтгүүлийн нэр: Орчуулгазүй (Translation Studies)

Сэтгүүлийг эрхлэх байгууллага: МУИС, ШУС, Орчуулгазүйн профессорын баг

Сэтгүүлийг анх эрхлэн гаргасан он: 2013

Олон улсын стандарт дугаар: ISSN: 2313-6170

Сэтгүүлийн товч танилцуулга: “Орчуулгазүй” сэтгүүл нь хэлшинжлэлийн салбар ухаан болох орчуулга судлалын сэтгүүл юм. Жилд нэг удаа монгол, англи хэлээр, товч агуулга нь англи болон бусад хэлээр гардаг. Сэтгүүлийн бодлого бол Монгол Улс дахь орчуулгазүйн чиг хандлагыг тодорхойлж, тулгамдаж буй асуудлыг шийдэх эрдмийн индэр болох явдал юм. Сэтгүүлийн ариутган шүүх зөвлөлд манай улсын орчуулгазүйн нэрт эрдэмтдээс гадна, ОХУ, Франц, Япон, БНХАУ-ын орчуулга судлаач, монголч эрдэмтэд ажилладаг.

Сэтгүүлийн зорилго: Сэтгүүлийн бодлогын хүрээнд орчуулгазүйн эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлын чанарыг дээшлүүлэх, судалгааны ажлын үр дүнг нийтийн хүртээл болгон судалгааны эргэлтэд оруулах зорилготой.

Сэтгүүлд тусгах судалгааны чиглэл: Хэлшинжлэл, орчуулгазүй

- Бүтээлийн төрөл:
1. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл
 2. Эрдэм шинжилгээний орчуулга
 3. Орчуулгын шүүмж
 4. Мэдээ, нийтлэл

Хэвлүүлэх өгүүлэл, мэдээллийг хэвлэмэл болон цахим хэлбэрээр доорхи техник шаардлагын дагуу бэлдсэнээр хүлээн авна. Холбоо барих болон өгүүллийг хүлээн авах цахим хаяг: ghssorchuulgazui@yahoo.com

Эрдэм шинжилгээний өгүүллийн бүтэц, хэлбэрт тавих техник шаардлага

1. **Бүтэц:** Өгүүллийн нэр, зохиогчийн мэдээлэл, товч агуулга /англи хэлээр/, түлхүүр үг, үндсэн өгүүлэл /удиртгал, үндсэн хэсэг, дүгнэлт/, номзүй
2. **Өгүүллийн нэр:** Монгол, англи хэлээр, том үсгээр бичнэ.
3. **Сэтгүүлийн албан ёсны хэл:** Монгол, англи (өгүүлэл), англи, орос болон бусад (өгүүллийн товч агуулга)
4. **Зохиогчийн мэдээлэл:** Сэдвийн доор зохиогчийн нэрийг овгийн эхний үсгийн хамт бичиж¹ гэж дугаарлаад эхний нүүрний доод хэсэгт харьяалагдах байгууллагын нэр, зохиогчийн эрдмийн зэрэг, цолыг бичих ба бусад албан тушаал, цол, гавьяа шагналыг бичихгүй. Олон зохиогчтой тохиолдолд нэр бүрийг тоон тэмдэгтээр ялган тэмдэглэнэ. Зохиогч бүр өөрийн нэрийг мөн англи үсгээр бичиж ирүүлнэ. /*Доктор Ph.D, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Ази судлалын тэнхим /
5. **Өгүүллийн товч агуулга:** Өгүүллийн агуулгыг товчлон 100-150 үгэнд багтаан англи болон бусад гадаад хэлээр бичнэ. Өгүүлэл гадаад хэлээр бичигдсэн бол товч агуулгыг монгол хэлээр бичнэ.

6. **Түлхүүр үг:** 5-8 түлхүүр үг хэрэглэнэ. Түлхүүр үг нь нэр үг, нэрлэхийн тийн ялгал, ганц тоон дээр байна.
7. **Эшлэл:** Эшлэл авсан хэсгийн ард дугуй хаалтанд уг бүтээлийн зохиогчийн нэр, хэвлэгдсэн он, эшлэл авсан хэсгийн хуудасны дугаарыг бичнэ. Жишээ нь: (Ц.Шагдарсүрэн, 1991:37-43)
7. **Номзүй:** Номзүйд орсон бүтээлийг монгол хэлээр, гадаад хэлээр, цахим эх сурвалж гэсэн дарааллаар жагсааж дугаарлана.
- А. Өгүүллийн төгсгөлд зөвхөн эшлэл авсан ном, зохиолын нэрсийг зохиогчийн нэрийн цагаан толгойн дэс дарааллаар бичнэ. Жишээлбэл, Шагдарсүрэн Ц.(1991), Монголчуудын утга соёлын товчоон, УБ. Шинжлэх ухааны хэвлэлийн “Эрдэм” пүүс.
- Б. Эрдэм шинжилгээний сэтгүүлд нийтлэгдсэн бүтээлээс эшлэл авсан бол зохиогчийн овог, нэр, өгүүллийн бүтэн нэр, өгүүлэл хэвлэгдсэн эмхэтгэл, сэтгүүл, ном, сонины нэр, хэвлэгдсэн он, дугаарыг бичнэ. Жишээлбэл: Магсар Ц., *Яруу найргийн орчуулгын уран чанарын тухайд*, “Орчуулгазүй” МУИС, ШУС-ийн ЭШБ, 2015 № 4 (422).
- В. Цахим сүлжээнээс болон компакт дискээс авч хэрэглэсэн ном, сонин, сэтгүүл зэрэг эх сурвалжийг дараалуулахдаа ердийн эх сурвалжтай адил зарчим баримтлах буюу овог, нэр, гарчгийн эхний үг зэргийн цагаан толгойн дарааллыг харгалзана. Ямар ч тохиолдолд дан ганц сүлжээний хаяг хэрэглэж болохгүй.
8. **Цаасны хэмжээ:** А4 (210mm x 297mm) хэмжээтэй 8-15 нүүр
9. **Үсгийн фонт:** Үндсэн өгүүлэл Times New Roman regular, өгүүллийн хураангуй Times New Roman *italic*
10. **Үсгийн өндөр:** Гарчиг 14pt; зохиогчийн нэр, хураангуй 10pt, *italic*; ерөнхий агуулга, хүснэгтийн тайлбар, агуулга нь 11pt өндөртэй үсгээр бичигдсэн байна. График, диаграмм, зургийн тайлбарыг 9pt өндөртэй үсгээр бичнэ.
11. **Ашигтай талбайн хэмжээ (margins):** Top 2 см, Bottom 2 см, Right 2 см, Left 2 см; мөрүүд нь баруун, зүүн талдаа зэрэгцэн бичигдэнэ. Header цэс ашиглахгүй, хуудасны дугаар тавихгүй, мөр хоорондын зай 1 байна.
12. **Tab (догол мөр):** Өгүүллийн хураангуй болон түлхүүр үг нийтдээ нэг tab/догол мөр зайд бичигдэнэ.

Жич: Докторант эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нийтлүүлэх тохиолдолд эрдэм шинжилгээний удирдагчийн зөвшөөрөлтэй байна.

“ОРЧУУЛГАЗҮЙ” СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ
МУИС, ШУС, ХУС, Орчуулгазүйн Профессорын баг 2012©